קובץ

הלכה ומסורה

◆ כתב עת תורני ליהדות תימן ◆

קובץ יא'

תשרי התשע"ג

מופץ בס"ד לבתי הכנסיות

ב – אופקים, אלעד, אשדוד, אשקלון, באר שבע, ביתר עילית, בני ברק,
בית שמש, ביתר עילית, גדרה, זבדיאל, חדרה, חשמונאים, טירת שלום, טבריה, ירושלים, יבנה,
מודיעין עילית, מדרך עוז, מגדל העמק, מגדיאל, נם ציונה, נתיבות, עפולה, פרדס'ה, פתח
תקוה, צפת, קרית עקרון, ראשל"צ, רחובות, ראש העין, רמת גן, רמת השרון, ועוד

הפצה ראשית

בטל' 0527138106- ☎- 0527156287

וכן ניתן להשיג בטל'- 035741945

ובחנות "נוסח תימן" רח' בירינבוים 26 בני ברק

המעוניינים להפיץ באזור מגוריהם נא להתקשר לטל' 0527156287

יו"ל ע"י מפעל **ארחות הלכה** לאור משנת רבינו מאור הגולה

כמוהר"ר **דוד משרקי** (מזרחי) זיע"א

◆

בכל ענייני החוברת ניתן לפנות למערכת הלכה ומסורה - ☎ 0527156287-

או בדוא"ל: mah@enativ.com או בפקס: 089799699 באם אין מענה - 0737282777.

© כל הזכויות שמורות

אין להעתיק בשום אופן ללא רשות בכתב מהמו"ל

נר ה' נשמת אדם

לע"נ

רבן של ישראל

מרן רבינו **יוסף שלום** בן הג"ר

אברהם אלישיב זצוקללה"ה

תנצב"ה

לע"נ מארי נסים בן רבי יוסף קרואני זצ"ל, נלב"ע י"ט אדר ב' התשנ"א

תנצב"ה

לע"נ הצדיק רבי שלמה ב"ר שלמה טיירי זצ"ל.

ולע"נ מארי שלמה ב"ר יוסף טיירי זצ"ל

תנצב"ה

ולהצלחת התורם ומשפחתו

לע"נ ר' **יצחק** ב"ר מנצור **יחיא** זצ"ל דורש אלקים, אוהב תורה ולומדיה. נלב"ע י"ב אלול התשע"א

ולע"נ האשה חישרה והצנועה מרת **נדרה** ב"ר עוואד **יחיא** ע"ה. נלב"ע י"ג טבת התשס"ט **תנצב"ה**

לע"נ רבי יעקב בהרה"צ יחיא טויל אריכא זצ"ל נלב"ע י"ז תשרי תשנ"ח חוה"מ סוכות **תנצב"ה**

◆

ולהצלחת ולרפואת מרת מזל אריכא תחי' ומשפחתה הי"ו

☜ לתרומות והנצחות נא לפנות למערכת ☞

אברהם אריה
זכרון מאיר – בני ברק
טל: 03-5706790

לכבוד הפרופ' הימים הנלמדים השנים

ברכה וקריאת קידוש

בפינת שמחתנו לקבל המכתב שלכם שמלאי הלשון
שמאפיין הכתב רהמחבר מלא תשבחות ומשבחתם על גדלה
והתפשטם מעבדי המדבקת פעמון המלבתק נבון דוד מישרבי
בתודתינו בקודש התשובה בקצרה שפנינו הביאנו המבתים והנעלה
ראשית-מכל השלום ובעזה"ש בריבוי בשורות טובות לנבדה מהכל בקרוב
מי שיזכה לשמוע ולראות בהמחזיק בתורה לשון השמח ומיין
מה שמלה הגיית שמעון נרם שהיה ליפנות המבוקשים שלא תלמש
בקן ובשר ולאחר. השקפה בשורה ולשון נסיון כיצד לשמרם
כשהולכים בקבלה בשם הלכה ומסורה. קשה, כשאדם יקר
בסוגים בין תלבה מבקשי השקפה המלאים תרופה ניצלה בשבון
שקנה תרופה. הנישואים של מיקום היתה שקטה ובשלום ולאחר
מ"ב נין מלשר תשרים בשמן שכר ראשון, ולאחר תשרה מתבוננים על
שכשניה שהה עוש לבתוך על שוש ההתעלות לכיון במסורת
שלמים לשמר מה רמים שנת מבין מקדם מלים שלמב על ים.
שפבר נשתבח משתר שקולים ישראל.

ולאחר בהלה הקבישה מלומק הלב שלבו עם שלמסורת
כיפלה בגיל "ולא השוש תשמח שלמך" ומתן לבשקשיה מישהו
להמשיך בה, לשבחרשם ולשמרה בלי ישראל

ובזה לנפלה להמשך מפקד צה שעמד בעוז לשבר ד' הפלדים
שלה בישנים ומשישים להפיל מלשר תשבר ומסורה שלאחינו לא.
וכל העסיק בקב ושבוע שלין בריבה טובה ושניו נפלו שמים
בקב ובבל.

בברכה

מיני

הבד שלבם סלים הכ יבו

מכתב המלצה וקריאת קודש

מאת כה"ר הגאון רבי אברהם אריה שליט"א

רב ביהמ"ד תורה והוראה ב"ב

ברכה וקריאת קודש

להי"ו בפרוס הימים הנוראים התשע"ג

זכינו לאחרונה לקובץ המפיץ אור תורתם של מאורי העדה שעמדו בפרץ להעמיד את תורת אבותינו ומסורתה על תילה ובראשם מורנו הגדול, הגאון המובהק, רבנו דוד משרקי (מזרחי) זצוק"ל הראשון בקודש שזכינו לביאורו המבהיק והמזהיר לתורת מרן השו"ע וכלשון רבינו דוד צאלח זצ"ל (נכד מהרי"ץ זצ"ל) בהנהגותיו לשו"ע או"ח ובזה"ל. המאיר במיוחד לשון השו"ע ואין מי שיורד לסוף דעת שו"ע זולתו עכ"ל.

גם מאלה החיים עמנו נרם יאיר ויפרח המביעים את תורתם בקו יושר ואמת, השקפה נכונה ולשון נקיה כיאה ללשונם הטהורה בקובץ בשם הלכה ומסורה יקרא, זאת ע"י יוזמים ברוכים בני תורה מצעירי העדה המלאים חכמה ויראה כזק"ן שקנה חכמה.הכואבים את מיעוט היחס לגדולי רבותינו ארזי הלבנון אשר תורתם כשמן אפרסמון, ואכן תורה מחזרת על אכסניא שלה ויש לברך על כך שיש התעוררות להכיר במסורת אבותינו אשר גם חכמים שלא מבני העדה מעלים אותה על נס. אשרינו שזכינו לשמר כמה וכמה הלכות ומסורות מהתלמוד שכבר נשתכחו משאר עדות ישראל.

ולכן באה בקריאה מעומק הלב, שלבו נא את מסורתינו הדגולה בחינת "ואל תטוש תורת אמך" ותנו לצאצאיכם מישור להמשיך בה לתפארתכם ולתפארת בית ישראל וכדי לזכות להמשך מפעל זה אנא בואו לעזרת ד' בגיבורים אלה העושים והמעשים להפיץ את תורת ומסורת אבותינו נ"ע.

וכל המסייע בזה תבוא עליו ברכת טוב ושכרו כפול משמים בזה ובבא.

בברכת
תכתבו בספר החיים ובספר הזיכרון
מנאי
הצ' אברהם אריה יצ"ו

תוכן העניינים

רגע בהתבוננות

תשובה. שובה ישראל עד ה' אלהיך.
כה"ר הגאון רבי **שלמה קורח** שליט"א ..... **ט**

הכנה ליום הדין.
כה"ר הגאון רבי **אריה נדב** שליט"א ..... **טז**

גנוזות

מכת"י תכלאל כמוהר"ר **יצחק** ב"ר אברהם **ונה** זיע"א.
ביאורי הפיוטים של ר"ה, ושמחת תורה, וההושענות ..... **כג**

תשובות כמוהר"ר **חיים** ב"ר יוסף **קורח** זיע"א מכתי"ק, עם ציונים, מאת כה"ר הגאון רבי **פנחס קורח** שליט"א.
קובץ שו"ת מו"ז לירח האיתנים ..... **מא**

בירור הלכה

מתוך הביאור "שפת מלך" על הרמב"ם הלכות יו"ט.

כה"ר הגאון רבי **שלמה קורח** שליט"א ..... **נז**

שרשי מנהגי תימן

א. בענין תענית בערב ר"ה [עמ' סב']. ב. מנהג סדר תשליך [עמ' סד'].
כה"ר הגאון רבי **אברהם אריה** שליט"א ..... **סב**

בירור הלכה

מנהג יציאת י"ח הציבור בשמיעה מפי החזן.

הרב הגאון רבי **ציון חוברה** שליט"א ..... **סו**

בענין מקצת תקיעה בחיוב ומקצתה שלא בחיוב.
הרב הגאון רבי **עזרא קרואני** שליט"א ..... **עד**

כתית למאור

ביאורים בדברי מאור גולת תימן רבינו השתילי זיתים זיע"א.

בדין חיוב כפות בשבת, יו"ט, וחול המועד.

מאת הרב הגאון רבי **חזקיהו דחבש** שליט"א ..... **פא**

פנינים יקרים מתוך ספר שתילי זתים השלם חלק שמיני על הלכות ראש השנה ויום הכיפורים שראה אור בימים אילו.

הרב הגאון רבי **אברהם בן משה** שליט"א ..... **פח**

במנהגנו בקירוי ההלל במועדים שאומרין אותו בשלימות.

הרב הגאון רבי **חיים צדוק** שליט"א ..... **צח**

הלכות ומנהגים

ארבעת המינים, הושענא רבה, שמיני עצרת ..... **קט**

חקירה ודרישה

מחקרים במורשת תימן. **פרסום ראשון. תגלית חשובה !!!**

כת"י ספר "יראת ה'" לכמהר"ר זכריה בן סעדיה קורח זיע"א ..... **ריג**

מכתבים ותגובות

מכתב הערות והארות מהרב הגאון רבי חיים צדוק שליט"א ..... **רכא**

עם הספר

ספר מנורת המאור שי"ל לאחרונה מחדש ..... **רלא**

☆

עשרת ימי תשובה

ורבינו יונה ע"ה כתב ז"ל בעשרת ימי תשובה הירא את דבר ה', לבו יחיל בקרבו בדעתו כי כל מעשיו בספר נכתבים, ובעת ההיא האלהים יביא במשפט את כל מעשה על כל נעלם, אם טוב ואם רע כי אדם נידון בר"ה וגזר דין שלו נחתם ביוה"כ. ובעת אשר ידע האדם כי יביאו דינו לפני מלך בשר ודם הלא יחרד חרדה גדולה וישית עצות בנפשו ובכל דרכי החריצות יחיש מפלט לו, ולא תעלה על רוחו לפנות על ימין או על שמאל ולהתעסק ביתר חפציו. לכן מה נואלו היוצאים לפעולתם ולעבודתם עדי ערב בימים הנוראים ימי הדין, כי המשפט לאלהים הוא ואינן יודעים מה יעשה בדינם. וראוי לכל ירא שמים בקרב ימים האלה למעט בעסקיו ולהיות רעיוניו נחתים, ולקבוע ביום ובלילה עתים להתבודד בחדריו ולחפש דרכיו לחקור, ולקדם אשמורות להתעסק בדרכי התשובה וכשרון מעשה, ולשפוך שיח ולשאת רנה ותפלה ולהפיל תחינה. והעת עת רצון היא והתפלה נשמעת בו אשר חכמים הגידו "דרשו ה' בהמצאו" אלו י' ימים שבין ר"ה ליום הכיפורים. ומצות עשה מן התורה להעיר אדם את רוחו ולשוב בתשובה קודם יום הכפורים שנאמר מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו. ואמרו חכמים כי יום הכפורים מכפר עם התשובה ועל כן הזהירנו הכתוב שנטהר לפני ה' בתשובתנו והוא יכפר עלינו ביום הזה לטהר אותנו [עכ"ל]:

וכן היה מנהג חסידים הראשונים לעשות עשרת הימים הללו כמו חול המועד לאיסור מלאכה, רק בעסק התורה והתבודדות בתשובה. והרבה מהם מליל הצום הולכים לישן בבית הכנסת עד יום הכפורים, ורוב לימודן בלילות היה בספר הזוהר והתקונים המטהרים את הנפש. ויש מהם שלא היו משיחין שיחה בטלה בכל עשרת ימי תשובה.

(לשון החמ"י ברפ"א)

רגע בהתבוננות

מאמרי מוסר

תשובה

מאת כה"ר הגאון רבי שלמה קורח שליט"א

זקן רבני תימן

שובה ישראל עד ה' אלהיך

מהות העוון

בהמשך לשיחות שנאמרו בפני בני הישיבות, נקדיש הפעם באותה דרך על התשובה.

בשבת שובה אנו מפטירין "שובה ישראל עד ה' א-להיך כי כשלת בעונך" [הושע יד, ב.]. בפסוק זה עצמו יש פירוש גמור של מהות העוון, וכמו שנאמר "ולפני עור לא תתן מכשול" [ויקרא יט, יד.], לפי כשישים לפני העור מכשול בדרכו, יפילו לארץ, ואוי לו אם הוא מהלך על ראש הר. ומשמעות העוון היא נפילתו של האדם ממקום עמידתו. וישאל השואל מהו מימד ועומק הנפילה, לזה באה תחילת הפסוק באומרו "שובה ישראל עד ה' א-להיך", היינו כפשוטו, נפלת מ"עד ה'", ועד תהום התהומות.

גם לומדים ממה שנאמר "שובה", כי מקומו הטבעי המולד של ישראל להיות בקרבה כביכול עד ה'. וכמו שהרמב"ם פוסק בהלכות גירושין פ"ב הל"כ, שרצונו הטבעי של כל אדם מישראל להתרחק מן העבירות ולעשות המצוות, ורק גורם חיצוני, שהוא היצר הרע, תוקפו, עיש"ב.

המצווה להדבק בדרכיו של הקב"ה

נשאלת השאלה, איזו היא הדרך להשאר במצב של עד ה"א.

אענה על שאלה זו בשני אפנים. הפן האחד, הוא כפי שאומרת הגמרא בסוטה דף י"ד ע"א:

"ואמר רבי חמא ברבי חנינא: מאי דכתיב אחרי ה' א–להיכם תלכו. וכי אפשר לאדם להלך אחר השכינה, והלא כבר נאמר כי ה' א–להיך אש אוכלה הוא, אלא להלך אחר מידותיו של הקב"ה. מה הוא מלביש ערומים... אף אתה הלבש ערומים. הקב"ה ביקר חולים... אף אתה בקר חולים. הקב"ה ניחם אבלים... אף אתה נחם אבלים. הקב"ה קבר מתים... אף אתה קבור מתים".

וכן יש מצות עשה של "ובו תדבק", כפי שכותב הרמב"ם בהלכות דעות פ"ו הל"ב:

"מצות עשה להדבק בחכמים ותלמידיהם, כדי ללמוד ממעשיהם. כענין שנאמר: ובו תדבק. וכי אפשר לאדם להדבק בשכינה, אלא כך אמרו חכמים בפירוש מצוה זו: הדבק בחכמים ותלמידיהם. לפיכך צריך אדם להשתדל שישא בת תלמיד חכם, וישיא בתו לתלמיד חכם, ולאכול ולשתות עם תלמידי חכמים, ולעשות פרקמטיא לתלמיד חכם, ולהתחבר להן בכל מיני חבור, שנאמר: ולדבקה בו. וכן ציוו חכמים ואמר: הוי מתאבק בעפר רגליהם ושותה בצמא את דבריהם".

ואם נאמר שובה ישראל עד ה"א, פירושו להיות בגבהים שמימיים כמו מלאכי המרום. מאחר והאדם, מעצם רצונו והיותו היה עד ה"א, ונכשל, לכן עתה נדרשת ממנו תשובת המשקל להיות עד ה"א.

אדם צריך לעלות לשמים

אבל הן רוב הבריות אינם ברמה ובדרגה של עד ה"א. מי יודע אם יש בכל דור הנמצאים ברמה ובגבהים כאלה, ואיך נדרשת מהאדם תשובה מעל למה שהיה קודם החטא, ולפי זה מובן מדוע דורשים מהאדם לחזור לרצונו הטבעי קודם שחטא, כי כל איש מישראל חייב להדבק באלהים חיים ולהיות קרוב כביכול עד השי"ת, עד, ועד בכלל, לפי שאי אפשר לומר כן, אלא צריך להיות במדרגת מלאכי מרום. והדרך להיות עד ה"א הוא בקיום ודקדוק בשתי מצוות, שהן: **א.** ובו תדבק. **ב.** מצווה להתדמות בדרכיו.

וכשאדם נכשל אומרים לו לשוב לא רק ממכשול זה או אחר, אלא אומרים לו שבעבירה זו התרחק מטבעו להיות עד ה"א, ועל כן אומרים לו: שובה עד ה"א.

ויש בלשון זה דיוק עצום ונמרץ. לא נאמר בלשון כגון: תקן דרכיך לפני ה"א, וכל כיו"ב, אלא לשון "שובה", היינו, נדרש ממך לחתור ולהגיע למקום הטבעי בו היית להיות קודם החטא בזמן שנולדת. והדבר מפורש בקוהלת ז, כט:

"לבד ראה זה מצאתי, אשר עשה הא-להים את האדם ישר, והמה בקשו חשבונות רבים".

תשובה עד כסא הכבוד

הפן השני, על פי מאמר הגמרא במסכת יומא דף פ"ו ע"א:

"אמר רבי לוי: גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד, שנאמר: שובה ישראל עד ה' א-להיך"

ופשוט, שהפירוש שהאדם השב באמת ואמונה צריך לשוב באופן כזה שתגיע תשובתו עד כסא הכבוד. לפי זה בא רבי לוי לתרץ איך אפשר לומר עד ה"א, שאין הכוונה שמדרגת האדם בתשובתו בגברא תהיה במעלה של עד ה"א, אלא שבתשובתו של האדם תגיע עד כסא הכבוד. ובזה יש להטעים דברי הרמב"ם בהלכות תשובה פ"ב הל"ב, שם נאמר:

"ומה היא התשובה... ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם, שנאמר: ולא נאמר עוד א-להינו למעשה ידינו..."

ועי"ש בכ"מ ובלח"מ.

ואי אפשר שיעיד עליו יודע תעלומות, אם לא תגיע התשובה למעלת כסא הכבוד. אך אם הגיעה תשובתו עד כסא הכבוד, אז יעיד עליו יודע תעלומות.

עד כאן ממדי התשובה בגבהיה.

היקף התשובה

עתה נראה את היקף התשובה. זאת גם כן מרמב"ם הלכות תשובה פ"ג הל"ד, שם פוסק הרמב"ם:

"אע"פ שתקיעת שופר בר"ה גזירת הכתוב... לפיכך צריך כל אדם שיראה עצמו כל השנה כולה כאילו חציו זכאי וחציו חייב. וכן כל העולם חציו זכאי וחציו חייב, חטא חטא אחד, הרי הכריע את עצמו ואת כל העולם כולו לכף חובה **וגרם** לו השחתה. עשה מצוה אחת הרי הכריע את עצמו ואת כל העולם כולו לכף זכות **וגרם** לו ולהם תשועה והצלה, שנאמר: וצדיק יסוד עולם. ומפני ענין זה נהגו כל בית ישראל להרבות בצדקה ובמעשים טובים ולעסוק במצוות מראש השנה ועד יום הכיפורים יתר מכל השנה...".

הנה הלכה פסוקה, כי כל העולם מונח על כתפו של כל אחד ואחד, וח"ו יתן את הדין בחטא אחד, לא רק שהשחית לעצמו, אלא גרם להשחתת כל העולם כולו. ואם עשה מצוה אחת, יקבל שכר לא רק שהציל עצמו, אלא גם על כך שגרם הצלה לכל העולם כולו. וכן בהיפך, יתן את הדין על השחתת עולם מלא.

הצדקה, אֵם ואָב המעשים הטובים, ושורשיה של התורה

ועתה יש לנו דקדוק עצום בדברי הרמב"ם, שהרי הצדקה היא אחת מן המצוות או המעשים הטובים, ואעפ"כ הגדילה הרמב"ם להיות במדרגה בפני עצמה כמשקל מעשים טובים וכמשקל עסק במצוות. ויש כאן קודם א. צדקה. לאחר מכן ב. מעשים טובים. ג. לעסוק במצוות. ולא רק זאת, אלא הצדקה היא ראשונה לכולם, כי מצוות בלי צדקה אין הן מצוות אמת, ומעשים טובים בלי צדקה, אין הם מעשים טובים באמת. כי הצדקה היא אם ואב לכל המעשים הטובים, והיא שורשיה של התורה. ולפי מעשה הצדקה של האדם, נמדדת איכות מצוותיו ושאר מעשיו הטובים. ככל שמרבה אדם במעשי צדקה, איכות מצוותיו ומעשיו הטובים גבוהה יותר. וכשם שמי שלומד תורה שלא לשם שמים או שחכמתו מרובה ממעשיו, אין תורתו מתקיימת [אבות פ"ג

מ״ט], כך בחסרון צדקה, אין אלה מצוות ומעשים טובים כי אם כלפי חוץ. על כן, לא לחינם דירג הרמב״ם קודם צדקה ואחר כך מעשים טובים, ואחריהם עסק התורה.

חמדת הממון

וכבר כתבתי ודברתי רבות על כך שחמדת הממון חזקה כמו ע״ז וחמדת הנשים. ומשום שהעולם לא יתקיים, לא בטלו חכמים יצה״ר של נשים ושל ממון, כמבואר ביומא דף סט ע״ב. ולכן אמרו חז״ל כל הנוטל פרוטה מחבירו כאילו נוטל את נשמתו ממנו [ב״ק דף קיט ע״א]. כי חביבות הממון היא תאוה שאין לה גבול, ואדם רח״ל קושר חמדה זו בנשמתו, על כן השתמשו בלשון ״נוטל את נשמתו״. לכן כשאומרים לאדם מספר רב של פעמים תן צדקה ובכמות רבה, רואים אותו כאילו רוצה לרוקן כספו וקורע מנשמתו.

לפי זה מובן מדוע הרמב״ם דירג הצדקה ראשונה, ובפני עצמה, לפי שהצדקה היא נטילה מנשמתו והפעלת נשמתו ומעשיה, ושאר המצוות והמעשים הטובים הן פעולותיו.

יצאה נשמתו ב״זה שלי״

ושמעתי ממ״ו הגרא״מ שך זלה״ה שסיפר כי היה בזמנו מנהג שמי שעומד ללכת לבית עולמו, באים אליו ח״ק ומבקשים ממנו שיתוודה וכן מבקשים ממנו להפריש מעות לצדקה. והנה הגיע יום פטירתו של אדם אשר היה קמצן. בקשו ממנו שיתן צדקה. בעת הזאת לרגע אחד הסכים, ומסר להם את המפתח של הכספת, ואמר להם שיקחו מהכספת כספים לצדקה. אחר שכבר המפתח בידם, הצטער, ועל כל פסיעה שהיו מתקרבים לקראת הכספת היה צועק ״זה שלי, זה שלי״. וכשהתקרבו לדלת הכספת צעק בכל שארית כוחותיו ״זה שלי״, ויצאה נשמתו מצער. היינו, קירב מיתתו מחמדת ממונו. ולא כרבי עקיבא שיצאה נשמתו ב״אחד״ [עיין ברכות ס״א ע״ב]. ולא כרבה בר נחמני שיצאה נשמתו ב״טהור״ [עיין ב״מ דף פ״ו ע״א]. וזה יצאה נשמתו ב זה שלי.

מוסר השכל הזה נמצא בכל אדם, כמו שאנו צוברים וצוברים ממון ורכוש, ואח"כ מתקיים בנו הפסוק "ועזבו לאחרים חילם" [תהלים מט, יא.]. "יצבור ולא ידע מי אוספם" [שם טל, ז.], רח"ל.

מבחן התשובה

אסיים בבירור השאלה איך נבחנת התשובה, וגם זה מרמב"ם הלכות תשובה פ"ב הל"ד. ואומר הרמב"ם:

"מדרכי התשובה להיות השב צועק תמיד לפני השם בבכי ובתחנונים, ועושה צדקה כפי **כוחו**, ומתרחק הרבה מן הדבר שחטא בו, ומשנה שמו כלומר אני אחר ואינו אותו האיש שעשה אותן המעשים, ומשנה מעשיו **כולן** לטובה ולדרך ישרה, וגולה ממקומו...".

לכאורה אנו חושבים שהלכה היא רק לעבריינים, וכי אנו כולנו צדיקים ולא עשינו שום חטא, והלא 'אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא'

ולא מצאנו חילוק בהלכה זו, וכולנו בעלי תשובה. שהרי גם אם נראה שלא פשענו, מי הוא זה שיכול לומר כי הוא במקומו הטבעי וברצונו המולד להיות עד ה' א-להיך. גם צדיק גמור צריך לשוב עד ה', שהוא אין סוף של רוממות וגדלות.

ימי בין הזמנים

ואנו כולנו באים כולנו לבתי כנסת ולבית מדרש בר"ה וביוה"כ לשוב בתשובה. האם אחר הימים הנוראים אנו צועקים תמיד לפני השם בבכי ובתחנונים ועושים צדקה בכל שנה ושנה יותר מהשנה שקדמה לה, האם אנו מרגישים שינוי שם, כלומר האם אני אחר ואינו אותו האיש, פירוש, שינוי מהותי במעשינו ואופיינו, וגם גופני ממש. הלא ח"ו אחר הימים האלה שוב חוזרים להיות אותם אנשים שהיינו לפני ר"ה ויוה"כ. האם לאחר ר"ה ויוה"כ אנו זוכים לחוש ולומר הנה רק חודשיים עברו מיום הכיפורים, הנה עוד חמשה חודשים בלבד עברו, והנה עוד חמשה חודשים מתקרבים ליוה"כ,

והנה עוד שלושה חודשים מתקרבים ליוה"כ וכן הלאה. הלוואי שנזכה להרגשה כזאת.

הלוואי שנזכה להרגשה ותחושה שאנו מצויים בין ר"ה ויוה"כ של שנה זו, שזה עתה עבר, לבין ר"ה ויוה"כ של שנה הבאה, ההולך וקרב. היינו, דוגמת בין הזמנים שבעולם הישיבות, כי בעולם הישיבות לא קראו לתקופות בין הזמנים, ימי חופש, כי אין חופש מלימוד התורה. אלא ימים שבין תחילת הלימוד הבא ללימוד הקודם. גם כאן, בין ר"ה ויוה"כ אלו, לר"ה הבאים, אין אנו חופשים ממוראות הדין. אין זה אלא **בין הזמנים. בין דין לדין.**

(מתוך ספרו 'ראשית דעת' שיעורי אמונה– שיעור יט, ועי' שיעור כ').

המתין כל השנה ליום כיפור

בעת בחרותו של מרן הגרמ"י ליפקוביץ' זצוק"ל קיבל על עצמו לחכות כל השנה ליום הכיפורים.

במרוצת השנים היה מביא את דברי הרבינו יונה ב"שערי תשובה", דבר ששפך אור על קבלה זו, וז"ל יכסוף ויחכה להגיע ליום הכיפורים למען יתרצה אל השי"ת ... ע"כ ארז"ל כל הקובע סעודה בערב יוהכ"פ כאילו נצטווה להתענות תשיעי ועשירי והתענה בהם כי הראה שמחתו בהגיע זמן כפרתו... מפרוס חודש אב היתה ניכרת אצלו ההכנה לימים הנוראים וכבר מאז היה מברך כל אחד לקראת השנה הבאה. באחד מימות השנה כשלמד עניני שעירי יום הכיפורים, התרגש כל כך עד שדמעות זלגו מעיניו. נכדו שיחי' הראה לו את דברי הגאון מוילנא זצ"ל שאומר שאם יוהכ"פ חל בשבת אין אומרים בו "אבינו מלכנו" מלבד בזמן נעילה – כיון שאז הוא זמן סכנה ודומה לעיר שצרים עליה בשבת, מריעין עליה אף בשבת, כששמע זאת מרן זצ"ל פרץ בבכי ממושך מעוצם חרדת הדין.

הכנה ליום הדין

מאת כה"ר הגאון רבי אריה נדב שליט"א

רבה של רמת-עמידר

בסליחות אנו אומרים "לא בחסד ולא במעשים טובים באנו לפניך, כדלים וכרשים דפקנו דלתיך". אנו אומרים להקב"ה אם תנהג איתנו במידת הדין, מי יעמוד לפניך בדין. ובמדרש מובא שאפילו האבות הקדושים אינם יכולים לעמוד בדין שמים.

וידוע מה שאמרו חכמים במסכת שבת דף קי"ב ע"ב, "אמר רבי זירא אמר רבא בר זימונא אם ראשונים בני מלאכים אנו בני אנשים ואם ראשונים בני אנשים אנו כחמורים ולא כחמורו של רבי חנינא בן דוסא ושל רבי פנחס בן יאיר אלא כשאר חמורים". וכתוב במסכת ברכות דף כ' ע"א, אמר ליה רב פפא לאביי, מאי שנא אנן דלא מתרחיש לן ניסא, והרי אנו לומדים ששה סדרי משנה יותר מהדורות הקודמים, ואף על פי כן כשרב יהודה הוה שליף חד מסאניה אתי מטרא, ואנן קא מצערינן נפשין ומצווח קא צווחינן ולית דמשגח בן. אמר ליה, קמאי הוו קא מסרי נפשיהו אקדושת ה', אנן לא מסרינן נפשין אקדושת ה'. כי הא דרב אדא בר אהבה חזיה להההיא כותית דהות לבישא כרבלתא בשוקא, סבר דבת ישראל היא. קם קרעיה מינה, אגלאי מילתא דכותית היא, שיימוה בארבע מאה זוזי.

וא"כ מה נאמר בדורנו שהתקיים בו כי הנה החושך יכסה ארץ, יש כל כך הרבה כפירה בעולם ומתירנות וחוסר צניעות, מה הם הסיכויים שלנו לעמוד בדין בראש השנה? אם כבר בדור חכמי הגמרא אמרו על עצמם שהם כחמורים לעומת הדורות הקודמים, מה נאמר אנו?

במדרש רבה בראשית פרשה צ"ג י' כתוב, "אבא כהן ברדלא אמר אוי לנו מיום הדין אוי לנו מיום התוכחה... יוסף קטנן של שבטים היה ולא היו יכולים לעמוד בתוכחתו, הדא הוא דכתיב ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו, לכשיבוא הקב"ה ויוכיח כל אחד ואחד לפי מה שהוא, שנאמר אוכיחך ואערכה לעיניך, על אחת כמה וכמה". וצריך ביאור, למה מתכוון המדרש באומרו "לפי מה שהוא"?

המשנה באבות (פרק ג' משנה א') אומרת, "עקביא בן מהללאל אומר, הסתכל בשלושה דברים ואין אתה בא לידי עבירה. דע מאין באת, ולאן אתה הולך, ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון". מהו דין ומהו חשבון. הגאון מוילנא מפרש, דין - על העברות שעשה, וחשבון - על המצוות שהיה יכול לעשות בעת שעשה את העבירות. את כל זה יביא הקב"ה בחשבון. לפי זה ייתבע האדם למה לא ניצל את חייו בעולם

הזה לקנות שלמות רוחנית, למה לא הרבה בלימוד תורה ובמעשים טובים, ולמה לא התאמץ בעבודת ה'.

המשנה באבות (ד כ"ב) אומרת, "ברוך הוא שאין לפניו לא עוולה ולא שכחה, ולא משוא פנים, ולא מקח שוחד, שהכל שלו. ודע שהכל לפי החשבון וכו'. ופירש הגאון מוילנא, ודע שהכל לפי החשבון, שהקב"ה יעשה חשבון כמה מצוות ומעשים טובים ולימוד תורה היה אדם מסוגל לעשות בימי חייו, ולפי זה ייתן לו שכר או עונש.

אבל הרב יעבץ זצ"ל בפירושו על משנה זו כתב, ודע שהכל לפי החשבון, ביאר שאין לפניו משוא פנים. וביאר זה, כי אע"פ שהשי"ת בורא קצת בני אדם מוכנים אל החכמה וקצתם בלתי מוכנים, וכן יש אנשים מוכנים מצד טבעם אל הפעולות המגונות, וקצתם מוכנים אל הפעולות הישרות, ומצד זה לא היה צודק שאין לפניו משוא פנים. ולזה אמר שהכל בא לפי חשבון, שהשי"ת נתן שכל באדם לבחור בטוב ולמאוס ברע, ואף גם זאת לא יביא הכל בדין אחד, כי הוא שוקל הכנת האדם עם פעולותיו. ולפעמים ייתן הדין לתת שכר לרשע, כי לפי הכנתו היה ראוי להרשיע כפלי כפליים, וכבש יצרו ולפום צערא אגרא. וכן הצדיק ראוי שישולם, כי היה ראוי שירבה צדקתו כפי הכנתו, ולכך ראוי להיענש. וזה העניין מסיר רוב מבוכת צדיק ורע לו רשע וטוב לו.

וביאור דבריו, שהקב"ה עושה חשבון מה הם כוחות הנפש של האדם, מה הן תכונותיו, מהו מצבו המשפחתי ומהו מצבו הכלכלי, ולפי זה הקב"ה דן אותו. כל אדם נתבע לפי מה שהוא. מי שיש לו תכונות טובות ואין יצרו מתגבר עליו, הקב"ה תובע ממנו יותר מאשר אחרים שאין להם תכונות טובות.

במסכת בבא בתרא דף י' ע"ב איתא, "כי הא דרב יוסף בריב דרב יהושע חלש אינגיד, א"ל אבה מה חזית, א"ל עולם הפוך ראיתי, עליונים למטה, ותחתונים למעלה. א"ל עולם ברור ראית וכו'". רב יוסף ראה אנשים שכאן בעולם הזה לא נחשבים לצדיקים ובשמים הם נמצאים בין הצדיקים בגן עדן. מצד שני, ראה אנשים שכאן היו נחשבים לאנשים גדולים ושם הם אינם חשובים. ענה לו אביו, עולם ברור ראית, כי שם בשמים דנים כל אדם ואדם לפי מה שהוא. ולכן אדם שהיה מסוגל להתעלות בתורה ויראת שמים ולא השתדל כפי יכלתו, כפי מה שהוא, אין הוא ראוי לשכר גדול. ומצד שני, מי שלא היו לו כוחות רוחניים והיה יצרו מתגבר עליו, ואעפ"כ התאמץ בכל כוחותיו לעבוד את ה' בלימוד תורה ובקיום המצוות, הוא יקבל שכר גדול בעולם האמת. וזהו הפירוש של עליונים למטה ותחתונים למעלה.

בחודש אלול יש נוהגים לומר מזמור כ"ז בתהילים "לדוד ה' אורי וישעי ממי אירא", העוסק בביטחון בה'. עלינו לבטוח בה' שלא יעשה עימנו עוול, וידון אותנו כפי מה

שאנו, לפי כוחותינו, ולפי מה שאנו מסוגלים. ואין הקב"ה בא בטרוניא עם בני אדם, ולא דורש מהם לעשות יותר ממה שהם מסוגלים. לפעמים אדם מסתכל על הצדיקים שבדור, כמה הם יגעים בתורה ובמצוות, ומסתכל על עצמו וחושב, כמה אני רחוק מהקב"ה, ואז מקבל חלישות הדעת. אבל, עליו לחזק את עצמו ולחשוב ולדעת, שאין הוא נדרש על ידי בורא עולם לעשות, אלא רק כפי יכלתו, ולא מעבר לזה.

פעם שאל אחד התלמידים את החפץ חיים זצ"ל האם אנו בדורות האחרונים, יכולים להגיע למעלתם של הדורות הראשונים, והאם המצוות שלנו ולימוד תורה שלנו, והתפילות שלנו מתקבלות בשמים כמו בדורות הראשונים. שהרי אם הראשונים כבני אדם אנו כחמורים, ומה ערך יש למעשים שלנו ולתפילות שלנו. ענה לו החפץ חיים במעשה שהיה. היה אדם שהיה אופה לחמים ומוכר אותם. יום אחד ביקש מהחפץ חיים שיצליח במעשיו, כיון שהוא אופה כאלף כיכרות ביום, ומצליח למכור רק כשש מאות, ואת השאר נאלץ למכור עבור מאכל בהמות במחיר נמוך, ועל כן הרווחים שלו מועטים. בירך אותו החפץ חיים ופטרו לשלום. לאחר תקופה פגש אותו החפץ חיים ושאלו, איך הפרנסה, האם הועילה ברכתי. ענה לו האופה שהברכה שלו הועילה ועכשיו הוא מתפרנס בריווח. שאלו החפץ חיים, איך זה שדווקא בזמן מלחמה הוא מצליח לעשות רווחים יותר ממה שעשה בזמן שלום. ענה לו האופה, בזמן שלום כל אדם שבא לקנות כיכר, בודק אם הכיכר אינו שרוף מעט, ואולי יש בכיכר סדקים, ואולי הכיכר לא נראה יפה, ולכן חלק מהכיכרות היו נמכרים, והשאר היה נמכר למאכל הבהמות. אבל בזמן מלחמה כשיש חוסר בלחם, אנשים קונים מה שיש, ולא בודקים מה מצב הכיכרות, ולכן כל הכיכרות נמכרים. אמר לו החפץ חיים לשואל, בדורות הקודמים היו הרבה צדיקים, והקב"ה היה בוחר לו רק את המעשים הטובים שנעשו בכוונה טובה וטהורה ובמסירות נפש. אבל בדור של משיח כשהחושך יכסה ארץ והכפירה מתרבה בעולם, הקב"ה מקבל את כל המצוות שעושים בני אדם, מבלי לבדוק עד כמה הן נעשו בשלמות. ולכן יש לנו תקווה שיתקבלו מעשינו בשמים כמו בדורות הקודמים.

עידוד נוסף לאדם אפשר ללמוד ממה שנאמר כי בתחבולות תעשה לך מלחמה, אמרו חז"ל אם עשית חבילות של עבירות, עשה כנגדן חבילות של מצוות. מה הכוונה חבילות של מצוות? המדרש אומר שהקב"ה לוקח את המצוות שהאדם עושה וזורע אותן, ועל ידי זה צומחות עוד הרבה מצוות. וזה מה שאנו אומרים בברכת היוצר, זורע צדקות, מצמיח ישועות. ופירושם של דברים, יש ואדם זוכה לעשות מצווה שמצמיחה פירות. לדוגמא אם אדם דאג לבן חברו או לבן שכנו שילך ללמוד תורה בישיבה, כתוצאה מזה יצא הבן תלמיד חכם ונהיה אדם גדול שמשפיע על אחרים

ברוחניות ומקרב את הבריות לאביהם שבשמים. הקב"ה נותן שכר לאותו אדם לפי התוצאות של המעשים שלו. כמו שאנו אומרים בתפילה "אל תזכור לנו עוונות ראשונים", אבל "תזכור לנו מצוות ראשונים".

רעיון זה כתוב גם בתפילת מוסף של ר"ה שם נאמר "אתה זוכר את כל המפעל", ופירושו שהקב"ה זוקף לזכותו של האדם את כל התוצאות של המעשים הטובים שעשה, כמו שכתוב בפיוט יגדל שאנו אומרים בליל שבת, "גומל לאיש חסד כמפעלו", אם בימי חייו בונה האדם מפעל, מחנך בנים לתורה ויר"ש, ומחזיר אנשים בתשובה, הקב"ה נותן לו שכר על כל המפעל שבנה, ונותן לו שכר על כל התוצאות של המעשים שלו.

לפעמים אדם זוכה להיות ראשון וחלוץ בעשיית איזו מצווה, ואחר כך אנשים לומדים ממנו לקיים את המצוות. כל המצוות שעשו האנשים שנגררו אחריו נזקפות לזכותו. וכן להיפך, אם היה ראשון לעשות עבירה, ואח"כ רבים נגררו אחריו ועשו עבירות, כל העבירות שלהם נזקפות לחובתו. כפי שאמרו חכמים, גדול המעשה יותר מהעושה. ואמרו חכמים, ירבעם חטא והחטיא את ישראל, חטא הרבים תלוי בו. ומצד שני משה רבינו שזיכה את עם ישראל בתורה, התורה הנלמדת בכל העולם נזקפת לזכותו של משה רבנו. ולכן נקראת התורה על שם משה רבינו שנאמר, "זכרו תורת משה עבדי".

כמו כן, נאמר "צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו, ה' לא עזבנו בידו", ודרשו חכמים, רשע זהו יצר הרע המבקש להרוג את הצדיק מבחינה רוחנית. ה' לא יעזבנו בידו, הקב"ה עוזר לאדם לנצח את יצר הרע. ואף על פי שהבחירה היא בידו של האדם, לבחור ברע או לבחור בטוב, אעפ"כ אם יתפלל האדם לבורא עולם שיעזור לו לנצח את יצר הרע, והקב"ה רואה שהוא מתאמץ להילחם עם יצה"ר, ועושה כפי יכלתו, הקב"ה יבוא לעזרתו.

גם ידיעה זו, היא מקור עידוד לאדם שישתדל כפי יכלתו בלימוד התורה ובקיום המצוות, וה' יהא בעזרו. כפי שנאמר "וברכתיך בכל אשר תעשה". וכתוב "כי תצא למלחמה על אויבך, ונתנו ה' אלוהיך בידך", אם אתה תצא למלחמה כנגד יצה"ר ותעשה כפי יכלתך, יש לך הבטחה שהקב"ה יתן את יצה"ר בידך ותתגבר עליו.

ועוד נאמר "אשר עיניך פקוחות על כל דרכי בני אדם, לתת לאיש כדרכיו", כותב על זה בספר משך חכמה, שהקב"ה מסתכל על כל הסביבה שבה חי אותו אדם, ולפי זה הוא דן אותו. אינו דומה אדם שחי בסביבה שבה גרים אנשים שרחוקים מתורה ומצוות, לאדם שגר בסביבה של אנשים ששומרים מצוות. מאדם שגר בסביבה של אנשים יר"ש, תובעים יותר ממי שגר בסביבה של אנשים שאינם שומרי תורה ומצוות.

לסיכום, כשהקב"ה דן את האדם בר"ה ומביא בחשבון שלושה דברים: א. מהם כוחות הנפש של אותו אדם, מה מצבו הכלכלי והמשפחתי, ומה היכולת שלו בקיום המצוות. ב. באיזו סביבה הוא חי – אם בסביבה של שומרי מצוות, או בסביבה של אנשים שרחוקים מתורה ומצוות. ג. מה הן התוצאות של המעשים שלו – לטוב או לרע.

כתוב בספרים ששלוש פעמים האדם נידון: א. בכל ראש השנה בימי חייו של האדם. ב. ביום מותו של האדם, עושים סיכום של כל מה שעשה בימי חייו. ג. ביום הדין הגדול, בתחיית המתים, בודקים מה הן התוצאות של המעשים שלו, האם תלמידיו הולכים בדרך ה' או ח"ו להיפך, והאם הבנים שלו שומרים תורה ומצוות או ח"ו להיפך.

ולכן, אמרו חכמים שבר"ה נפתחים ספרי חיים וספרי מתים, דנים את המתים בכל ר"ה על המעשים הטובים והרעים שעשו תלמידיהם ובניהם.

הפסוק אומר "ויגבה לבו בדרכי ה'", חשוב מאוד שלכל אדם תהיינה שאיפות גדולות להיות גדול בתורה, להיות יר"ש בתכלית ולזכות לעשות מצוות גדולות. לא טוב שיתנהג האדם במידת הענווה כביכול, ויאמר אין אני מסוגל. חייב אדם להחדיר לעצמו את האמונה והביטחון שהוא מסוגל, ושיש לו את היכולת. ידוע מה שאומרים "אם תרצו אין זו אגדה", "ואין דבר העומד בפני הרצון", והכוונה בכל זה שחייב האדם להאמין בעצמו ולדעת שאם רק ירצה ויעשה מאמצים גדולים, וימסור את נפשו על הדבר, הקב"ה יהיה בעזרו שיצליח למלא את השאיפות שלו.
אדם שאין לו שאיפות גדולות לא יוכל להתעלות מבחינה רוחנית. הגמרא במסכת ברכות ל"ב ע"ב אומרת, "ארבעה דברים צריכים חיזוק: תורה ומעשים טובים, תפילה ודרך ארץ", וכותב רש"י צריכים חיזוק תמיד ובכל כוחו. ואמרו חכמים "העקשן מצליח".
ולזה אולי התכוון רב יוסף כשאמר ראיתי תחתונים למטה. ראיתי אנשים שבעולם הזה לא האמינו עליהם שיכולים להגיע למעלות עליונות ברוחניות, ולבסוף זכו להיות למעלה בעולם הבא, והכל תלוי בסיעתא מן שמיא, ועל זה צריך כל אדם להתפלל שה' יהיה בעזרו, ואז יצליח.

גנוזות

קטעים
מתוך תכלאל כת"י
למוהר"ר יצחק ב"ר
אברהם ונה זיע"א.

תשובות
כמוהר"ר חיים קורח
זיע"א מכתי"ק.

גאון עוזינו מהר״י ונה זצוק״ל היה כידוע אחד מיוחד מגדולי חכמי תימן הקדמונים [לפני כארבע מאות שנה] וחיבר חיבורים רבים ונפלאים, פירוש גדול על התכלאל בלול בהלכות ומנהגים ומהרי״ץ בעץ חיים מרבה להביא מדבריו, וספריו נתפשטו מאוד בכל תימן עד הדורות האחרונים, וכמו שרואים ריבוי ההעתקות ששרדו לפנינו, וכן חיבר עוד חיבורים רבים בהלכה ובקבלה, ולצערינו אך מעט מהם נדפסו. ויה״ר שזכותו תגן בעדינו אכי״ר.

ביאורי הפיוטים
של ר״ה ושמחת תורה וההושענות

[פירוש פיוט עת שערי רחמים]

ביום הוכח, לעולם הבא ביום הדין כשתוכיח כל אחד ואחד ממנו תזכור לנו עקידת יצחק. **עולה ברה**, עולה ברורה ונבחרת. **עבודת שחק**, עבודת שמים. **אלך ואורהו**, אלמדנו תורה. **אשר לי אל חק**, אשר חקק עלי האל ב״ה וגזר עלי. **סחר והשכים**, היסב לאכול על השולחן כדרך כל המשכימים ללכת להסב על השלחן, תרגום ויסב ואסחר וכן ויסב המלך על מושבו ת״י ואסחר מלכא. **ושני נעריו**, ישמעאל ואליעזר. **ממתי השקר**, מעם שהם שקר ודתם שקר, תרגום במתי מעט, בעם. **יום השלישי**, כמ״ו שנ׳ ביום השלישי וישא אברהם וג׳. **נגעו אל חקר**, אל השם ב״ה שהוא חוקר לבבות ואין חקר לתבונתו. **ירד והכונן**, להיות נכון ומזומן כמו והיה נכון לבוקר. **להמשח**, לגדולה כמו וימשח את המשכן תרגום ורבי, ודרך כל הנמשחים עולים לגדולה וכן יצחק כשנעקד נתגדל במעלה לפני קונו. **ידע**, לשון הודעה כמו ואדעך בשם. **אור הראיתם**, שכינה. **צץ**, לשון זריחה ופריחה, כמו ויצץ ציץ. **רק המור**, כלומר אין אנו רואים אלא הר עצמו בלבד, מיד ענה אותם ואמר להם כיון שאינכם רואים מה שאני רואה אתם משולים בחמור שהחמור הזה אינו רואה אלא דבר הגלוי ולא הנסתר אבל [יצחק] שאלו אברהם ואמר לו מה שאתה רואה אני רואה מיד ענה ואמר ואני והנער להשתבח. **נבנה כסא**. הוא המזבח עצמו. **אז יאמיר**, לשון שבח כמו את יי האמרת היום, ויי האמירך, יתאמרו כל פועלי און לשון אימרא שבבגד והוא דבר חשוב שעושין בשפה. **זבח**, יצחק. **והזובח**, אברהם. **דפקו**. לשון נקישה בדלת כמו קול דודי דופק כלומר התחילה תפלתם להתקבל. **בנחלת אל**. ארץ ישראל קרויה כן כמו שנאמר בדויד מהסתפח בנחלת יי. **להסתפח**, להיות גרים בה והוא לשון טפילה שכון לשון ספחת ומספחת לשון טפילה הן וכן ונספחו על בית יעקב שיהיה הגרים טפילה לישראל וכן אמר ספחני נא אל אחת הכהנות האמור בבני עלי. **באון**. לשון כח חזק כמו מצאתי און לי, ולאין אונים תרגום ולדלית להון תקוף ור״ל שיהיו מורידים דמעות הרבה בחזקה. **והמון דמעות**, לשון רבוי בכיה. **נוזלות כחיל**, יורדות במהרה כחיל הבא להלחם. **נוזלות**. לשון יזל מים מדליו. עין

במר בוכה ולב שמח. זה מצטער וזה מצטער זה מצטער שהוא נשחט וזה מצטער שהוא שוחט. **ולב שמח,** אעפ״י שיש להם צער בדבר שמחים הם שקיימו את מצות בוראם. **שורו לאמי,** עיינו לאמי כמו ותבט עיני בשורי וכן אשורנו ולא קרוב. **ששונה שׁוּנָה,** שמחתה נהפכה לאבל. **ולמאכלת מנה,** כלומר שהיה חלק המאכלת, כמו והיה לך למנה. **ותתיפח,** הוא קול שאדם מוציא ונופח בגרונו מרוב צערו עם בכייתו וכן בירמיה קול בת ציון תתיפח. **ממאכלת יהמה מדברי,** כלומר מן המאכלת אהמה ברוב דברים. **מדברי,** לשון דבור כמו ומדברך נאוה בשיר השירים. **נא חדדה,** אמר לו בבקשה ממך חדד הסכין כדי שאשחט במהרה. **וחזק מאסרי,** שלא יותר הקשר שעל ידי ורגלי שלא אבעטך שאתה זקן ואני בחור.

ויש לשאול למה לא נעקד יצחק עד ל״ז שנה, אלא כדי להסיר ממנו חרפת ישמעאל שהיה מחרפו ואומר לו אני מלתי בן י״ג שנה כשאני בחור ואתה מלתה בן ח׳ ימים ויש לי שבח יותר ממך, אמר לו יצחק באבר אחד אתה מיראני, אלו יאמר לי הקב״ה זבח עצמך לפני אני זובח. המתין לו הקב״ה עד שעברו רוב שנותיו לפי ששנותיו שלאדם הקצובים לו ע׳ שנה וחציין ל״ה שנה המתין לו עד רובן עד שהוא עומד בחמאו ואמר לו מוצא שפתיך תשמר ועשית וכן עשה, ולמה לא נשא אלא כשהוא בן מ׳ שנה, ויש לומר לפי שבקרבנות הרובע והנרבע פסולין להקרבהה וצריך שיהיה תמים וכך יצחק לפי שהוא עתיד להיות קרבן עולה תמימה לכך נתאחר מלישא כדי שלא יהא רובע ויפסל מלעלות ע״ג המזבח לכך המתין עד שירד מעל גבי המזבח והלך ולמד שם תורת קרבן כמו שאמר לו אביו אלך ואורהו אשר לי אל חק וזו היא תורת הקרבנות שכל העוסק בקרבנות כאלו הקריב. ואל תשיבני לומר בבהמה מין במינו אינו פוסל ולא יפסל הקרבן אלא א״כ אדם שבא על הבהמה או המביא את הבהמה עליו זהו הפסול, ויש ללמוד שכשם שהפסלנות באה לקרבן מחמת האדם בין במינו בין שלא במינו, וכך יצחק לא הורצה ליקרב אלא קודם קודם שישא לכך המתין לו הקב״ה עד ל״ז להסיר ממנו חרפת ישמעאל.

וא״ת היאך שנותיו שלאדם ע׳ שנה שנ׳ ימי שנותינו בהם שבעים שנה ואם בגבורות שמונים שנה ומצאנו שאין השנים שוין בבני אדם שיש שחויה הרבה ויש שחויה מעט, והתשובה על זה שכל אדם יש לו שנים קצובים שבעים ולא פחות ולא ייותר ראיה מדוד אבל יש אדם שיזכה להאריך ימים יותר אם הוא רשע הקב״ה מאריך לו כמו שהדין נותן שמא יחזור בתשובה או יוליד בן צדיק ועדין לא הגיע זמנו להוליד כענין שמעי שנתאחר מלהוליד זרע שעתיד לצאת ממנו מרדכי כיון שראה שלמה שכבר הוליד את הזרע שעתיד לצאת ממנו מרדכי הרגו וכענין עמון ומואב לפי שהקב״ה ממתין לרשע שיחזור בתשובה כי למעשה ידיו יכסוף לבלתי ידח ממנו

נדח או מאריך לו משום ומשלם לשונאיו, ויש שהדין נותן שיקצרון ימיו אם הוא קוצץ כענין אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם עד כאן ברשעים, בצדיקים מאי אם קצרו לו פחות משבעים ודאי נתבקש בבית דין העליון כי העולם העליון אינו מתקיים אלא בעבור הצדיקים שבעולם השפל וודאי נתאוו לו לעלות למעלה כמו שהביא הזהר דהא קב״ה באעי לארחא באתרוגא דא או בעון דורו נסתלק קודם זמנו כמו שבא בזהר פ׳ פנחס ופ׳ אחרי מות כענין ויעתר אלהים לארץ אחרי שמיתת הצדיקים מכפרת, ואם יאריכו לו יותר מע׳ ממעשיו האריכו לו כענין שנ׳ על ימיך וכו׳ או לצורך אנשי דורו יתקיים יותר מע׳ כדי להחזירם למוטב שמיתת הצדיקים טובה להם ורעה לעולם. ואם לא זה ולא זה, נאמר את מספר ימיך אמלא שהן הע׳ שקצבו לו ובענין דור המבול שהיו חויים אלף שנה מה שאין כן בשאר הדורות יש להם סוד ואין אנו רשאין לבארו כאן והשם היודע האמת על בוריו ע״כ. **ואת מאסרי**. לשון קשירה כמו כי אם הסוס אסור וכו׳. **זה ליצחק** ריח, ניחוח לקרבן. ויהמו, לשון הרגשה. **שר צבא**, יצחק. **אל שליש אורים**, שליש האור יצחק שאין העולם מתקיים אלא בזכותן שלאבות כולן. **מלאכי מחנים**, הם אברהם ויצחק שנכללו ביעקב ועליהן אמר הכתוב ויפגעו בו מלאכי אלהים והן אברהם ויצחק כדאית׳ בזוהר בתוספתא דמצורע תרין עולעין דאיילתא וכו׳ ואתכלילו בחד וכו׳ יעויין שם. **שוכן זבול ושבועה**, השמים שקרוין זבול וז׳ רקיעים שעליו. **ושבועה**, כמו ושבעה כלומר ז׳ רקיעים כמו שבועות ימים מצות יאכל ביחזקאל, והנכון **זבול** המקדש נקרא כן כמו שנאמר בניתי בית זבול לך. **סוערה**, מרודפת ברוח סערה. **ונגועה**, מוכית. ינון, משיח. ע״כ.

[פירוש הפיוט ״ה׳ בקול שופר״ (המשולב עם הפיוט המלך ה׳)]

חזיון, לשון נבואה. **בסערות תימן**. פסוק זה בזכריה ועל הטלטול אמר כן שניטלטלו טלטול אחר טלטול כמו הרוח החזקה שמפזרת ונושאת התבן פעם אחר פעם וכן ה״א תזרם ורוח תשאם וסערה תפיץ אותם. ורש״י פירש שם הם בני יון, וריבותינו פירשוהו על העתיד ומשמע הסליחה כן. **והרשעה**, מלכות הרשעה. **אזי**, כמו אז. ותוספת היו״ד כמו מושיבי עקרת הבית המשפילי לראות והרבה יש במקרא, וכן אזי חיים בלעונו. ישית, יעשה כמו ושתי את גבולך. **פרועה**, גלויה ולשון קלון הוא כמו ופרע את ראש האשה, כלומר יטול כתר מלכות שלהם. **כנת ימינך**, כמו וכנה אשר נטעה ימינך, לשון בסיס הוא כמו וכנו נחשת שמתוקנת בכל מיני תיקון. **תרקע**, לשון רידוד כמו לרוקע הארץ על המים וכן ויקרעו את פחי הזהב. **והר שעיר יבוקע**, שעתידין ישראל לכבוש את בני עשו. **יתד התקועה**, מלכות הרשעה שתקועה בארצינו.

* * *

פירושי ההושענות.

ליום ראשון. אני והוא הושיעה נא. ובדפוס כתב והו בלא אלף ובספר שערי אורה כתב ג׳ שמות אלו שהן אהי״ד ידו״ד אדנ״י יש להם ג׳ כינויין בתורה הו״א את״ה אנ״י. ופרושם שם הוא רומז על הכתר וזה לפי שהוא נעלם מהשגת כל משיג ואין כל בריה יודעתו וכשזוכרין אותו אומרין איה הו״א אי זה הוא כלומר הוא משיג הכל ואין הכל משיגין אותו, אתה רומז על התפארת ולפי שהו למטה ממנו והבריות שלמטה ממנו משיגין אותו מעט השגה וקורין לו אתה כאחד שעומד לנוכח המלך מבחוץ ומביט במלך מעט ואומר לו אתה אדוני המלך. אני רומז למדת המלכו״ת והיא השכינ״ה עצמה וכמה פעמים נזכרה בתורה כענין שנאמר ראו עתה כי אני אני הוא אני אמית ואחיה וזה לפי שמייסרת הבריות וקרובה לבריות יותר מן המדו״ת העליונות ממנה נקראת כן כאלו היא מדברת עמהם כמו שהמלך מדבר על עבדיו אני המלך ולמה לא תיראו ממני ע״כ **מלשון שערי אורה.** ועוד רומז אנ״י כלומר עמו אנכי בצרה כמו שאמר הכתוב ואנ״י בתוך הגולה ומה שאמר והוא לפי שהוא נעלם מהשגת כל משיג ומה שאמר הושיעא נא שאע״פ שהוא יתברך נסתר נגלה הוא ונמצא בלבבות.

ודע כי אני והו בגימטריא אנא ידו״ד ולכך אני והו אנא ידו״ד הושיעה נא וגם כן בגימטריא הי״ה והו״ה ויהי״ה וזה מבואר. וטעם אלו השני שמות לפי שהם רמוזים על גלות שנאמר ואנ״י בתוך הגולה וכתוב והו״א אסור באזיקים ואנו מבקשים מלפניו שיושיע שמו המחולל וזה שנאמר עשה למען שמך ירחם השם ב״ה עלינו ע״כ.

*

פירוש רוזנים. שלטונים. **טפחה ימינך שמים.** רוצה לומר בטפח ידך הימנית עשית השמים שהארץ נבראת בשמאל והשמים בימין שנאמר אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים. **מכובד באורים.** לשון אור כשדים פרש״י כל חור ובקע עמוק קרוי אור וכן מאורת צפעוני ועוד לשון נהורין כמו שתרגם יונתן ורבינו סעדיה פירש בשעיה לשון את האורים ואת התמים. **צופה.** רואה. **דכאי רוח.** שפלים. **משביח שאון ימים.** משפיל הרגשת האומות שנמשלו למים שנאמר הוי המון עמים רבים כהמות ימים יהמיון. **משביח.** פירש רש״י משפיל וכן וחכם באחור ישבחנה וכן בשוא גליו אתה תשבחם כלומר בעת שגלי הים נושאין ראשיהם אתה תשפילם. **שאון.** לשון הרגשה תרגום קול שאון מעיר קל אתרגושא. **השכין צחיחה הסוררים.** רוצה לומר השכין ישראל בארץ כנען שהיא סלעים קשים. **צחיחה.** סלעים קשים כמו אל צחיח סלע שמתהו ורוצה לומר שהשכין אסורים בצחיחה. **סוררים.** אלו ישראל שסרים מן הדרך הטובה כמו כי כפרה סוררה סרר ישראל. **תוכן ישועות.** תוכן לשון רבוי חשבון ומנין וכן ולו נתכנו עללות, וכן ותכן לבנים תתנו

רוצה לומר חוק הקצוב עליכם תתנו ובלשון ישמעאל תוכן אַמכַן.

ענה בהושענא. אתויים. באים. **במורביות.** ענפים. זוקקי זמני חגים. נוהגים ומלכיהם נהוגים תרגום ומלכיהון זקיקין וכן זקוקה ליבם לשון קשירה הוא. **פוצחי.** כמו פותחי. **הותיקים.** צדיקים ולשון הרגל וזריזות הוא. **התאובים.** לשון תאוה וחמוד הוא. **התאובים שעלו במחשבה.** רוצה לומר שנתאוית להם ועלה במחשבתך לבראותם קודם שתברא העולם שהרי ז׳ דברים עלו במחשבה ליבראות קודם שנברא העולם וישראל אחד מהם.

הושענא. תבנה ציון וכו׳. ונמליכך ביום זה סוכה. ר״ל נמליכך ביום זה בסוכה כלומר בעבור מצות סוכה שנתתה לנו ולהקב״ה אומרין לו. ד״א לסוכה עצמה אומרין נמליכך כלומר אתה הסוכה עצמה שמצותך ביום זה נמליכך עלינו שכל מצוה ומצוה יש לה מלאך. ד״א סוכה כ״ו ס״ה והן שני שמות קדושים שהסוכה רמוזה בהן ידו״ד מניינו כ״ו אדנ״י מניינו ס״ה. **מוסיף חלק.** הוא יעקב שהוסיף ליוסף חלק אחד יותר על אחיו והיא עיר שכם. **המשמיענו שתים בקולו בדבור א׳.** הוא מה שאמרו שהם שמעו מפי הגבורה אנכי ולא יהיה בדבור אחד מה שאין כל פה יכול לדבר ולא אזן יכולה לשמוע שנאמר אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי רוצה לומר קול אחד שמעו ממנו אנכי ולא יהיה.

ליום ב׳. אב עקד בן. אברהם. בן ברך. יצחק. **גביר.** יעקב שנאמר בו הוה גביר לאחיך. **דגלים.** שבטים. **העניו.** משה. **ואח.** אהרן. **זכה וארץ וג׳.** יהושע. **חלק שופרות.** גדעון. **טבח טלה.** שמואל. **ידע נגן.** דויד. **כסא ייי.** שלמה. **למלך עבדים.** אסא. **משלח יד.** אחיה השילוני. **נתן אדרתו.** אליהו. **שדה עזב.** אלישע. **עמד ראיתי.** מיכה. **פץ בני.** יחזקיהו. **צדיק וכמהו.** יאשיהו. **קם וחנן.** דניאל. **שלוש.** תפלות ביום. **רחומים רדו.** חנניה מישאל ועזריה. **רדו.** נפלו. **שם ודת וינון ותלפיות. שם.** הקב״ה. **ודת.** תורה. **וינון.** משיח. **תלפיות.** מקדש, תל שהכל פונים אליו. **ושארית הפליטה.** ישראל.

ענה בהושענא. דרך תשר״ק, ופירושו **תואבי ישעך.** על [שם] מתאוים לישעך. **בראשי הפרקים.** בריש מסכת ראש השנה בארבעה פרקים העולם נידון. מטע גפן. ישראל שנמשלו לגפן. **שורקים.** זמורות שלגפן נטועות מן ויטעהו שורק. **נבוקים.** נמסים מן ונבקה רוח מצרים תרגום ותתמסי כלומר אלו הזמורות שנטעת אותם בארץ כנען נתמסמסו והלכו להם כלומר ישראל גלו מארצם ולפ״כ עליהם אנו נאנקים. **להוקים.** כמו קהולים. **ירוצצו.** כמו ירוצו. **כראי.** היא מראה שרואות בה הנשים כמו במראות הצובאות. **ותרקיע בם.** לשון רידוד וחיזוק כמו לרוקע הארץ על המים וכן וירקעו את פחי הזהב. חקיך. מצותיך. **זוקקים.** נוהגים. **לויתן.** תורה. **וענקים.**

כלומר נוהגין בתורה ועוסקין בה ומכבדין אותה ועושין אותה על ענק שלהם. **ענק**. לשון צואר. **וענקים הכנע**. צואר שלאומות תכניע. **ומכלולינו**. לשון נזר שתרגומו כלילא. **הרקים**. לשון מעשה רוקם. **יתנו חוק**. ישנו חוק התורה לשון ושננתם כלומר יקראו. **ארקים**. הארצות נקראו כן. **מעונות**. השמים נקרו כן. **והדברים עתיקים**. והדבר ישן וידוע הוא מקודם.

הושענא. **ומבייש אומרי שנים**. ר״ל האומר שהן שני אלוהות אין לו חלק לעולם הבא כי יבאיש ויחפיר. **ועוד ומבייש אומרי שנים** הוא רמז על העובדים לחמה וללבנה כמו שנאמר וחפרה הלבנה ובושה החמה תרגום ויתכנעון דפלחין לסיהרא ויבהתון דסגדין לשמשא והוא כנוי על האומות העובדין אותם. **ברא עולמו באותיות שנים**. הוא אומרו כי ביה ייי צור עולמים בשני אותיות אלו נבראו שני עולמות העולם הבא נברא ביו״ד והעולם הזה נברא בה״א. **מזבחות שנים**. הם בבית אל והוא מאמר הכתוב וירא ייי אל אברם ויאמר לזרעך וג׳ ויבן שם מזבח ואמר אחריו ויעתק משם ההרה ויבן שם מזבח. **באמירות שנים**. הוא מאמר יצחק לאביו אברהם ויאמר יצחק אל אברהם אביו ויאמר אבי הזכיר שני פעמים בפסוק אחד לרבוי הרחמים. **ויברך גביר פעמים שנים**. אחת כשעשה לו המטעמים ואחת כששלחו פדנה ארם. **וירש פי שנים**. שניתנה לו הבכורה. **כעש**. כשעשה. **אחים שנים**. משה ואהרן.

ליום ג׳. **מארוד וכו׳**. הם ראשי אומות. **מבבל ובל**. רוצה לומר הושיענו מעובדים ע״ז ששמה בֵּל. **ובלוליהם**. והמעורבים בהם לשון בלול בשמן. **וגדודיהם**. והחיל שלהם לשון גדוד. **ודבקיהם**. והנדבקין בהם. **והמוניהם**. רבות החיל שלהם. **וזניהם**. ומיניהם תרגום למינו לזניה. **וטפסריהם**. שמות משנֶה המלכים שלהם ושלישיהם נקראין כן כמו שנאמר מנזריך וטפסריך וכן מנזר וטפסר. **וכתיהם**. לשון קבוץ המון וכמוהו נעשו ג׳ כתות. **ולהקיהם**. כמו קהליהם לשון קהל כמו להקת נביאים בשמואל, להקת כמו קְהַלַת ומן המלות המהופכות הוא. **וניניהם**. בני בניהם מן ולניני ולנכדי. **וסגניהם**. תרגום משנה למלך סגן. **ופליטיהם**. הנשארים בהם מן פליט ושריד. **ורהביהם**. שלטוניהם כמו ירהבו הנער בזקן.

ענה בהושענא. **ענה אוחזי וג׳ תבנית וג׳** סימן בא״ת ב״ש. **גוית**. גופם. **שזרתם**. כמו שדרתם. **כלולב**. שיש לו עלין מכאן ומכאן כך הגוף יש לו צלעות מכאן ומכאן. **בעדתם**. כמו בעדם כלומר בעבורם ובשבילם. **זכים במעש**. נאים במעשיהם הטובים. **ואין בהם אמרי נועם**. ואין בם תורה שהיא נעימה. **עמוסים**. נשואים. **לקח**. דברי תורה כמו שנאמר יערף כמטר לקחי. **ירודים**. שפלים.

הושענא. הנקדש בקדושות ג׳. הוא אומ׳ וקרא זה אל זה ואמר קדוש ק״ק. **ברא במעשה בראשית בכל יום** ג׳ ג׳. יום ראשון נבראו שמים וארץ ואור, יום ב׳ רקיע ומלאכים וגיהנם, יום ג׳ אילנות ודשאים וגן עדן, יום ד׳ שמש וירח וכוכבים, יום ה׳ גדים ועופות ולויתן, יום ו׳ בהמה חיה ורמש אדם וחוה ונפשות הרי שבכל יום נבראו ג׳ ג׳ דברים ובששי נבראו ו׳ דברים והם שלששי ושל שביעי. **בעלי בריתו** ג׳. הם ענר אשכל וממרא. **מלך ומרעהו** ג׳. הם אבימלך ופיכל ואחזת. **כתרים** ג׳. תורה כהונה ומלכות. **ראה מלאכים** ג׳. מיכאל גבריאל רפאל. חז. תרגום וירא וחזא. **בעולים ויורדים** ג׳. מלאכי חוצה לארץ הם שבאו לקראתו כשיצא מבית אביו ללכת לחרן ומלאכי ארץ ישראל שליווהו עד צאתו מארץ ישראל והשכינה שכתוב בה והנה ייי נצב עליו לשמרו הרי ג׳. **פ״א בעולים ויורדים** ג׳. יעקב כשראה בסולם ראה ג׳ מלכיות עלו וירדו והרביעי עלה ולא ירד הוא שר שלאדום והיה מצטער עד שהבטיחו הקב״ה אם תגביה כנשר וג׳ משם אורידך נאם ייי. **פצלות** ג׳. רוצה לומר המקלות היו מג׳ מינין לבנֶה לוז וערמון. **מונים** ג׳. פעמים ג׳ ירדו למצרים והשלישית היא ירידתו שליעקב עם בניו למצרים תרגום מונים זמנין. **אחים** ג׳. משה אהרן ומרים.

ליום ד׳. **אב**. אברהם. **בן**. יצחק. **גביר**. יעקב ע״ש שאמר לו אביו הוה גביר לאחיך. **נסיתו**. בבית לבן. **ברדים**. לשון רש״י ז״ל ברדים כתרגומו ופציחין חוט שללבן מקיף את גופו סביב חברבורת שלו פתוחה ומפולשת מזן אל זן. **אמוצים**. הצד״י דג״ש ולשון רש״י בזכריה לא ידעתי מה הוא ותרגם יונתן קטמין ורוצה לומר כעין האפר שתרגומו קטמא דהינו שאין צבעו שחור כל כך. **דגלים**. שבטים ע״ש שנעשו ד׳ דגלים. **הצובר**. יוסף. **צובר**. אוסף וכונס. **והדריר**. משה. **והדריר**. לשון חירות שתרגומו חירו כלומר למען משה שהוציא ישראל ממצרים ועשאם בני חורין. **מפרך**. משעבוד קשה. **לוחצים ואצים**. כלם לשון דחיקה הם. **זומן לשרתך**. אהרן. **בחריטים משובצים**. הם אבנים שבאפוד שחורצין וחורתין בו כדי לעשות גומא למושב האבן בזהב. **חריטים**. חפירות. **משובצות**. הוא שעושין עוגל מוקף סביב לאבן כדי ליישב האבן כדרך שעושין צורפי הזהב והכסף. **חמה ולבנה**. יהושע. **הדמים**. העמיד וע״ש שאמר הפסוק וידם השמש אמר כן לפי שאומרת שירה בעת הלוכה ובעת שעמדה ליהושע שתקה מקילוסה שאינה יכולה לקלס והיא עומדת ומשמע הדמים כלומר השתיקו מקילוסו כמו וידם אהרן. **והעם נחוצים**. דחוקים במלחמה כמו לחוצים, פעמים שהנו״ן משמשת במקום למא״ד כמו נשכה במקום לשכה. **טעמו שירה**. דברה וברק. **מקול מחצצים**. תרגם יונתן מאתר דהוו אנסין להון וכו׳ תמן יודון וכו׳ כלומר במקום שהיו רגילין לאנוס אותם ולקחת מה שבידם שם עמדו ונתנו שבח

והודאה להקב״ה שהצילם מידם. **מחצצים**. משמע לשון אונס. **ישת מזבח בעל**. גדעון עשה מזבח הבעל חורבה. **כאבני גיר**. פירש רש״י ז״ל גיר מין צבע הוא או יהיה פירוש אבני גיר אבני סיד מושלכות שלא יצלחו למאומה. **כפעם בפעם**. שמואל. **ד׳ קולות אמוצים**. חזקים כמו חזק ואמץ ולפיכך הצד״י רפה. **לקול הצעדה**. דויד. **מסכיל**. שלמה. **נושע**. יהושפט. **שח ונשא**. ישעיה שאמר כן. **ענה יבנו**. אסא שאמר נבנה את הערים האלה. **פץ יצאו**. יחזקאל אמר בעת ההיא יצאו מלאכים מלפני בצים. פץ. לשון פתיחת הפה כמו פצחו ורננו וכן פצה פיך ואכול את המגלה. **בצים**. ספינות גדולות כמו שפירש רש״י ז״ל. **צפה**. אליהו. **קשב**. אלישע. **לנגיד**. יהואש בן יהואחז בן יהוא מלך ישראל. **רזים ידע**. דניאל. **שוטר ותרשתא**. הוא נחמיה ונקרא כן ע״ש שהתירו לו לשתות יין נסך שהיה קרוב למלכות. **שובר**. לשון שבירה בבנין שאינו חזק כן בספר נחמיה ובחומת ירושלם הוא מדבר בבנין בית שני ויש נוסחאות מן הסדורין שכתוב בהן סובר בסי״ן ופירושו לשון מחשבה ודמיון כמו ויסבר להשניה זמנין ודת ובלשון רבותינו סברא.

ענה בהושענא. אומני. לשון כאשר ישא האמן. חוקה. תורה. **נסוכה**. משובחת לשון יין נסך כמו מעולם נסכתי, וכמו ואני נסכתי, מלכי. **גובהיה י׳ טפחים**. הוא שיעור הסוכה למעלה מי׳ טפחים ואורך ורוחב ז׳ על ז׳ פחות מזה פסולה ויש לו להוסיף בגובהה עד כ׳ אמה יותר על זה פסולה. **זורדי זרד**. חתיכת העשבים שאם סכך בדבר מחוברמתחלת בריתו פסולה. **בל יהי מחובר**. כלומר שלא יהא מחובר לקרקע. **חלמה**. מן עשב ובערבי כ׳טמייה. **בג**. לשון מאכל כמו מפת בג המלך. **כונני לה**. מתקנין לה לשון כן. **לעלות לה אם בידי אדם שלוש**. כלומר אם עשה חברו דופן שלישית יצא ידי חובת סוכה בשעתה ובלבד שלא ידע חברו שהוא נעשה דופן.

בה זבוד. לשון דירה כמו זבדני אלהים. **עקימת ארבע**. ר״ל סוכה עקומה והוא שפיחת המעזיבה וסכך על גבה אם הרחיק הסכך מן הכותל ד׳ אמות פסולה פחות מכאן כשרה בד״א בסוכה גדולה אבל בקטנה סכך פסול פוסל מהצד בג׳ טפחים. **וכל ג׳ כלבוד**. אם תלה המחיצות אם גבוהים מן הארץ ג׳ טפחים פסולה פחות מכאן כשירה וכן למעלה אצל הסכך אם מן הסכך ולמטה אצל הדפנות אויר ג׳ טפחים פסולה פחות מכאן כשירה. **כלבוד**. כלומר כל פחות מג׳ טפחים רואין המחיצות כאלו הם נוגעות ודבוקות בארץ. **מליציהם**. מזכירי זכיותיהם. **שוקדי הלל ז׳ ושמונה**. שאומרין הלל בז׳ ימי החג ושמנת ימי חנוכה. **תחיש**. תמהר. **רועים ז׳**. הם אדם שת מתושלח מימין אברהם יעקב משה משמאל ודוד באמצע. **ונסיכים שמונה**. הם ישי שמואל שאול ועמוס וצפניה חזקיהו ואליהו ומשיח ואמר רש״י לא ידעתי למה נקראו כן.

הושענא. חיות ד׳. הן שראה יחזקאל במרכבה והן פני שור פני נשר פני אריה פני אדם. **פנות ד׳.** מזרח מערב צפון ודרום. **יסודות ד׳.** אש ורוח מים ועפר. **בתקופות ד׳.** כדי לסבב הגלגל בתקופות ד׳ והן תקופת תשרי ותקופת טבת ניסן ותמוז בין כל תקופה ותקופה ג׳ חדשים כלומר ברא ד׳ תקופות אלו לצורך ד׳ רוחות העולם והתקופות רמוזים בפרשת נח קר וחום וקיץ וחרף. **העיר ממזרח כאור.** הוא אברהם שנאמר בו מי העיר ממזרח ועל שם שהאור עולה מן המזרח ואברהם בא מארם שהיא מזרח ארץ ישראל שנאמר ארם מקדם ופלשתים מאחור לכך המשילו בו. **לימים ד׳.** שהאור נברא ביום רביעי כך היה אברהם מאיר לעולם כשמש שנברא ביום רביעי: ובפירוש הדפוס אמרו זה היה ביום העקידה שהיה העולם כלו מאיר בזכות אברהם כיום רביעי למעשה בראשית שנבראו בו המאורות. ולפירוש זה יבוא פירוש העיר ממזרח כלומר למזרח וכאלו אמר אנא העיר ללכת למזרח לפי שהיה יושב בארץ פלשתים כנודע ויהי בעת ההיא ויאמר אבימלך וכו׳ וסמיך ליה פרשת העקידה ופלשתים היתה במערב הר המוריה שנאמר ארם מקדם ופלשתים מאחור נמצא שהלך ממזרח למערב אבל דקדוק המקרא[א] אינו אלא על הליכתו מבית אביו שהיה במזרח כמו שפירשנו למעלה וכן נאמר מי העיר ממזרח צדק יקראהו לרגלו תרגם יונתן מאן איתי בגלאי ממדנחא אברהם בחיר צדקא. **לדורות ד׳.** הוא אומר ודור רביעי ישובו הנה לפי שקהת מיורדי מצרים היה ועמרם בנו ומשה בן בנו ובני משה נכנסו לארץ. **קרנות ד׳.** הן ד׳ קרנות המזבח. **חנן להציל משפטים ארבע.** חרב ורעב וחיה רעה ודבר האמורים ביחזקאל שנאמר שם ונח ודניאל ואיוב בתוכה המה בצדקתם יצילו נפשם וכתיב חי אני נאם ייי אם בן אם בת יצילו המה בצידקתם יצילו נפשם וכתיב התם גבי יעקב הצילני נא מה התם ביחזקאל הצלה מד׳ פוענויות כתיב שנאמר אף כי ארבעת שפטי הרעים חרב ורעב ודבר או חיה רעה וכו׳ אף הכא גבי יעקב הצלה מד׳ פורעניות ונתקבלה תפלתו שלא אירע אחד מהן בימיו אלא נוצל מן החרב במלחמת שכם ועשו ולבן, ומן הרעב בימי יוסף, ומן הדבר שלא מת אחד מבניו בחייו ולא מבני בניו, ומחיה רעה שנוצל יוסף מן הבאר שהיו בו נחשים וקרבים ומאשת אדוניו. **בתפלתו כלכלת בניו בדברים ד׳.** ובזכות אותה תפלה שנתפלל מדוחק ניתנו לבניו ד׳ דברים אלו במדבר והן מן ושלו וענני כבוד והבאר ואע״פ שאמרו בבראשית רבה בזכות וקחה פת לחם הנני ממטיר לכם לחם, בזכות והשענו תחת העץ ענני כבוד, בזכות יקח נא מעט מים הבאר, בזכות ואל הבקר רץ אברהם שלו, ולולא תפלתו שליעקב היו נופלין ביד בני ישמעאל או בני קטורה או ביד בני עשו שהיו בניו שלאברהם ובזכותו נפלו ביד בניו.

[א] ר״ל הפיוט.

ליום ה׳. למענך תקיף. על דרך תשר״ק. **תקיף.** חזק. **מעונה.** השמים נקראו מעון והמדור נקרא מעון כמו שנאמר מענה אלהי קדם תרגום מדור אלהא וכן ומעונתו בציון כלומר דירתו. **ולמען שלח. נח. רץ. אברהם. נם.** אמר כמו וינאמו נאום, נאם ייי. **קם ונעתר.** יצחק. **צלח.** יעקב הצליח בצאתו לחרן. **פענח בנוף נתכנה.** כאלו אמר לצען יוסף שנתכנה בנוף פענח. **פענח.** יוסף שקרא שמו פרעה פענח שנאמר ויקרא פרעה שם יוסף צפנת פענח, ופענח בלשון מפרש ואמר רש״י אין לו עד במקרא. **צפנת פענח.** כלומר הצפונות מפרש כתרגו׳ גברא דמיטמרן גלין ליה. **נוף.** היא מערי מצרים שנאמר גם בני נוף ותחפנחס. **נתכנה.** לשון חניכה וכנוי. **נתעלה.** אהרן. **מזמרת.** מרים. **למול הר עיבל וגם כיון להדמים.** על יהושע נאמרו. **יזם זכרני. שמשון. יזם.** לשון מחשבה. **מלל.** גדעון, תרגום דבר מלל. **פץ.** לשון דבור ע״ש פתיחת הפה קרוי כן. **טלה חנה.** שמואל. **טלה.** נער. חן. דויד. **בקרית חנה.** ציון כמו שנאמר הוי אריאל אריאל קרית חנה דויד ע״ש חניית המקדש קרויה כן. **זכה. שלמה. ומתגורר.** אליהו, מתגורר לשון חונה כמו וסער מתגורר וכן גר ותושב. **הגיון.** אלישע, הגיון לשון נבואה. **פי שנים.** באליהו קנה, והוא מאמר הכתוב ויהי נא פי שנים ברוחך אלי כלומר יהיה לי הכפל מן הנבואה שעליך, מה השיב לו אליהו, אמר לו אם תראה אותי לקח מאתך יהי לך כן ואם אין לא יהיה, אמר לו הקשית לשאול שהדבר הזה אינו ברשותי שהרי אין אדם מוסר דבר אלא מה שברשותו ומה שברשותי אני אמסור לך ואם תביט בשכינה כשאסתלק יהיה לך שאלתך ואם לאו לא יהיה שהרי כשתביט בשכינה מן השמים יתנו שאלתך וגם אני אלמד עליך סניגוריא כשתשאל בשעת הרצון וכן היה ואלישע רואה והוא מצעק אבי אבי, ואמרו רז״ל שמנה נסים באליהו וששה עשר באלישע וכולן ידועים במקרא, וכתיב ויעל אליהו בסערה השמים. **כך קבלתי ממורי שלמה הכהן שאמר בשם מדרש רות מהנעלם** סערה זה מלאך המות שמסער רוחות בני אדם ורכב עליו אליהו ושלט בו ועלה לשמים ונעשה לו מרכבה ולפיכך לא טעם טעם מיתה וכן ר׳ יהושע בן לוי רכב עליו ולא מת ולא כשאר בני אדם שנעשין מרכבה למלאך המות והוא שולט בהם ע״כ. **דרכו.** לשון חליכה כמו כל מקום אשר תדרך כף רגלכם והם חנניה מישאל ועזריה. **גד חלומות.** דניאל. **גד.** הגיד ולשון גד לשון חתיכה כמו גודו אילנא כלומר מחתך דברי החלומות לפותרם. **בנא בית אלהא.** עזרא. **אתי.** משיח. **וטס.** יעוף כמו כנשר יטוש עלי אכל והו מאמר הפסוק וארו עם ענני שמיא כבר אנש אתי הוה.

ענה בהושענא. איומה. לשון אימה כמו איום ונורא הוא. **אמרתך.** מאמרך. **בך משתבחת ולך משבחת.** הוא מאמר הכתוב את ייי האמרת וייי האמירך היום אמר הקב״ה אתם עשיתוני חטיבה אחת

בעולם ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם. **חטיבה.** לשון פאר ושבח. **גנת נטעך.** על שם שאמר הכתוב גפן ממצרים תסיע תגרש גויים ותטעיה. **הועלתה כפורחת.** עלתה כפרח האילן בימי ניסן. **פורחת.** כמו שנאמר והיא כפורחת עלתה נצה דרך האילנות כשמוציאין פירות להוציא הפרח תחלה והפרח נפתח מעט מעט ונץ הפרי מבצבץ מתוכו ויוצא והוא שאמר עלתה נצה וכשהפרי גדל הפרח נובל וזה לא יהיה ביותר אלא בימי ניסן והמשיל גאולת ישראל בכך ע״ש שנגאלו בניסן. **דוכאה.** לשון עניות לשון דך ולשון או דכו במדוכה ורוצה לומר שמן השעבוד וצרת העניות שנשתעבדו בהם האומות גלו וברחו גלות אחר גלות וזהו שאמר אחריו ונזרתה ברחת. **ונזרתה ברחת.** כמו שנאמר ואזרם במזרה בשערי הארץ כאדם שזורה שעורים ואין אחת נדבקת בחברתה וגם נאמר בישעיה אשר זרה ברחת ובמזרה, מזרה כלי שיש לו שנים כאצבעות היד ומהפכין בו את התבואה בגורן קודם דישה וקורין לו בלשון ישמעאל אלמד׳רע וגם קורין לו אלעתבה, ורחת גם הוא כלי עשוי לתבואה כשמנקין אותה מתוך פסולת התבן והקש והוא עשוי עץ כמזרה ובראשו כעין לוח וקורין לו אלמרכב לפי שאין לו שנים. **הדר שכינתך ראתה נוכחת.** זה היה ביום מתן תורה. **זלופת בושם.** כנוי הוא כלפי ישראל כשקבלו את התורה היה ריחן נודף מסוף העולם ועד סופו ר״ל שבחן, וזלוף לשון שפיכה כמו המזלף מי ורד והוא לשון טפה אחר טפה ור״ל ששפכו עליהם מלאכי השרת כמה ברכות ובערבי אלמרשושה באלטיב. **לפחת.** להריח כמו הפיחי גני יזלו בשמיו. **יקובצו מכל פחת.** מכל מקום עמוק עמוק ורחוק, פחת מקום עמוק שאין עולין מתוכו אלא בקושי כמאמר הכתוב והיה הנס מן הפחד יפול אל הפחת. **ועלוה ומנחת.** ומאצל בני עשו שהורישו לשעיר שתולדותיו עלון ומנחת ועיבל וכו׳. **כבודה.** יקרה. **לברכתך נספחת.** נטפלת כלומר תהיה טפלה ושפלה לבקש ממך ברכות, נספחת לשון טפלה כמו ונספחו על בית יעקב כלומר יהיו טפלה להם וכן בשמואל ואמר ספחני נא כלומר אהיה טפל לך וכן לשאת ולספחת וארז״ל שאת וספחתה וכו׳ כלומר נגע קטן מן השאת קרוי ספחת כלומר טפלה. **באסוך.** שם כלי שמן. **צפחת.** כלי המים. **משוליך.** לשון משל כלומר שדומין לך כמו שאמרו חז״ל מה הוא רחום אף אתה היה רחום מה הוא קדוש אף אתה היה קדוש. **פירוש אחר משוליך.** כביכול מושלין בך כלומר בגזרותיך כמו שאמרו צדיק מושל יראת אלהים אמר הקב״ה אני מושל בעולם ומי מושל בי הצדיק שאני גוזר גזרה והוא בא ומבטלה. **צר עוזב תוכחת.** עשו שעוזב את התורה שמוכיחה את האדם ומחזירתו למוטב. **סגולה.** אומה חביבה. **והעדה.** לשון עדי כלומר מקושטת ומזויינת במלתחת. **מלתחת.** שם מין מלבוש כמו שנאמר ביהוא ויאמר לאשר על המלתחה הוצא לבוש לכל עובדי הבעל ופירשו רז״ל מלתחה דבר הנמלל ונמתח ביד

והוא מלבוש. **עם נין ממלא אמתחת וגם מביא מטפחת.** עם הבאים מזרע יוסף שאמר לאשר על ביתו מלא את אמתחת האנשים אכל וגם מזרע יהודה שהביא המטפחת לאביו והיא כתנת הפסים כמו שאמרו מאי פסים שהיפיסו עליה ועלת ליהודה ולשון פייס גורל כדאיתא במשנה במסכת יומא, והכנוי על כל ישראל ולא תפש אלא אלו יהודה ויוסף שהמלכים מהם, וכן נאמר ליחזקאל בן אדם קח לך עץ אחד וכתב עליו ליהודה (וכל בית)[ולבני] ישראל חבריו ולקח עץ אחד וכתב עליו ליוסף עץ אפרים וכל בית ישראל חבריו. **פדוייך.** שפדית אותם. **צחנתם נמלחת.** דרך ציידי הדגים לקבץ דגים הרבה ולמולחן ולייבשן ומוכרין אותן כדי ללפת בהן הפת והיא קרויה צחנה וכשנותנין עליה מלח אינה מסרחת וכשאין נותנין עליה מלח היא מסרחת ועולה באשה וצחנתה עד מאד ולכן כינה עונם בה לפי שאין לך ריח רע בעולם קשה ממנה ואמר על סליחת העון צחנתם נמלחת וחטאתם נסלחת. **קוטרי רוקח מרקחת.** הוא כנוי להבל שיוצא מפיהם בשעה שעוסקין בתורה כקטרת שהיה העשן מתמר ועולה כמקל וכינה אותו כך לרבוי ההגיון. **קוטרי.** לשון קשירה ע״ש קשירת השפתים זו בזו ודבוקן יחד בעת ההגיון. **רוקח מרקחת.** עירוב הבשמים ושחיקתם קרוי מרקחת כך הקולות שלהם אין קול זה כקול זה ועוד יש קורין במקרא ויש במשנה ויש בגמרא וכך הבשמים מי״א מין. **רחש.** לשון נענוע השפתים. **ניב.** לשון דבור כמו בורא ניב שפתים. **מלקחת.** היא הצבת שאוחזין בה לוטשי הברזל הכלי כשהוא חם, וכנה השפתים בה שדומין לה. **הגיג.** לשון רבות הדבור כמו ייי בינה הגיגי. **בוער כקלחת.** רוצה לומר שקורין בכל כוחם בחוזק עד שההבל יוצא מפיהם כמו שהבל העשן יוצא מן הקדירה שעשויה על גבי גחלים. **קלחת.** קדרה כמו והכה בכיור או בדוד או בקלחת בשמואל. **שרשי גפן.** שורש האבות שנמשלו לגפן נטועה כנודע ביחזקאל. **אדרת.** בגד משובח כמו וארא בשלל אדרת שנער. **סורחת.** עודפת כמו וסרח העדף והמשיל זכותם לבגד הגדול שהוא משובח לומר כשם שהבגד מגין על האדם מן החמה ומן הצנה כך זכותם מגנת על ישראל מפורענות העולם הזה והעולם הבא. **תבואתם צומחת ממעל ומתחת.** ר״ל אין הזכות פוסקת לא מן האבות ולא מן הבנים.

הושענא. אנא המייחד לכבודו שמות ה׳. הם אלדי״ם ידו״ד אדנ״י שד״י אדי״ד ונראה שאלו החמשה שמות הם מיוחדים לו יתברך והשאר הם כנויין לו כגון רחום וחנון ונחלקו רבותינו על שם צבאות אם הוא שם או לאו ונראה שלא נקרא צבאות אלא ע״ש צבאות ישראל. **קנינים חמשה.** תורה שמים וארץ אברהם ישראל בית המקדש כדאית׳ בסוף מסכת אבות. **גבורים חמשה.** הם אדם שור נשר אריה לויתן. **בבתרים ה׳.** הוא אומרו קחה לי עגלה משלשת ועז משלשת ואיל משלש ותר וגוזל, משלשת וכן משולש לשון

בחור וטוב כמו ושלישים על כלו ובלשון רבותינו עגלא תלתא. **למלכים ה׳.** ברע שנאב שמאבר ברשע ומלך בלע היא צוער. **ערים ה׳.** אדמה וצבויים סדום ועמרה ולשע. **נעקד בהר שערים ה׳.** הוא הר המוריה ששם היתה העקידה והוא הר הבית ובמסכת מדות פרק א׳ מנאום ואלו הן חמשה שערים היו לו להר הבית שני שערי חלדה מן הדרום משמשין כניסה ויציאה, טדי מן הצפון לא היה משמש כלום, קינופוס מן המערב משמש כניסה ויציאה, שער המזרחי עליו שושן הבירה ופירוש כשעלו בני הגולה צוום מלכי פרס כשיבנו בית המקדש שיצוורו צורת שושן הבירה בפתח המקדש כדי שיהיה מוראם עליהם. **ירש מהורו ברכות ה׳.** הוא אומרו ואל שדי יברך אותך׳ ויפרך׳ וירבך׳ והיית לקהל עמים ויתן לך את ברכת אברהם הרי ה׳ ברכות, ויש מפרשים שהן הה׳ דברים שאדם זוכה לבניו בנואי בכוח בעושר בחכמה ובבנים. **והשלים.** יצחק השלים נפשו לקונו רוצה לומר שסגל מצוות ומעשים טובים. **נפש נקובה.** הנפש המפורשת יש לה חמשה שמות נפש נשמה רוח חיה יחידה. **נקובה.** מפורשת כמו אשר נקבו בשמות. **נסים ה׳.** עשו כשברח מבאר שבע ולבן כשרדף אחריו ועשו כשבא מבית לבן ומלאך ושכם. **אחים ה׳.** הן שנכפלו שמותם בוזאת הברכה חוץ מיהודה שאינו מכללם. **לנזיר.** זה יוסף שנאמר שנאמר בו ולקדקד נזיר אחיו. **המחליף ה׳.** הוא אומרו ולבנימין נתן שלש מאות כסף וחמש חליפות שמלות. **בקולות ה׳.** יש מי שאומר שהדברות בקולות חמשה נאמרו דמיון אנכי ולא יהיה.

ליום ו׳. למען אב. אברהם. **בן.** יצחק. **על הר חנה.** המזבח נקרא כן כמו שנאמר בישעיה הוי אריאל אריאל קרית חנה דויד. **גביר.** יעקב. **בין התכונה.** בבית המדרש. **דבר.** יוסף. **האומרים.** שבטים. **ועורר.** משה. **עוז התבונה.** התורה נקראת עוז ותבונה. **זירז.** אהרן. **חילא.** פינחס בעת שהרג זמרי ניתן לו כוח כמו שאמרו י׳ נסים נעשו לו באותה שעה. **טכס.** חלק ובלשון ישמעאל רתב מלשון טכסיסי מלכות ור״ל למען יהושע שחלק להם את הארץ והושיבם בה. **ישר לבבה.** ברק ישר לבבה שלדבורה. **ודברה לא שנה.** בשעה שאמרה לו הלוך ולקחת עמך עשרת אלפים איש וגו׳ ותשלח ותקרא לברק בן אבינועם מקדש נפתלי וג׳. **כנס שבט ארבע מאות שנה.** שמואל ירצה לומר בשעה שהמליך שאול על ישראל ועשאם כולם כאלו הם שבט אחד כאיש אחד היה להם ד׳ מאות שנה כי כתיב ויהי בשמנים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים הוצא מהן שמנים מ׳ שישבו במדבר ומ׳ שמלך בהן דוד נמצא משנכנסו לארץ עד שמלך שאול ד׳ מאות שנה חסר ו׳ שנים שתי שנים שמלך בהן שאול וד׳ שמלך בהן שלמה עד שהתחיל לבנות הבית אותן השש שנים פרטים הם נבלעים ברוב ולא חש להוציא הפרט מן המנין. ומזה גם כנס שבט יאמר על יהושע שכנסם כולם ונעשה מלך עליהם

כאלו הם שבט אחד ממנו עד שאול כי אחר מותו שליהושע נחלקו השבטים כל אחד לעצמו כמו שאמר הכתוב בימים ההם אין מלך בישראל איש הישר בעיניו יעשה עד שהמליכו עליהם המלכים והיו תלויים ברשותו שלמלך ומזה תמצא שמשנכנסו לארץ ועד שמלך שאול תמצאם ת' שנה חסר ז' שנים כמו שאמרנו. **להקת נביאים.** כמו קהלת נביאים ועל שאול אומר כן. **מנגן.** דויד. **נמלך בחכמה.** שלמה. **סדר וגם ענני נא.** הוא דויד שאמר כן בחנני ייי ונסני והוא שסדר הלוים המשוררים כנודע בדברי הימים. **פנה לעלות.** אלישע. **צעק.** אליהו. **קדש שבת.** יהוידע. **ראש חכמה.** דניאל. **שירה.** דויד וכן **תורת ייי תמימה** ודרך הפייט לשנות החרוזים כדי להשלים כל האלפ"א בית"א.

ענה בהושענא. טלאיך. קטנים. **פוצחי.** כמו פותחי. **צהלת עזך מתנים.** שבחך משננים בקול נעים ושמחה, צהלת לשון שמחה כמו כמו צהלה ושמחה ולשון קול נעים כמו צהלת סוסים. **עזך. שבחך. מתנים.** שונים. **משולח במים.** משה. **נסתר בנחל.** אליהו.

הושענא. שש צלעות. הן ד' רוחות העולם ומעלה ומטה. **לסדרים** ו'. הן ששת ימי המעשה. **זנח.** הרחיק כמו זנח ייי מזבחו. **תועבות** ו'. הן שש הנה שנא ייי האמורין במשלי ורוצה לומר שהרחיק מארץ מולדתו ומבית אביו שהיו בו ו' תועבות הללו. הרבה וקשה שבהן שש הנה שנא ייי עינים רמות לשון שקר וכולן. **נולדו לו בנים** ו'. הוא אומרו ותלד לו את זמרן וג'. **נטע אשל ובורך בקץ שנים ששה.** לא נמצא בתורה סמך וראיה לדבר זה והרבה נוסחאות יש בבראשית רבה ובפירוש רש"י ז"ל ויש מפרשים כי אברהם אחר שנטע האשל אותה השנה שמטה היתה ועשאה אברהם אבינו ומפני שנאמר בה וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית אמר כאן וברוך בקץ שנים ששה, או שמא משנטע האשל עד העקידה היו שש שנים ונאמר בה בעקידה כי ברך אברכך, ויש נוסחאות **נטע אשל וברוך בקץ נסים ששה.** ור"ל אחר שלקח אבימלך שרה שהוא הנס הששי נגלה עליו הקב"ה על דבר המילה ונתבשר ביצחק ושם נאמר לו כי ברך אברכך וג' שנאמר ויאמר אלהים אבל שרה אשתך ילדת לך בן וג' וברכתי אתה וג'. **במקום מערכות** ו'. יש מי שפירש שהוא מקום המזבח ואינו נכון ומעולם לא נמצא שם שם מערכות, והנראה מה שפירשו קצת מפרשים וזה לשון המשנה, המזבח ל"ב אמה על שלשים ושתים אמה, עלה אמה וכנס אמה זהו יסוד, נמצא ל' על שלשים, עלה אמה וכנס אמה זהו סובב זה הוא הסובב נמצא כ"ח על כ"ח, מקום הקרנות אמה מזה ואמה מזה נמצא כ"ו על כ"ו, מקום הלוך רגלי הכהנים אמה מזה ואמה מזה נמצא כ"ד על כ"ד, ומקום המערכה הרי מערכה ששית **כן מפרוש הדפוס. גוננתו ומלטתו.** הגנת עליו והצלתו. **מצרות** ו'. הוא אומרו בשש צרות יצילך ובשבע לא יגע בך רע ורצונו בזה הרבות

ואינו המנין עצמו וכמהו כי שבעתים יקם קין ולמך שבעים ושבעה ור״ל הצלתו מצרות הרבה. **כרה.** חפר. מקוות. הבארות שהן מקוה מים. **לדורשי בם מעלות ו׳.** הן שש מעלות במקוות והן מי גבאין, מי תמצית, מקום שיש בו מ׳ סאה שאינם שאובין, מי המעין המועטין, מי מעין המוכין, מי מעין שהוא מים חיים ופירושם במשנה בריש מסכת מקוות. **קחת מנחה מינים ו׳.** הוא אומרו מעט צרי, דבש, נכאת, ולט, בטנים, בטנים ושקדים. **והגביר אבי ו׳.** זה יהודה דכתיב כי יהודה גבר באחיו לנגיד וג׳. **והמבורכים בו ו׳.** הם דויד חזקיה דניאל חנניה מישאל ועזריה שכל א׳ מהם נתברך בשש ברכות בדוד נאמר הנה ראיתי בן לישי בית הלחמי ידע נגן, וגבור חיל, ואיש מלחמה, ונבון דבר, ואיש תאר, וייי עמו. ביחזקיה כתיב כי ילד ילד לנו וגו׳ ותהי המשרה על שכמו ויקרא שמו פלא, יועץ, אל גבור, אביעד, שר שלום. דניאל וחבריו נאמר בהם ילדים אשר אין בהם כל מום, וטובי מראה, ומסכילים בכל חכמה, ויודעי דעת, ומביני מדע, ואשר כח בהם לעמד בהיכל המלך וללמדם ספר ולשון כשדים. ומאן דאמר אפיק חזקיה ועייל המלך המשיח דכתיב ביה ונחה עליו רוח ייי רוח חכמה ובינה רוח עיצה וגבורה רוח דעת ויראת ייי. **המחבר לאפוד.** משה. **שמות ו׳.** הוא אומר ששה משמתם על האבן האחת. **המציל נפשות בערי מקלט ו׳.** ששה שהרגו אינן נהרגין ואלו הן האב המכה את בנו, והרב המכה את תלמידו, ושליח בית דין שהמית במלקות מ׳, ורופא שהמית, ושוגג, והמכה עבדו בשבט. **חכמות סדרים ו׳.** הם ו׳ סדרי משנה.

ליום ז׳.שכלל. תרגום תבנה ותכונן תתבני ותשתכלל. **מקדשך החרוב.** ובנוסחאו׳ כתוב ׳הנהוב׳ ויראה שהפירוש בלשון ישמעאל קורין לשדוד ובזוז ׳מנהוב׳ ונמצאת מלה זו הגרית ודוגמתה הרבה בלשון רבותינו ז״ל ישראל שהרהין חמצו לגוי בלשון ישמעאל קורין למשכון רהן. **מלטינו.** הצילנו. **מפח.** מכמורות שצדין בהן העופות קרויה פח וזה כנוי לפורענותם. **ומאשתם.** ומאש שלהם. **נחמות המבושר.** נחמות ישראל שמבושרין ממך על ידי הנביאים.

ענה בהושענא. איומה. כמו אומה ולשון אימה הוא. **דולקין.** ממהרין. **לסבב אדני.** כל שבעת הימים מסבבין לארון הברית אדון כל הארץ שהוא ספר תורה. **גובלי עמי.** קבוצי עמי לשון גבול טיט שמגבלין אותו ועושין אותו כלי אחד כך הם מקובצין יחד כאיש אחד. **עדת סנסני.** אשכלות התמר נקראין סנסנים כמו שאמר הכתוב אמרתי אעלה בתמר אוחזה בסנסניו ודרך התמר כשמוציא פירותיו אין לו אלא אשכול אחד בראשו אע״פ שהן הרבה הן נקבצין עד שנעשין אשכול אחד והמשיל ישראל בכך שמתקבצין ונעשין אגודה אחת ועובדין לאלוה אחד. **זכות איתני.** זכות אברהם יצחק ויעקב שנאמר בהן והאיתנים מוסדי ארץ. אתנים – יסודות הרים חזקים כמו שנאמר

שמעו הרים וג׳ והאיתנים תרגום ועקריא וכן איתן מושביך תרגום תקיף. **לבית מעוני**. לבית המקדש שנקרא מעון שלשון מעון לשון מדור כמו שנאמר מענה אלהי קדם תרגום מדור כך בית המקדש מקומו שלהקב״ה ודירתו וכך היו נשבעין בו ואומרין המעון הזה כדאיתא במשנה. **מכנף הארץ**. מקצות הארץ לשון כנפי הטלית. **דפני**. רוחות ר״ל ד׳ רוחות העולם. **קשוב**. לשון האזנה ושמיעה הוא.

הושענא. המקדים לעולם דברים ז׳. הן ז׳ דברים שעלה במחשבתו שלהקב״ה לבראותם קודם שנברא העולם וכולן לצורך העולם ואלו הן, תורה ותשובה גן עדן וגיהנם כסא הכבוד ובית המקדש ושמו שלמשיח יש להם ראיות מן המקרא כדאית׳ במדרש. **שמים** ז׳. הם רקיע שחקים זבול מעון מכון ערבות. **ארצות** ז׳. הם חלד תבל ארקא יבשה חרבה אדמה ארץ התחתונה. **עממים** ז׳. הם חתי יבוסי אמורי חוי כנעני פרזי גרגשי. **וחצבה עמודיה** ז׳. הוא מאמר הפסוק חכמות בנתה ביתה חצבה עמודיה שבעה ור״ל החכמה עצמה שחצבה לה עמודים ז׳ והם שבעה ספרים חמשה חומשי תורה וויהי בנסע הארן וויהי העם כמתאננים שני ספרים חשיבי הרי ז׳ כדאית׳ במדרש, ועל דרך הקבלה חכמות זו ספירת החכמה, בנתה ביתה בינה. חצבה עמודיה שבעה גדולה גבורה תפארת נצח הוד יסוד מלכות. **לנגיד**. אבימלך. **לקץ נסים** ז׳. הראשון הטלטול, הב׳ רעב, הג׳ ותקח האשה בית פריעה, הד׳ מלחמת המלכים, החמישי הנה נא עצרני ייי וג׳. הו׳ וישלח אבימלך ויקח את שרה, הז׳ המילה ואז וייי פקד. **להרים שבעה**. הוא הר סני ונקראו לו ז׳ שמות כדאיתת׳ בגמרא קדש ע״ש שנתקדשו ישראל עליו, ציין שנצטוו ישראל עליו, חורב שירדה חורבה לאומות העולם עליו, פארן שפרו ורבו ישראל עליו, קדמות שירדה עליו קדומת יומים והיא התורה שקדמה לעולם באלפים שנה, סין הוא סיני וניתוסף לו יו״ד ע״ש עשרת הדברות אלו הן הז׳ הרים המשובחין והוא הר סיני עצמו ונשתבח על שם התורה שירדה עליו והשביעי משובח יותר ממנו הוא הר המוריה שהקריב עליו אדם ונח ושם בית העולמים והסנהדרין בתוכו בלשכת הגזית. **צרפתו**. בחנתו. **שני רעב ושבע**. הן שהיו בימי יוסף. **הפודינו על יד שביעי לרועים** ז׳. משה אחד מז׳ רועים שהעתקנו למעלה בפירוש יום רביעי. **במדברות** ז׳. שמותן כשמות הר סיני והן סין סיני קדש ציין פארן קדמות חורב. **עננים** ז׳. הן ד׳ מארבע רוחות העולם שלא תשלוט בהם עין הרע ואחד על גבי ראשיהם שלא ישלוט בהם השרב ואחד מתחתיהם כמצע וא׳ שמקדים לפניהם דרך ג׳ ימים מנמיך הגבוה ומגביה הנמוך. **זמן חירותינו** ז׳. הוא אומרו שש שנים יעבד ובשביעית יצא לחפשי. **ובכורינו לימים שבועים שבעה**. הן שתי הלחם שמקריבין בעצרת בסוף שבעה שבועות והן באין מבכורי החטים ע״כ.

[פירוש הושענות לשבת]

פירוש אום. כמו אומה. **נצרה.** שמורה כמו יצרנהו כאישון. **כבבת.** תרגו׳ כאישון עינו כבבת עינהון והוא שחור שבעין. **אל נערץ.** לשון גבור עריץ. **בסוד קדושים.** בסוד המלאכים המקודשים. **ניב.** דבור. **בשפריר.** לשון אהל כמו ונטה את שפרירו עליהם. **חביון.** כמו ושם חביון עזו כלומר בשמים סתר שכינתו. **בשער ניקנור.** שער מזרחי שלמקדש כמו שאמרו ניקנור נעשו נסים לדלתותיו וכו׳. **חוזיך. נביאיך. מנוחה.** זו ירושלם. **נחלה.** זה בית המקדש. **לצורר ורודף.** עשו וישמעאל. **לעיף.** ישראל. **חיש.** מהר. **שועי. תפלתי. כמנחת מחבת.** רצה תפלתי כקרבן כהן גדול שמקריב ביום שמתחנך לכהונה שהיא רצויה יותר מכל הקרבנות שנאמר בה זה קרבן אהרן ובניו ביום המשח אתו עשירית האפה סלת וג׳ על מחבת וג׳. **שוקדי.** ממהרים. **טובך מביעי.** טובך יהיה נובע לנו. **חוק בל יושבת.** שישפיע לנו רוב טובותיו כדי שנוכל לקיים מצותיו. **פזוריך שחול. פזוריך.** ישראל. **שחול.** משוך אתום מבין האומות, תרגום מן המים משיתיהו שחלתיה. **קדש.** ישראל. **מחול.** האומות. **לסלסלך.** לשון תפארה כמו סלסלה ותרוממך. **יוצאי פתרוס.** ישראל שיצאו ממצרים. **לסרסי רבת.** ישראל שנאמר בהם כה אמר יי לסריסים. **רבת.** ירושלם שנאמר רבתי עם. **סחופי סחוף.** לשון סחיבה וגרירה ר״ל ישראל שהיו משועבדים למצרים ויש לו דומה במקרא מדוע נסחף אביריך בירמיה בנבואת מצרים ובמשנה נסתחפה שדהו. **ותסגל.** ישראל שקראתם עם סגלה. **רוחף.** הקב״ה שמרחף על ישראל תמיד כנשר המרחף על בניו שנאמר כנשר יעיר וג׳. **ידיד.** בנימין שנאמר ידיד יי. **שוכן וחופף.** המקדש שנאמר בו ובין כתפיו שכן. **ותצור כבבת.** ותשמור ישראל בין העמים כאישון העין השמו׳ מבפנים, ע״כ.

[פירוש פיוטי שמחת תורה]

פי׳ ראה משה קהלות שבטים. מלמד שהראה הקב״ה למשה בראש הפסגה כל הדורות העתידין לעמוד עד המלך המשיח שנאמר עד הים האחרון אל תקרי הים האחרון אלא היום האחרון, ע״כ. **פי׳ אנה.** בה״י לשון היכן הוא כמו אנה אנחנו עלים אבל באל״ף לשון בקשה כמו אנא שא נא פשע אחיך תרגומו בבעו אף כאן ר״ל היכן הוא משה שעשה לנו כל הטובות הללו. **אנא בשעיר שתליה.** כלומר היכן הוא משה ששתלו הקב״ה בשעיר ועשה לו היכל בפ[א]רן ותקן לו חופה בהר סיני סמך למאמר הכתוב שאמר ויאמר יי מסיני בא וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן וג׳. **גננא.** לשון חופה זהו קירון עור פניו, ומה שאמר בשעיר שתליה כלומר כשנגלית שכינה לא באה משעיר ומפארן ביום שניתנה לנו תורה על ידי משה והתורה נקראת על שמו שנאמר זכרו תורת משה עבדי וזהו

שאמר בשעיר שתליה כלומר בתורה שניתנה ע״י השכינה שנגלית משעיר שתלו האל ב״ה. דת. תורה. לשעשועים. ישראל שהקב״ה משתעשע בהם. דגול. הקב״ה שהוא צבאותן שלישראל כמו שנאמר ובשם אלהינו נדגל לשון דגלים. וטליל. לשון צל. ענדם. כמו עדנם. צנפם. לשון תפארה כמו מצנפת. ומשך אליהם טוב זבוד. כלומר משך אליהם הטובה ולא זזה מאצלם. זבוד. לשון דירה כמו זבדני אלהים. ודבריונן בימם ובאורתא. ניהגם ביום ובלילה. אורתא. לשון לילה כמו אור לארבעה עשר בודקין את החמץ גם הלענה נקראת מתוק בלשון משנה ע״כ. וכלילין תלתה. ג׳ כתרים תורה וכהונה ומלכות. רגגין אנון. לשון תאוה וחמוד וכי תאוה הוא תרגום ומרגג וכן לא תתאוה לא תירוג. כליל הוד. תרגום נזר כלילא. לוית חן. תורה שמלוה את האדם בעולם הזה ולעולם הבא. העניקני. נתן על צוארי לשון ענק כמו העניק תעניק. צפירת תפארה. לשון כתר עטרה פסוק הוא בישעיה. מניך הוד. לשון עדי הנתון על הצואר כמו שנאמר בדניאל והמניכא דדהבא על צואריה. פ׳ גן נעול. אלו הבתולות. גל נעול. אלו הבעולות. אשכל הכפר. פירש רמב״ם בכלאים משנה, כפר ׳אלקרנפל׳ ויש מי שאומר ׳אלחנא׳. כתרצה. ר״ל רצויה. פעמיך. לשון רגלים. נפת. דבש טוב. תורים. פירש רמב״ם בכלאים ׳תוריף אלאשיאף׳ וזוהי צורתה אשישות. כלי היין שנאמר ואהב אשישי ענבים בזכריה. כתם פ״ז. פירש רבינו סעדיה ׳ כתם אלפץ׳ . פז. שם אבן טובה. קוצותיו תלתלים. ׳אטראפה מסלסל׳. שרך. טבור. ההרים והגבעות. משל הוא כלומר אמות העולם השוכנים בארץ שהיא הרים וגבעות. פ״א ההרים והגבעות. כלומר המלאכים הממונים על ההרים והגבעות. פ״א אף המזיקים השוכנים בהרים ובגבעות. כלם ישמחו ביום גאולתכם המלאכים והשרים ואומות העולם ויפתחו פיהם לעומתכם בשיר לשורר לכם. יפצחו. כמו יפתחו. תצאון. מבין האומות. תובלון. לארץ ישראל.

הבן יקיר לי

רבי שלמה פרנקו הביא משמו של האור החיים הקדוש, אמר הקב״ה לישראל: ״הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים״. מה ילד בעודו קטן הכל חובקים אותו אף בשעה שבגדיו מרובבים בבוץ ואין דרך לעשות כן לבנים גדולים במצב כזה. כן הקב״ה קוראינו: ״ילד שעשועים״– כבן קטן אתם לי, החביב לאביו אף בשעה שאינו נקי, כן אתם אף על פי שמלוכלכים הנכם בעוונות, בכל זאת חביבים אתם לפני.

(מאור חיים)

תשובות כמוהר"ר חיים קורח זיע"א מכתי"ק עם ציונים

מאת כה"ר הגאון רבי פנחס קורח שליט"א

רב ביהמ"ד שערי הלכה ב"ב
ומח"ס בית מועד ואורח מישור ועוד

לק"י

קובץ שו"ת מו"ז לירח האיתנים

קובץ שו"ת מו"ז כמוהר"ר חיים קרח זיע"א לירח האיתנים, לקוח מתוך ספר השו"ת אשר לו שעודנו בכת"י והנמצא בשלבי עריכה והכנה לקראת הוצאתו לאור. מספר תשובות פורסמו בעבר על ידי בתוספרת ביאורים והערות, ועתה ראיתי לנכון לפרסם בשלב זה את השו"ת לחודש תשרי עם תיקוני לשון, עד להוצאתן לאור בשלימות. ספר השו"ת הוא ביד יורשי מו"ז אשר נתנו לי את הזכות להוציאן לאור. אמנם מספר תשובות פורסמו בעבר בספרים שהתחברו, אך זאת ללא ידיעת המשפחה ולמורת רוחה.

והנה מו"ז כתב כמה ספרים שהם ליקוטים מספרים נדירים שהגיעו לידיו וכדרך חכמי תימן רשם לו הלכות למזכרת, כיון שהספרים לא היו ברשותו, אך מתוך העיון בהם למדים אנו על אוצר הספרים הגדול שהיה למראה עיני חכמי תימן, ואף כמה ספרים נדירים שקשה להשיגם בקהלות אחרות ובספריות הגיעו לתימן.

משנה חשיבות יש לייחס לעובדה שספרי האחרונים היו מצויים בתימן, בניגוד למה שנכתב ונאמר כיום שכביכול יהדות תימן לא פסקה ונהגה כדעת האחרונים רק משום שלא ידעו ממציאותם של ספרי האחרונים. וטענה משוללת כל יסוד היא ואין לה בסיס, אלא יהדות תימן שמרה על מנהגיה כפי המסורה והקבלה שבידיהם, אף שהיו גלויים לעיניהם ספרי גדולי האחרונים. וכבר ציינו כי המעיין בספרי המהרי"ץ זיע"א יראה כי הובאו כארבע מאות ספרים מחכמי ישראל וכל רז לא אניס ליה, וכן בספרי חכמי תימן בדורות האחרונים הובאו למכביר ספרי האחרונים במו"מ של הלכה. והמעיין בקובץ תשובות זה יוכל לראות שאף ספרים שהתחברו סמוך לדורם הגיעו במהרה לתימן, כדוגמת המשניות עם פירושיו של הגה"ק רי"א מקאמרנא פי' מעשה אורג, ופי' עצי עדן ועוד שנדפסו בלבוב בשנת תרכ"ב הביאם מו"ז כאן ב' עצי עדן, וכן ספרי שאר חכמי ישראל כגון השל"ה, וספר סמא דחיי שנדפס בשנת תצ"א באמסטרדאם וכן פי' רבי דוד עראמה על הרמב"ם ועוד ספרים, וכן ספר שו"ע הרב שנקרא בפי חכמי תימן "השניאור" או "הסניור" היה בשימוש בבתי מדרשות בתימן ואף בדור האחרון הרבו לצטט ממנו, וכיוצא בזה בחבורי חכמי תימן. כך שאין מקום לדעה שיהדות תימן היתה מבודדת בלי ידיעת ספרי הפוסקים. והמעיין בהם היטב יראה עד כמה עמלו בתורה וזה היה חלקם בחיים.

וכאן המקום להודיע כי אין רשות לפרסם תשובות אלו בלי קבלת רשות, ושארית ישראל לא יעשו עולה.

*

הלכות ראש השנה

[א]

אם חל ראש השנה ביום שלישי מי שמתענה הפסקה ביום ראשון וביום שני שלפניו שני ימים ולילות אזי יעמוד במוצאי שבת אצל מי שמבדיל, ויכוין לצאת עמו בברכה ויענה אמן, ובזה יוצא שפיר, אפילו כשאינו טועם מכוס הבדלה. ואף שבתרומת הדשן סי׳ קנ״ד כתב דיש דרכים בדבר עיי״ש, ראיתי העולם נוהגין להבדיל במוצאי יום שני לאחר התענית, אבל בענין זה שנכנס היו״ט של ראש השנה אם יבדיל א״כ צריך לברך יקה״ז דהיינו יין, קידוש, הבדלה, זמן, והיא מילתא דתמיהא, על כן יהיה נזהר להדר אחר מי שעושה הבדלה במוצאי שבת ויעמוד אצלו.

(של״ה מס׳ ר״ה עמוד הדין דף רי״ג ע״ב)

[ב]

דעת התוספות דהנידונים בר״ה לחיים ולמות, חיים פי׳ לחיי עד, ומיתה היינו גיהנם. אבל הרמב״ן כתב אין האדם נידון בר״ה אלא לענייני העוה״ז, וזהו שאמרו לחיים ולמיתה אינם בימים בלבד, אלא כל העונשים שבעוה״ז מנגעים ומיתת בנים ועוני וכיוצא בהם כינו אותם חז״ל בלשון מיתה, וכינו השכר והגמול והטוב בלשון חיים.

(כ״מ מכ״י מהרי״ץ ז״ל)

[ג]

כתב הרמב״ם פ״ג מהלכות תשובה אעפ״י שתקיעת שופר בר״ה גזירת הכתוב רמז יש בו וכו׳. פי׳ בשופר עצמו, שכשהוא כברייתו נקרא קרן, וכשמסיר ממנו הלכלוך אז נעשה שפיר והיינו שופר, כך האדם כשהוא מלא חטאים נקרא רשע, וכשהוא חוזר בתשובה ומסיר מלבו מחשבות הרעות אז נקרא צדיק, וזהו שאמר רבינו רמז יש בו בשופר עצמו, והבן.

(שם)

[ד]

בסי׳ תק״צ בענין שכתב השת״ז וקודם רבי אבהו וכו׳, ז״ל הרא״ש והר״ן שנשאל רבי׳ האיי וכי עד שבא רבי אבהו לא היו ישראל יוצאים ידי חובת תקיעה, והשיב כך היה הדבר מימים קדמונים מנהג בכל ישראל מהם עושים תרועה יבבות קלות, ומהם עושים יבבות כבדים שהם שברים, ואלו ואלו יוצאים ידי חובתן, והיה הדבר נראה כחלוקה אע״פ שאינה חלוקה, כי חכמים של אלו מודים דיבבות תרועה היא, וחכמים

של אלו מודים כי שברים תרועה היא, וכשבא רבי אבהו ראה לתקן תקנה שי יו כל ישראל עושים מעשה אחד ולא יראה הדבר בעיני ההדיוטות כחלוקה.

(עב״י)

[ה]

עיין רביד הזהב שאפילו אמר מלך אוהב צדקה וכו׳ צריך לחזור ולומר המלך המשפט, עש״ב.

[ו]

תוך כדי דיבור, היינו כדי שאלת תלמיד לרב, והיינו ג׳ תיבות אלו שלום עליך רבי.

(שכ״ג ב׳ כמה פוסקים)

[ז]

שאלה אם מרע״ה היה לובש תפילין דרש״י לבד או היה מניח שני זוגות, וכן אם היה עושה שברים ותרועה מספק או לאו.

התשובה שכשקבל תורה מסיני קבל שההכרח לעשות ט׳ תקיעות, ושהתרועה יכול לעשות אותה יללה או אנחה ושניהם נקראים תרועה, וכשקבל הטעם הנעלם ידע שהאנחה כוונה לדבר אחד והיללה לדבר אחד, זו קשה וזו רפה, והרוצה לעשות לפנים משורת הדין יעשה שניהם, אמנם לא גילה טעמים וכוונות אלו להמון העם ולהם מספיק התשע תקיעות, שאין כל אדם מצווה לעשות ממדת חסידות. ולזה נחלקו ישראל יש נהגו לעשות האנחה ויש נהגו לעשות היללה, והמהדרים עושים זה וזה בצנעה, עד שבא ר׳ אבהו והצריך שכל ישראל יתקעו יללה ואנחה. וכן גבי תפילין כך. ולזה אחר שגלינו בארבע רוחות העולם מי שרצה לכתוב תפילין ראה תפילין שקדמוהו מי שמצא דר״ת עשה כמוהו, ומי שמצא דרש״י עשה כמוהו. עוד נראה לי שבימי הבית ובימי משה לא היו צריכים להניח שני זוגות ולא אנחה ויללה אלא אחת לבד, אבל בחרבן שבעונותינו אין ייחוד לגמרי למעלה, ובתפלין המורגלין אינו נגרר אחריו הדבר האחר שבסוד ר״ת, וכן הדבר שבתרועה אין נגרר אחריו סוד השברים, לכן דוקא אחר החרבן צריכים לעשות שניהם. (אמונת חכמים). אה״מ כך מצאתי זה מכ״י מהרי״ץ בי״ע זלה״ה.

***

הל׳ יום הכיפורים

[ח]

לענין מ״ש בנוסח כל נדרי מיום הכפורים הזה שבא אלינו עד יום הכפורים שיבא אלינו לשלום, דע דבנוסח קדמון לא נזכר ומיום הכפורים הזה עד יום הכפורים שיבא אלינו לשלום, וראיתי למהר״י חאגיז ז״ל שכ׳ דאין לעשות תנאי זה ברבים שיבואו לזלזל ולהקל בנדרים, והביא ראיה מהגמ׳ יעו״ש. ומיהו קשיא דהרי נהגנו למסור המודעא בערב ראש השנה ברבים, וכיון דנהגנו כן ברבים למסור מודעא ברבים ה״ה כאן, דמה ראית לחלק, וכ״ש שיש תקנה גדולה בזה שלא ליכשל במכשול נדרים ושבועות. והרבה גאונים כתבו לומר כן עבר ועתיד. וגם המרדכי מביאו ב״י ב׳ כמה רבוותא הנהיגו כן. וגם הרב חמ״י כ׳ הנוסח כן. וגם בזה שעושין עבר ועתיד יוצאין לדעת הגאונים ור״ת דפליגי אם יש לומר עבר ועתיד. ואחרי כתבי כל זה מצאתי להרדב״ז ח״א סי׳ ל״ג שהוא רגיל לאומרו בל׳ עבר ועתיד, וא״ת כיון שבשנה שעברה ביטל לעתיד למה יתיר בשנה זו לשעבר והרי מותרין ועומדין, וי״ל שזה יועיל לאותן שהיה זכור לתנאי בשעת הנדר ונמצא שביטל התנאי אם עבר עליהן תועיל התרה זו להקל מהעונש, וליכא למיחש שמא יבואו להקל בנדרים, שאין זה הלכה למעשה שבאים לשאול לחכם, וגם אין דורשין אותו לרבים אלא חושבים שהם מכלל סדר תפלה, ולא יבואו לזלזל בנדרים עכ״ל.

(סי׳ ע״ח דמהרי״ץ ז״ל)

[ט]

למה שיעור אכילה דיום הכפורים בככותבת והוא הלכה למשה מסיני, ושאר אכילות שבתורה שיעורן בכזית. והוא דגבי יוה״כ כתיב אשר לא תעונה וכל כמה דלא מייתבא דעתיה עינוי הוא, וקים להו לחז״ל דבפחות מכותבת הגסה לא מייתבא דעתיה, וכן השותה פחות מרביעית, ואע״ג דאיסור שתייה דאורייתא בדם הוי בכזית, שאני התם דכתיב אכילה, אבל הכא דכתיב אשר לא תעונה, בייתובי דעתיה תליא מילתא וקים להו לרבנן דלא מייתבא דעתיה אלא כמלוא לוגמיו וכו׳.

(קרית ספר פ״ב מה״ש עשור)

[י]

ברמב״ם פ׳ שני מהל׳ שביתת עשור דין ג׳ חצי שיעור מן התורה ומכין אותו מכת מרדות, וה״ה לפחות עד גרגיר חרדל, והיינו כל שהוא שהזכירו הפוסקים. עיי׳ מעשה רוקח פ״א ה״ז מהל׳ חמץ ומצה.

[יא]

שם. ובמר״ן סי׳ תרי״ב כס פלפלין וזנגביל רטובים חייב ויבישים פטור. נ״ב. מהא״ז ב׳ האגודה משמע דפטור אבל אסור, וכ״כ הראב״ן ז״ל.

הל׳ סוכה

[יב]

בשת״ז סי׳ תר״ל בס״ק כ״ג בסופו, אבל בח״ה פסולה (לבוש). עיי׳ הרא״ש בגמ׳ פ״א דכ׳ דהסוכה כשרה בשבת אבל לא בחול. ונ״מ לי״ט דדינו כחה״מ דהא ליכא מגו.

[יג]

מהו לסכך בקנים שקורין חלא״ל בל׳ ערב, שחתכן א׳ לא׳ והתקינן לסחורתו לשים בהן תונבא״ק שקורין ברדקא״ל למכור, האם נאמר שעדיין חלולים בידי שמים בענין שיש בית קיבול וכשרים, כמ״ש ב״י ולבוש וד״מ ומ״א ב׳ הרא״ש ורדב״ז הביאם השת״ז בסי׳ תרכ״ט סק״ז, או נימא דעכשיו שעשה וחתך כל א׳ וא׳ ופתח לה פה דנפסלו ומקבלין טומאה ופסולין עוד לסכך בהן.
אח״י. תשובה דכללא הוא דכל כלי המקבל טומאה פסול לסכך ואלו הקנים אע״פ שחתכן הרי הן טהורין עד שיוציא את כל הככיי, כמו שנתפרש זה הענין במשנה דכלים פי״ז משנה י״ז, ופי׳ רע״ו עד שיוציא את כל הככיי, המוח הלבן שבתוך הקנה. וקודם לכן אין לקנה טומאה ואפי׳ מדברי סופרים עכ״ל. הרי בהדיא דאם חתכן והוציא המוח שבתוכן ודאי פסולין לסכך בהן דהרי מקבלין טומאה, ואם לא הוציא הככיי כשרים אף שחתכן ופתח להן פה.

[יד]

ברמב״ם פ״ד וז״ל בנה איצטבה באמצעה צורתה כזו --- בנה עמוד צורתו כזה --- ובכל הצורות צריך להיות באיצטבה שיעור רוחב הסוכה, ואם לאו פסולה. וזהו שאמר בשלישית לכל רוח הם שתי הרוחות, וראיה לדבר זה שאמר רבי׳ ז״ל בעמוד, ונמצא על גב העמוד סכך כשר בלא דפנות. נמצאת למד שצורה שלישית שנזכרה בדברי רבי׳ ז״ל סמוכה לדופן אחת שכל פחות משלשה הרי הוא כדבוק.
(הרז״ה בפי׳ הרמב״ם)

[טו]

שאלה במי שנפלה סוכתו בתוך ימי החג ונשברה תקרת הבית, ורצה ליטול הסכך והנויין של סוכה והעצים ולעשותן בסוכה חדשה במקום אחר, או אפילו לחזור ולתקן אותה סוכה שנפלה.

אה"מ דבר זה מבואר בסי' תרל"ח ס"א דמותר לחזור ולתקנה במקומה, או במקום אחר, דכ' מר"ן הקדוש עצי סוכה אסורים כל שמונת ימי החג בין עצי דפנות בין עצי סכך, ואפי' קיסם לחצות בו שיניו אסור, ואין ניאותין מהן לדבר אחר כל שמונת הימים וכו'. הרי דתלי האיסור דאין ניאותין מהן לדבר אחר, אבל לחזור ולתקן סוכה אחרת אין כאן מוקצה, דמתחלתה מצות סוכה והשתא חזר לעשותה סוכה, דאין כאן הנאה לדבר הרשות דנימא דיש איסור מוקצה.

[טז]

בהל' סוכה סי' תרכ"ו כ' הרב שניאור זלמן ז"ל סעיף י"ב וז"ל (טור ש"ע והעיטור) מותר לעשות סוכה למטה בבית תחת הגג שהסירו הרעפים ממנו כדי לעשות סוכה, אע"פ שנשארו עדיין העצים או הקורות שהרעפים מונחים עליהם (מ"א). ומותר לישב תחת העצים או תחת הקורות עצמן, אע"פ שהם סכך פסול שהרי לא נקבעו בגג לשם צל בלבד אלא כדי לתת עליהם את הרעפים, מ"מ כיון שעשה מעשה והסיר את הרעפים לשם עשיית הסוכה לצל, הרי זה כאילו עשה מעשה בגוף העצים או הקורות והתקינם לשם סוכה, שהרי הם כשרים לסיכוך שהן גדילין מן הארץ ואין מקבלין טומאה ואע"פ שהן מחוברין אין בכך כלום, דתלוש ולבסוף חיברו כשר לסוכה כמשי"ת בסי' תרכ"ט. וכיון שהן עצמן כשרים לסכך ע"י מעשה זה ויכול להניח עליהם עוד סכך כשר, והן מצטרפין עם סכך זה להשלים לשיעור צלתה מרובה מחמתה, ולכן גם עכשיו שלא הניח הסכך עליהן אלא תחתיהן למטה בבית, מותר לישב תחתיהן ממש כיון שהן סכך כשר.

יג. (מ"א) אבל אם לא הסיר את הרעפים כדי לעשות שם סוכה, אלא כך היתה מקודם בנויה בלא גג, כיון שלא עשה שום מעשה בגג לשם עשיית סוכה לצל, א"כ העצים או הקורות הן סכך פסול ודינן כדין סכך פסול המאהיל ע"ג הסכך כשר, וע"ד שנת' (פי' שכל שאין הסכך הכשר הרבה כ"כ עד שאם ינטל ממנו כשיעור סכך הפסול המיצל עליו יהיה עדיין צל הסוכה מרובה מחמתה פסול).

יד. בד"א כשמסכך תחת הגג (מ"א) אבל אם מסכך ע"ג העצים או הקורות אע"פ שהן סמוכין זה לזה בפחות מג"ט ה"ז כשרה, ואין אומרין כאן לבוד שיצטרפו כל העצים ויהיו נחשבים כעץ אחד רחב מסכך הפסול יותר מארבעה טפחים שהוא פוסל את הסוכה כמשי"ת בסי' תרל"ב, שכיון שסכך כשר מונח בין עץ לחבירו הוא מפסיק ביניהן שלא יצטרפו, ואין אומרים לבוד אא"כ אין שום דבר מפסיק בנתיים.

[יז]

ברמב"ם פ"ה דין י' ואין חבילה פחותה מעשרים וחמשה בדים וכו'. וכ"כ מר"ן בסי' תרכ"ט סט"ו. למה נקט כ"ה בדים, הטעם כמו שהיד היא אגודה מלשון ואגודתו על ארץ יסדה, והיד יש בה חמש אצבעות ומתחלקת עד עצם המרפק כ"ה, לפי שכל אצבע ה' פרקים (דהיינו כל אצבע משמשת עם עצם פסת היד ועצם הזרוע עד המרפק), וזה אגד בידי שמים וכך זה דומה לזה דהיינו החבילה.

(הרז"ה בפי' הרמב"ם מועתק)

[יח]

בסי' תרכ"ט עמ"ש השת"ז בסקי"ו מחצלאות שנהגו לשכב עליהן אפילו אמר לאומן וכו'. זה החידוש כבר חזר בו הרב שת"ז ועיגלו, שלא להעלות אותו במהדורא בתרא, והמעתיקים הם שטעו והעתיקו אותו ולא הרגישו בעיגול שעיגל עליו הרב הנז' יעו"ש בשת"ז כתיבת ידו.

[יט]

שם בס' י"ז בסקל"ג העלה דברי ד"מ, והמעיין שם בד"מ יראה שחולק על הב"י, וקשה על השת"ז איך כתב זה והוא חולק, שהרי הרב עצמו בסקל"ח ובסק"ל כתב כן ע"ש וצ"ע.

[כ]

שם בסקמ"ד כ' השת"ז ומ"מ בשעת אכילה ושתייה אסור (ב"י ב' ר"ן עכ"ל). דע שבב"י מבואר שדברי ר"ן אלו הם היפך מסברת הטור שהביא מר"ן משמו בס' זה. וג"כ העיד ב"י בבדה"ב ב' הרשב"א שסברת הטור היפך. וגם הרב בעצמו כ' בסקי"ט ב' הרשב"א שלאחר שהוכשרה הסוכה שוב אין סכך פוסל בה, וא"כ איך העלה ל' הר"ן כאלו הם מסכימים וצ"ע.

[כא]

לענין סוכה עגולה אם יש בה כדי לרבע ז׳ על ז׳, ז״ל הרז״ה בפי׳ להרמב״ם בפ״ד דסוכה בל׳ ערבי אלתדויר אלד״י יש בו כדי לרבע ז׳ על ז׳ ל׳ טפח וארבעה אכמאס טפח, לקולהם כל אמתא בריבועא אמתא ותרי חומשי באלכסונא, לחתי יפרץ׳ אקטאר ואצ׳לאע. פתחקק דאלך עכ״ל. [=העיגול שיש בו כדי לרבע ז׳ על ז׳, שלשים טפח וארבעה חומשי טפח, לאמרם כל אמתא בריבועא אמתא ותרי חומשי באלכסונא, כדי לקבוע שני קטרים וצלעות. והבן זה.] עכ״ל.

[כב]

שאלה. במי שסעד בסוכה ובירך בשעת אכילה כנהוג וישן אחר בהמ״ז בסוכה. והקיץ ורצה לסעוד סעודה אחרת אם צריך לברך פעם שנית על הסוכה, או נפטר בברכה שבירך בסעודה ראשונה קודם השינה.

אה״מ. נראה מדברי הפוס׳ ז״ל שא״צ לברך דהא השינה היא מעיקר המצוה, וראיה ממ״ש המ״א ולבוש ואז״ו ב׳ מי״ט ושל״ה והביא לשונם השת״ז בסי׳ תרל״ט סקכ״ד ד״ה ואפי׳ בירך בהמ״ז ואח״כ ישב בסוכה עד סעודה שניה כשיאכל שנית א״צ לברך שנית לישב בסוכה כיון שלא הסיח דעתו ממנה וזה דלא כט״ז וב״ח יעו״ש במ״א בארוכה.

[כג]

בסי׳ תרל״ח במ״א ובהרב שניאור כתבו ב׳ ד״מ מי שרוצה להסיר נויי הסוכה בי״ט מפני הגשמים והגנבים יזהר שלא יקשור הנויין בסוכה בקשר גמור שהרי אסור להתירן ביו״ט אלא יעשה עניבה ע״ש.

עוד כתבו אף מי שאין דעתו להסיר הנויין מהסוכה כל ימי החג מ״מ אם יודע שהילדים יאכלו מהנויין בתוך החג יתנה עליהם מעי״ט.

עוד כתבו דאותם אנשים החוקקים פסוק בסוכות תשבו וגו׳ על הדלעת ותולים בסוכה לנוי צריך למחות בידם לפי שאסור לכתוב פסוקים מ״ה אא״כ יש בהם ספר שלם כמ״ש בי״ד סי׳ רצ״ג וחקיקה היא ככתיבה לענין זה.

עוד כתבו אין לתלות שעטנז סביב הדפנות של סוכה לנוי אא״כ הוא למעלה מראשותיו של אדם מטעם שנתבאר בי״ד סי׳ ש״א.

*

[כד]

סוכה שיש לה שתי דפנות זו, אצל זו עושה דופן שלישי בטפח ומשהו ומעמידו בפחות מג׳ טפחים ונכשרת. ואם שתי הדפנות זו כנגד זו ואין ביניהם אלא שבעה טפחים לוקח פס טפח ומשהו ונכשרת ע״י לבוד שנעשה כולו סתום, וזה פשוט אף לקטן בן יומו. אבל אם יש ביניהם חלל רב מביא פס ד׳ ומשהו ומעמידו בפחות משלשה אצל אחת מן הדפנות.

(עצי עדן בפי׳ המשנה פ״א דסוכה)

[כה]

סי׳ תרל״ח עצי סוכה אסורין כל שבעה וכו׳ ת״ל חג לה׳ כשם שחל שם שמים על החגיגה כך חל ש״ש על הסוכה. ופירש״י ז״ל (סוכה ט, א) על החגיגה שלמי חגיגה שם שמים חל עליהן לאסרן עד לאחר הקטרת אימורין דזכו בהו בתר הכי משולחן גבוה כעבד הנוטל פרס מרבו. חג, חגיגה. ע״כ. ואין מועיל בעצי סוכה תנאי, דעצים של הכשר סוכה חיילא קדושה עלייהו דהן עיקר הסוכה עם הדפנות, ויש בהם משום סתירת אהלא, משא״כ בנויי סוכה שמועיל בהן תנאי, עיי׳ תוס׳ שם.

[כו]

כל כלי המקבל טומאה אסור להניחו על הסכך להחזיקו, והיינו דוקא קודם שנכשר הסכך ונעשה צלתו מרובה מחמתו, אבל לאחר שנכשר הסכך ונעשה צלתו מרובה מחמתו וא״צ לצרופו של סכך פסול, שוב אינו פוסל (עיי׳ סי׳ תרכ״ט ס״ז ושת״ז שם). ומיירי בכלי שרחב ארבעה טפחים דסכך פסול פוסל באמצע בארבעה טפחים אם לא נשאר שיעור הכשר סוכה (שם).

[כז]

גבי סוכה שיש לה שתי דפנות עשויות כמין ג״ם כגון מזרחית וצפונית, או דרומית ומערבית, עושה דופן שיש ברחבו יותר על טפח ומעמידו בפחות משלשה לאחד מהדפנות ואח״כ עושה קנה כנגד אותו טפח, ויעשה לה צורת הפתח שיעמיד קנה עליו ועל הטפח וכשרה וייחשב זה כסתום וכאלו יש לה שלש דפנות. ואם השתי דפנות אינן אלא זו כנגד זו אז עושה דופן שיש ברחבו ארבעה טפחים ומשהו ומעמידו בפחות משלשה סמוך לאחד הדפנות וכשרה, וגם בזה צריך לעשות צורת פתח, שיתן קנה מהפס על הדופן האחר. ויש אומרים שאין זה צריך צורת פתח, כיון שיש כאן מחיצה וע״י לבוד אחד סגי דהוי כמחיצה שלימה, ואי איכא דופן שבעה בלא לבוד אז אין צריך צורת פתח.

[כח]

סוכה שחמתה וצלתה שוים מלמעלה פסולה, לפי שהחמה הנכנסת באויר הסיכוך כשהיא מגיעה לקרקעית הסוכה היא מתפשטת יותר ממה שהיא למעלה באויר הסיכוך, ונמצא שהסוכה למטה בקרקעיתה היא חמתה מרובה מצלתה, אבל אם למטה בקרקעיתה היא חמתה וצלתה שוין כשרה, לפי שידוע שלמעלה בהסכך האויר הוא מועט מן הסיכוך, וצלתה למעלה היא מרובה מחמתה וה״ז סכך גמור כ״כ השניאור ז״ל.

[כט]

לכתחלה צריך לעשות הסיכוך קל וקלוש, בענין שיהיו הכוכבים הגדולים נראים מתוכו בלילה, ובדיעבד אפי׳ היתה מעובה כמין בית עד שאין זהרורי שמש נראים מתוכה כשרה, והוא שיכול המטר לירד בתוכה, אבל אם מעובה כל כך עד שאין המטר יכול לירד פסולה. עיין לבוש ושניאור. ועיי׳ הגמ״י פ׳ חמישי [שהמעובה כמין בית כתב הרא״מ ולא כבית ממש, כלומר שיכול לסככה מעובה כרצונו, אך שתיראה סוכה, לאפוקי סיככה בנסרים כיון שכל הבתים סכוכין בענין זה אינה נראית כסוכה].

[ל]

עוד שאלה. מהו לסכך בעלין שנק׳ הפירות של אילן זה תין [=תאנים], הדבר פשוט שהוא גידולו קרקע ואין בו גזירת אין מסככין בנסרים, וגם אינם בתורת אין מסככין בכלים, מטעם שלפעמים יכפפו ויהיה בהן בית קיבול, וראיה לזה מסככין בקנים.

[לא]

סכך פסול פוסל באמצע בארבעה טפחים, והיינו בסוכה גדולה שיש בה יותר על הסכך פסול שבעה טפחים על שבעה טפחים, פחות מכן כשרה וישנים תחתיו, ומן הצד בסוכה גדולה פוסל בארבע אמות אם הדופן רחוק ארבע אמות, פחות מכן כשרה, דאמרינן דופן עקומה, אבל אין ישינים תחתיו. ובסוכה קטנה שאין בה אלא ארבעה טפחים ומשהו סכך כשר ושלשה טפחים פחות משהו סכך פסול באופן שכשרה, מ״מ אין בה דין דופן עקומה, דלא שייך בה אלא פחות מג׳ טפחים כלבוד.

*

[לב]

אויר בסוכה, והיינו שהולך על פני כל הסוכה, או שיש בו כדי לעמוד בו ראשו ורובו שיעורו שוה בין בסוכה גדולה בין בקטנה, דבין באמצע בין מן הצד בג׳ טפחים פסולה, בפחות מג׳ כשרה ומצטרף להשלים הסוכה, ואין ישינים תחתיו דהא מ״מ תחת אויר השמים הוא אוכל או ישן. כ״כ הפוס׳ ז״ל.

[לג]

סוכת גנב״ך ורקב״ש [כשרה] לכתחלה, ומצוה מן המובחר לחדש בה דבר אפילו נעשית תוך שלשים יום.

[לד]

מותר לפרוש (רמ״א) בגד או סדין בסוכה מן הצד בשבת או ביום טוב להגין מפני הרוח שלא יכבה את הנרות, ואין אסור משום עשיית אהל בשבת ובי״ט, שאין במחיצה משום אהל כמ״ש בסי׳ שט״ו. אבל אסור לפרוס תחת הסכך, אפילו אם הוא בענין שאם לא יעשה כך לא יוכל לאכול כלל בסוכה מחמת הרוח שיכבה את הנרות בליל שבת, לפי שאין מצות סוכה דוחה את שום איסור אפי׳ של דבריהם. אבל מותר לפרוס ע״ג הסכך אם הוא באופן שאם לא יעשה כך לא יוכל לאכול בסוכה (עיי׳ סי׳ תרכ״ט מ״א), לפי שאין כאן אהל כלל, כיון שאין גובה טפח בין הסדין לסכך שתחתיו, אבל אם הוא אין ברור לו שאם לא יפרוס שם סדין לא יוכל לאכול בסוכה, אפילו בחול אסור לפרוס סדין תחת הסכך או ע״ג הסכך מטעם שנת׳ בסס״י תרכ״ט.

***

הל׳ לולב

[לה]

כ׳ החמ״י בפ״ה מחלק סוכות היה מן הראוי לאגוד הלולב ומיניו מערב י״ט, [כי אי אפשר לאגדו ביו״ט בקשר גמור אלא בעניבה]. אכן מ״מ דבר בעתו מה טוב לאוגדו בשעת מצותו, ודרך אנשי מעשה לאוגדו במין הלולב המוכן להם עלין מבעוד יום, וקושרין אותו יפה אף ביום טוב, כי לא שייך קשירה ועניבה בעלין, ולא אסרו אלא בקושרין אותו שלא במינו. וראוי שיכוין באגודתו לקשור קשרא דמהימנותא אותיות שם הקדוש הוי״ה ב״ה וכו׳ יעו״ש.

[לו]

בסי׳ תרמ״ו סעיף ה׳ למצוה בעינן כל שיעור ההדס שיהא עבות ולעיכובא ברובו. ואפילו אינם בראשו, מדנשרו מקצת עלין כשר ברובו, הכא נמי אי הוה מיעוט שאינו עבות כשר דלא גרע מנשרו, עיי׳ בב״י.

[לז]

שם. לכתחלה מצוה שיהיה שיעור ההדס עבות ולעיכובא ברובו ואפי׳ אינם בראשו (ש״ע). והרב שניאור זלמן כתב וז״ל ואם בתחלה היה כולו או רובו עבות (גמ׳ ורא״ש) ואח״כ נשרו ממנו עלין אפי׳ (ט״ז) נשר עלה אחד מכל קן וקן מכל הקינים של עלין היוצאין בכל אורך שיעורו, ואפילו מקצת הקינים נשרו עליהן לגמרי ולא נשתייר בהן אפילו עלה אחד הואיל וברוב הקינים נשתייר בכל אחד ואחד רוב שיעור עבות, דהיינו שבכל אחד ואחד מהן נשתייר שני עלין שלימים שלא נשרו הרי זה כשר.

[לח]

ברמב״ם פ״ז דין ב׳ כגון שיהיו שלשה עלין, וכ׳ בעה״ע שאפילו בקן אחד כשר, אע״פ שרובו שוטה.

(הרד״ע שם)

[לט]

שם דין כ״ז ובשמיני מותר באכילה וכו׳, ומה שלא כתב אתקצאי לבין השמשות וכו׳ כמו גבי סוכה, דהתם מצותה כל היום כולו וכו׳, ולפיכך אתקצאי לבין השמשות וליום שלאחריו, משא״כ בלולב, דבכל שהוא יוצא ודי שנאסור לו כל יומו. ודוק בדברי הרב ספ״ו.

(שם)

[מ]

בסי׳ תרמ״ט אבל גזול וקנאו וכו׳ בלי סיוע המצוה. כ׳ הר״ן הא דפסול מיום ראשון ואילך, היינו דלא קני ליה קודם המצות, אבל אי קני ליה קודם המצות כדרך שהגזילה נקנית בו, יצא בו, דשוב לא מיקרי מצוה הבאה בעבירה עכ״ל ולא יברך עליו, עיי׳ ד״מ.

[מא]

מי שחתך בסכין על פס ידו וכרך סמרטוט וקשר ידו במקום החתך דוקא וכו׳ ולא כוליה ידיה, אי הוי חציצה לענין נטילת לולב, והעלה בס׳ סמא דחיי [סי׳ ט״ו] דהוה חציצה, וצריך להסיר הסמרטוט בשעת נטילת לולב.

[מב]

יש מיני אתרוגים שעל ראש האתרוג גדל עץ א׳ שמקצתו נכנס לתוך גוף האתרוג ומקצתו בולט למעלה, ובמקצת אתרוגים אין עץ זה נכנס כלל לתוך אתרוג, אלא כולו בולט למעלה מראש האתרוג ונקרא פיטמא או דד, ועל עץ זה גדל כמין פרח שושן ונקרא שושנתא, והוא (נחשב) מגוף העץ הנקרא פיטמא או דד, ויש הרבה אתרוגים שאין להם כלל פיטמא זו ולא שושנתא והן כשרים [כיון שכך היא בתחילת ברייתם, וזהו דרך גידולן].

(שניאור ב׳ מ״א והרא״ש והרמ״א)

[מג]

בסי׳ תרמ״ט גנות הצעירים וכו׳. והוא מלשון והשיבותי ידי על הַצּוֹעֲרִים (בזכריה יד). ופירש״י והרד״ק ז״ל השלטונים והשרים שהם צעירים מן המלכים.

(עיין חי׳ הריטב״א סוכה כט, ב)

[מד]

סי׳ תר״ן דין ב׳ צריך שיצא שדרו של הלולב טפח. ועיי׳ מטה יהודה בהשמטות דאפי׳ יהיו גבוהין שני המינין על הלולב אינו מעכב.

[מה]

מה טעם מברכין על הלולב ולא על האתרוג דקדים בקרא, וגם דיש בו יותר הנאה ממנו וחשיב. עיי׳ בתשובת מהרי״ל סי׳ קס״א.

[מו]

מה שתמצא בדברי הפוסקים אסא מַצרָאָה, פי׳ שגדל על המְצָר שהוא משביח ומצליח. לישנא אחרינא אסא מִצְרָאָה במצרים.

(עיי׳ רש״י בגמ׳ שהביא שני הפירושים)

ימי רצון ורחמים

כתב החיי אדם: "באהבת הקדוש ברוך הוא את עמו ישראל, הרבה להיטיב אותנו, וצונו לשוב לפניו בכל עת שנחטא, ואף שהתשובה טובה בכל עת, מכל מקום, חדש אלול הוא מבחר ומוכן יותר שתקבל תשובתו משאר ימות השנה, לפי שימים אלו הם ימי רצון מעת שנבחרנו לעם, שכשחטאו ישראל בעגל, ונשתברו הלוחות בשבעה עשר בתמוז, ואחרי כן עלה משה והתפלל, ואמר לו הקדוש ברוך הוא: פסל לך, ונתרצה לתן לו לוחות שניות, ואז עלה בראש חדש אלול, ונשתהה שם עד יום הכפורים, שהיה גמר כפרה. ואיתא בתנא דבי אליהו: ישראל היו נוהגים כל אותם הימים צום ותענית, ויום אחרון שבכלם, דהינו בעשרה בתשרי, גזרו תענית ולנו בתענית, ולפיכך, נקבע אותו יום, דהינו יום הכפורים, לכפרה לעולם. ולפי שהיו ימים אלו ימי רצון מאז, לכן בכל שנה ושנה מתעורר עוד הרחמים למעלה, והם ימי רצון"...

מסביר הרב "שפתי חיים": המהר"ל בספרו (תפארת ישראל פכ"ה), מחדש יסוד נפלא, אשר כל התמורות השונות, העוברות בזמנים שונים, כולם הוכנו מראש בראשית הבריאה, ביניהם זמני דין, או זמני רחמים, וכדומה, ומכללם ארבעים ימי רצון של חדש אלול עד י' בתשרי. אלו ימי רצון שהוכנו מראש הבריאה לימי רצון ולקבלת תשובה ותפלה.

(משפטי ישראל)

בירור הלכה

שרשי
מנהגי תימן

כתית למאור

כה"ר הגאון רבי שלמה קורח שליט"א
רב ואב"ד בני ברק
ומח"ס עריכת שולחן ועוד

מתוך הביאור "שפת מלך" על הרמב"ם הלכות יו"ט
שעומד לראות אור בקרוב

הלכה ה. כל מלאכה שאפשר להעשות מערב יו"ט לא יהיה בה הפסד ולא חסרון אם נעשית בערב אסרו חכמים לעשות אותה ביו"ט, אע"פ שהוא לצורך אכילה, ולמה אסרו דבר זה, גזירה שמא יניח אדם מלאכות שאפשר לעשותן מערב יו"ט, ליו"ט, ונמצא יו"ט כולו הולך בעשיית אותן מלאכות וימנע משמחת יו"ט ולא יהיה לו פנאי לאכול ע"כ[א].

הלכה ו. ומזה הטעם לא אסרו ההוצאה ביו"ט, ואע"פ שכל ההוצאה היא מלאכה שאפשר לעשותה מערב יו"ט, ולמה לא אסרוה, כדי להרבות בשמחת יו"ט, ויוליך ויביא כל מה שירצה, וישלים כל חפציו, ולא יהיה כמו שידיו אסורות[ב].

א. דינים בצורת אכילה ביו"ט

ולכאורה איך יתכן שלא יהיה לו פנאי לאכול וכי בכל ימי השנה שעובדים אין אוכלים ערב ובוקר לפחות, ורובם גם צהרים, ואיך יתכן שדוקא ביו"ט עד כדי כך לא יהא לו פנאי.
ובפרט שרבנו לקמן פ"ו הלי"ח כתב שלא יהא אוכל ושותה כל היום.
ועוד צ"ב, תיפוק ליה נמי משום שיחסר דין חלקהו, חציו לה' וחציו לכם ולמה דוקא כתב על האכילה בלבד.

מצות אכילה ביו"ט צריכה זמן פנוי

וצ"ל מדנקט פנאי אשמעינן שמצות אכילה ביו"ט צריך להיות לה זמן פנוי ונפ"מ שאם בימי חול בשעה שירצה גם בחפזון כגון בעמידה ובאקראי, הנה יש דין דרך אכילה מיוחד ביו"ט של צורת אכילה שיהא לו זמן פנאי לאכילה.

למצות אכילה יש דין צורת אכילה

ועד יש כאן לכאורה צע"ג, שהרי לא כתב, שמא ינוחו בני אדם וכו' ולא יהיה להם פנאי אלא אפילו אדם אחד וגם אפילו בספק דנקט שמא וכו' אפילו שמא יניח אדם וכו' לכן גזרו על הכל בגללו וזה קשה להולמו שהרי ברוב החיובים ימצאו מעט וכל שכן אחדים שיהיו עבריינים.

ומ"מ לפי מה שכתבנו שיש ביו"ט דין צורת אכילה ביו"ט ועד כדי כך כשאין לו פנאי לאכול אע"פ שהכרח לומר שודאי אוכל לפחות כמו כל יום, חשיב צורת האכילה, כחסר בקיום שמחת יו"ט כדנקט וימנע משמחת יו"ט.

הערות על הרמב"ם

וצ"ע איך כאן כתב טעמא גזירה שמא יניח אדם מלאכות שאפשר לעשותן מעי"ט וכו' ע"כ, ולקמן פ"ד הל"י כתב, אין מבקעין עצים ביו"ט לא בקרדום ולא במגל וכו' ולמה אסרו בקורדום וכיו"ב שלא יעשה כדרך שהוא עושה בחול שהרי אפשר היה לו לבקע מערב יו"ט וכו' ע"כ.

לכאורה טעם האיסור משום האפשרות לעשותו בערב יו"ט שהוא יום חול, ואתה עושה אותו מעשה ביו"ט, עשית מעשה של חול, אך הלשון כדרך מוקשה שהיה צ"ל שלא יעשה מעשה שבחול צריך לעשות, אסור לעשות ביו"ט.

ואפשר שהכונה, שהדרך בחול לבקע לכל יום ביומו ואם מבקע ביו"ט עצמו הרי נהג כדרכו בחול, לפי שביו"ט צריך לעשות כל שאפשר לעשות ביום חול, ולא ביו"ט עצמו וצ"ב.

ולפי מה שסיים ההלכה הזאת, לפיכך התירו בשינוי וכל הדברים הדומין לזה, מזה הטעם התירו בהם מה שהתירו ואסרו מה שאסרו ע"כ.

קצרן של הדברים כל דבר שאפשר לעשותו מערב יו"ט אע"פ שמעיקר הדין אסור לעשותו ביו"ט אבל אם מ"מ לא יעשהו ימנע מלבשל, התירוהו ע"י שינוי אבל אם לא יגרם שלא ימנע, אסור גם ע"י שינוי.

האם גדר שינוי כמו גדר שינוי במלאכת שבת

וצ"ע אם השינוי הופך את המעשה שאינו כדרכו לדבר שאינו מלאכה וכמו בטל מלאכות בשבת שלא נאסרו מדאורייתא אלא כדרך עשייתה אבל אם משנה, איסוריהם מדרבנן כיון שזאת לא המלאכה שאסרה התורה.

וה"נ ביו"ט כיון ששינה, אין האופן הזה של המלאכה הוא שנאסר או יש לומר שביו"ט גם כששינה עדיין בגדר מלאכה אלא שלא אסרו מלאכה כזאת.

ב. ומזה הטעם וכו', הינו מזה הטעם שנזכר בהלכה שקדמה, שאסרו המלאכות אלה, שאם יתעסק בהם וימנע משמחת יו"ט, ומזה טעם לא אסרו ההוצאה וההבאה, ולכאורה צ"ע שהרי כאן לא כתב טעמא שימנע בעיקר שמחה אלא בריבוי והיא תוספת שמחה, ואם יאסרו ההוצאה עדיין עיקר מצות שמחה בידו היא, ורק להרבותה תמנע ממנו.

דין ריבוי שמחה מעיקר השמחה

ומ"מ אשמעינן רבינו כי דין ריבוי שמחה כיקר שמחה וכשם שהתירו אופנים כדי שלא ימנע משמחת יו"ט כך התירו ההוצאה כדי שלא ימנע מלהרבות השמחה.

רק בהרגשת ידיך אסורות התירו הריבוי

ועדיין צ"ב למה לא היה די לרבינו כדי להרבות ויוליך ויביא וישלים כל חפציו, ומה עוד רצה לומר ולא יהיו במי שידיו אסורות, ואפשר שדוקא התירו אופנים שהוא מרגיש כמו שידיו אסורות שהוא לשון כמו בבית הסוהר אסירים אבל דברים גם כשלא יעשה אותם אין לו התחושה שידיו אסורות היינו דלא אכפת ליה אם לא יהיה אפילו שיש בזה ריבוי שמחה לא הותר לו וצ"ב.
ובהל"ד כתב רבינו, כל מלאכה וכו' שמתוך שהותרה הוצאה ביו"ט לצורך אכילה, התרה שלא לצורך אכילה. לפיכך מותרת ביו"ט להוציא קטן או ס"ת או מפתח וכיוצא באלו מרשות לרשות וכו' ע"כ.

ועיין ה"ה שהגדיר מלאכה לצורך אכילה, הינו שהמלאכה נעשית בגוף המאכל, וכל מלאכה שאינה נעשית בגוף המאכל וההוצאה לפי שאף היא באוכל ומשקה, ואע"פ שהיא בדברים אחרים אמרינן מתוך.

ומשמע מדברי רבינו שקטן וס"ת ומפתח אפילו שאין בהם צורך כלל והותר, מטעמא דמתוך, וכך הבינו שיטת רבינו בדברי המגיד שכתב, ויש בזה שיטה אחרת לקצת מפרשים אחרונים שהן סוברין שלא הותרו אלו, שלא לצורך כלל, אלא א"כ יש בו צורך היום קצת כקטן ולולב, או לצורך מצוה, אבל כשאין בו צורך מצוה ולא צורך הדיוט ביומו כלל כהוצאת אבנים לוקה עליה, ואפילו לבית הלל עי"ש בדבריו, וכ"כ בשת"ז על שו"ע סי' תקי"ח וז"ל וכל אלו אע"פ שאין בהם צורך ליום כלל מותר ב"י בשם רש"י ורמב"ם והרי"ף וכ"כ ה"ה עכ"ל.
ולי צ"ע אם כך כונת רבינו, שאפילו אין צורך כלל למה רק קטן או ס"ת או מפתח והלא אלה בגדר אבנים, אלא על כרחן כמו שכתב "וכיוצא באלו" היינו כל דבר הדומה לקטן או ס"ת או מפתח אך בעיון יותר יובן שאין בהן צורך כלל לאכילה אבל לצורך כל שהוא ליום ודאי מה שאין כן באבנים.

יש צורך אבל לא לצורך יו"ט

ואפשר עוד לומר הבנה במה שכתוב שאין בהם צורך ליום, היינו שאין דין ביו"ט שיהיו לו ס"ת או שיהיו מזומנים לו ליום מפתחות או חובת קטנים להיות על ידו מדין שמחת יו"ט, אלא אפילו שהצורך בהם אינו מדין יו"ט כמו שמחת יו"ט במאכל ומשקה וכיו"ב.

ולשיטת המפרשים האחרונים שיש בקטן או ס"ת או מפתח צורך היום קצת או צורך מצוה לכאורה שפיר טפי, שהרי לפי מה שהוסיף רבינו טעמא, ולא יהיו כמו שידיו אסורות, א"כ תיפוק ליה טעמא בס"ת או קטן או מפתח, שאם יאסרו עליו יהיו כמו שובין אסורות, ובשמחתו יתערב עגמת נפש ואפילו צער שאין הוא יכול להשלים חפציו.

רק בעגמת נפש בתוך עצם השמחה

ונראה דטעמא שלא יהיו ידיו כמו שאסורות, אינו אלא במאכל ומשקה שאז מעשה קיום השמחה מהול בעגמת נפש אבל בקטן וס"ת או מפתח, אין צערו או עגמת נפשו או חוסר מנוחת נפש וכל שתרצה לתאר הרגשתו אינו בגוף מעשה שמחה, לכן לא נחשב זה כשמחה מהולה בצער וכיו"ב.

ולכאורה יש להביא ראיה מלקמן פ"ה הלט"ו פסק רבינו, כל שנאותין בו אפילו בחול, אע"פ שאין ניאותין בו ביו"ט כגון תפלין מותר לשלחן לחבירו ביו"ט עי"ש, ומירי שהוא בתוך התחום או ע"י עירוב וכפרש"י במסכת ביצה דף כט, ב. ובמוליך תבן פרש"י להסק או לבהמה עי"ש.

וא"כ כיון שברור מכאן שתפילין אינו מוקצה ובודאי גם תפילין אם הוא שולחן דוקא (או ג"כ) ביו"ט יש לו נחת רוח וכיו"ב ולמה דוקא ס"ת, גם תפילין יהא מותר אפילו שלא בתוך התחום, אלא ברור מכאן דוקא בכיוצא באלה ה"ג שניאותין בהן ביו"ט ושי צורך קצת, מותרת ההוצאה וראיה מלקמן הלכה ט, שפסק, אין אופין ומבשלין וכו' ולא הותרה מלאכה שהיא לצורך אכילה אלא כדי ליהנות ביו"ט וכו' עי"ש, לפ"ז אם באכילה שהוא גוף עשיית המצוה דוקא אם נהנה בו ביו"ט כל שכן בקטן או ס"ת או מפתח שודאי יש לו הנאה, והנאה זו היא ביו"ט זה, וכגון הנאתו מקטן שיהא עמו וכל שכן שלא יבכה וכן ס"ת לקרות בו ביום וכן מפתח לפתוח בו ביום, אבל ליום אחר, והינו שאין לו כל צורך נראה דפשיטא גם לשיטת רבינו שאסור.

בגדר מהות השמחה

ונראה לע"ד להגדיר מדברי רבינו מהות ריבוי שמחה, שהרי לא נתפרש אם היא באורכה כלומר כשיש לו הרבה מאכל והרבה משתה נמשכת מעשה שמחתו יותר זמן ממי שיש לו רק פחות או שריבוי השמחה גם אוכל מעט ושותה קצת, אבל מעצם

ששולחנו הרבה מאכל ומשתה וכיו"ב רוחו עליו טובה ואע"פ שלא יאריך במעשי השמחה.
ואפשר לדייק מדברי רבינו שגדר ריבוי שמחה שכל מה שירצה שיהא לו ביו"ט ולא חסר מה שרצה להביא ולהשלים חפציו זה ריבוי שמחה וכמו שכתב: להרבות בשמחת יו"ט א. ויוליך ויביא כל מה שירצה. ב. וישלים חפציו. ג. ולא יהיה כמו שידיו אסורות ועדיין צ"ב.

ולכאורה כל מה שצריך להביא הוא דבר שאפשר לעשות מערב יו"ט להכין לו כל מה שיעלה על דעתו וכמו דין קצירה וטחינה אין דין שאם חסר לו קמח יהא מותר לו לטחון ולא יהיו ידיו אסורות וימנע משמחת יו"ט.
וניחא לשיטת רבינו הראב"ד שכל אלה הוא מדין כבוד יו"ט למשלוח מנות וכלים איש לרעהו, ואפשר לומר לשיטת רבינו, מדיוק הלשון ממה שכתב רבינו הואיל ויש בהן עסק מפורש רק במלאכות של עשייה וכדברי רבינו עסק אבל בהוצאה היא רק מדין הכתוב נחשבת למלאכה אבל בעצמה אינה עיסוק ולא נחשב אלא בעשייתו דבר שלא היה קודם עשייתו כמו אחר עשייתו ובהוצאה אין עיסוק בגוף מה שהוא צריך לו, אלא העתקתו ממקום למקום.

המרחם על הבריות

כידוע, אחת העצות לזכות בדין היא לנהוג במידת הרחמים, כדי שירחמו עליו מן השמים. עד כמה מגיעה מידת רחמנותם של גדולי ישראל על כל יהודי נלמד מהסיפור הבא, אותו סיפר הגאון רבי שלום שבדרון זצ"ל: אצל רבי אליהו רוגולר, גאון ידוע בדור הקודם, התארח פעם אורח, שנכשל בגניבת טבעת יהלום של הרבנית. כאשר גילתה הרבנית שטבעת נגנבה, הלכה מיד למשטרה וסיפרה זאת, רדפו אחר האורח ומצאו ובכיסו את הטבעת הגנובה. מיד שמו אותו במעצר. **נעשה** רעש גדול בעיר אבל רבי אליהו לא ידע כלל על הענין. לאחר שנודע לו מה קרה, וכי האיש יושב בבית כלא, הלך מיד למפקד המשטרה ואמר לו: אני תמיד מפחד שאולי מישהו יגנוב אצלי איזה חפץ ויעבור על הלאו של: "לא תגנוב", ככתוב בתורתנו ולכן אני נוהג מדי ערב לפני לכתי לישון להפקיר את כל חפצי. מכאן איפוא שאדם זה לא גנב. הטבעת היתה הפקר, ולכן אסור להחזיקו במעצר. מפקד המשטרה מוכרח היה לעשות כפי שאמר רבי אליהו ושחרר את העצור... (שאל אביך ויגדך, ח"ב)

שרשי מנהגי תימן

כה"ר הגאון רבי אברהם אריה שליט"א
רב ביהמ"ד תורה והוראה ב"ב
וראש כולל נוה נתן תל אביב

בענין תענית בערב ר"ה

(א) אין נוהגין להתענות בערב ר"ה ומהם יש (ב) יחידים הנוהגין. (ג) ויש הנוהגין.

(א) אין נוהגין. מנהג זה אינו מן הדין שכן לא הובא בתלמוד בבלי גם לא ברוב הראשונים והפוסקים ולא בתכאליל וגם מן הירושלמי והפסיקתא המובאים לקמן מבואר רק שרק גדולי נהגו בזה ולא כולם. עיין לקמן, גם בס' תניא רבתי [המקובל שרובו ככולו מועתק מס' שבלי הלקט] (סי' ע"ב הל' ר"ה) לא העלה מנהג זה כפי שהעלהו בס' שבלי הלקט על"ק).

וכן העלה בס' הגהמ"י (ריש הל' שופר ב' יש מקומות) שלא נהגו להתענות בער"ה, גם בהגהות מנהגים על ס' המנהגים [טירנא] (ר"ה אות ק') כ' וז"ל יש מקומות שאין מתענין בערב ר"ה [משום חקת הנכרים שמתענין בערב יום טוב. וגם שלפני ר"ה נראה דאסור בתענית עכ"ל. וע"ע בס' הלבוש (סימן תקפ"א סע"ד) שכ' להקל לאכול במילה שחל בערב ר"ה בנמקו בזה"ל, מילה בער"ה יכולין לאכול הקרואים, שאינו תענית קבועה אלא מנהג בעלמא וכו' עכ"ל.
וכ"ה המנהג של רוב קה"ק בתימן וקהילה קדושה מחית ואגפיה בינותם.

(ב) יחידים. כן רמז רבי' השת"ז (שם סעקט"ז) שכ"כ וז"ל, נ"ל במקומות אלו שאין מתענין הכל וכו' עכ"ל, גם תלמידו הגדול מהרי"ץ ז"ל בסידורו ע"ח (ח"ג דף נח.) כ' בזה וז"ל, הרבה פרושים נהגו להתענות בערב ר"ה וזכות הוא להם וזכות הוא לו לוותר שליש עוונותיו כדאיתא במדרש וכו', עכ"ל.
וכן ראיתי לזקנו מהר"ץ ז"ל המפורסם בחסידותו בספרו פרי צדיק (כת"י) שהעלה מנהג זה כעצה טובה וז"ל, בערב ראש השנה מה טוב אם יתענה ויעסוק בתורה כל היום וכו', עכ"ל. וכן מבואר בכמה דברי רז"ל בתענית זו רק גדולי או יחידי הדור, ראשונה בירושלמי (פ"ב תעניות שלהי הלי"ב ופ"ח בנדרים

הל״א). ז״ל, ר׳ יונתן ציים כל ערובת ריש שתא [צם כל ערב ר״ה] ע״כ, והכי דייק לה בס׳ אור זרוע(ח״ב הל׳ ר״ה סי׳ רנ״ז) שכ״כ וז״ל... אבל לא היו מתחילין להתענות כ״א בער״ה ודווקא גדולי הדור ולא אחרים כדאמר בירושלמי וכו׳ ר׳ יונתן ציים כל ערובא דריש שתא ואם אחרים כמו כן היו מתענין מאי רבותא דר׳ יונתן אלא דווקא גדולי הדור היו מתענין וכו׳, עכ״ל.

וכ״ה במדרשים רבה (פר׳ אמור פרשה ל׳ עה״פ ולקחתם לכם) ותנחומא (אות כ״ב) שהעלו הלשון גדולי הדור מתענין, וכן העלה בס׳ שבלי הלקט (סדר ר״ה סי׳ רפ״ב) בלשונו ויש מתענין ובהמשך לשונו העלה ל׳ הפסיקתא גדולי הדור עיי״ש , וראה עוד לקמן. מה שנעלה ב׳ מרן הב״י משכב״ז, וכן העלו עוד כמה ראשונים בלשונם הל׳ שיחידים מתענים, הלא הם הראבי״ה (ר״ה סי׳ תקכ״ט [1]) רבי׳ ישמעאל בס׳ הזכרון (שלהי ר״ה עמ׳ פ״ו) ס׳ התדיר (הל׳ ר״ה פרק ל״ז עמ׳ רמ״ז ד״ה ויש), גם הרמב״ם אלבז בס׳ היכל הקודש (אות פ״ז) כתב בלשונו שנהגו היחידים להתענות ויש שהעלו בלשונם הלשון והרבה בנ״א[א] או נהגו רבים.[ב]

(ג)ויש הנוהגין כ״כ רבי׳ הטור (שם סע״ב) וז״ל נוהגין באשכנז להתענות כולם בערב ראש השנה וסמך לזה ממדרש תנחומא ולקחתם לכם וכו׳ ערב ראש השנה, הגדולים מתענין וכו׳ עכ״ל וראה למרן הב״י (שם) שהקשה דבמדרש נאמר רק הגדולים מתענין ויישב, דבדבר שהוא של צער לו, כל הרוצה לעשות עצמו גדול עושה, ואף שאין זה ראייה גמורה שכן כתיב כאן רק שהגדולים מתענין מ״מ דייק רבי׳ הטור בלשונו וכ׳ רק, וסמך לזה ולא ראייה ממש, עיי״ש. וכן פסק מרן בשלחה״ט (שם) כדעת רבי׳ הטור וז״ל נוהגין להתענות ערב ר״ה עכ״ל. וראה עוד שם למרן בביתו שכתב ב׳ הגמ״י (שם) שיש ראיה למנהג זה מן הפסיקתא דרב כהנא (פיסקא כ״ח ד״ה ביום הראשון , מהד׳ מקיצי נרדמים עמ׳ קפ״ג) ומן הירושלמי (שם) וז״ל הגמ״י, אמנם בפסיקתא פרשת ולקחתם לכם ביום הראשון למדנו שמצווה להתענות בער״ה וכו׳ עכ״ל. אך בלשון הפסיקתא גופא ראיתי ,ראשונה, מצויין שם שזה בס״א, דהיינו שלא בכל הנוסחאות איתא להאי לישנא. ושנית, כתוב שם בזה״ל, רק ערב ר״ה גדולי הדור מתענין וכו׳ ע״כ. ושוב אינה ראיה לכולם, אך כבר העלנו לעיל דברי מרן בביתו שיישב, דבדבר של צער, כולם יכולים לנהוג (על״ע) וכ״כ בהדיא רבי׳ אשר בס׳ המנהגות (בתוך ספרן של ראשונים עמ׳ 149) וז״ל, ונהגו כל ישראל להתענות בערב ראש השנה וכו׳ עכ״ל וכן העלו הא״ח (דין ערב ר״ה אות ג׳ ריש עמ׳ רט״ו) והכ״ב (רס״י סד הל׳ ר״ה) וכן העלה הרמ״א בד״מ (שם)משמו. וכ״כ בס׳ המנהיג (הל׳ ר״ה אות ל׳) שכן מנהג כל צרפת ורוב חכמי פרובינצא ובסמך מד״ת, וכן הובא המנהג בספרי חכמי אשכנז[ג] וכן העלו מנהג זה רבים מן האחרונים[ד].

א) צרור החיים (משפטי ר״ה אות ג׳ עמ׳ פ״ע) וב׳ הירושלמי.

ב) ערוה"ש (סי' תקפ"א סעיף ט').
ג) פסקי חכמי אשכנז בצרפת (בתוך ס' זכרון אבן ציון עמ' ל"ג אות ט"ז) מהרי"ל בתשו' (סימן ל"ג) ס' מנהגים דקה"ק וורמיישא (עמ' קמ"ג בהגהות שם). מנהגות וורמייזא לרי"ל קירכוס (כרך ב' עמ' צב ריש הל' ר"ה) ס' המנהגים [טירנא] (מנהג של ר"ה דף כ"א עמ' א).
ד) מנורת המאור (סי' רצ) ומט"מ (סי' תרפ"ו) ב' מדרש תנחומא, הלבוש (שם) סדה"י (ריש סדר ער"ה) עמק ברכה (עמ' קס"ח צד ב' סוד"ה הגה"ה – ברמז), ראשית חכמה (שער התשובה שלהי אות י"ד) ב' הירושלמי חמדת ימים (ימים נוראים תיקוני התשובה) שכן נכון וראוי לענות כל בעל נפש כהיום הזה, הגאון חיד"א בספרו מורה באצבע (סי' ריט- אות רמט) מטה אפרים (סי' תקפ"ו סעי"ד) קיצור שו"ע (סי' קכ"ח סע"ד) שלחן שלמה [זלמן] (סי' תקפו סע"ד) חיי אדם (כלל קלח סע"ה) סי' אהלי יעקב (ר"ה ריש דיני ער"ה דף לט.).

מנהג סדר תשליך

(א) אין נוהגין לילך לנהרות וכיו"ב לומר סדר תשליך (ב) ויש הנוהגין לילך ביו"ט א' אחר תפילת מנחה.

(א) אין נוהגין. מנהג זה יסודו במנהג אשכנז וכפי שיובא לקמן ולכן לא התקבל ברוב קה"ק בתימן וק"ק מחוית ואגפיה בינותם, מה גם שלא זכרהו בתאכליל ואף לא מרן בשו"ע, וע"ע בס' מעשה רב (הל' ימים נוראים אות רט) שכתוב שם בזה"ל, לא היה הולך [היינו הגר"א] לנהרות וכו' עכ"ל.

(ב) ויש הנוהגין. מנהג זה יסודו במנהגי אשכנז וכפי שצויין בס' שעה"כ (דף צ.) שזה מנהג אשכנז וספרד ובס' המהרי"ל (הל' ר"ה סי' ט' עמ' רע"ז מהד' מכון י-ם) נזכר לראשונה וז"ל, ומהר"י סגל נהג להלוך אצל הנהרות וכו' עכ"ל. וכן העלה מנהג זה בס' המנהגים [טירנא] (הל' ר"ה עמ' ק') וז"ל ורגילין לילך על הנהר ולומר תשוב תרחמינו וכו' עכ"ל וכן העלה הרמ"א בספרו ד"מ (סי' תקפג סע"ב) משמו ובהגהתו לשו"ע (שם) משם המהרי"ל. גם רבי' השת"ז (שם) לא השמיט את הגהת רמ"א וכנראה טעמו שהניח להג"ה למנהג היחידים שנהגו וכ"כ בס' נחלת יוסף (מנהגים ס"י י' שלהי דף ו.) שכן נהגו וכן העלה סדר מנהג זה הגאון רבי יוסף צובירי זצ"ל בסי' כנה"ג (חג' עמ' קכו-תלב) וביארו באריכות אף שלא נהגו במקומו עי"ת צנעא מ"מ העירני שהיו יחידים שנהגו בזה והוצרך להאריך במנהג וטעמו כדי

לסתום פיות המקטרגים על המנהג עיי"ש ותרווה צמאונך וכן הובא בכמה אחרונים[א] ומקובלים[ב].

ושכן מנהג נא אמון וכמ"ש בנוה שלום (דיני ר"ה אות א') קונטרס מנהגי בית יעקב בחברון (הל' ר"ה סי' ע"ה).

א) מט"מ (סי' תת"כ) הלבוש (סי' תקצו סע"א) יוסף אומץ (סי' תתקנה וסי' תתקסג) ברמז. נוהג כצאן יוסף (ער"ה אות ב' עמ' רס"א) שו"ע הגר"ז (סי' תקפג סע"ז) חיי אדם (סי' קלח סע"ה) וכבר רמז לתענית זו לעיל (סי' קלב סע"ה) סי' בי"ע (דיני ר"ה דף שלג.) קיצור שו"ע (סי קכט סע' כא) שלחן שלמה [זלמן] (סי' תקפא סע"ו) נהר מצרים (הל' ר"ה אות י')

ב) שעה"כ (דף צ.) פע"ח (דף רמא.) סי' הרמ"ק (ת"ק דף שסג.) השל"ה (ר"ה אות כה) ובסידורו (דף שא.) ובהג"ה לקיצור השל"ה (עמ' כ"ח) עולת תמיד (שער ר"ה עמ קכ"ו ד"ה נוהגים חמדת ימים (ימים נוראים תקיעת שופר ד"ה ואחר) משנת חסידים (יום ר"ה שלהי פ"ט אות י"ד) נגיד ומצוה (עמ' קמט) בן א"ח (ש"א פר' ניצבים דף קי.).

החיזוק במידות תנאי לקבלת עול מלכות שמים

מובא בספרים בשם האר"י ז"ל, שיש לקבל על עצמו מצות "ואהבת לרעך כמוך" לפני כל תפלת שחרית, כי אם אין לאדם אהבת הבריות, אין תפלתו עולה לרצון לפני הבורא. מובא גם בספרים, שטעם המנהג לפנות אנה ואנה בעת אמירת "נקדש את שמך בעולם", הוא כדי לבדק אם אנו אוהבים את הנמצאים עמנו בבית הכנסת. כי גם המלאכים המקדישים את שמו בשמי מרום עושים זאת מתוך שלום ואחדות. ומכאן נלמד, שאם בכל תפלה ובכל קדשה דרושה אחדות בראש השנה על אחת כמה וכמה. נמצא, שמדות טובות הן לא רק פתח תקוה בשבילנו כדי לזכות בדין, אלא גם קבלת מלכות שמים לא תתכן בלעדיהן. לפיכך הכרח כפול הוא להתאמץ בחדש אלול להתנהג בכל מדה טובה ולרחק את הכעס והקפידא, השנאה והקנאה בתכלית הרחוק, ומן הראוי הוא, שנקבל על עצמנו לפני תפלת שחרית אהבת הבריות ולהיות מעבירים על מדותינו.

(ילקוט לקח טוב, ימים נוראים)

הרב הגאון רבי ציון חוברה שליט"א
רב ביהמ"ד משכן אהרן
בית וגן ירושלים

מנהג יציאת י"ח הציבור בשמיעה מפי החזן

ידוע מנהגנו ששליח ציבור מברך את הברכות, והציבור יוצאים ידי חובה בשמיעה מפי הש"ץ, **ללא שיאמרו עימו מילה במילה**. כמובן הדברים מבוססים על הנחה, ששליח ציבור מכוון להוציאם י"ח, והם מכוונים לצאת בברכתו. כך המנהג גם בברכת הלולב, ההלל, ברכת הלבנה, ברכת העומר וכד', ואף שלא בבית הכנסת, כל איש שורר בביתו להוציא את ב"ב בברכת המוציא וכיוצא בה.

אכן בקידוש, במגילה ובשופר הרי המנהג בכל מקום [וגם לא בקרב בני עדת תימן] ששליח ציבור מוציא הרבים בברכתו, מטעמים שונים, וביניהם הטעם של "ברוב עם הדרת מלך".

והאמת היא שבאופן הזה שהאחד מוציא הרבים ידי חובתם וכולם מקשיבים על דעת לצאת ידי חובה בברכתו של האחד, יש הד חזק ועוצמה רבה יותר לדברים. הצורה הזו, שבה כולם יוצאים יחד בברכה אחת, קושרת את כולם יחד בעת ובעונה אחת ובדעת אחת יותר מאשר שליח ציבור שמברך לעצמו, והציבור מברכים כל אחד לעצמו, והחוש מעיד על כך.

*

תא שמע ותא חזי, מה נהדר המראה, ציבור מקשיבים לָאחד ומכוונים ליבם לָאחד יחד, ועונים אמן יחד, לא אמן ככל עניית אמן על כל ברכה ששומעים, אלא אמן מכוונת ליציאת ידי חובה. [ואע"פ שיוצאים י"ח בשמיעה בלבד ללא עניית אמן, (כמבואר במשנה ברורה רט"ו ס"ק ז' ושו"ע רי"ג ס"ב), אך כשלעניית אמן על הברכה כדין מצטרפת גם לכוונה של יציאה ידי חובה בברכת השליח ציבור, כולם מתחברים ומתקשרים עם ברכת השליח ציבור, ואז ה"יחד" חזק ורחב יותר, ויש כאן יותר "ברוב עם הדרת מלך"].

היסוד של "ברוב עם הדרת מלך" בקיום מצוות, מקורו במסכת ברכות דף נ"ג ע"א. וז"ל הברייתא: ת"ר, היו יושבין בבית המדרש, והביאו אור לפניהם, בית שמאי אומרים כל אחד ואחד מברך לעצמו, ובית הלל אומרים אחד מברך לכולן, משום שנאמר "ברוב עם הדרת מלך" (משלי י"ד).

והגמרא מבארת את טעמם של ב"ש, ומזה תתבאר שיטת ב"ה. וזה לשון הגמ', "בשלמא ב"ה מפרשי טעמא, אלא ב"ש מאי טעמא? קסברי "מפני ביטול בית המדרש". וכתב רש"י בד"ה "מפני ביטול בית המדרש". שבזמן שאחד מברך

לכולם, הם צריכים לשתוק מגרסתם, "כדי שיתכוונו כולם וישמעו אליו ויענו אמן", עכ"ל.

ומכאן נלמד שלדעת ב"ה עדיף קיום המצוה ברב עם, לצאת בברכת האחד, על מה שיברך כל אחד לעצמו וימנע בכך ביטול בית המדרש. ואולי במילים "שיתכונו כולם" שכתב רש"י, נתכוון למה שכתבנו לעיל, שיהיו כולם בדעת אחת, לא לשמוע בלבד אלא להתכוון יחד עם ברכת המברך, לצאת י"ח, ולכך כתב רש"י "שיתכוונו כולם וישמעו אליו".

ומלשון רבינו יונה בשמעתין אנו למדים יסוד נוסף, שכתב וז"ל: "כל אחד ואחד מברך לעצמו מפני ביטול בית המדרש, שצריכין כולם לשמוע הברכה כולה, ולענות אמן אחר המברך, ונמצא שמתבטלין בעניית אמן יותר ממה שיתבטלו כשיברך כל אחד ואחד בפני עצמו", עכ"ל. ולכאורה קשה, דיותר יש הפסק מלימודו כשמברך כל הברכה לעצמו, ממה שיש הפסק כשעונה אמן בלבד.

ואולי כוונת רבינו יונה היא, שביטול בית המדרש כשכולם מפסיקים גרסתם בעת ובעונה אחת ניכר יותר, היינו שבעת זו שכולם עונים אמן, אין לימוד תורה בכלל בבית מדרש זה, וזה יותר חמור ממה שכל אחד מברך לעצמו, ומתבטל מלימודו לבדו. שכנגד "ברוב עם הדרת מלך" ישנה גם סברא הפוכה, "ביטול בית המדרש ברב עם" שהוא ניכר יותר, שהרי כשציבור שלם מתבטל חמור הדבר יותר ממה שהרבה יחידים מתבטלים. זו משמעות של "ברב עם", לשלילה כמו לחיוב, וראוי לעיין בזה הרבה.

כמקובל, נפסקה הלכה כב"ה, בטור ושו"ע (או"ח סימן רצ"ח סעיף י"ד) וז"ל השו"ע: "היו יושבים בבית המדרש והביאו להם אור אחד מברך לכולם". וכתב שם המשנ"ב (בס"ק ל"ו), דהטעם הוא משום 'ברב עם הדרת מלך' (גמרא). ע"כ זהו הדרו של מלך, וכמובן שככל שיגדל הציבור כך גם יגדל הדרו של מלך כשכולם יוצאים בברכת האחד, ואומרים "אמת, אתה הוא אדוננו, מלכו של עולם, בורא מאורי האש.

אמנם ברמב"ם נשמטה הלכה של "היו יושבין בבית המדרש וכו'". ומצאתי בספר הליקוטים (על הרמב"ם מהדורת פרנקל), שהביא דברי מהרא"י שתמה על מה שהשמיט הרמב"ם הלכה זו, וגם על שלא העירו על כך פוסקים.

ואולי אפשר ליישב זאת ע"פ מה שהובא בס' ערוך השולחן בהלכה זו, שהגרסא בתוספתא הפוכה מגרסת הגמ', ששם איתא שלדעת ב"ש אחד מברך לכולם ולב"ה כאו"א מברך לעצמו, ומפני שלא הוכרע העניין איזוהי הגרסא הנכונה, דעביד כמר עביד ודעבד כמר עביד, ומפני זה השמיט הרמב"ם הלכה זו.

בשו"ע או"ח (סימן ח' סעיף ה') כתוב: "אם שניים או שלושה מתעטפים בטלית כאחת (פירוש בפעם אחת) כולם מברכים, **ואם רצו** אחד מברך והאחרים יענו אמן", עכ"ל. וכתב המשנ"ב (שם

בס"ק י"ג) ז"ל: "ואם רצו, מלשון זה משמע דיותר טוב שכולם יברכו (הכוונה כל אחד לעצמו), ובאמת אדרבא, לכתחילה יותר טוב שאחד יברך ויוציא את האחרים, משום "ברב עם הדרת מלך", וכדקלמן בסימן רצ"ח (סעיף י"ד), עכ"ל. וכך השיגו על השו"ע הגר"א, פרי מגדים וחידושי ר' עקיבא איגר, (כמובא בשער הציון אות י"ז שם). אמנם המשנ"ב בשם חיי אדם כתב ליישב המנהג שכל אחד מברך לעצמו, וז"ל: "ואפשר משום שאין הכל בקיאין להתכוון לצאת ולהוציא. ועיין בשערי תשובה", עכ"ל. ומבואר מדבריו דהרצוי יותר הוא שאחד יברך לכולם מטעם "ברב עם הדרת מלך", אלא שמפני חוסר ידיעה בעניין הצורך לכוון לצאת ולהוציא, נהגו שכל אחד מברך לעצמו. עפי"ז צריך לבאר מדוע לא חששו לזה בקידוש שברכותיו ארוכות יותר ובמקרא מגילה, ויש ליישב.

בשו"ע או"ח (סימן נ"ט סעיף ד') כתב: "בברכת יוצר וערבית אומר עם השליח ציבור בנחת", עכ"ל. ובמשנ"ב (ס"ק ט"ו) כתב: "דאף דמדינא יכול לכוון לצאת בברכת השליח ציבור אפילו הבקי, דדוקא בתפילה אין השליח ציבור מוציא את הבקי, וכדלקמן בסימן קכ"ד, משום דרחמי נינהו וצריך כל אחד לבקש רחמים על עצמו, מכל מקום יהא רגיל לומר עם השליח ציבור בנחת, שכיון שהם ברכות ארוכות, אין אדם יכול לכוון תדיר עם השליח ציבור בשתיקה. והיום אין נוהגין ליזהר לומר דוקא בנחת, ועיין בביאור הלכה", עכ"ל.

מקור ההלכה הנ"ל הוא בתשובת הרא"ש (כלל ד' סימן י"ט), [כמבואר בבאר הגולה שם]. ובביאור הלכה (ד"ה בנחת) כתב: "ועיין במשנ"ב, ונראה לי דלא אמר הרא"ש דבר זה כי אם בזמנו שהיו נוהגין עדין העולם לצאת בברכת השליח ציבור, וכמו שכתב הגר"א, על כן הוא שהחמיר על עצמו לאמר בפיו עם הש"ץ, הוצרך לאמר בנחת שלא להגביה קולו כדי שלא לקלקל בזה לשארי אנשים השומעים ומכוונים לצאת בברכת הש"ץ. [וצ"ל דאף דעדיף לצאת בברכת הש"ץ מטעם "ברב עם הדרת מלך", מ"מ בגלל אריכות הברכות החמיר הרא"ש על עצמו לומר עם הש"ץ]. וגם אפשר דמטעם זה היה ממהר לסיים הברכה ולענות אמן אחר הש"ץ, כמו שמבואר בטור, כדי שלא לפרוש עצמו מן הציבור, שצריכים כולם לכתחילה לענות אמן אחר הש"ץ, ואפשר אף לעיכובא, דבלאו הכי לא יצאו בברכתו, וכמו שכתב הרב רבינו יונה בפרק מי שמתו, והובא בסימן זה במגן אברהם סעיף קטן ח', מה שאין כן כהיום שנהוג שכל אחד מברך לעצמו בברכת קריאת שמע", עכ"ל ביאור הלכה.

מדברים אלו של ביאור הלכה למדנו כמה עניינים:

א, שכך נהגו מדורות, עד לימי הרא"ש, **לצאת בברכת הש"ץ בשמיעה בלבד, ולענות אמן אחר ברכותיו.**

ב, שבמקום שהציבור מקשיבים לש"ץ לצאת בברכותיו, יחיד המברך לעצמו, **אין לו להגביה קולו**, כדי שלא לבלבל

את דעת השומעים מן הש"ץ, שחייבים לשמוע כל מילה מפי הש"ץ.

ג, שבשעה שהציבור כולו מכוון דעתו לצאת בברכת השליח ציבור, אל לו ליחיד לפרוש עצמו מן הציבור, אולי גם מטעם שהוא מפסיד בזה מעלת "ברב עם הדרת מלך", ואף שבעצם אינו פורש ממש מן הציבור, שהרי מברך עמהם בלחש, מכל מקום אינו שותף עימהם בעניין "ברב עם הדרת מלך", ומשום כך צריך למהר ולסיים הברכה כדי לענות איתם אמן אחר ברכת הש"ץ, ובכך הוא משתתף עמם במידת מה, ומתחבר ל"ברב עם" שלהם.

ד, היום, כפי שכתב ביאור הלכה הנ"ל, שכולם אינם מתכוונים לצאת בברכת הש"ץ, ונוהגין שכל אחד מברך לעצמו, אין צורך להקפיד שיאמר בנחת דווקא, שהרי הטעמים הנזכרים אינם קיימים.

ראשית אין בעיה של הפרעה לאחרים להקשיב, משום שאין אף אחד שמקשיב לש"ץ לצאת בברכותיו, אלא כל אחד מברך לעצמו.

שנית אין בעיה של פרישה מן הציבור, שהרי בין כך אין הציבור עונים ביחד אמן על ברכת הש"ץ, כי כל אחד מברך לעצמו ומסיים הברכה בזמנו שלו, ואין זמן כולם שווה, אחד ממהר ואחד מאט.

מן האמור כאן מתבאר, שאע"פ שיש מקומות שנהגו בהם שכל אחד מברך לעצמו, בגלל אריכות הברכות והקושי להקשיב לכל מילה של הש"ץ, ובגלל שלא כולם בקיאין בהלכה שצריך כוונה לצאת ולהוציא, מכל מקום בדרך זו מפסידים הם את מעלת "ברב עם הדרת מלך".

והנה אף דנתבארה מעלת קיום המצוה "ברב עם", וכך נפסקה ההלכה, מכל מקום במקום שיש **ביטול בית המדרש** גדול, עדיף תלמוד תורה יותר מקיום מצות "ברב עם". דבר זה אנו למדים מדברי מגן אברהם. דהנה בשו"ע (או"ח סימן צ' סעיף י"ח) כתוב: "בית המדרש קבוע קדוש יותר מביהכנ"ס, ומצוה להתפלל בו יותר מבית הכנסת, ובלבד שיתפלל בעשרה", עכ"ל. וכתב המגן אברהם שם (בס"ק ל"ב): "ואע"ג דבביה"כ איכא רוב עם הדרת מלך, מ"מ בביה"מ עדיף, שאין לבטל לימודו מפני התפילה וכו'. וקשה דבסימן רצ"ו סי"ד אמרינן דמבטלין בית המדרש משום ברוב עם הדרת מלך. וצ"ל דשאני התם שאינו אלא שעה מועטת, לא חשו חכמים, וכן משמע בתר"י פ' אלו דברים, ע"ש. עכ"ל. היינו דבכגון זה יודו ב"ה לב"ש.

לעומת זה יצוין, דבמקום שאין **ביטול בית המדרש כלל**, נראה דאף ב"ש יודו שעדיף לקיים המצוה ברב עם ע"י שאחד יברך והאחרים ישמעו ויכוונו לצאת ויענו אמן, שהרי טעמיהו רק משום ביטול ביהמד"ר, וממילא במקום שאין ביטול ביהמד"ר, כגון בבית שלא בשעת לימוד, או בבית הכנסת שלא בשעת לימוד, כשהציבור מתפללין עדיף ששליח ציבור יברך והאחרים ישמעו ויענו אמן, משום ברב עם הדרת מלך.

וב"ה שזכיתי לכוון בזה לדברי הט"ז (באו"ח סימן קצ"ג ס"ק ג'), עיי"ש.

יודגש, שגם עצם ריבוי האנשים המתקבצים יחד לקיים מצוה יש בו ריבוי כבוד שמים, אף שכל אחד מקיים המצווה לעצמו, וכמו לדוגמא נטילת לולב, שאי אפשר שאחד יקיים המצווה של הנטילה בשביל כולם, משום דהוי מצווה בגופו. מכל מקום היכא דאפשר שאחד יעשה המצווה ויכוון להוציא הרבים י"ח, והיינו בברכות וכיו"ב, בזה מתקיים "ברב עם הדרת מלך", שיש כאן יותר ביחד, כאמור לעיל. ודו"ק.

לעניין זימון בברכת המזון איתא בשו"ע (או"ח סימן קפ"ג סעיף ז'): "נכון הדבר שכל אחד מן המסובין יאמר בלחש עם המברך (את ברכת המזון) כל ברכה וברכה ואפילו החתימות", עכ"ל. וכתב המשנ"ב שם (ס"ק כ"ז): "נכון הדבר, היינו אף דמדינא היה יותר נכון שישמעו המסובין כל הברכת המזון מפי המזמן, והוא יוציאם בברכתו, ובעצמן לא יברכו כלל, מכל מקום בעבור שמצוי בעונותינו הרבים, שהמסובין מסיחין דעתן ואינם מכוונים לדברי המברך כלל וכו', לכך נכון כהיום יותר שהמסובין יאמרו בעצמן בלחש כל מילה ומילה עם המברך, כדי שיברכו יחדיו, ונקרא ע"י זה ברכת זימון, [כוונתו לאפוקי אם כל אחד מברך לעצמו, ואינו מברך מילה במילה עם המזמן, דבזה אין יוצא ידי חובת זימון], ומתקיים מה שאמר הכתוב:" גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדיו", עכ"ל.

התבאר בזה החיוב "לרומם שמו יחדיו", היינו שאחד יברך כל ברכת המזון, והאחרים יצאו בברכתו. ומקור דברי המשנ"ב הנ"ל הוא הט"ז בסימן זה (ס"ק ו'), שאחר שהביא דברי הרא"ש הנ"ל בתשובה כתב עוד: "ושערוריה זו מצויה בעו"ה בינינו, שבאותו פעם שהמברך בזימון מברך, אין שומעין לו ומדברים דברים אחרים, ועוברים על עשה דאוריתא "וברכת את ה' אלהיך" בשאט נפש, ובפרט בסעודות גדולות, וטוב מאד היה הדבר, שלא לברך בזימון כלל, דאז היה כ"א מברך בפ"ע וכו', ע"כ בודאי חיוב על כל אדם לדבר הברכות בלחש עם המברך, ולא יבוא לידי מכשול דאורייתא, דאע"ג דבדורות הראשונים היו שותקים ומכוונים לברך, מ"מ בשביל חסרון כוונה יש לנהוג כן", עכ"ל.

בשו"ע (או"ח סימן קצ"ג סעיף א') כתוב: "ששה [שאכלו יחד] נחלקים [אם ירצו לזמן כל שלשה בפני עצמם], כיון שיישאר זימון לכל חבורה, עד עשרה, ואז אין נחלקין עד שיהיו עשרים, כיון שנתחייבו בהזכרת השם", ע"כ. והרמ"א שם כתב: "דאז יכולים ליחלק אם ירצו. ונ"ל דהוא הדין בששה אינן מחוייבין ליחלק, רק אם ירצו נחלקים", ע"כ.

ובמשנ"ב שם (ס"ק י"א) כתוב: "אינן מחוייבין ליחלק, היינו דלא אמרינן טוב יותר להתחלק כדי להרבות ברכות. ועיין בדרכי משה, שדעתו דאדרבא, שמצווה מן המובחר שלא להתחלק בין בעשרים ובין בששה, משום ברוב עם הדרת מלך", ע"כ.

עוד כתב רמ"א בסעיף ב' בסימן זה: "ומ"מ אפי' כל מקום שרשאין ליחלק עדיף טפי לזמן משום שברב עם הדרת מלך", ע"כ. ולדעת הב"ח (מובא בט"ז הנ"ל) בכל מצב עדיף שלא ליחלק משום "ברב עם הדרת מלך", ואף שהט"ז לא הסכים עמו במצב מסוים, מ"מ כו"ע מודו דעדיף לקיים "ברב עם הדרת מלך" כל היכא דאפשר.

בעניין זימון וצורתו יש בנותן טעם להביא מ"ש רבינו הגאון מרי חיים כסאר על הרמב"ם בהלכות ברכות.
כתב הרמב"ם (בפ"ה מהל' ברכות ה"ב וה"ג): "שלשה שאכלו פת כאחד חייבים לברך ברכת הזימון קודם ברכת המזון, ואיזוהי ברכת הזימון, אם האוכלים משלשה ועד עשרה, מברך אחד מהם, ואומר נברך שאכלנו משלו, והכל עונין ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו, והוא חוזר ומברך ברוך שאכלנו משלו ומטובו חיינו, ואח"כ אומר בא"י אמ"ה הזן את העולם כולו בטובו, עד שגומר ארבע ברכות, והן עונין אמן אחר כל ברכה וברכה", עכ"ל.

וכתב רבינו הגר"ח כסאר בספרו שם טוב על הלכה ג' כאן, וז"ל: "לומר הואיל וזימנו יחד, לכתחילה ישמעו ברכת המזון מפיו, ויענו אמן, אע"ג דבעלמא עדיף הוא לעצמו", ע"כ.
ושם בהלכה י"ב הניף ידו שנית, והשיג על מ"ש הכס"מ דאין השומעין צריכין לשמוע רק ברכת הזימון, וז"ל: "והוא שישמעו שתיהן [היינו שתי החבורות] כל דברי המברך בביאור, שם (דף נ.). ומ"ש הכ"מ ז"ל בסוף דצ"ל דאברכת זימון קאי דברי המברך וכו', יש לתמוה עליו, דהא הלשון הכתוב שם מוכח דבעינן שישמעו ג"כ ברכת המזון אף אם רוצים שיברכו לעצמן. וטעמא, דברכת המזון ג"כ שייכא אף לזימון", עכ"ל.
הרי לנו דמה שגילתה תורה לענין ברכת המזון דבעינן דאחד יברך לכולם, ומקורו בפסוק: "כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו", היינו דיש חיוב להצטרף ולברך יחד ע"י שאחד יברך והכל שומעים ועונים אמן. ואף דדבר זה נצטוינו רק לעניין ברכת המזון (ויש מ"ד שחובת זימון מן התורה, ולפי האמור לעיל, דבעינן שאחד יברך והכל יוצאין בברכתו, דבר זה הוא דאורייתא), מ"מ מינה נילף מעלת "ברב עם הדרת מלך" בשאר עניינים.

לעניין שאר ברכות כתב הרמב"ם (בפ"א מהל' ברכות ה' י"ב): "רבים שנתועדו וכו', במה דברים אמורים בפת ויין בלבד, אבל שאר אוכלים ומשקין אינן צריכין הסיבה, אלא אם בירך אחד מהן וענו כולן אמן, הרי אלו אוכלים ושותין, ואעפ"י שלא נתכוונו להסב כאחד", ע"כ. ובכס"מ שם בסוף כתב: "וכיוצא בזה מצאתי להרמ"ך שכתב וז"ל: אעפ"י שפסק כלישנא קמא וכו', ומההיא דאמרינן אחד מברך לכולן, משום ברב עם הדרת מלך, נמצא **דלכל דבר שיש בו רב עם טפי עדיף כשמברך אחד בעבור**

כולם, וכן דעת רב אלפס", עכ"ל. מבואר היטב מעלת ויתרון אחד מברך לכולן, כי "ברב עם הדר מלך".

המורם מכל האמור:

א. מעלת "ברב עם הדרת מלך" היא כשאחד מברך להוציא הרבים י"ח, והם שומעים ועונים אמן אחר הברכה.

ב. יש לתת את הדעת למה שציין במשנ"ב (בסימן ח' ס"ק י"ג), ולברר אם אכן בקיאין בכוונה לצאת ולהוציא, ולעמוד על טיבן של דברים, ואם יש חשש שאינן בקיאין בכך, טוב להעיר-להאיר על כך, וללמד נחיצותה של כוונה זו.
ויתכן שמפני זה נהגו בעדתנו שהמארי-הרב מברך ברכת העומר, מלבד הטעם של כבוד התורה, ומלבד הטעם של ברב עם הדרת מלך, ג"כ יש טעם שהוא יודע שצריך לכוון להוציא הציבור י"ח.

ג. בברכות ארוכות יש חשש שלא יוכלו השומעים לכוון להתרכז ולהקשיב לברכותיו של המברך ללא שיפסידו אף מילה, וזאת על אף שיש להם כוונה לצאת בברכתו. מכאן הערה-הארה למנהג בני עדתנו שיש מהם שאינם מברכים לעצמם, אלא שותקים ומכוונים לצאת בברכת המזון, ועונים אמן אחר ברכותיו, דאף שנתבאר שכך ראוי לעשות, מכל מקום בימינו דהיראה נתמעטה והתמימות כמעט נעלמה, כובד הראש נחלש, והטרדות עלו ורבו עשרות מונים ואולי מאות מונים, במצב זה ראוי ללמד לעם דעת תורה, שכל אחד **יברך בלחש עם המברך**, כמ"ש מרן בשו"ע (סימן נ"ט סעיף ד') ובמשנ"ב שם.

ד. ויש מקום כאן לעמוד על מה שרואים אנשים הנוהגים בברכת העומר לברך בעצמם, ואינם סומכים על ברכת השליח ציבור-המארי. **חדא**, דהם מפסידים מעלת ברב עם הדרת מלך, כמו שנתבאר. **שנית**, אם הם עונים אמן על ברכת הש"ץ אחר שבירכו, יש חשש בפסק בין ברכתם לספירה, (עיין באו"ח סימן כ"ח סעיף ד' ומשנ"ב באר היטב ושערי תשובה שם, בעניין עניית אמן בברכת תפלין של חברו בין הנחה של יד לשל הראש). ואולי עדיף שימתינו, [לשיטתם שמוותרים על מעלת ברב עם בברכה], עד לאחר גמר הברכה מפי השליח ציבור, יענו אמן ויברכו ויספרו לעצמם, ללא שישתתפו עם הציבור בקיום המצווה, ובלבד שלא יכשלו בעוון הפסק, ברכה לבטלה, וקיום מצווה ללא ברכה, שהרי אם אנו מחשיבים עניית אמן על ברכת ש"ץ להפסק, הרי נתבטלה ברכתם, והנה הם סופרים ללא ברכה. ויש לעיין בדבר, אם לא יצא שכרם בהפסדם.

ואחר כתבי כל הנ"ל, מן שמיא אנהרינהו לעיינין, ונגלו אלי דברי רבינו הרמב"ם בפרק ט' מהלכות תפלה הלכה א' וז"ל: "סדר תפלת הציבור כך הוא... ופורס על שמע בקול רם והן עונין אמן

אחר כל ברכה וברכה. והיודע לברך ולקרות קורא עמו..." עכ"ל ובמקורות וציונים, ברמב"ם מהדורת פרנקל כ': "והיודע וכו' עיין תשובת רבנו סימן רי"ט דגם בברכות ק"ש אין ש"צ מוציא את הבקי וכו' ועיין בפ"ח ה"ה בכ"מ והגר"א...." ע"ש ותרווה צמאונך.

כאן שבת קולמוסי, ותפילה יוצאה לשם יתברך יאיר עינינו במאור תורתו, לתורתו ולעבודתו באמת.

ההנהגה העליונה– לפי מעשי בני אדם

כלל גדול הוא בהנהגת ה' עם ישראל: כל ההנהגה העליונה תלויה במעשים שלנו ! חז"ל אומרים: מהו "אהיה אשר אהיה" כשם שאתה הווה עמי, כך אני הווה עמך. אם פותחין את ידיהן ועושין צדקה, אף אני אפתח את ידי, שנאמר (דברים כח, יב): "יפתח ה' לך את אוצרו הטוב". ואם אינן פותחין את ידיהן, מה כתוב שם (איוב יב, טו): "הן יעצר במים ויבשו" (מובא ברמב"ן שמות ג, יג). גם בדין מצאנו הנהגה זו: אמר רבא, כל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו, שנאמר: "נשא עון ועבר על פשע" למי נושא עון? למי שעובר על פשע (ראש השנה יז.). וברש"י שם: המעביר על מדותיו שאיננו מדקדק למדד מדה למצערין אותו ומניח מדותיו והולך לו מעבירין לו על כל פשעיו אין מדת הדין מדקדקת אחריו והולכת.

דברים אלה מהוים פתח תקוה נכבד מאד לקראת יום הדין, כי מה נעשה עם רב פשעינו אם ידקדקו עמנו בדין ! גלו לנו חז"ל, כי גם זה תלוי בהנהגה שלנו, כי מתנהגים עמנו בדין כפי שאנחנו מתנהגים עם אחרים. אם אנחנו מעבירים על מדותינו ואיננו מדקיקים עם בני אדם שצערו אוחנו לא ידקדקו גם עמנו בדין ! הרי שעצם הדין מחיב חזוק עצום במדות טובות. ולא די בזה גם קבלת מלכות שמים מחיבת מדות! וכך אמרו חז"ל בספרי פרשת "וזאת הברכה": "ויהי בישרון מלך" כשישראל שוין בעצה אחת מלמטה שמו הגדול משתבח מלמעלה, שנאמר: "ויהי בישרון מלך", אימתי? "בהתאסף ראשי עם". "יחד שבטי ישראל" כשהם עשויים אגדה אחת ולא כשהם עשויים אגדות אגדות. למדנו כאן, שאין מלך בלא עם, ואין עם בלי אחדות, ואי אפשר לגשת ל"אבינו מלכנו" כשיש פרוד לבבות בינינו. דבר זה מטיל עלינו חיוב נורא להתחזק באהבת הבריות ורדיפת שלום לקראת יום הדין.

הרב הגאון רבי עזרא קרואני שליט"א

בענין מקצת תקיעה בחיוב ומקצתה שלא בחיוב

ר"ה דף כח. **אמר רבה** שמע מקצת תקיעה בבור ומקצת תקיעה על שפת הבור יצא. מקצת תקיעה קודם שיעלה עמוד השחר ומקצת תקיעה לאחר שיעלה עמוד השחר לא יצא, א"ל אביי מאי שנא התם דבעינא כולה תקיעה בחיובא וליכא ה"נ בעינא כולה תקיעה בחיובא וליכא, הכי השתא התם לילה לאו זמן חיובא הוא כלל, הכא בור מקום חיובא הוא לאותן העומדין בבור, למימרא דסבר רבה שמע סוף תקיעה בלא תחילת תקיעה יצא וממילא תחילת תקיעה בלא סוף תקיעה יצא, ת"ש תקע בראשונה ומשך בשניה כשתים אין בידו אלא אחת ואמאי תסלק ליה בתרתי. פסוקי תקיעתא מהדדי לא מפסקינן, ת"ש התוקע לתוך הבור או לתוך הדות או לתוך הפיטם אם קול שופר שמע יצא ואם קול הברה שמע לא יצא, ואמאי ליפוק בתחילת תקיעה מקמי דליערבב קלא, ומכח קושיא זו מסיקה הגמ' ששמע תחילת תקיעה בלא סוף וסוף בלי תחילה לא יצא, ורבה אמר דבריו באופן שהתוקע תוקע לעצמו ולא לאחר, ותוקע ועולה מהבור שתמיד שמע קול שופר, והחידוש הוא שלא נאמר שגם באופן זה לא יצא, שנחשוש שפעמים יוציא ראשו ועדיין השופר בפנים הבור ויתערבב קול השופר, קמ"ל דלא חיישינן להכי, ובאופן שתקע לעצמו ועלה מן הבור יצא ידי חובתו.

מחלוקת הראשונים בביאור הסוגיא

והנה נחלקו הראשונים בסוגיא אם רבה מדבר באופן שיש רק שיעור תקיעה, ומקצתה בפסול, או שמדובר שיש תקיעה חוץ מהמקצת תקיעה שהיא בפסול, הרמב"ן פשיטא ליה שרבה מדבר באופן שיש שיעור תקיעה חוץ מהפסול, שאם יש רק שיעור תקיעה פשיטא שפסול שהרי אין כאן שיעור תקיעה בהכשר, ובהו"א, ס"ד שתוקע לאחרים שיש חילוק בין תקע מקצת תקיעה בבור ובין תקע מקצת תקיעה קודם עלות השחר, שדוקא בתקע מקצת קודם עלוה"ש, כיון שאין זה זמן חיוב כלל, הרי זה מקלקל את כל שיעור התקיעה שאח"כ, אבל במקצת תקיעה בבור ומקצת תקיעה בשפת הבור כיון שהוא מקום חיוב לעומדים בבור, אין קול הברה שבתוך הבור מקלקל את שעור התקיעה שהוא חוץ לבור כיון שיש שם תקיעה לאלו שעומדים בתוך הבור. ועיין בטורי אבן שפירש מדנפשיה כדברי הרמב"ן ולכן נתקשה בקושית הגמ' בתוקע לתוך הבור דליפוק בתקיעה לפני שיתערבב הקול, ומאי קושיא נימא דרבה איירי שיש שיעור תקיעה, אחרי

מקצת הפסול, אבל במשנה מיירי שאין שיעור תקיעה בכשרות, אלא מקצתה בפסול ומקצתה בכשרות, ותירץ הטו"א שני תירוצים, חדא דאפשר מדלא קתני אם קול הברה שמע, משמע ליה שאם שמע קול הברה ואפילו בסוף לאחר שיעור תקיעה, אעפ"כ לא יצא, א"נ קים להו דלא מיערבב קלא דבורות אלא למאן דמאריך טובא ותקע בהו.

קושית השפת אמת וישוב שיטת רש"י

והשפת אמת הקשה לפי"ז, דאכתי קשה דא"כ כשתוקע שיעור מצומצם אף שנשמע אח"כ קול הברה יוצא, וא"כ מדוע סתם התנא אם קול הברה שמע לא יצא, וצ"ל שזה עצמו פירוש המשנה אם קול הברה שמע היינו כגון שהאריך התקיעה יותר מן הראוי ובא קול הברה בעודו תוקע שכל הפסול הוא ששומע במשך התקיעה קול הברה, אבל אם סיים התקיעה ואחר נשמע קול הברה, אין בזה פסול, ובזה תירץ מה שהקשה הרא"ש על פירוש רש"י, שפירש אם קול הברה שמע שגם לשומעים מחוץ לבור אפשר להבחין בין קול הברה לקול שופר, ולכן פירש שתמיד לאלו שמחוץ לבור נשמע קול הברה ואלו שבתוך הבור נשמע קול שופר, אבל השפת אמת תירץ את רש"י שאפשר להבחין בין קול הברה לקול שופר הוא בזה שאם קיצר בתקיעה ותקע שיעור מצומצם ונמצא שבא קול הברה אחר שסיים התקיעה יצא שקול ההברה לא נשמע עם קול השופר, אלא אם האריך בתקיעה שקול השופר נתערבב עם קול הברה זה פוסל את כל התקיעה, ובזה מדוייק לשון רש"י אם קול שופר שמע בלא קול הברה, ואם קול הברה שמע עם קול השופר, דלכאורה מה בא רש"י לומר אלא הפירוש כנ"ל דהכל תלוי אי בעודנו שומע קול שופר בא קול הברה, או אם נגמר כל קול השופר קודם שבא קול הברה. אמנם הרשב"א אחרי שהביא את דברי הרמב"ן כתב דלולי דמסתפינא אמינא דהא דאמר רבה שמע מקצת תקיעה בבור ומקצתה על שפת הבור, בשלא האריך בה בכולה אלא כדינה, ובשיעור התקיעה יש מקצת בבור ומקצת על שפת הבור, ואפילו הכי יצא, דכיון שאותה תקיעה כשרה לאותן שעומדים בתוך הבור, אין זה מקלקל לאותן השומעים מחוץ לבור, וסגי מה ששומעים סוף התקיעה בהכשר, והגמ' הקשתה ע"ז ולבסוף מסיקה הגמ' שאין יוצאין בין אם תחילת התקיעה בפיסול ובין אם סוף התקיעה בפיסול, ורבה איירי באופן שלא תקע לאחרים אלא לעצמו, ותוקע ועולה מהבור שתמיד שומע קול שופר, ומבואר שכל מה שפסל רבה זה דוקא בשיעור תקיעה שמקצתה בפסול ומקצתה בכשרות, אלב אם יהיה שיעור תקיעה חוץ מהפסול בזה לא דיבר רבה ויוצא ידי חובתו שאין מקצת הפסול פיסל את שיעור התקיעה בהכשר.

קושית היום תרועה ותירוץ השפת אמת

והנה בספר יום תרועה למהר"ם בן חביב הקשה לשיטה זו דא"כ מדוע הגמ'

דחתה את דברי רבה והעמידה שמדובר שתוקע לעצמו, נאמר שמדובר כמו בהו"א שתוקע לאחרים שיש שיעור תקיעה אחרי ששמע קול הברה לכן יצא. אבל אם אין שיעור תקיעה בכשרות אלא שמקצתה בכשרות ומקצתה בפסול לא יצא.

ותירץ השפת אמת שמבואר בשלטי גבורים בשם הריא"ז שלפי שיטה זו דאם יש שיעור תקיעה אחרי קול הברה יצא, ה"ה בשמע מקצת תקיעה קודם עלות השחר, ומקצתה לאחר עלות השחר אם יש שיערו תקיעה אחר עלות השחר יצא וכן משמע ברמ"א שכתב בסימן תקפ"ח בהא שתקע מקצת קודם עלות השחר ומקצת אחרי עלות השחר דבשיעור תקיעה נתבאר בסימן תקפ"ז, שתלוי במחלוקת שיש אומרים שיצא וי"א שלא יצא הרי דחד דינא אית להו.

וא"כ לא קשה מידי מה שהקשה היום תרועה שאם היינו מעמידים שמדובר שיש שיעור תקיעה אחרי קול הברה ולכן יצא יד"ח א"כ גם תקע מקצת קודם עלות השחר ומקצת אחרי עלות השחר כשיש שיעור תקיעה אחרי עלות השחר יצא יד"ח ומדוע רבה חילק ביניהם שמקצת תקיעה בבור יצא, ואילו מקצת קודם עלות השחר לא יצא. ונראה שהיום תרועה הבין שאמנם נדחה החילוק שאמרה הגמ' בתחילה שיש הבדל בין תקיעה דבור, שהמקום הוא מקום חיובא לעומדים בבור ולכן אין קול ההברה בזה פוסל את שיעור התקיעה שנעשה אח"כ בהכשר, אבל בתקיעה קודם עלות השחר שאין זה זמן חיובא כלל בזה המקצת תקיעה בפסול פוסל גם את שיעור התקיעה שאח"כ.

שיטת הריטב"א ובעל העיטור בסוגיא

ובחדושי הריטב"א מבואר שבהו"א הגמ' הבינה שמדובר בשיעור תקיעה שמקצתה בכשרות ומקצתה בפסול, ובזה מתורצת קושית הרמב"ן מתוקע לתוך הבור, וכן זה הביאור בגמ' בדף כז. שמאריך בתקיעה הכוונה במקצת ואין שיעור. ועיין ביום תרועה שכתב שלפי הרמב"ן ז"ל שיש שיעור בזה שמאריך בתקיעה. אבל למסקנת הגמ', שהגמ' העמידה שרבה מדבר באופן שתקע לעצמו, אבל בתוקע לאחרים אף אם יש שיעור תקיעה אחרי קול הברה לא יצא.

וכן פירש בעל העיטור, במהלך השני שבהו"א של הגמ' מדובר שיש רק שיעור תקיעה ובזה רבה אמר שיצא, והביא ראיה מקושית המג' מתוקע לתוך הבור, שכיון שרבא מדבר בשיעור תקיעה שמקצתה בפסול ומקצתה בהכשר, א"כ קשה מתוקע לתוך הבור שיצא בתקיעה לפני שיתערבב הקול, אבל למסקנא שהגמ' העמידה שתוקע לעצמו, ולא העמידה שמדובר שיש שיעור תקיעה לבד מהמקצת של פסול. ולכן לרבה יצא, מבואר שגם בכה"ג לא יצא.

הטור העלה את מחלוקת הראשונים וכן הב"י

והנה הטור בסימן תקפ"ז כתב וז"ל, אם התחיל לתקוע בבור ועלה חוץ לבור

וגמרה יצא שכל מה ששמע בין בפנים בין בחוץ היה קול שופר והאחרים לא יצאו אע״פ שבסוף התקיעה שמעו קול שופר כיון שלא שמעו קולו בתחילה לא יצאו, ששומע תחילת תקיעה בלא סופה או סופה בלי תחילתה ואין באותה מקצת שיעור תקיעה לא יצא, ובעל העיטור כתב שאפילו יש במקצתה שיעור תקיעה לא יצא עכ״ל.

ובב״י הביא שתי שיטות אלו בשם רבינו ירוחם וז״ל כתב רבינו ירוחם השומע מקצת תקיעה שלא בחיוב ומקצתה בחיוב או שאמר למתעסק בתקיעות שהתחיל לתקוע במתעסק בלא כיון להוציא וא״ל באמצע תכוון להוציאני י״ח ותקע ומשך בה שיעור תקיעה לא יצא כיון שתחילתה לא הוי בחייב. וי״א שיצא כיון דאיכא שיעור תקיעה בחיוב אע״פ שתחילתה לא הוי בחיוב וראשון עיקר ולזה נראה שהסכים הרא״ש ז״ל עכ״ל,

ובסימן תקפ״ח כתב הטור ז״ל בזמן הראוי לתקוע כיצד משעת הנץ החמה עד הלילה דתנן כל היום כשר לתקיעת שופר ואם תקע משעלה עמוד השחר יצא אבל בלילה לא, לפיכך שמע מקצת תקיעה בלילה ומקצתו לא יצא עכ״ל.

קושית הב״י על הטור

ובב״י כתב ומש״כ לפיכך שמע מקצת תקיעה בלילה ומקצתה ביום לא יצא בפרק ראוהו ב״ד נח. אמר רבה שמע מקצת תקיעה קודם שיעלה עמוד השחר ומקצת תקיעה לאחר שעלה עמוד השחר לא יצא, וכו׳, ומיהו תיבת לפיכך שכתב רבינו אינו מיושב דהא לא נפיק ממאי דכתוב בסמוך דאע״ג דתקיעה בלילה לא מפקא יד״ח, אם איתא דשמע סוף תקיעה בלא תחילתה הוה נפיק יד״ח ה״נ יוצא היה יד״ח ולא אמרינן דלא יצא, אלא משום דקימ״ל דשמע סופה בלא תחילתה לא יצא וא״כ מאי לפיכך, ודוחק לומר דקאי גם למ״ש בסימן שקודם זה דשמע סוף תקיעה בלא תחילתה יצא, כלומר שאף אם שם יצא, כאן ששמע מקצתה קודם ע״ה לא יצא, ועיין בט״ז מה שיישב את קושית הב״י, ובמאמר מרדכי מה שתירץ בזה.

דיון הרביד הזהב בדברי השו״ע

ובשו״ע בסימן תקפ״ז ס״ג כתב ז״ל השומע מקצת תקיעה שלא בחיוב ומקצתה בחיוב או שאומר לתוקע במתעסק כוין להוציאני יד״ח ותקע ומשך בה שיעור תקיעה לא יצא וי״א שיצא אי איכא שיעור תקיעה בחיוב הג״ה וה״ה אם שמע מקצת התקיעה קול הברה שהיה התוקע בבור והוא עמד בחוץ ובאמצע התקיעה יצא לחוץ.

ובסימן תקפ״ח ס״א כתב וז״ל, ואם תקע מקצת תקיעה קודם שעלה ע״ה ומקצתה אחר שעלה ע״ה יצא, ובהגה אם היה שעור תקיעה במה ששמע ביום נתבאר בסימן תקפ״ז.

ובשו״ת רביד הזהב (סי׳ כ״ג) לרבינו מהרד״ם נשאל על מה שכתב מרן ז״ל בסימן תקפ״ז השומע מקצת תקיעה שלא בחיוב ומקצתה בחיוב לא יצא

ובריש סימן תקפ״ח כתב וז״ל אם שמע מקצת תקיעה קודם ע״ה ומקצתה אחר שעלה ע״ה לא יצא עכ״ל מאי בינייהו שנראה לי שהדברים כפולים.

תשובה, כבר הוקשה לי דבר זה וחפשתי אחריו ומצאתי להט״ז (תקפ״ז סק״ב) שכתב וז״ל על מה שכתב בסוף סימן תקפ״ז מקצתה שלא בחיוב כגון שתקע קודם שעלה ע״ה עכ״ל. ואני אומר אחר המחילה ממעלת כבוד תורתו הרב שלא כיון אל האמת שאם אפשר שהפירוש יצא מפיו ז״ל א״כ מה לו למרן להביא דין אחד כפול בשתי שיטות, והלא הוא ספר הקצר, ועוד שלא היה לו להביאו בב״י בשם מהרי״ל מאחר שהוא עתיד לכתבו מהרה חושה מהגמ׳ בפרק ראוהו ב״ד, ע״כ הנלע״ד פשוט שהכוונה האמיתית הוא שלא בשעת חיוב ופטור מיירי, אלא בחיוב האיש ופטורו קא מיירי, וכגון ששמע מקצת בשעה שהיה עוסק בצרכי רבים או משמר מת או חופר קבר, דהעוסק במצוה פטור מן המצוה אף שאפשר לשמור ולקרות כאחד, פטור, שאין סברא להטריחו במצוה אחרת עכ״ד ועפ״ז כתב לבאר בשתילי זיתים בסימן תקפ״ז סק״ד כגון שהיה עוסק במצוה שהוא פטור ממצוה אחרת.

וכדברי רבינו הרביד הזהב ממש כתב גם בספר יפה ללב (ח״ב סי׳ תקפ״ז) שהקשה למה שנה דין זה בסי׳ תקפ״ח, וכתב ליישב דמיירי שלא בחיוב מחמת שמת לו מת או שהיה נכפה ושמע בעת שטותו, או שהיה קטן והגדיל, וכיוצ״ב כתב בספר פקודת אלעזר בשם המשד״ר, ונמצאו נביאים מתנבאים בסגנון אחד.

יישוב דברי הט״ז

ונראה דאף לפי הבנת הט״ז יש מקום ליישב דאין כאן כפילות, שהשו״ע בסימן תקפ״ח כתב דין המוסכם לכו״ע שאם שמע מקצת תקיעה בחיוב ומקצתה שלא בחיוב אין במקצתה שיעור תקיעה בחיוב לא יצא, ואם תקע צריך לתקוע שוב ולברך, אבל בסימן תקפ״ז הוסיף לבאר שאף אם שמע במקצתה שיעור תקיעה נחלקו הפוסקים, וזה מה שכתב הרמ״א ואם היה שיעור תקיעה במה ששמע ביום נתבאר בסימן תקפ״ז שיש מחלוקת הפוסקים. ע״כ. והיינו דמה שכתב מרן בסימן תקפ״ז ששמע מקצת תקיעה בחיוב ומקצתה שלא בחיוב הוא כמו שכתב הט״ז ששמע מקצת קודם שעלה ע״ה ומקצת אחר שעלה ע״ה, ויש שיעור תקיעה במקצתה בזה נחלקו הפוסקים י״א שיצא וי״א שלא יצא, ואף שמרן פסק דעה ראשונה בסתם והלכה כדעה זו בכל זאת כתב בכף החיים שאם תקע ויש במקצה שיעור תקיעה יחזור ויתקע אבל לא יברך לחוש לשיטה השניה שאומרים שיצא. וא״כ אין הדין כפול, וכמו שנתבאר.

דיון בדברי הרביד הזהב והיפ״ל

והנה במה שחידש הרביד הזהב שאם שמע מקצת תקיעה בפטור שהוא מצד הגברא יש מקום לדון, דהנה איתא בגמ׳ היה עובר אחורי ביהכנ״ס ושמע קול

שופר אם כיון לבו יצא, ומפשטות לשון המשנה משמע שאע"פ שכבר התחיל לשמוע קול השופר ואח"כ כיון לבו יצא ולכאו' קשה דהא הוה ליה סוף תקיעה בלי תחילתה, וצ"ל דכוונת המשנה שכיון לבו בתחילת התקיעה.

ואולם בספר משאת המלך (להגרש"מ דיסקין) כתב לחדש שאף בכיון לבו באמצע התקיעה ג"כ מהני, והיינו דהא דמצוות צריכות כוונה הוא רק לענין לצאת הגברא יד"ח המצוה אבל לענין החפצא של המצוה ה"ז אף בלא כוונתו, וא"כ יש לומר דמה שצריך שישמע אף תחילת התקיעה הוא רק לענין החפצא של המצוה דבלא שמיעת תחילתה אין כאן חפצא דתקיעה, אבל לענין כוונה לצאת יד"ח סגי לן אף אם יכוון בסוף התקיעה אם יש בה כשיעור, והיסוד לזה ע"פ מה שחילקה בהו"א הגמ' בין שמע מקצת תקיעה בבור ומקצתה על שפת, לבין שמע מקצת תקיעה קודם ע"ה ומקצתה אחר ע"ה, שהחילוק הוא שקודם ע"ה לא הוי זמן חיובא כלל, ואילו בשמע מקצת תקיעה בבור, הוי מקום חיובא לאותם שבתוך הבור, לכן בזה יש סברא שיצא שעכ"פ לאותן שבבור הוי תקיעה בחיוב, אבל קודם עלות השחר לא הוי תקיעה כלל, והנה למסקנא הגמ' הסיקה שגם בשמע מקצת תקיעה בבור לא יצא משום שלגבי השומע לא הוי תקיעה בחיוב ששמע מקצת כתקיעה קול הברה, אבל באופן שכל התקיעה הוא בכשרות, ואין קלקול בחפצא של התקיעה ורק מצד הגברא לא כיון, בזה אין מקום לומר שאם לא כיון בתחילת התקיעה וכיון בסופה שלא יצא, סוף סוף שמע את כל התקיעה מתחילה ואין קלקול בתקיעה, א"כ אף אם לא כיון בתחילה וכיון באמצע יצא יד"ח.

ועיין שם שביאר את הגמ' בדף כח. בהא דאמר רב יהודא שופר של עולה לא יתקע ואם תקע יצא, מ"ט עולה בת מעילה היא וכיון שמעל בה נפקא לחולין, מתקיף לה רבא אימת קא מעל לבתר דתקע, כי תקע באיסורא תקע וכו' והנה צ"ב בקושית רבא דלא יצא כיון שבאיסורא קא תקע דלכאורה קשה הא בתחילת תקיעתו יצא השופר לחולין ומסתמא היה עוד שיעור תקיעה לאחר מכן. וצ"ל דס"ל לרבא דכיון שתחילת תקיעה היתה בפסול א"כ תו הו"ל בכלל הא דקימ"ל דשמע סוף תקיעה בלא תחילתה לא יצא. ולפי"ז צ"ע מהי סברת רב יהודא, וכתב לישב ע"פ מה שהקשו תוס' בסוכה ל"ל קרא לפסול סוכה גזולה תיפוק ליה דהוי מצוה הבאה בעבירה, והמנ"ח תירץ דאיכא נ"מ לענין אם יחשב כאוכל מחוץ לסוכה, שאם זה מטעם הפסוק, הוי כאוכל מחוץ לסוכה ואלו מטעם מצהב"ע לא הוי כאוכל מחוץ לסוכה אלא הגברא לא יצא יד"ח והביאור שאם המיעוט מהפסוק הוי הסוכה פסולה, ונחשב כאוכל מחוץ לסוכה, אבל אם מטעם מצהב"ע הסוכה הוי סוכת מצוה ורק הגברא אינו יוצא יד"ח, ולכן לא הוי כאוכל מחוץ לסוכה. ומעתה גם בשופר של עולה, אף שתחילת התקיעה הוי מצהב"ע אבל אין

קלקול בעצם התקיעה, שמצהב"ע הוי חפצא של מצוה ורק בגברא לא יד"ח וא"כ כיון שבסופה יש שיעור תקיעה אף שבתחילתה הוי מצהב"ע אין כאן חסרון של סוף תקיעה בלא תחילתה.

ולפי"ז לכאורה גם לנידון דידן שבתחילת התקיעה עוסק במצוה שפטור מן המצוה בתחילת התקיעה, ובסוף התקיעה יש שיעור, יש לומר דאין חסרון של סוף תקיעה בלא תחילתה כיון שאין חסרון בחפצא של התקיעה אלא החסרון מצד הגברא שהוא פטור מהמצוה, אין זה מגרע לסוף התקיעה ושפיר יצא יד"ח.

ואמנם יש מקום לחלק דחסרון כונה אינו חסרון כלל אלא ביחוס המצוה לציווי, משא"כ בעוסק במצוה שפטור מן המצוה, כיון שבזמן תחילת התקיעה אינו מחוייב כלל, הרי כלפיו אין זה מעשה מצוה, ודמי למקצת קודם עלות השחר ומקצת לאחר עלות השחר, מכל מקום בדעת הט"ז שלא פירש כן יש לומר דס"ל דכל שאין החיסרון מצד קול התקיעה עצמה, לא חשיב מקצת תקיעה.

איברא שבמטה יהודה כתב בהדיא שלא כדברי המשאת המלך הנ"ל, אלא אף היכא שבמקצת תקיעה לא נתכוין לצאת ובמקצת נתכוין, חשיב מקצת תקיעה. ומ"מ בדעת הט"ז יש לומר שאין פוסל אלא היכא שהחיסרון בגוף התקיעה וכנ"ל.

והנה בעיקר ההערה בעובר אחורי ביהכנ"ס ושמע קול שופר שהוי ליה מקצת תקיעה, עי' בספר אגודת איזוב הלכות שופר (דף ס"ג א') שכתב ליישב דמיירי דתוך כדי דיבור כיון לבו, וכיון דתוך כדי דיבור כדיבור דמי מהני למפרע להחשיב את כל התקיעה למצוה. ובשו"ת ארץ צבי (פרומר ח"א סי' כ"ב, דף ל"ה א') כתב ליישב עפ"י מה שהוכיח מדברי התוס' פסחים קט"ו א' דמעשה מצוה בלא כונה שם מצוה עליו, ועל כן חשיב כל הקול כמצוה, ולא הוי כשמע סוף תקיעה, עיי"ש. ולפי"ז פשוט שאין להביא ראיה לנידון הרביד הזהב, ששם פטור לגמרי בתחילת התקיעה.
וע"ע בארץ צבי ח"ב בחי' למס' ביצה (ה' ב') שכתב ליישב בדרך אחר, דמהני מתורת הוכיח סופו על תחילתו.

טעם

למה הוקבעו שני חדשים אלו תשרי וניסן למועדים, **והטעם** לפי שמזלם מאזנים וטלה, ונרמז בהם שם הויה ב"ה, שכן תמצא י"ה פעמים י"ה עולה מזל מאזנים, ו"ה פעמים עולה מזל טלה. (מפי חכמים בשם ב"מ)

כתית למאור

ביאורים בדברי מאור גולת תימן רבינו השתילי זיתים זיע"א

הרב הגאון רבי חזקיהו דחבש שליט"א
רב ק"ק "שתילי זיתים" ראש העין
ומח"ס שתילי זיתים (תכלאל) עם פירוש באר מרים ג' חלקים.

לק"י

בדין חיוב כסות בשבת, יו"ט, וחול המועד

בשו"ת "רביד הזהב", בחידושים, סימן תרע"א כתב וז"ל:

או מוכר כסותו וכו'. יש לשאול מה טעם גבי נר שבת לא חייבוהו למכור כסותו כמו הכא [בנר חנוכה], ואשכחן גבי נר חנוכה ונר שבת דאם אין ידו משגת לנר חנוכה ונר שבת, נר שבת עדיף משום שלום ביתו כדאיתא סימן תרע"ח וסימן רס"ג (סעיף ג'), ויש לומר דבשבת הבגדים הם מכבוד היום דאתיא מדרשה דוכבדתו כדאיתא סימן רס"ב (סעיף ב'), ולא דחינן לה משום שלום ביתו (נראה לי). אלא דקשה דהא יום טוב אמרינן נמי בסימן תקכ"ט (סעיף א') שצריך לכבדו ולענגו כמו בשבת והבגדים הם הכיבוד, ואמרינן גבי ארבע כוסות (רשב"ם פסחים צט: ד"ה ואפילו, וכ"כ מרן סי' תע"ב סי"ג) אם אין לו יין ימכור מלבושו, והתם גם כן מדרשה ולקדוש ה' מכובד. ותירץ מ"א בסימן תע"ב (ס"ק י"ד) דנר שבת קודם לארבע כוסות משום שלום ביתו, ואם כן מה שכתב ולנר חנוכה ולארבע כוסות ימכור ולנר שבת הוא עדיף משניהם לא ימכור, והא דאמרינן טעמא לבגדי יום טוב משום שמחה אינו אלא לעניין שיהיו נאים יותר משל שבת אבל לכבדו כשבת למה יגרע למכור בגדיו, וי"ל דכבוד שבת בראשית חמור בכל מילי, דהא איכא גביה כרת או סקילה או חטאת, וגבי יום טוב ליכא אלא מלקות, כמו שכתב הרמב"ם בפ"א מהל' שביתת יום טוב (הל' ב'), ומינה לכיבוד שאף על פי שכתב שצריך לכבדו ולענגו כמו בשבת, לאו דוקא הוא, שא"כ היינו צריכים לצאת לקראתו כשבת כמו שנתבאר סימן רס"ב (סעיף ג'), וכן דברים שנתבארו בסימן ר"ן וכן גבי ס"ת ביו"ט חמישה ובשבת שהוא קדוש יותר שבעה וכמה דברים, ועיין תוס' יו"ט במשנת אין בין יום טוב לשבת (מגילה פ"א משנה ה'). עכ"ל.

*

וראיתי שכתבו בביאור דברי רבינו וז"ל, ותירץ דכבוד שבת בראשית כלומר שבת רגילה אמנם הוא חמור וכסות בו היא דאורייתא, אבל גבי יו"ט שאינו אלא לאו, גם הכבוד בו אינו אלא דרבנן, כנ"ל ביאור דברי רבינו. וקשה לי ממה שכתב הרמב"ם פ"ו הל' ט"ז מהלכות יו"ט וז"ל, כשם שמצוה לכבד שבת ולענגה כך כל ימים טובים נאמר בהם מקרא קודש, א"כ מבואר ברמב"ם דכבוד יו"ט הוא דאורייתא, ואי נימא דכוונת רבינו דאמנם גם כבוד יו"ט הוא דאורייתא, אלא שאינו חמור כל כך כיון שאינו אלא לאו, א"כ מה הועיל בתירוצו, הרי ארבע כוסות אינם אלא דרבנן וכסות הוא דאורייתא, ואמאי מוכר כסותו כדי לקנות ארבע כוסות, ע"כ.

והנה המעיין בביאור דברי רבינו יראה שלא הזכיר כלל עניין זה שכבוד יו"ט הוא מדרבנן, ולא כתב אלא לחלק בחומרת הדברים, דכבוד שבת בראשית חמור בכל מילי דהא איכא גביה כרת או סקילה או חטאת, וגבי יו"ט ליכא אלא מלקות וכו'.

והנראה בביאור דעת רבינו דס"ל שגם כבוד יו"ט הוי מצות עשה מדברי קבלה כשבת, ובזה שניהם שוים, ואף על פי כן אמרו חז"ל שימכור כסותו לצורך ארבע כוסות, ואף דמצות ארבע כוסות מדרבנן, משום פרסומי ניסא הם עדיפי טפי.

ואין תימא בדבר, דהנה האחרונים כתבו דבכל גוונא מוכר כסותו הן לצורך נר חנוכה והן לצורך נר שבת, והא לך לשון "מחצית השקל" בסימן רס"ג סק"ה, ועיין ריש סימן תרע"א שכתב שם שצריך למכור מלבושו כדי לקנות נר חנוכה, ונר שבת עדיף מנר חנוכה כמ"ש פה סעיף ג' כ"ש שצריך למכור מלבושו לצורך נר שבת, ע"כ. ולכו"ע מצות כבוד שבת הוי מצות עשה מדברי קבלה ואף על פי כן מוכר כסותו לנר שבת, ולנר חנוכה דהוי מדרבנן, ואם כן שפיר יש לומר בדעת רבינו דס"ל דכבוד יו"ט הוי מצות עשה מדברי קבלה, ואף על פי כן מוכר כסותו, אלא דבזה נחלק רבינו על דברי האחרונים, שכל זה רק בכסות יו"ט שאינו חמור כ"כ. אבל בכסות דשבת דחמיר, לא.

והנה רבינו כתב בתירוצו לחלק בין כבוד שבת ליו"ט, דמצינו דשבת חמיר טפי, דהא איכא גביה כרת או סקילה או חטאת, וגבי יו"ט ליכא אלא מלקות, גם כתב בסוף דבריו, וכן בס"ת ביו"ט חמשה ובשבת שהוא קדוש יותר שבעה וכו'. וצריך ביאור מדוע לא סגי ליה לרבינו להביא דברי המשנה מגילה פ"א משנה ה', אין בין יו"ט לשבת אלא אוכל נפש בלבד, דלכאורה גם בזה חזינן דשבת חמיר מיו"ט, וטרח והאריך בדבריו בחילוק הדברים.

ואפשר, דרבינו לא כתב אלא דבר דאיתא בתרוויהו, ואף על פי כן חלוקים הם, חזינן דבשבת חמיר טפי, משא"כ מלאכת אוכל נפש דבשבת אסור, וביו"ט מותר. גם אפשר דרבינו לא בא להוכיח בסתם בכללות הדבר דשבת חמור מיו"ט, ולא בא רבינו אלא להוכיח דחלוקים הם במילתא דשייך ביה כבוד

שבת ויו"ט, ומדחזינן דחלוקים הם בעונש, דשבת בכרת או בסקילה או בחטאת, וביו"ט רק מלקות, ראיה דכבוד שבת חמיר טפי, שהמחלל שבת או יו"ט מזלזל בכבודם. גם אפשר עוד, דמזה שמותר מלאכת אוכל נפש ביו"ט אין להוכיח דקיל טפי, דאפשר דאדרבא, דזהו כבודו לכבדו במאכל ומשתה לקיום מצות שמחת החג.

ובסימן תקנ"א כתב רמ"א, מילה שהיא מראש חודש עד תשעה באב, נוהגין שהמוהל ובעל ברית ואבי הבן לובשין בגדי שבת, אבל בלאו הכי אסור, אפילו בשבת של חזון אין מחליפין ללבוש בגדי שבת כי אם הכתונת לבד, ע"כ. והשמיטו רבינו, וכתב בפירושו עוד לחזק העניין וז"ל, במקומות אלו [תימן] לא נהגו לשנות בגדיהם אפילו בשבת שחל בו ת"ב ונדחה, וכ"כ רבינו בב"י סס"י תקנ"ב, ע"כ.

וכבר עמד בזה הרדב"ז ח"ב סימן תרצ"ג ודחה שיטה זו, שכן יש מצות עשה מדברי קבלה וכבדתו בכסות נקיה. ו"בערוך השולחן" סימן תקנ"א סעיף י"א כתב להקשות על שיטה זו, דהוי אבילות בפרהסיא, ואסור לעשות כן בשבת, וכתב לתרץ שבזמן רמ"א לא היה הבדל גדול בין בגדי שבת לבגדי חול, ולא היה ניכר עניין זה של אבילות בפרהסיא בשבת, וסיים דבריו, דאה"נ שבזמנינו שניכר היטב ההבדל בין בגדי שבת לבגדי חול גם הרמ"א יודה שאסור.

ורבינו דלא סגי ליה בהשמטת רמ"א בלבד כדרכו בהרבה מקומות, וכתב עוד לחזק העניין, זה אפשר להדגיש העניין שגם שבת שחל בה ת"ב ונדחה דינא הכי, שזה אין נשמע מהשמטת רמ"א שלא כתב בזה הרמ"א להדיא. עוד נראה שבא רבינו להדגיש שלבשו בגדי שבת בלי לעשות שינוי כלל, ואפילו לא שינוי קטן ביותר. ומהשמטת רמ"א אפשר ללמוד שלבשו בגדי שבת אבל אולי עם שינוי כלשהוא, כתב רבינו שבמקומות אלו נהגו שלא "לשנות" בגדיהם, וזהו דכבוד שבת חמור וצריך לכבדו בכסות נקיה אפילו בשבת שחל בה ת"ב ונדחה, ופשיטא דלרבינו דינא דאין מוכר כסותו לנר שבת הוי במשך כל שבתות השנה ואפילו בשבת שחל בה ת"ב ונדחה.

ונראה, דיש עוד נ"מ לדעת רבינו בין כבוד שבת דחמיר, לכבוד יו"ט דקיל טפי, מלבד הדין שבשבת אין מוכר כסותו, וביו"ט מוכר כסותו. דהנה, מי שרץ ברשות הרבים והזיק חייב לשלם, דאין לו רשות לרוץ ברשות הרבים, אבל בערב שבת בין השמשות יש רשות לרוץ כדאיתא בב"ק דף לב. דמודה איסי בן יהודה בערב שבת בין השמשות שהוא פטור, מפני שרץ ברשות, מאי ברשות, כדר' חנינא דאמר רבי חנינא, בואו ונצא לקראת שבת מלכתא וכו', ופרש"י כאדם המקבל פני מלך. ולכאורה משמע שכוונתו דרץ כדי שיהא פנוי לקבל פני שבת מלכתא וכ"ז מכבוד השבת הוה, וכמו שכתב הרמב"ם בפרק ל' מהלכות

שבת הל' ב' וז"ל, איזהו כבוד זה שאמרו שמצוה על אדם לרחוץ וכו' ומתעטף בציצית ויושב בכובד ראש ומייחל להקבלת פני השבת כמו שהוא יוצא לקראת המלך, וחכמים הראשונים היו מקבצים תלמידיהם בערב שבת ומתעטפים ואומרים בואו ונצא לקראת שבת המלך, ע"כ. והיינו שמכבוד השבת הוה לקבל את השבת. ולפי מה שכתב רבינו, ומינה לכבוד שאף על פי שכתב, צריך לכבדו ולענגו כמו בשבת לאו דוקא הוא, שא"כ היינו צריכים לצאת לקראתו כשבת כמו שנתבאר סימן רס"ב, וכן דברים שנתבארו בסימן ר"ן, ע"כ. אפשר שאם רץ בערב יו"ט בין השמשות והזיק שחייב לשלם. ועיין עוד ברע"ב בפ"ג משנה ו', וברמב"ם בפירוש המשניות בב"ק שם.

ובתשובות רע"א מהדורא קמא סימן א' כתב, דאישה אינה חייבת בדין כבוד ועונג יו"ט משום דהוה ליה מצות עשה שהזמן גרמא ונשים פטורות. **ובספר** זכרון שמואל סימן ל"ב למו"ר הרב שמואל רוזובסקי זצ"ל כתב להקשות, דהרי חובת הדלקת הנר בשבת הוה מדין כבוד ועונג, נמצא לפי זה דאישה אינה חייבת בהדלקת נר יו"ט מדינא, כיון דאינה חייבת בכבוד ועונג ביו"ט משום דהוה לה מצות עשה שהזמן גרמא, וא"כ צריך עיון היאך האישה מדליקה נר יו"ט ומוציאה את בעלה ידי חובתו, הא כיון דאינן חייבות אינן יכולות להוציא לאיש. ולדידן, שאין נשים מברכות על מצות עשה שהזמן גרמא, תהא הקושיה נמי היאך נשים מברכות על הדלקת נר יו"ט, ותירץ דדוקא דין עונג הוי מצות עשה שהזמן גרמא שהוא ביו"ט דוקא ובזה נשים פטורות, אבל כבוד שהוא אף מבעוד יום וגם באמצע יו"ט לא נחשב מצות עשה שהזמן גרמא, וא"כ בדין כבוד גם אישה חייבת, וכיון דנר יו"ט הוה נמי מדין כבוד שפיר מוציאה את בעלה ידי חובה, ולדידן שפיר יכולה נמי לברך.

והנה, מה דפשיטא ליה למו"ר רבי שמואל רוזובסקי זצ"ל, דלמ"ד שסובר שיש חיוב כבוד ועונג ביו"ט, שהחיוב של כבוד יו"ט הוא כבר מבעוד יום, בדעת רבינו יש לעיין, האם כוונת רבינו לומר דכל עניין כבוד יום טוב קיל טפי, והוי רק ביום טוב עצמו, ומה דהנשים מברכות על הדלקת נר יו"ט זהו דהוי תקנה בפני עצמה [זכרון שמואל סימן ל"ב]. ועיין עוד לרבינו בסימן תקי"ד הלכה י"א, שכתב השו"ע, המדליק נר של יו"ט צריך לברך אקב"ו להדליק נר של יו"ט, וב"שתילי זיתים", שמצוה הוא משום שלום בית לשמחת יום טוב (לבוש), או דס"ל לרבינו דכבוד יו"ט הוי נמי מבעוד יום, ורק בדוגמאות שנקט בזה אין חיוב מבעוד יום, שכן לא ציין לסימן רס"ב הלכה א'. גם השאיר בסימן תקכ"ט דברי רמ"א ואסור לאכול מהמנחה ולמעלה בערב יום טוב כמו בשבת, שזה מכלל הכבוד וכו' ומצוה ללוש פת בערב יום טוב לכבוד יום טוב [כמו שנתבאר לעיל סימן רמ"ב], וי"ל.

ובהלכות חול המועד סימן תק"ל סק"א כתב רבינו ב"שתילי זיתים", וחייב לכבדו [לחוה"מ] במאכל ומשתה כשאר ימים טובים (שם ואז"ו) ולכתחילה מצוה לאכול פת (מ"א). והנה במ"א שהוא מקור הדברים כתב וז"ל, וחייב לכבדו במאכל ומשתה וכסות כשאר ימים טובים. ורבינו השמיט תיבת "כסות", וצריך ביאור.

וב"משנה ברורה" כתב בזה"ל, גם חייב לכבד חול המועד במאכל ומשתה וכסות נקיה שלא ינהג בהן מנהג חול, וב"שער הציון" ס"ק ד' כתב, וז"ל מ"א בשם תניא, וכן איתא במכילתא פרשת בא בהדיא כוותיה, אלא דמה שכתב התניא כשאר יום טוב השמטתי דלעניות דעתי אין להחמיר כל כך בזה, דהרמב"ם פ"ז מהלכות יו"ט הביא גם כן דחול המועד נקרא מקרא קודש, ואעפ"כ בפ"ו מהלכות יו"ט שהעתיק שם בדין ט"ז חיוב כיבוד ועונג מטעם מקרא קודש, לא העתיקו רק לעניין יו"ט ולא לעניין חוה"מ, דשם לא העתיק רק מצוה דשמחה, ש"מ דס"ל דלעניין חוה"מ אין להחמיר בזה, ועל כרחך צריך לומר דאף דחוה"מ נקרא ג"כ מקרא קודש, מ"מ כיון דלעניין מלאכה מן התורה מותר בחוה"מ, ועכ"פ בדבר האבד מותר לכו"ע, הרי דאין קדושתו חמור כמו ביו"ט, ולכן גם לעניין כיבוד אין לדמותו ליו"ט, וזהו נראה דעת הרמב"ם. ומה דמשמע מהמכילתא הנ"ל דצריך לכבדו באכילה ושתיה וכסות נקיה, יש לומר דהיינו לכבדו יותר מימות החול בכל זה, אבל אינו מחוייב לדמותו לגמרי בזה ליו"ט, דממקרא קודש שלו ילפינן בחגיגה י"ח לחד תנא דאסור מלאכה בחוה"מ ואפילו הכי מקילינן בדבר האבד הרי דמקרא קודש שלו קיל ממקרא קודש דיו"ט וכו', ועיין לעיל סימן תקכ"ט ב"משנה ברורה" שהעתיקו מהגר"ז דלעניין כיבוד ועונג אין חייב בחוה"מ דלא נאמר בהן מקרא קודש, והנה עצם דין זה מוכח מהרמב"ם כמו שכתבנו, אכן מה שכתב דלא נאמר בהן מקרא קודש צריך עיון, דהרי הרמב"ם עצמו בפרק ז' סובר דמקרא קודש קאי גם על חוה"מ וכן הוא גם כן מנהגינו בתפילת מוסף בחוה"מ שאומרים מקרא קודש זכר ליציאת מצרים וכו', וצ"ע. ודעת המ"א בסימן זה כתניא וכו' אלא שחיובו בכל זה קיל מיו"ט וכמו שכתבנו, ואפשר דגם הגר"ז מודה לזה, עכ"ל.

והנה רבינו פליג על דברי הרב "משנה ברורה" בתרתי, שהשמיט תיבת "כסות", ומאידך השאיר דברי המ"א שכתב כשאר ימים טובים שנראה שחייב במאכל ומשתה בחול המועד כשאר ימים טובים, אבל בכסות אין חייב לכבדו אפילו לא יותר מימות החול.

ובדעת רבינו צריך לומר שדייק בדברי הרמב"ם שכתב, כשם שמצוה לכבד שבת ולענגה, כך כל ימים טובים, דוקא ימים טובים, אבל חול המועד אין בו דין כבוד ועונג, ואין צריך לכבדו יותר

מימות החול, ואף שגם חוה"מ נקרא מקרא קודש וכמבואר ברמב"ם בפ"ז מהלכות יו"ט דגם בתפילה אמרינן בחוה"מ את יום מקרא קודש הזה, כבר עמד בזה הגר"ז בסימן רמ"ב ס"א וכתב וז"ל, וחול המועד לא נאמר בו מקרא קודש כמו שכתבנו בסימן תקכ"ט אלא שקרוי מקרא קודש לעניין קרבנות בלבד, כדכתיב להקריב אשה, ע"כ. ובדברי רבינו נראה עוד שעיקר מקרא קודש נאמר גבי איסור מלאכה, עיין לרבינו סימן ת"צ סק"ד, ובסימן תק"ל.

ומה שכתב רבינו שחייב במאכל ומשתה כשאר ימים טובים, צריך לומר דזהו מדין שמחה שנוהג גם בחול המועד וכמבואר ברמב"ם בפ"ו מהלכות יו"ט הלכה י"ז דשבעת ימי הפסח ושמונת ימי החג עם שאר ימים טובים חייב אדם להיות בהן שמח וטוב לב הוא ובניו וכו' שנאמר ושמחת בחגך. אלא דעדיין צריך ביאור מאי שנא כסות ממאכל ומשתה שחייב בחול המועד מדין שמחה.

ואשר צריך לומר בהכרח דרבינו ס"ל דדין שמחה בחג נאמר במאכל ומשתה, אכילת בשר ושתיית יין ושאר מטעמים, ובזה חייב בחוה"מ כשאר ימים טובים, אבל אין שייך לחייב בכסות משום שמחה, ורק ביום טוב שיש בו דין כבוד שצריך לכבדו בכסות נקיה, אזי מדין שמחה צריך שיהיו בגדי יו"ט יותר טובים משל שבת, שדין שמחה כוחו רק לתוספת על דין כיבוד, ואפילו יותר מימות החול אין חייב בכסות בחול המועד, ואפשר עוד שכל דין שמחה נאמר רק שבגדי יו"ט יהיו יותר טובים משל שבת, אבל אין הפירוש שבכל מקום שיש דין כבוד יבוא דין שמחה לתוספת, וגם בשבת חול המועד שיש דין כבוד אין בהכרח שצריך ללבוש בגדים טובים יותר מצד שמחה, יותר משאר שבתות השנה, וכן נראה קצת מסתימת דברי רבינו שהשמיט תיבת כסות, ולא חילק וי"ל.

וממה שכתב רבינו, ולכתחילה מצוה לאכול פת, אין הכרח ללמוד שלכתחילה מצוה נמי לכבדו לחול המועד בכסות נקיה, שכבר ביאר הרב "מחצית השקל" דכוונתו משום דהב"י הביא דעת התשב"ץ דאף בחול המועד איכא חיוב אכילת פת פעם אחת ביום ופעם אחת בלילה. וא"כ נהי דלענין לחזור ולברך לא קיי"ל כוותיה כמבואר בסימן קפ"ח, מ"מ לענין לכתחילה יש להחמיר לחוש לדבריו ולאכול פת כמו ביום טוב ע"כ, וזה לא מצינו גבי כסות.

ועיין עוד לרבינו בסימן תרצ"ה סקי"ב שכתב וז"ל, ואם שכח על הניסים [בפורים] אינו חוזר , דלא מצינו שחייב לאכול פת ומצי למיפטר נפשיה בשאר מיני מטעמים (מ"א), ונראה לענ"ד ראיה לדבריו מלשון הרא"ש הובא בב"י סימן קפ"ח לענין יו"ט דאי לאו טעמא דאמרינן חלקהו חציו לאכילה לא הוה מחייב, משא"כ כאן דלא כתיב רק משתה ושמחה. וכבר כתב הרמב"ם הלכות יום טוב שאין שמחה אלא בבשר

ואין שמחה אלא ביין וכו' ע"כ. והרא"ש סיים דבריו, ועיקר אכילה הוא הלחם, ואפשר דמטעם זה נמי מצוה לכתחילה לאכול פת בחול המועד לפי שעיקר אכילה הוא הלחם, משא"כ כסות.

שוב ראיתי מה שכתב בספר "שלמי תודה" עמ' פ"ט – צ' וז"ל:
והנה איפליגו קמאי גבי חובת סעודה ביו"ט. י"א דאינו חייב בסעודה חוץ מליל הפסח וליל ראשון דסוכות, וי"א דיש חובת סעודה בכל יו"ט ערבית ושחרית, ובשכח להזכיר של חג בברכת המזון חוזר ומברך. וכן פסק השו"ע בסי' קפ"ח ס"ו. ויל"פ פלוגתייהו, דדעת הפוטרים מסעודת יו"טסברי דכבוד ועונג אינו נוהג ביו"ט, וא"כ ליכא חובת סעודה מה"ט, ואף דאיכא מצות שמחה ביו"ט, מ"מ מכח שמחה איכא רק חיוב אכילת בשר ושתיית יין, ולא חיוב אכילת פת. ודעת הסוברים דיש חובת סעודה ביו"ט יל"פ דסברי דכבוד ועונג נוהג ביו"ט, וכדקיי"ל הכי לדינא, ומשו"ה איכא חובת סעודה. אבל אין לפרש דסבירא לן דמשום שמחה איכא נמי חובת סעודה בפת, וכשי' תוס' ר"י החסיד שהביא בביאור הלכה בסי' קפ"ח ס"ח בד"ה סעודה, ומשום דאין שמחה בלא לחם, והביאו הרא"ש בפ"ז דברכות (מ"ט ב') סימן כ"ג, ע"ש שכתב בשם רבינו יהודה דחייב אדם לאכול פת ביו"ט משום שמחה, משום חלקהו חציו לאכילה ועיקר אכילה הוא הלחם. דלדינא לא סבירא לן דמשום שמחה יהא חייב באכילת פת שהרי בחול המועד איכא חובת שמחה כש"כ הרמב"ם בפ"ו מהלכות יו"ט הי", ואפ"ה כ' השו"ע בסי' קפ"ח ס"ז דאם שכח בחוה"מ יעלה ויבוא בברהמ"ז אינו חוזר משום דאין בו חיוב אכילת פת, וע"כ דקיי"ל דמשום שמחה ליכא חיוב אכילת פת וכו', ע"כ.
ולפי מה שביאר רבינו דברי ר"י החסיד שלא חייב באכילת פת ביו"ט מטעם שמחה גרידא, אלא משום דאמרינן חלקהו חציו לאכילה ועיקר אכילה הוא הלחם, א"כ שייך זה ביו"ט, ולא בחול המועד ואתי שפיר. ויש להוסיף דלביאור רבינו בודאי חייב באכילת פת ביו"ט, ולכתחילה מצוה גם בחול המועד, גם כשאין לו בשר ויין.

ואף שנראה שלדעת רבינו אין חיוב בכסות נקיה בחול המועד גם לא יותר מימות החול, נראה דהמחמיר תע"ב, דמדי ספק לא יצאנו, דאפשר דמדין כבוד ועונג יש להשוות קצת לכתחילה חוה"מ ליו"ט, גם מצינו לרבינו דסמך על הקורא ועל המנהג, גם ייתכן דלא שייך כסות יותר מימות החול בבגדי תימן, ואפשר שזה נכלל נמי במה שאמרו חז"ל כל מזונותיו של אדם קצובין לו מתשרי עד תשרי חוץ מתשר"י, לסוברים שזה קאי נמי על בגדים.

הרב הגאון רבי אברהם בן משה שליט"א
מחבר הפירושים זית רענן וסביב לשולחניך.

פנינים יקרים
מתוך ספר שתילי זתים השלם חלק שמיני על הלכות ראש השנה ויום הכיפורים שראה אור בימים אילו.

אמר ובכן אבל נסתפק אם חתם המלך הקדוש האם חוזר

בעיקר הדין שהמסופק אם אמר המלך הקדוש חוזר לראש, יש לעיין במי שברור לו שאמר ובכן יתקדש וכו' ובכן תן פחדך וכו', אלא שמסופק אם חתם המלך הקדוש, האם גם בכה"ג חוזר לראש.

ולפום רהטא היה נראה לומר שהדבר תלוי אם תוספת ובכן וכו' היא חלק מן התפילה של ר"ה או של כל עשי"ת, או לא. שאם היא חלק מן התפילה, א"כ עצם תוספת זו שבתפילה שאמרה בודאי, מוציאה אותו מן הספק. אבל אם אינה חלק מן התפילה, עדיין הספק עומד.

אלא דלקושטא דמילתא איכא למימר דאף אם אינה חלק מן התפילה, אינו חוזר, דכיון שבודאי אמר ובכן וכו', מסתמא חתם המלך הקדוש כשיגרת לשונו, שהרי רגילות היא לחתום כך אחרי ובכן וכו'. שכן תשלום נוסח ובכן וכו' הוא והאל הקדוש נקדש בצדקה, שהוא לשון המיוחד רק לימים הללו, ומיד חותם בא"י המלך הקדוש.

שו"ר שכ"כ המשנ"ב סק"ד בשם שו"ת מים חיים או"ח סימן כב וז"ל, אם בר"ה ויוה"כ נודע לו שהתפלל על הסדר לומר ובכן תן פחדך וכו' רק שמסופק בגמר הברכה אם סיים המלך הקדוש, אפשר דא"צ לחזור, דאולי לא שייך לומר בזה כהרגל לשונו בכל השנה, מחמת התוספות שמוסיף לומר קודם סיום הברכה, ע"כ.

ופשוט דמה שכתב זאת גבי ר"ה ויוה"כ, זהו לפי מנהגם שאינם אומרים ובכן אלא אז. ולדידן שאומרים ובכן וכו' גם בשאר עשי"ת כדלקמן בז"ר שלהי סק"ו, גם אז הדין כך.

ואף שהמשנ"ב נקט לשון אפשר, נראה שיש לנהוג כך הלכה למעשה. והסכימו עמי מהר"ע בסיס ומהר"פ קורח שליט"א:

מה המקור לברך את חבירו בעשי"ת

כתב הרמ"א ונוהגים שכ"א אומר לחבירו וכו'. ויש לעיין מה שהוצרך

רמ״א להביא את המנהג הזה שכ״א מברך את חבירו, דוקא בימים נוראים, וגבי שבת ושאר מועדים לא הזכיר שהמנהג שכ״א מברך את חבירו בנוסח ידוע המתאים לאותו יום.

ונראה הטעם משום דבימים נוראים יש עניין בזה, שכן אמר הקב״ה לאברהם אבינו (בראשית יב, ג) ואברכה מברכיך, שבזה הבטיח שכל מי שיברך את חבירו איש ישראל מזרע אברהם אבינו, הקב״ה בעצמו יברך אותו, עיין סוטה דף לח ע״ב ובמדרש הגדול שם.

וא״כ בימים הללו שאנו זקוקים מאד לברכת הקב״ה, יש לכל אחד לברך את חבירו, ועי״ז יזכה לברכת הקב״ה יותר מתמיד. ועיין טעם אחר בז״ר לעיל סימן תקפא שלהי סק״ט גבי איגרת:

המנהג לברך תכתב ולא תחתם.

מדוע.

כתב הרמ״א שלהי סימן תקפב נוהגין שכל אחד אומר לחבירו לשנה טובה תכתב. ופשוט שלנקבה יאמר תכתבי ביו״ד.

והנוסח בקהילותינו כך הוא, תכתב בספר החיים ובספר הזכרון. וחבירו משיב לו, ואתה תכתב בספר החיים ובספר הזכרון. וכ״כ מהרי״ץ בע״ח ח״ג דף עט ע״א, עיי״ש. ויש מוסיפין ובספר מחילה וסליחה וכפרה, הן המברך והן העונה.

ונוסח זה נמצא בפיסקת כמא דשמעתון וכו׳, שאומר התוקע אחרי תקיעות דמיושב. וכן בנוסח ישרי וישבוק וכו׳, שמוסיפים בקדיש שאחרי סליחות יוה״כ.

ועוד נהגו שהחזן מברך כך לקהל בלשון רבים, אחרי פתיחת ס״ת שני בר״ה וביוה״כ, והציבור עונים לו ואתה תכתב וכו׳. והמנהג שאומר אדם לחבירו נוסח זה עד יוה״כ ועד בכלל, ועיין ז״ר סקט״ז. אלא שמאחרי ר״ה יש נוהגים שאומר לחבירו, תכתב בספר החיים ובספר הזכרון ובספר מחילה וסליחה וכפרה. וחבירו משיב לו, ואתה תכתב בספר בספר החיים וכו׳ ובספר מחילה וסליחה וכפרה. וממוצאי יוה״כ עד ערב חג סוכות הכל נוהגים שאומר אדם לחבירו, תבושר במחילה וסליחה וכפרה. וחבירו משיב לו, ואתה תבושר במחילה וסליחה וכפרה. [ואם לא ראהו עד החג, אומר לו בחג, תבושר וכו׳, ותזכה לשנים רבות ומועדים טובים וכו׳. מהר״ע בסיס שליט״א].

ובכל הברכות הללו וכיו״ב, נהגו שהגדול מברך תחילה, והקטן משיב לו. ורבינו המחבר קיצר בכל זה, לפי שסמך על המנהג המפורסם, וכדרכו בהרבה מקומות.

וע״ע להמג״א סק״ח שכתב לומר לשנה טובה תכתב ותחתם, כדי שיחזיקו לצדיק שנחתם לאלתר לחיים, עיי״ש. ורבינו המחבר השמיט דבריו, לפי שהמנהג פשוט להזכיר כתיבה בלבד ולא חתימה וכנז״ל. ולא עוד אלא שהמג״א עצמו העלה בסוף דבריו בשם הרמ״ע מפאנו בעשרה מאמרות, שגם צדיקים אינם נחתמים אלא ביוה״כ, עיי״ש.

וכ"כ הגר"א בביאוריו, ויישב בזה הסתירה שבגמרא בר"ה, דבדף טז ע"א מבואר שאדם נידון בר"ה וגזר דינו נחתם ביוה"כ, משמע דכל אדם נחתם ביוה"כ. ואלו שם ע"ב אמר רבי כרוספדאי, שלושה ספרים נפתחין בר"ה וכו', צדיקים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר לחיים, רשעים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר למיתה, ובינונים תלויים ועומדים מר"ה ועד יוה"כ וכו', עיי"ש. משמע שהצדיקים נחתמים לאלתר בר"ה. וביאר כמ"ש התוספות שם ד"ה ונחתמין, דרב כרוספדאי מיירי בחיי העוה"ב. ומאי דאמרינן שאדם נידון בר"ה וגזר דינו נחתם ביוה"כ, היינו לחיי עוה"ז, שעצם הדין נכתב בר"ה, אבל החתימה לכולם היא ביוה"כ. ולכן אין לומר בר"ה תחתם, ודלא כמג"א, עכת"ד הגר"א.

אלא שלדבריו עדיין ק"ק למה לא יברך את חבירו מעתה שיחתם ביוה"כ [וכמ"ש כה"ח אות סג]. ודוחק לומר שכוונת הגר"א היא דוקא כשמברך את חבירו בר"ה, דכיון שאז הוא זמן הכתיבה אין להזכיר חתימה. אבל קודם ר"ה שעדיין לא הגיע זמן הכתיבה, יכול להזכיר כתיבה וחתימה יחד. שאין זה במשמעות דבריו.

ועוד קשה למה דנים את האדם לעוה"ב בפע"צ ולעוה"ז בפע"צ, ולא דנים אותו לעוה"ב ולעוה"ז בפעם אחת. שאם יצא זכאי לעוה"ב, היינו שהוא צדיק, יזכה גם לעוה"ז. ואם לא יצא זכאי לעוה"ב, גם לעוה"ז לא יזכה. ועוד קשה, אותו צדיק שנכתב ונחתם בר"ה לעוה"ב, יהיה בחזקת צדיק גם אם ירשיע אח"כ. וכן איפכא, אותו רשע שנכתב ונחתם בר"ה למיתה, וכי אין לו תקנה לשוב בתשובה. אתמהא.

ואפשר ליישב דמה שדנים את האדם לעוה"ב, היינו לפי מעשיו עכשיו. שאם היה מת עכשיו, כיצד יהיה דינו. אם צדיק נחתם לחיים, ואם רשע למיתה. ואם יוסיף לחיות, ברור שאם ישנה את מעשיו ישתנה דינו. ולכן סובר המג"א שאין טעם שיברך את חבירו בר"ה שיחתם לשנה טובה. דממ"נ, אם חבירו ימות, מה תועיל ברכתו. ואם יוסיף לחיות, הוא בחזקת בינוני שתלוי ועומד. ועדיין צל"ע בזה. וראה עוד ברמב"ם פ"ג מהלכות תשובה הל"ג והל"ד, ודו"ק:

מנהג הסימנים בראש השנה

כתב מרן סימן תקפג סעיף א יהא אדם רגיל לאכול בר"ה רוביא וכו'. והמנהג לעשות זאת בליל ר"ה, וכמ"ש מרן בכותרת הסימן. וע"ע כה"ח סוף סק"ז.

ומשמע מלשון מרן שגם בליל שני דר"ה יעשה כן. וכ"כ הא"ר סק"א, וש"א. וכן נראה גם מסתימת דברי רבינו המחבר. וכן משמע מלשון מהרי"ץ בע"ח דף סב ע"ב, עיי"ש. וכן נהגו העולם.

מיהו יש שנהגו לעשות זאת רק בלילה הראשונה, עיין כה"ח סק"ז בשם בני יששכר. ויש שלא נהגו לעשות זאת כלל, מפני שלא נזכר בדברי הרמב"ם. והיום רובם ככולם עושים זאת. ומנהג זה נזכר

כבר בדברי הגאונים, הובאו באוצר הגאונים ר"ה דף לב ע"ב, ובמרדכי ריש יומא, וביארו שאין בזה איסור משום ניחוש, עיי"ש.

ועיין מה שציין בזה מהר"י צובירי זצ"ל בסידור כנה"ג ח"ג באמ"ת ויצי"ב סימן לב עמוד קח. **ובספרו** אמת ואמונה סימן מז עמוד קי, ביאר העניין יפה וז"ל, בר"ה שבו העולם נידון, כמפורש במשנה וגמרא פ"ק דר"ה (דף טז ע"א), משום כך כיון שהוא זמן תוקף הדין וראויה השעה להביא חמת מלך מלאכי מות לכל צר ואויב, הרי המנהג מפורסם בישראל לעשות סימנים בזה שלוקחים בפועל דברים ממשיים שיש דמיון בשמם לאותה הקללה הנאמרת בדיבור על אותו דבר, כגון כרתי שלוקחים ביד ואומרים עליו בפירוש, יכרתו אויבינו, תוך כוונה שתחול אותה קללה על האויב, עיי"ש שהביא עוד דוגמאות לזה. ועיין לקמן ד"ה כרתי.

ומכאן יש ליתן קצת טעם לדברי הסוברים שלא לאכול דג, כיון שיש במקרא (נחמיה יג, טז) דָּאג, והוא לשון דאגה, עיין חידושי הרשב"ץ ר"ה דף כה ע"ב, וברכ"י סק"ה. דכיון שהכל הוא מצד דמיון השם, יש לחוש שלא לאכול דג, שיש בו משמעות דאגה. [וכיו"ב יש שערערו על מנהג אכילת תפוח בדבש, כמובא לקמן ד"ה ויש נוהגים].

ולפ"ז יש ליישב קצת דברי רמ"א בהגהה לקמן ס"ב שלא לאכול אגוזים לפי שאגוז גימטריא חטא, שתמה ע"ז רבינו המחבר ברביד הזהב, עיי"ש ולקמן ס"ב ד"ה שהם. דכיון שאינו אלא מצד דמיון השם, יש לחוש גם מצד ששמו גימטריא חטא:

בעניין פיסקת א"מ קרע רוע גזר דיננו

כתב הט"ז בסימן תרכב סק"ו שי"ל רוע גזר בנשימה אחת, כי שייכים להדדי, דהיינו שיקרע הוא יתברך הרוע שבגזירה, ומה שנשאר בגזירה יהיה לרחמים. כי ציווי השי"ת יכולים המקבלים להפכו לרחמים, כמ"ש בסנהדרין דף פט ע"ב בפסוק (יונה ג, ד) ונינוה נהפכת, שיש לפרשו לטובה וכו'. ולא כמו שרבים מפסיקים בניגון בין רוע לגזירה, דזה אינו נכון, דאז הוה תיבת גזר מלשון ציווי או בקשה, כמו זְבַח שפירושו תזבח וכו', גם כאן תפרש תגזר, כי אנו רוצים שתגזור דיננו. וח"ו לומר כן וכו', עיי"ש. וכן ראיתי נוהגים שקוראים הכל בנשימה אחת.

מיהו המג"א כאן סק"ג כתב בהיפך, קרע רוע, במארכא וטפחא, ע"כ. וכ"כ הרב אחי"ה (נדפסו דבריו בתוך ע"ח למהרי"ץ דף סה ע"ב), קרע במארכה, ותיבת רוע בטפחא, ע"כ. וכ"כ הר"ל נגאר (הובאו דבריו בהערות הרש"ץ על ע"ח דף קלו ע"ב). והיינו שמפסיקים אחרי תיבת רוע. ולא ביארו הטעם, וגם קשיא עלייהו קושיית הט"ז.

ונראה דלא חשו להא כלל, שהרי לפי האמת הדקדוקית אין לחוש לכל זה, ואפשר לפרש כך ואפשר לפרש כך.

לך נא ראה למהר"י צובירי בסידור כנה"ג שעשה פסיק אחרי תיבת קרע, הרי דלא חש לה. ואפשר שגם רבינו המחבר סובר כן, שהרי השמיט דברי המג"א והט"ז, ודו"ק.

שו"ר כי גם לדעת האר"י ז"ל ראוי לגרוס קרע, רוע וכו'. שכן מבואר בשער הכוונת (עניין ר"ה סוף דרוש ו) שיש לכוין בתיבת קרע, שהוא קר"ע שט"ן, והוא השם השני בשם בן מ"ב. ויכוין שע"י זה יקרע רוע גזר הדין, והבן. ומהר"פ קורח שליט"א כתב לי וז"ל, המנהג לומר קרע, רוע גזר דיננו. והגירסא קרע רוע, גזר דיננו, תמוהה, ולא שמענו מי שקורא כך, עכ"ל.

נמצא שיש בזה שלושה מנהגים. יש הקוראים הכל בנשימה אחת. ויש המפסיקים אחרי תיבת קרע. ויש המפסיקים אחרי תיבת רוע. ואלו ואלו דברי אלהים חיים:

יחיד שהאריך בתפילת מוסף בלחש והתחיל הש"ץ החזרה והגיע לתקיעת שופר כיצד יעשה.

הרב שכ"ג סימן תקצב בהגה"ט סק"א כתב שאין לתקוע בשעה שהציבור מתפללין בלחש, משום דאז כיחידים דמו, כל עוד שאינן בחזרת הש"ץ, עיי"ש. וכ"כ בספרו כנה"ג, כמו שהבאנו בסביב לשולחנך שם. וכ"מ מלשון הטור רס"י זה, ועיין ב"ח. ואין כן דעת רבינו המחבר וכדלעיל שם בז"ר סק"ב.

מיהו מהר"א אלנדאף זצ"ל בשו"ת זכרוני איש סימן ט נשאל על ציבור המתפללים לחש וחזרה ונוהגים לתקוע גם בלחש, ויש שם קצת המאריכים בתפילתם, באופן שבזמן שש"ץ סיים את הברכה הם עדיין בתוך הברכה, האם יכולים לשתוק שם ולשמוע את התקיעות ואח"כ לגמור את הברכה. והשיב שאינם יכולים לעשות כן, משום דדיינינן להו כיחידים, וחשיב הפסק. והביא ראיה מדברי הטור (שהם דברי מרן כאן) שהיחיד אינו מפסיק לשמוע תקיעות במוסף. ונסתייע מדברי הכנה"ג הנז"ל שכתב דכשהציבור מתפללין בלחש, כולהו מיקרו יחידים ואין מפסיקין לתקוע, ושמפני זה נמנעים בקצת קהילות מלתקוע בלחש. ועוד, דהא דתקינו בציבור על סדר הברכות, פירושו אחר כל ברכה וברכה. אבל הכא כיון שהוא באמצע הברכה, לא הוי על סדר הברכות והוי הפסק. וביאר דלא דמי למפסיק באמצע תפילתו לשמוע איש"ר וקדושה, דשאני התם שהוא שבח לשי"ת וגם הוא דבר שבקדושה. ועוד, דלמאן דס"ל התם דהוי הפסק, יש ראיה משם לכאן. ועוד, דהכא חיובא ליכא, דכבר יצא יד"ח בתקיעות דמיושב, עכת"ד.

ואחר בקשת המחילה מכבודו ומכבוד רבני הישיבה שהסכימו על ידו, אני אומר דאם לדין יש תשובה. דכיצד נסתייע מדברי הכנה"ג, הרי הכנה"ג פליג על מנהג זה לגמרי, וס"ל דאין לתקוע בלחש בכלל. ולדידיה אפילו כל הציבור שומעים את התקיעות אחרי שסיימו את הברכה, הוי הפסק, משום דיחידים מיקרו. אבל הנוהגים לתקוע

בלחש, לא ס"ל כסברת הכנה"ג כלל, אלא ס"ל דלא חשיבי כיחידים. גם מ"ש דהכא חיובא ליכא, דכבר יצא יד"ח בתקיעות דמיושב, אין דעת רבינו המחבר כן, וכדלעיל סק"א, עיי"ש.

ואפילו את"ל דמ"ש רבינו המחבר שם דתקיעות דמעומד הן העיקר, לא דיבר אלא בתקיעות שבחזרת הש"ץ. מ"מ לדעת הסוברים שהתקיעות שבלחש חיובא נינהו, מאי איכא למימר. והנוהגים כן, ס"ל דחיובא נינהו.

ומה שטען עוד דלא תיקנו אלא אחר כל ברכה וברכה, אבל באמצע הברכה לא הוי על סדר הברכות והוי הפסק. נראה לי דחומרא יתירה היא לומר דהוי הפסק, שהרי לתוקע עצמו לא הוי הפסק כיון שכבר סיים הברכה, וממילא גם לשומע לא הוי הפסק שהרי שומע כעונה. ויש עוד לפלפל בדבריו, ואכמ"ל.

ולעניין מעשה נלע"ד דהשותק ושומע התקיעות באמצע הברכה, יש לו ע"מ לסמוך, שכן כתב להדיא הרב מט"א סימן תקצא סי"ג. והוסיף שלא יאמר היום הרת עולם אלא כשיגיע לסוף הברכה, עיי"ש. ומ"מ ראוי לכל אדם להתפלל במקום שמכיר את תפילת הש"ץ, כדי שישמע את התקיעות אחרי שיסיים את הברכה. וראה מ"ש בז"ר לעיל סימן תקצא סק"ב ד"ה ולפ"ז. וידי"נ הרה"ג יוסף עראקי הכהן שליט"א, שהוא ש"ץ קבוע במוסף, הנהיג לסמן לציבור בנקישת השופר, לפני שהוא מגיע לסיום הברכה, כדי שהציבור יכינו את עצמם.

עוד צל"ע לדעת הרב זכרוני איש, אם היחיד האריך כ"כ עד שכבר התחיל הש"ץ את החזרה והגיעו לתקיעות, האם יכול לשתוק ולשמוע התקיעות, ודו"ק. ולפי מה שכתבנו יכול להפסיק ולשמוע:

האם מותר לדבר אחר תפילת המוסף

נלע"ד שאחרי המוסף מותר לדבר מיד אם צריך, אף במקומות שנוהגים לתקוע אחרי התפילה עשרה קולות או יותר, כדי להשלים למאה קולות (עיין לעיל סק"ב ובז"ר שם), כיון שכבר השלימו תקיעות של חובה, ושאר התקיעות אינן אלא מנהג. וכ"כ הרב מקו"ח ס"ג דאין להקפיד, עיי"ש.

וכן נראה מדקדוק לשון מרן דנקט לא ישוח בין תקיעות דמיושב לתקיעות דמעומד, דהיינו התקיעות שבתפילת המוסף, משמע דשאר תקיעות שאחרי המוסף אינן בכלל האיסור. אלא שדקדוק זה אינו מוכרח, כי הוא נקט כך לפי המנהג במקומו שאין תוקעין אחרי המוסף אלא תרועה גדולה ולא יותר, עיין לקמן סימן תקצו.

מיהו ראיתי להרב חיי"א כלל קמא ס"ט שכתב שאין לשוח עד לאחר התקיעות שאחרי המוסף, עיי"ש. ונראה דס"ל דמנהג זה של מאה קולות, מנהג חשוב הוא, והרי הוא כחלק מחובת היום.

אבל כבר תמה עליו הרב קצה המטה סק"ז, מנ"ל להחמיר מדעתו בתקיעות שהן מנהג בעלמא, ושכ"כ כמה אחרונים

להקל בזה. וסיים דכמדומה לית מאן דחש לדברי החיי"א, עיי"ש. והרב כה"ח אות טו"ב, הביא דברי החיי"א. ושמא לא ראה דברי קצה המטה.

שו"ר למהר"י צובירי בסידור כנה"ג (ח"ג עמוד שפג ועמוד שפה) שסידר עשרה קולות בתוך קדיש תתקבל שאחרי המוסף, קודם אמירת תענו ותעתרו וכו'. ותרועה גדולה, מיד אחרי הקדיש. ובזה נשלמו מאה (ואחד) קולות. וכ"ה מנהג חלק מהשאמי.

ושמא נהגו כך כדי שלא להפסיק באמירת פיטום הקטורת לפני תשלום כל הקולות. וחלק מהשאמי נוהגים לתקוע תרועה גדולה בסוף התפילה ממש.

ויש נוהגים להשלים מאה קולות אחרי פיטום הקטורת וכיו"ב, כמו שיתבארו פרטי המנהגים בזה לקמן סימן תקצו ד"ה לאחר התפילה, ואין מזהירים את הציבור שלא לדבר עד תשלום מאה קולות, ומוכח דלא ס"ל כדברי החיי"א. ומ"מ המחמיר שלא לדבר עד תשלום מאה קולות, תע"ב:

מי שעשה צרכיו בין תקיעות דמיושב לתקיעות דמעומד האם יברך

נראה פשוט שמברך אז ברכת אשר יצר. לא מיבעיא לדעת שאר פוסקים, דהוי דומיא דסדר החזרת ס"ת וכיו"ב. אלא אפילו לדעת הרמב"ם ומהרי"ץ יברך אז ברכת אשר יצר, כיון שנתחייב בה עכשיו, ואינו יכול לדחותה עד לאחר תפילת המוסף, דלכמה פוסקים ובכללם מהרי"ץ עצמו, יעבור הזמן ושוב לא יוכל לברך, עיין סביב לשולחנך לעיל סימן ז ס"ג.

וכן ראיתי בשו"ת מנח"י ח"ג סימן מד וח"ד סימן מז שכתב דברכת א"י לא הויא הפסק, ודימה זאת להא דמותר לברך א"י בין ברוך שאמר לישתבח, עיי"ש. וכ"כ עוד כמה מפוסקי זמנינו, עיין שו"ת שבה"ל ח"ז סימן עט, ושו"ת ציי"א חי"א סימן מה. וראה בסביב לשולחנך לעיל סימן נג ס"ג ד"ה בין.

מיהו ראיתי להחיד"א בברכ"י סק"ב שכתב וז"ל, אלה דברים שאסור לדבר בהם. הלל, ס"ת, כהנים, תפילין, וידוי, שופר, מגילה, עומר. וסימניך הסכ"ת ושמ"ע. זקני הרב חסד לאברהם בהגהותיו כת"י משם רס"ג בכת"י, עכ"ל. ואפשר דמיירי דוקא בין התקיעות ממש. אבל בין תקיעות דמיושב לתקיעות דמעומד, גם הוא מודה דמותר להפסיק לצורך.

ולכאורה יש לתלות דין זה במחלוקת הרי"ף והר"ן שהבאנו לעיל ד"ה לא. דלדעת הרי"ף דמדינא אסור לדבר בין תקיעות דמיושב לתקיעות דמעומד, יש לדון דברכת א"י ג"כ לא יברך אז, דהוי דומיא דהלל וקריאת המגילה וכיו"ב שאין להפסיק בהם. אבל לדעת הר"ן, ומרן ורבינו המחבר שפסקו כדבריו (כמו שביארנו שם), דחומרא היא שלא לדבר בין תקיעות דמיושב לתקיעות דמעומד, יברך אז ברכת א"י. עיין היטב בביאורי הגר"א סק"י, ובפנ"י ר"ה דף לד ע"ב (ד"ה בגמרא ומי אמר), ודו"ק.

מיהו גם לדעת הר״ן, עדיין ליבי מהסס בדבר, לדעת מהרי״ץ שהחמיר מאד בזה כדלעיל, דאפשר שידחה ברכת א״י עד לאחר המוסף, ויסמוך על הסוברים שיכול לברך א״י גם אחר זמן, כמ״ש בסביב לשולחנך שם בסימן ז.

ולעניין מעשה, נלע״ד דהחכם עיניו בראשו, וילך לבדוק עצמו לפי התקיעות. ואם נאנס והוצרך לנקביו אחרי התקיעות דמיושב, יברך א״י. ולדעת המ״מ שהבאנו בסביב לשולחנך ד״ה ולא, יש עוד סניף להקל בזה לציבור, ולא לתוקע, ודו״ק. והסכימו עמי למעשה מהר״ע בסיס ומהר״פ קורח שליט״א:

וגילו ברעדה

סימן תקצז סעיף א אוכלים ושותים ושמחים וכו׳. וכן העלה מהרי״ץ בע״ח דף עט ע״א כל דברי מרן בסעיף זה, ושזוהי הסכמת רוב הגאונים, עיי״ש. ואף שהוא יום הדין, מ״מ אנו אוכלים ושותים ושמחים, כי בטוחים אנו שהקב״ה יוציא לצדק משפטנו, וכמו שנתבאר כיו״ב לעיל סימן תקפא ס״ד וסקי״ד לעניין כיבוס ותספורת בערב ר״ה, עיי״ש. וכ״ה בירושלמי, כמובא בז״ר שם. ועיין לעיל בסמוך סימן תקצו סק״א.

ומ״מ בנדון דידן שאוכלים וכו׳, יש עוד עניין אחר, שמקיימים בזה מצוַת ושמחת בחגך, שהרי גם ר״ה הוא בכלל חג, כדכתיב תקעו בחודש שופר בכסה ליום חגנו. וכ״כ השב״ל סדר ר״ה סימן רפד שאסור להתענות בר״ה, אלא אדרבה צריך לאכול ולשמוח, והביא פסוק זה. וכתב עוד, שכך הוא מדברי תורה ומדברי קבלה. מדברי תורה, שהרי נאמר בו מקרא קודש, כמו שנאמר בשאר המועדים. ומדברי קבלה, דכתיב לכו אכלו משמנים וגו׳ (כמו שהביא רבינו המחבר סק״א), עיי״ש. וכ״כ המשנ״ב סק״א. וכיון דבר״ה נמי שייכא מצוַת שמחה, ממילא צריך לאכול בשר ולשתות יין, כדלעיל סימן תקכט ס״א וסק״ו, עיי״ש.

וכן המנהג לאכול בר״ה בשר שמן וכל מיני מתיקה, וכדלעיל סימן תקפג סוף ס״א, וכלשון הפסוק אכלו משמנים ושתו ממתקים, וכמ״ש החיי״א כלל קלט ס״ו. וכ״נ דעת הרמב״ם בפ״ו מהלכות יו״ט הלי״ז והלי״ח שכתב דשבעת ימי חג הפסח ושמונת ימי חג הסוכות ושאר ימים טובים, אסורים בהספד ותענית, וחייב אדם להיות בהם שמח וטוב לב וכו׳ והאנשים אוכלין בשר ושותין יין וכו׳, עיי״ש. וכבר כתב שם בריש פ״א, דר״ה הוא בכלל ימים טובים, עיי״ש. גם מסתימת הש״ט שם, נראה כן, עיי״ש. ועיין ויצבור יוסף בר ח״א פי״ד סימן ח.

ולפיכך השמיט רבינו המחבר מ״ש המג״א ריש הסימן, בשם ספר מגיד מישרים סוף פרשת נצבים, שלא לאכול בשר ולשתות יין בר״ה. וכן מ״ש שמהרש״ל לא אכל דגים בר״ה, כיון שהיו חביבים עליו ורצה למעט תאוותו, עיי״ש. ומ״ש המג״א עוד לעניין בגדים, עיין לעיל סימן תקפא סקי״ד ובז״ר שם. ולעניין שינה, עיין לעיל סוס״י תקפג,

ובז"ר שם סק"ג. וראה עוד בשו"ת רבבות אפרים ח"א סימן שצח:

הפטרה שובה ישראל ויש חתן מי מפטיר

שבת שבין ר"ה ליוה"כ וכו'. והיא נקראת שבת שובה, על שם שמפטירין בה שובה ישראל, עיין לעיל סימן תכח ס"ח וסקכ"ד.

וכתב השכ"ג בהגה"ט סק"ב בשם מט"מ סימן תתלד, שנוהגין שאין נער קורא הפטרה זו. ורבינו המחבר השמיט זאת, ומשמע דלא חש לה. וכ"נ גם מדבריו לעיל סימן רפב סקי"ג. וגם דברי השכ"ג אינם אלא מצד המנהג, אבל מדינא ודאי שרי.

אבל כבר נהגו לתת הפטרה זו לרב ביהכ"נ, או לת"ח אחר, או לזקן יר"ש. זולתי אם יש שם חתן, שהוא קודם לכל.

ולענ"ד אפילו חתן בר מצוה קודם, לפי מה שנהגו בזמנינו שהוא קורא את ההפטרה. ומהר"ע בסיס שליט"א כתב לי שאם אפשר לפייס את חתן בר המצוה ולכבדו בעלייה אחרת, או לתת לו מפטיר בשבת אחרת, שפיר דמי, עכ"ל. וכן כתב לי מהר"פ קורח שליט"א, והוסיף וז"ל, אין חיוב הלכתי שחתן בר מצוה יקרא את ההפטרה, ואצלינו אינו אלא מנהג חדש שהונהג כאן בא"י, ובתימן חתן בר המצוה לא קיבל שום עלייה מיוחדת, כיון שכבר מגיל שש רגיל הוא לעלות לתורה. וגם לא היה שום פיוט לבר מצוה, ולא השלכת סוכריות. על כן יסבירו זאת לנער בטוב טעם ודעת, עכת"ד.

ואחר המחילה, אינו נלע"ד, דהא אפילו לעניין נער בעלמא, השמיט רבינו המחבר את דברי השכ"ג. כ"ש אם הוא חתן בר מצוה, ועאכו"כ אם הוא חתן.

חטא ליחיד ומבקש מחילה מרבים האם מועיל.
ובקשת מחילה דרך הטלפון

כתב הא"ר סק"א, שהמבקש מחילה מרבים בכלל, אינו יוצא אם יודע שעשה לאיזה יחיד שום דבר בפרט, עכ"ל. והובאו דבריו במט"א אות ב, ובמשנ"ב סק"ג, ובכה"ח אות יד. ור"ל שאם עומד בפני הציבור ומבקש מהם סליחה על כל מה שחטא כנגדם בכלל, אינו מועיל רק לספק חטא שחטא לחבירו. אבל לחטא פרטי שיודע שחטא כנגד אחד מהם, אינו מועיל מחילה בכלל.

ולא הבנתי למה אינו מועיל, הלא סוף סוף אותו אדם מחל לו, ובדידיה תליא מילתא, וכמ"ש בז"ר סק"א בשם יפה מראה.

ואולי היינו טעמא משום שצריך לפרט את החטא, וכשמבקש מחילה מרבים בכלל אינו מפרט. וכן נראה קצת מלשון המט"א והמשנ"ב, שהעלו זאת כהמשך לדין פירוט החטא, עיי"ש.

אלא שלפ"ז אם זהו חטא שא"צ לפרטו (עיין בפנים סוף סק"ב בשם מג"א), יועיל כשמבקש מכל הציבור בכלל, שהרי גם אם ילך אליו לבדו לא יצטרך לפרט. א"נ י"ל דלא שנא אם מפרט או לא מפרט, עיקר טעמו של הא"ר הוא מפני שאין הדבר ברור שהיחיד מחל לו

בכך מחילה גמורה. דאף אם שמע את בקשת המחילה ברבים ושתק, ויתכן אפילו אם מחל לו בפיו, אולי אין זאת אלא מן השפה ולחוץ, לפי שמתבייש מן הציבור לומר שאינו מוחל, שלא יאמרו שהוא אכזרי. אבל כשהוא הולך אליו ומפייס אותו בפע"צ, והוא מוחל לו, א"צ לחוש שמוחל לו מן השפה ולחוץ.

ומן האמור יש ללמוד, שאם אדם עומד בפני הציבור ומכריז ואומר, הרי אני מוחל מחילה גמורה לכל מי שחטא כנגדי, מהני, גם למי שחטא כנגדו ואינו מפרט לו החטא.

וכיו"ב דן בשו"ת אוהל יששכר סוס"י מה, לענין תפילה זכה, שאומרים האשכנזים ביוה"כ, ובה מוזכר שהוא מוחל לכל מי שהקניט אותו. וכתב שאין לסמוך על זה שחבירו אומר שהוא סולח אלא בספק אם חטא לחבירו. אבל אם בודאי חטא לחבירו, לא יסמוך שחבירו אמר תפילה זכה ומחל לו. דאף שחבירו מזכיר בתפילתו שמוחל לכולם עכשיו, מ"מ לאחר יוה"כ הוא שוכח, ושוב מזכיר לחבירו, ואין כאן מחילה. נמצא שכל דבריו הוא מהשפה ולחוץ. או שבאותו רגע מוחל מחשש לדברי המקובלים, דמי שאינו מעביר שנאה ביוה"כ, אין תפילתו נשמעת. משא"כ כשהוא הולך לבקש סליחה מחבירו, הוי מחילה גמורה, עיי"ש.

עוד נלע"ד דסליחה שמבקש מחבירו דרך הטלפון, אף שחסר קצת מהבושה אשר נגרמת לאדם הבא בעצמו (עיין ז"ר סק"א בשם מהר"י בן חביב), מ"מ הויא מחילה גמורה, ואין לחוש שהיא מהשפה ולחוץ.

ומהר"ע בסיס שליט"א הראני בפירושו של מהר"י ונה על התכלאל הנקרא חידושין, שבסיום תפילת ערבית נהגו שכל אחד מהציבור אומר לכל הציבור, חטאתי לה' צבאות ולכם. וכתב שהוא מנהג יפה, עיי"ש.

ומנהג זה שכל אחד מבקש, הוא יותר טוב. שכיון שכ"א מבקש מכולם, בודאי כ"א מוחל, שהרי גם הוא רוצה שימחלו לו, והבן. ועיין לקמן ד"ה צריך:

סלחן לישראל

"כי אתה סלחן לישראל ומחלן לשבטי ישורון"– מדוע פתח הכתוב בלשון ישראל ולבסוף סיים בלשון ישורון? וטעם הדבר – כי בעת שאנו באים לבקש סליחה ומחילה מן הבורא, אנו מזכירים רחמיו הגדולים על כלל ישראל אף כשהרבו לחטוא, ופסוק זה רומז לשני מצבי חטא קשים בעם ישראל בהם אחז הקב"ה במידת הרחמים והרבה לסלוח. סלחן לישראל– מרמז על חטא העגל שאמרו: "אלה אלוהיך ישראל" ושבטי ישורון מרמז על חטא השבטים במכירת יוסף. וכשם שהקב"ה נשא עוונם כן ירבה מחילה וסליחה בכל דור ודור.

(רבי יוסף חיים זוננפלד)

הרב הגאון רבי חיים צדוק שליט"א

ראש מוסדות משכנות שלום
פתח תקוה

לק"י

במנהגנו בקירוי ההלל במועדים שאומרין אותו בשלימות

מנהג כלל יוצאי תימן יע"א מקדם ומעולם שכשגומרין את ההלל במועדי ה' פסח, שבועות, סוכות וחנוכה וסימנם בבט"ח (לבני חו"ל) דלדידהו גומרין ההלל ב-ב' ימים טובים של פסח דהיינו א' בפסח ויום שני שלאחריו משום ספיקא דיומא (יו"ט שני של גליות) ו-ב' ימים טובים של שבועות, פי' יו"ט ראשון ויו"ט שני של גליות. ושמונת ימי חג הסוכות ויום שלאחריו דהיינו שמחת תורה (לדידן בני א"י איכא רק ח' ימים בלבד דשמחת תורה היינו ביום שמיני עצרת) ושמונת ימי חג החנוכה ומעתה בסה"כ ב-עשרים ואחד ימים בשנה גומרין ההלל בחו"ל, ובארץ ישראל גומרין ההלל ב-תשעה עשר ימים.

ובאופן קריאת ההלל המנהג המקובל בידינו בהיותו ג"כ המנהג המקורי והקדמון והוא שהחזן הוא שקורא ההלל בפיסוקי הפסוקים וכיו"ב וכל הקהל עונין אחריו הללויה, למעט ראשי הפרקים והפסוקים שהמנהג לכופלן דאז חוזרין הקהל על פסוקים אלו וכנהוג וידוע.

ובשורות הבאות נבאר בס"ד מאיזה מקום קדוש יהלכון הדברים וכדלהלן:

דהנה איתא במתני' דסוכה פרק ג' בזה"ל: מי שהיה עבד או אשה מקרין אותו עונה אחריהן מה שהן אומרין ותבוא לו מאירה. אם היה גדול מקרא אותו עונה אחריו הללויה. מקום שנהגו לכפול יכפול, לפשוט יפשוט, לברך יברך. הכל כמנהג המדינה, עכ"ל המשנה.

ורש"י בביאורו למשנה כתב בתחילת דבריו בד"ה מקרין אותו – כך היו נוהגין אחד קורא את ההלל ומוציא את הרבים ואם היה עבד או אשה או קטן, הואיל ואין מחויב בדבר אין מוציא את המחוייב מידי חובתו הלכך עונה אחריו כל מה שהוא אומר. ביאור דבריו שמנהגם היה שרק הש"ץ היה קורא את ההלל והיה מוציא בזה את הרבים ידי חובתן וכו'.

ומבואר יותר בדבריו בהמשך בד"ה עונה אחריו הללויה – על כל דבר שהוא אומר והכי קתני לה במסכת סוטה (דף ל:) כיצד אמרו ישראל שירה בים כגדול המקרא את ההלל והם עונין אחריו הללויה, משה אמר "אשירה לה'" והם

אומרים "אשירה לה'", משה אמר "כי גאה גאה" והם אומרים "אשירה לה'", אלמא דעל כל דבר ודבר קאמר דעונין "הללויה", עכ"ל רש"י הקדוש.
ומפורש בזה מנהג הקדמונים בקריאת ההלל ומיושב נפלא מנהג אבותינו הק' על דרך המנהג הקדום.

ואיתא בגמ' התם בדף לח אמר רבא הלכתא גיברתא איכא למשמע ממנהגא דהלילא הוא אומר "הללויה" והן אומרים "הללויה" מכאן שמצוה לענות הללויה הוא אומר "הללו עבדי ה'" והן אומרין "הללויה" מכאן שאם היה גדול מקרא אותו עונה אחריו "הללויה". הוא אומר "הודו לה'" והן אומרין "הודו לה'" מכאן שמצוה לענות ראשי פרקים. איתאמר נמי אמר רב חנן בר רבא מצוה לענות ראשי פרקים הוא אומר "אנא ה' הושיעה נא" והן אומרים "אנא ה' הושיעה נא" מכאן שאם היה קטן מקרא אותו עונין אחריו מה שהוא אומר. הוא אומר "אנא ה' הצליחה נא" והן אומרים "אנא ה' הצליחה נא" מכאן שאם בא לכפול כופל, הוא אומר "ברוך הבא" והן אומרים "בשם ה'" מכאן לשומע כעונה, ע"כ מדברי הגמ' שם.
ויעויין בפירש"י ע"ז בד"ה ממנהגא דהלילא שכתב בזה"ל: ממה שאנו רואים שנוהגים עכשיו בימינו בבתי כנסיות כדמפרש ואזיל, שהיו נוהגין לענות "הללויה" שתי פעמים ולא יותר ואומרים כל ההלל עם המקרא עד "הודו" ועונין "הודו" אחריו וחוזרין וקורין עמו עד "אנא" ועונין "אנא הושיעה נא" ו"אנא הצליחה נא" אחריו כמו שאנו עושין, עכ"ל.

ואחר כותב רש"י שאין זו כקריאת הראשונים שהיו עונים "הללויה" על כל דבר כדאמרי' במתניתין דהכא ובסוטה (ל:). ורבא בא ומשמיענו שממנהג הראשונים, אנו מבינים מהו עיקר ההלל כשתיקנוהו מתחילה, לפי שכולם חייבים בקריאתו ואין הכל בקיאין בקריאתו, לכן תקנו שאחד יהא קורא והאחרים יהיו שומעין וכולם יהיו עונים מקצת. ועכשיו שכל בני כנסיותינו בקיאין וקורין אותו כולו ואעפ"כ עונין שתי פעמים "הללויה" ו"הודו לה'" ו"אנא", מכאן אנו יכולים ללמוד מה תקנו הראשונים לענות למי שאין בקיאין ולבקיאין, ע"כ מדברי רש"י הק'.

יוצא איפא, מפי' רש"י ז"ל שהמנהג בהלל מעיקרו היה שאחד קורא וכולם שומעים ויוצאים ידי חובה והיו עונים מקצת דהיי' עונין "הללויה" על כל פסקא ופסקא וכדלעיל. אמנם, עתה אומר רש"י הק', אין המנהג כן, אלא מתחילין ברישא לענות פעמיים "הללויה" דהיי' כשהש"ץ פותח ואומר "הללויה" כולם חוזרים ועונים "הללויה" וכשממשיך "הללו עבדי ה'" עונים כולם שוב "הללויה" ואח"כ קורים ההמשך יחדיו עד "הודו" וכו', עיי"ש בדברי קודשו והבאנום לעיל.
ובתוס' בד"ה הלכתא גיברתא וכו', כתבו רבותינו ז"ל, שבמקומו של רבא היו קורין ההלל יחד עם הש"ץ כמו שאנו

קוראים עכשיו ולא היו סומכים עליו כלל. אלא שנהגו לשנות כדי ללמוד מהן הלכה למעשה למי שבקי ולמי שאינו בקי וגדול מקרא אותו, או קטן. ומסיים התוס׳ דמה שאין אנו נוהגין עכשיו לעשות כן משום דמנהגא קרי ליה, דהיי׳ כל זה נעשה בתורת מנהג והיכא דלא נהוג לא נהוג. פי׳ שאין זה דבר מחייב אלא מנהג בצורת הקריאה ומי שלא נהג א״א לחייבו לנהוג כך.

וכן בתוס׳ ד״ה מכאן שמצוה לענות וכו׳, מעלה לדברי רש״י הק׳ בד״ה מכאן – שבראשי פרקים צריכין לענות ראשי פרקים עצמן ולא סגי ליה ב״הללויה״ וכו׳ ואומר התוס׳ דמשמע מדבריו שבראשי פרקים עונין ראשי פרקים ולא יותר ועל כל דבר חוץ מראשי פרקים עונין ״הללויה״ עד שיגמור את ההלל. וכן פירש במתניתין. ובסוף פרק כשם (סוטה ל:) לא משמע הכי דתניא בגמ׳ כיצד אמרו ישראל שירה כגדול המקרא את ההלל והן עונין אחריו ראשי פרקים, משמע שמתחילת הפרק עד סופו עונה ראש פרק על כל דבר ודבר עד סופו וכן פרק שני וכו׳, עיי״ש.

וראה בדברי רבינו הרי״ף זצ״ל בסוגיין דגריס בשינוי הלשון מעט לדברי רבא דקאמר הלכתא גיברתא איכא למיגמר ממנהגא דהלילא, הוא אומר ״הללויה״ והן אומרים ״הללויה״, מכאן שמצוה לענות ״הללויה״, הוא אומר ״הללו עבדי ה׳״ והן אומרים ״הללויה״, מכאן שגדול מקרא אותו ועונה אחריו ״הללויה״, וכו׳ עיי״ש, ואפשר לדייק בלשונו הזהב שכתב מכאן שגדול מקרא אותו ועונה אחריו ״הללויה״ דמשמע שזהו המנהג הרגיל והראוי שיש מצוה לענות ״הללויה״ וצורת הקריאה הינה שגדול מקרא אותו והוא עונה אחריו ״הללויה״ ובראשי הפרקים עונה לראשי הפרקים עצמם. (דלא כתב הרי״ף זצ״ל כלשון התלמוד המובא בסוגיין ״שאם היה גדול מקרא אותו״ וכו׳ דמשמע רק במקרה שגדול מקרא אותו יענה לו ״הללויה״, אלא כתב ״מכאן שגדול מקרא אותו ועונה אחריו הללויה״ – הכותב).

ועיין עוד שם בדברי הר״ן זצ״ל מה שביאר בזה, ובשלהי מתני׳ העלה לפלוגתא דרש״י ותוס׳ ועוד, דלדעת רש״י על כל דבר שאומר המקרא עונין אחריו ״הללויה״, בכל ההלל, חוץ מראשי הפרקים שבהם עונין את ראש הפרק. אולם לדעת התוס׳ ועוד בכל פרק עונין את ראש הפרק.

וחתם דבריו בד״ה אמר רבא וכו׳ בזה״ל: ומה שאין אנו נוהגין כן הוא משום דמנהגא קרי ליה והיכא דנהוג נהוג והיכא דלא נהוג לא נהוג, עכ״ל.

ורבינו מנחם המאירי זצ״ל בפי׳ סוגיין העלה למנהג קירוי ההלל זה וכפי׳ רש״י זצ״ל שעל כל דבור ודבור בהלל היו עונין ״הללויה״ חוץ מראשי הפרקים שהיו עונין לראשי הפרקים בכל פרק ופרק וכדלעיל ומה נעמו אמריו שכתב בהאיי לישנא – ומנהג היה בימי רבותינו שאף בימים שגומרין בהם את ההלל היו רוב העם אפי׳ הבקיאים סומכים על שליח ציבור שהיה מקרא אותם ובלא עניית מה ששליח ציבור אומר מלה

במלה וכו', ומ"מ יש מפרשים שהבקיאים אין סומכין על המקרא אלא שאף הבקיאים אחר שקראו אותו (את ההלל – הכותב) לעצמם, היו נוהגים כן עם ש"ץ וכו', עיי"ש.

ועתה ראיתי בס"ד לרבי' הרא"ש זצ"ל בפסחים פ"א אות י' שכתב דהטעם דלא מברכי' אהלל על קריאת הלל כמו שאנו מברכין על מקרא מגילה, הוא לפי שקוראים את המגילה בלא הפסק אבל בקריאת ההלל מפסיקין והציבור עונין ראשי הפסוקים, ע"כ. חזי' להדיא דנקט כמנהגא דידן.

ומעתה נַטֵּה עצמנו לידע מהי פסיקת ההלכה בזה וכיצד ראוי לנהוג.

דהנה הרמב"ם זצ"ל בהלכות חנוכה שלהי פרק ג' פוסק בזה"ל: מנהג קריאת ההלל בימי חכמים הראשונים כך היה, אחר שמברך הגדול שמקרא את ההלל, מתחיל ואומר "הללויה" וכל העם עונין "הללויה" וחוזר ואומר "הללו עבדי ה'" וכל העם עונין "הללויה" וחוזר ואומר "הללו את שם ה'" וכל העם עונין "הללויה" וחוזר ואומר "יהי שם ה' מבורך מעתה ועד עולם" וכל העם עונין "הללויה", וכן על כל דבר, עד שנמצאו עונין בכל ההלל "הללויה" מאה ושלש ועשרים פעמים, סימן להם שנותיו של אהרן. וכן כשהקורא מגיע לראש כל פרק ופרק הן חוזרין ואומרין מה שאמר, כיצד כשהוא אומר "בצאת ישראל ממצרים" כל העם חוזרין ואומרין "בצאת ישראל ממצרים" והקורא אומר "בית יעקב מעם לועז" וכל העם עונין "הללויה" עד שיאמר "אהבתי כי ישמע ה' את קולי תחנוני" וכו'. ומסיים הרמב"ם וחותם דבריו המאירים – זה הוא המנהג הראשון **ובו ראוי לילך**. אבל בזמנים אלו ראיתי בכל המקומות מנהגות משונות בקריאתו ובעניית העם ואין אחד מהם דומה לאחר, עכ"ל.

בינה נא זאת, אחי היקר! וראה, כמה האריך הרמב"ם ז"ל לפרט עניית כל קטע וקטע מנוסח ההלל ומראשי פרקיו ושאר פסוקיו, ומעיד הרמב"ם דזהו המנהג המקורי מימות חכמים הראשונים ובו ראוי לילך.

ובאמת צורה זו של קריאת ההלל מקבלת ביטוי והבנה מעליא בשבחו של מקום, דודאי עצם קריאת ההלל ואפי' כולם יחד מהווה הודאה ושבח לקב"ה על רוב נפלאותיו. ברם, כשנאמר באופן זה זהו סגנון מחודש בשונה מכלל התפילה ובזה מובלט ענין ההודאה לשי"ת על ניסיו עמנו ועם אבותינו בימים ההם באותו הזמן, (פסח, שבועות, סוכות, חנוכה). וכך הוא מנהג אבותינו הק' בשירת הקודש שבפיהם ע"פ שירתו של רבי' שלום שבזי ושאר משוררי תימן נע"ג שאחד שר קטע ואחד עונהו, וכן הציבור כולו בקטעים מסויימים, ובכך מתעלית השירה למעלה ביופיה, בהודה ובהדרה.

ברם, ראה זאת מצאתי לרבינו הגדול רבי דוד משרקי זצוק"ל והביא דבריו מו"ר הגר"י צובירי זצוק"ל בסידורו המבואר "כנסת הגדולה" ח"ב סי' סה והכי איתא בשו"ת "רביד הזהב" למו"ר הגר"ד

משרקי זצוק"ל בסי' יא שנשאל מס' פעמים באופן קריאת ההלל כפי הנהוג מימי חכמי התלמוד שכך הוא מנהג ארץ התימן מימים קדמונים, בימים שגומרים בהם את ההלל, ועתה יש מי שרוצה לשנות המנהג ושיקראו אותו כל הקהל ביחד והטעם שלו שהקהל סומכים על ש"ץ בקריאה ואין עונים כי אם "הללויה" ואין יודעים על מה עונים, אי כשר למעבד הכי.

וכתב שם רבי' דוד זצוק"ל שבתחילה השיב שהמשנה מקצר ח"ו בשבחו של מקום, אך כשראה עתה קלקולים שנתחדשו בעוונות מרוב התרשלות הדור, ומונה הדברים: א. יש מקצת אנשים שיוצאים אחר קדושת החזרה לבית המטבחיים בשביל הבשר לסעודת יו"ט ומשתהין שם וכשמגיעין חזרה לביהכ"נ כבר סיימו ההלל ופעמים גם התחילו בקריאת התורה, ומיד קורין ההלל בחפזון, כמי שכפאו שד וכו'. ב. גם אלו שנמצאים בביהכ"נ אינם משגיחים על קריאת הש"ץ לשמוע מהו אומר דאז קרינן בהו שומע כקורא, אלא רק עונים "הללויה" בסרכא דלישנא לבד, וגם אם יש מי שרוצה לדקדק בשמיעתו, על הרוב שהש"ץ רץ בריצה אחר ריצה, או ממיעוט השגחה או מיראת קפידת אנשים מהקהל באמרם שמטריח על הציבור אם ימתין עד סיומם לתיבת "הללויה" והרי נמצאו קרחים מכאן ומכאן, לא הם קראוהו ולא הש"ץ הוציאם, והפקחים שבהם קורים לעצמם ויושבים, עד שישלים ש"ץ קריאתו ונמצא הש"ץ קורא לעצמו ולא הוציא אדם. ג. אף שהש"ץ קורא כהוגן, מ"מ יש עוד קלקולים שהרבה מהשומעים מזלזלים בקריאה יש מהם מספרים זה עם זה וצוחקים זה לזה, ויש מחפשים בספר אחר איזה ענין, שסגולת ההלל להזכיר הנשכחות עד שבין כך ובין כך אומר ש"ץ ברכה אחרונה ואין בידם כלום. ד. הרבה מהשומעים זה נסמך אל הקיר וזה אל העמוד ועוברים על דברי חז"ל שאמרו אסור ליסמך זולתי אם היה חולה או זקן. (שמצות קריאת ההלל היא מעומד (שו"ע או"ח סוס"י תכב) – הכותב).

וכותב רבי' דוד זתע"א וז"ל – כל זה ראיתי והוכחתי כמה פעמים ואין מקשיב. אשר על כן, אני אומר שאם אפשר לך **לתקן המעוות הנזכר יישר חילך**, ויהי אלהים עמך, **והחזק במנהג אל תרף**. (פי' מנהג קירוי ההלל כמקובל וידוע כמנהג הקדום המוחזק ומקויים ביהדות תימן המעטירה יע"א – הכותב) ואם לאו טוב ומוטב לשנות המנהג לקראו ביחד, בנחת ובנעימה, וזהו כבודו ושבחו והדרו שלמקום ב"ה, ובתנאי שיהיה הדבר אחר הצעת דברים לראשי בית הכנסת ואחריהם לאנשי ביהכ"נ וכו', עיי"ש.

וממשיך שם הרב זצ"ל – ומביא מעשה שאירע אתו כשהלך לביהכ"נ אחר להתפלל וז"ל, ובהגיע ימי החנוכה כשהשלים הש"ץ חזרת התפילה אמר לי גדול ביהכ"נ ההיטב בעיניך שנאמר הלל ביחד כדי שיזכו הכל לאמרו ומהטעמים שזכרתי. אמרתי, עת למה שבליבי, ועניתי אותו טוב הדבר, וכו', עיי"ש.

ומביא ראיה לזה מדברי הרמב"ם ז"ל גופיה שאחר שראה שבחזרת הש"ץ התפילה בקול רם, לא יתנו אוזן כל העם לשמוע באימה ולעמוד במוסר כמו שעומדים בתפילה אלא יעמדו כעומד בעל כרחו וישיחו זה עם זה בשיחה בטילה, וראה ז"ל שיש בזה מכשול ועוון גדול כי יש בענין הזה זלזול כבוד שמים ח"ו ולפיכך תיקן שיגביה ש"ץ קולו מתחילה כמו בפריסה על שמע ויסיים הוא והקהל תפילתם כאחד וכו', ואם כן (פי' ואם כך – הכותב) בחזרה שתיקנו חז"ל כן ולא נמצא מקום בכל תפוצות ישראל שעושים היפך תקנת רז"ל. וראה שטוב לתקן כך להסיר המכשול והסכימו עמו חכמי דורו, כ"ש שיסכימו הוא וחכמי דורו וחכמי הדורות לנדון דידן, שרוב מקומות ישראל נוהגים לאומרו כאחד ואפי' בימיו של הרמב"ם ז"ל וכו'.

ומסיים הרב זצוק"ל בזה"ל – עוד זאת אדרש לכל מנהיג שלא יוכל לתקן בקהלו אותן הקלקולים שזכרתי (בכדי להעמיד את המנהג הקדום לאשורו כראוי – הכותב) ויצטרך בהכרח לשנות המנהג ועל דרך שזכרתי שלא תהא תקנתו, קלקלתו, שיקראוהו במרוצה וכו' עכת"ד רבינו דוד זצוק"ל.

היוצא מתשובה זו שלכתחילה ברור שעדיף לקיים המנהג כמוחזק בידינו והוא קירוי ההלל ע"י הש"ץ. אמנם אם יש חשש של אחד מהקלקולים שזכר מו"ר זצ"ל, עדיף לשנות, שכדי לזכות את כולם בקריאת ההלל אך כל זה דוקא, כשאין חשש למאן דהו מתוך הקהל שיתרעם או יְמַחֶה על שינוי המנהג הקדום, דבכה"ג קי"ל דלעולם אל ישנה אדם מפני המחלוקת. (פסחים נ:). וכן יקפידו לקראו בנחת ביופי ובהדר כראוי לשבח רם ונשגב זה הקב"ה.

ויעויין בטור או"ח סי' תכב שהביא אופן אחר בקריאת ההלל ופלוגתא דרבוותא לענין היחיד בקריאת ההלל, ואחר מסיים בהאיי לישנא ועוד יש מנהגים משתנים בהרבה מקומות בקריאתו ועיקר תלויה במנהג, הילכך כל מקום ומקום לפי מנהגו, עכ"ל.

והכי העלה ג"כ מרן ה"בית יוסף" שם בסעיף ג' לדברי הר"ן דאתינא לעיל דהכל תלוי במנהג ולכן מנהג מקום אחד דלא כמנהג מקום אחר.

ונחתום דברינו בס"ד בדברי קודשו של מרן הגה"צ רבינו יוסף צובירי זצוק"ל בסי' הנ"ל שבתחילה כתב בזה"ל - "קורא להם ההלל פסקא פסקא וכו' ועונים על כל פסקא, "הללויה" וכו' כן היה המנהג בארץ התימן מימי קדם שבכל מועד שאומרים בו הלל גמור, דהיינו בברכה תחילה וסוף, הש"ץ אומרו פסקא פסקא, והקהל מכוונים ועונים על כל דבור "הללויה", שעד סוף ההלל נמצא שעונים קכ"ג פעמים "הללויה", גם הלל גמור הנאמר ג"כ בברכה תחילה וסוף בבתי כנסיות אחר תפילת ערבית בלילי פסחים וכו', מבואר לראשונים מחכמי תימן בהרבה תכאליל עתיקים, שהיו אומרים אותו ג"כ בקירוי פסקא פסקא ובמענה "הללויה" וכו'

וכמו כן נוהגים בהלל דאגדתא, שאע"פ שחולקים אותו לשנים ואין מברכים עליו, כיון שסוף סוף אומרים אותו כולו עונים כמו"כ על כל דיבור ודיבור "הללויה", וכו'.

ואחר הביא הרב זצ"ל לדברי רבי' דוד זצוק"ל דלעיל וכן מובאים הדברים בספר "סערת תימן" למו"ר הגר"ע קורח זצ"ל (ריש עמ' טו) ומשום כך ראו לנכון לשנות המנהג הקדום, והראשון שהנהיג כך הוא הרב הגדול הדיין כמוהר"ר דוד בן יחיא חוטר זצ"ל ואח"כ הנהיג זאת מו"ר הגאון רבי דוד משרקי זצ"ל בבית הכנסת שלו (אלאוסטא) וגם רבים ממנהיגי בתי כנסיות אחרים פנו אליו להורותם אם להנהיג בבתי כנסיות שלהם כך והוא הורה להם שכן, בהעמידו לפני כל שואל שני תנאים התנאי האחד אם אפשר להחזיק ולקיים המנהג הקדום, באמרו לשואל אם אפשר לך לתקן המעוות מן הקלקולים הנזכרים "יישר חילך ויהי אלהים עמך" והחזק במנהג (הקדום) ואל תרף וכו' והתנאי (שני) שכל הקהל עם ראשי בתי כנסיות יסכימו לכך, שלא יבואו לידי ריב ומחלוקת חס ושלום וכו', עיי"ש.

אמנם בהלל דחג הסוכות שבו כולם נותנים אל ליבם קריאת ההלל וענייתו כשבתוך יש מצוות נענוע ארבעת המינים, וכן בהלל דאגדתא שנעשה יחד עם שתית הארבע כוסות (כוס ב' לאחר קריאת חציו הראשון וכוס שלישי לאחר סיומו – הכותב) נשאר המנהג הקדום בקריאתם. (אגב כיום בא"י ישנם רבים ששינו גם בזה את המנהג הקדום וגם בימי חג הסוכות קורין כולם יחד את ההלל – כך כתב הרב זצ"ל).

וחותם הרב זצ"ל דבריו בזה"ל – וזאת לידע ולהודיע שמי שיוכל להחזיר עטרת המנהג הזה לקדמותו במקצתו או בכללו, וימצא אזנים קשובות בקהלו אשריו ואשרי כל הסרים למשמעתו, עכד"ק.
ומעתה קם הדבר והוברר דודאי במקום שאפשר וכגון דאיכא בני תורה היודעים מעלת המנהג וחביבות שמירתו וכלשון הרמב"ם זצ"ל ד"בו ראוי לילך" ודאי שזכות גדולה תהא להם ותעמוד לימינם בזה ובבא אם יאחזו במנהג הראוי לקריאת ההלל בקירוי הש"ץ ועניית הציבור וזכות הרבים תלויה בהם בשבח השי"ת ובהילולו כראוי.

(אגב, שמענו פעם מפי הגאון רבי אריה גמליאל שליט"א ראש ישיבת שדרות שעדת תימן חייבת לשמור על מנהגיה גם בכדי שיוכלו עדות אחרות שאינם נוהגות בכך, לידע מהו המנהג המוזכר בתלמוד במדרשי חז"ל וכו'. וע"כ חובה קדושה לשמר מנהג זה עם שאר מנהגי הקודש המוחזקים בידינו כגון התרגום פריסה על שמע. ק"ש כל הציבור יחד בקול רם ועוד).

הלכות ומנהגים

בעניינא דיומא

ארבעת המינים
הושענא רבה
שמיני עצרת

תשית לראשם עטרת פז

מערכת הלכה ומסורה – מדור הלכות ומנהגים

מתכבד להביע בזאת רחשי תודה לקדם הרבנים החשובים

מאורי העדה השומרים משמרת הקודש ה"ה (לפי סדר א – ב)

הגאונים הגדולים

כה"ר הג"ר **אברהם אריה** שליט"א
רב ביהמ"ד תורה והוראה ב"ב

כה"ר הג"ר **משומר צובירי** שליט"א
הרב המקומי גן יבנה

כה"ר הג"ר **עזריה בסיס** שליט"א
רב העיר ראש העין

כה"ר הג"ר **פנחס קורח** שליט"א
רב ביהמ"ד שערי הלכה ב"ב

כה"ר הג"ר **שלמה מחפוד** שליט"א
רב שיכון ו' ונוה אחיעזר ב"ב

כה"ר הג"ר **שלמה קורח** שליט"א
רב העיר בני ברק

כה"ר הג"ר **אברהם שמן** שליט"א
דיין ומו"צ ברחובות

שנאותו בחפץ לב ובסבר פנים יפות לענות על שאלותינו בבירור מנהגי תימן על בורים, וזכות הרבים תלוי בהם. המקום ברוך הוא יהא בסעדם ויאריך ימיהם על ממלכתם מתוך בריות גופא ונהורא מעליא, אמן כן יהי רצון.

◆

כמו כן ברצוננו להודות להג"ר **חזקיהו דחבש** שליט"א, רב ביהכנ"ס 'שתילי זיתים' ראש העין, והג"ר **יפת זכריה** שליט"א. יה"ר שיפוצו מעיינותיהם חוצה, להגדיל תורה ולהאדירה, מתוך בריות גופא ונהורא מעליא, אמן כן יהי רצון.

◆

כן ברצוננו להודות להרה"ג רבי **שלמה עדני** שליט"א, וכן לר' **דורון יעקב** הי"ו, ור' **רואי מרגלית** הי"ו, על עזרתם הרבה בבירור המנהגים, יהי ה' עמם להמשיך עוד כהנה וכהנה, להגדיל תורה ולהאדירה אכי"ר.

תוכן העניינים

הלכות לולב

אורך הלולב ..... קט
לולב מעץ שאינו מצמיח פירות ..... קיא
נפרדו ונפרצו עליו ..... קיא
נסדקו או נחתכו עליו ..... קיב
נשרו עליו ..... קיג
נחלקה התיומת ..... קיג
לולב שאין עליו כפולים ..... קטז
נקטם ראשו ..... קיז
נסדק כהמנק ..... קיח
כפוף ועקום ..... קיט
לולב היבש ..... קכ
כווין ..... קכא

הלכות הדס

מהותו ..... קכא
מספר הבדים ..... קכב
אורך בד ההדס ..... קכב
חיפוי העין בעלים ..... קכג
שיעור השילוש ..... קכג
גדר משולש ..... קכד
נשרו עליו ..... קכד
הדס היבש ..... קכה
נקטם ראשו ..... קכו
ענפים היוצאים בצידי ההדס ..... קכז
עלים גדולים ורחבים ..... קכח
פסולי ההדס בשאר ימי חול המועד ..... קכט

הלכות ערבה

מהותה ..... קל
סימני הערבה ..... קל
מספר בדי הערבה ..... קלא
אורך בד הערבה ..... קלב
ערבה יבשה ..... קלב
נשרו עליה ..... קלג
נקטם ראשה ..... קלד
פסולי הערבה בשאר ימי חוה"מ ..... קלה
החלפת הערבה בימי חוה"מ ..... קלו

הלכות אתרוג

מהותו ..... קלו
מצוה מן המובחר ..... קלו
אתרוג המורכב ..... קלז
שיעור האתרוג ..... קלח
מראה האתרוג ..... קלט
חזזית ..... קמא
שינוי מראה הנוצר על ידי העלים ..... קמב
מנומר ..... קמג
מהו רובו ..... קמה
מחצה על מחצה ..... קמה
שנים ושלשה מקומות ..... קמו
חוטמו ..... קמז
הסרת מקום החזזית והנימור ..... קמח
ניקב נקב מפולש ..... קמח
נקב שאינו מפולש ..... קנא
חסר ..... קנב
חסר שהנליד באילן ..... קנה
חסרון בלא נקב ..... קנה
נקלף ..... קנו
נסדק ..... קנז
ניטלה פטמתו ..... קנט
אתרוגים הנדלים ללא פיטם ..... קסג
ניטל עוקצו ..... קסג
אתרוג היבש ..... קסד
צורת האתרוג ..... קסו
מבושל וכבוש ..... קסז
היתר אכילה ..... קסט
פסולי אתרוג בשאר ימי חוה"מ ..... קעג

קנין הלולב ביום טוב ראשון ובשאר הימים

דין 'לכם' ביום טוב ראשון ..... קעג
הנותן לולבו לחבירו במתנה ..... קעד
משאיל לולבו לחבירו על מנת שיצא בו ידי חובתו ..... קעה
נתינת לולבו לקטן ..... קעה

דין הלולב בשבת

אין נטילת לולב בשבת ..... קעו
טלטול הלולב בשבת ..... קעו

אגד הלולב

אגידת הלולב עם ההדסים והערבות ..... קעו
הוספת הדסים ..... קעט
אגד בלולב עצמו ..... קפא

נטילת הלולב וברכתו

אופן אחיזת הלולב והאתרוג ..... קפא
נטילת לולב בסוכה ..... קפב
זמן מצות לולב ..... קפג
איסור אכילה קודם קיום מצות לולב ..... קפג
החיבים במצוה ..... קפד
סדר התפלה שחרית יו"ט ראשון ..... קפה
ברכת הלולב ..... קפו
נענוע הלולב ..... קפז
סדר ההלל והנענועים בו ..... קפח
חל יום טוב ראשון בשבת ..... קצ
הושענות ..... קצא
קריאת התורה ..... קצב

דיני הלולב ביום טוב

טלטול הלולב אחר גמר המצוה ..... קצג
החזרת הלולב למים ביום טוב ..... קצד
לולף מים על המפה או על האגודה ..... קצד

חול המועד

הזכרת מעין המאורע בתפלת י"ח ..... קצד
סדר שחרית חול המועד ..... קצה
סדר הלימוד ..... קצז
מנחה חול המועד ..... קצז
ערבית חול המועד ..... קצז

הושענא רבה

הושענא רבה – יום החיתום ..... קצח
ליל הושענא רבא – ליל החיתום ..... קצט
תפילת שחרית ..... קצט
ההושענות ושבע הקפות ..... ר
אמירת י"ג מדות בסליחות ..... רא
נטילת וחבטת ערבה ..... רא
דין הוקצה למצותו בארבעת המינים ..... רד

שמיני עצרת – שמחת תורה

תפילת ערבית ליל החג ..... רו
תפילת שחרית ..... רז
תפלת מנחה ..... רח
סדר שמיני עצרת ושמחת תורה בחו"ל .... רט

הלכות ומנהגים

ארבעת המינים

כתוב בתורה: 'ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפות תמרים וענף עץ עבות וערבי נחל', (ויקרא כ"ג, מ'), וקיבלו חכמים פירוש המקרא, פרי עץ הדר זהו האתרוג הדר באילנו משנה לשנה, כפות תמרים זהו כף עץ התמר הנקרא לולב, וענף עץ עבות זהו ההדס שענפיו חופין את עצו, וערבי נחל זהו מין ערבה הנדילה על הנחל.

הלכות לולב

אורך הלולב

א. לכתחילה צריך שתהיה שדרת הלולב באורך של ארבעה טפחים בינונים[א], שהם כ–40 ס"מ[ב], בדיעבד די שתהא בשיעור שלשה טפחים קטנים וטפח אחד בינוני[ג], שהם 35 ס"מ[ד], ואם אף זה אינו

[א] כשיטת הרי"ף והרמב"ם שהביא בשו"ע תר"נ ס"א בשם י"א, וכבר ייסדו הפוסקים שבמקום שהביא דעה ראשונה בסתם ודעה שניה בלשון י"א, יש לחוש לכתחילה להחמיר כד' הי"א.

[ב] כפי השיעור ששערו הצל"ח החת"ס וחזו"א,שהאגודל הבינוני בימינו הוא לערך 2.4 או 2.5 ס"מ כמבואר בספר שיעורין של תורה להגרי"י קנייבסקי, [ולשיעור הקטן ששיערו הבית דוד יו"ד סי' ר"א והגרא"ח נאה שהאגודל הוא 2 ס"מ, שיעור ד' טפחים הוא 32 ס"מ], וכבר האריך בשש"ת שם שאע"פ שלענין מדידת נפח מנהג הספרדים למדוד בשיעור הקטן מ"מ לענין מדידת שטח המנהג להחמיר בשיעור אגודל בינוני שבימינו, והביא שם מתשובת מרן הב"י סי' נ"ג לענין שיעור מקוה, וכ"כ בס' אור לציון ח"ג במבוא ענף ג' אות י"ז כתב שמנהג חכמי ספרד במדידת שטח להחמיר כשיעור הגדול, ושכן נהגו גם לענין ארבעת המינים, וכ"ה גם לענין מנהג ירושלים אע"פ שנהגו במדת הנפח למדוד בשיעור הקטן, לענין מדידת שטח המנהג להחמיר כשיעור אגודל בינוני שבימינו, עי' בספר הל' חג בחג פ"ג הערה ב' שהביא שכ"כ גדולי ירושלים הגרי"ח זוננפלד זצ"ל והגרי"מ טיקוציסקי זצ"ל, ושכ"כ באגרות משה או"ח ח"א סי' קל"ו.

[ג] כשיטת הרמב"ן שהטפח הנוסף היוצא מן ההדס הוא טפח בינוני, הובא בשו"ע שם בלשון יש מי שאומר, ושתילי זיתים סק"ו.

[ד] [ולשיעור הקטן הוא 28 ס"מ].

מצוי לו די בשיעור ארבעה טפחים קטנים[ה], שהם כ- 33.4 ס"מ[ו]. אם ההדס והערבה ארוכין יותר משיעור שלשה טפחים, צריך גם להאריך בשיעור הלולב שתהא שדרתו יוצאת מן הלולב טפח[ז], ולכתחילה יהא טפח בינוני[ח], שהוא 10 ס"מ[ט], ובדיעבד טפח קטן, שהוא כ- 8.2 ס"מ[י]. ודין זה מעכב, שאם לא הוציא השדרה טפח לא יצא ידי חובתו[יא].

ב. הידור מצוה שיהיה הלולב ארוך ביותר[יב], וכן מנהגינו להדר אחר לולב גבוה וזקוף, וגם שיהיה עבה[יג], ויש שהידרו שהלולב יהיה בצבע בהיר נוטה לצהוב[יד].

[ה] כשיטת הרא"ש והטור שהביאה בשו"ע בסתם.

[ו] [ולשיעור הקטן הוא כ- 26.4 ס"מ].

[ז] שו"ע תר"נ ס"ב. והנה יסוד דין זה בדברי הרי"צ גאות, וכ"כ רש"י בס' הפרדס (עמ' רל"ו), הריטב"א, הר"ן, המכתם, המאירי, האורחות חיים, הכל בו, שבלי הלקט סי' שנ"ח, ורבינו מנוח פ"ז ה"ח, ובב"י הביא דין זה בשם הר"ן ולא הביא חולק בדבר, ובשו"ע כתב בזה"ל: אין להם שיעור למעלה ויש מי שאומר שאפילו הוסיף בשיעור ההדס והערבה כמה צריך שיצא שדרו של לולב למעלה מהן טפח. ע"כ. ובמטה יהודה סבר דהסתם שהביא בראשונה חולק על דין זה, וכ"כ בשו"ת בנין ציון סי' ל"ג, אמנם כבר השיגוהו למט"י בס' ערך השלחן ובבית השואבה דמש"כ השו"ע בל' יש מי שאומר לא משום דהסתם חולק, אלא שכן דרכו במקום שמצא סברא מחודשת שלא נזכרה בשאר פוסקים, וכמ"ש הסמ"ע סי' ט"ז סק"ח, ובברכ"י שם סק"ג, יד מלאכי כללי השו"ע אות י"ב, שד"ח כללי הפוסקים סי' י"ג אות כ"ב. [ואמנם מצאנו חולקים בעיקר הדין במעשה רוקח סי' ק"נ בשם חמיו, וגם באוהל מועד שער סוכה ולולב דרך ד' אחר שהביא ד' הריצ"ג כ' די"א שכל שיש לו שיעור לא איכפת לן ביציאתו של הדס, מ"מ להלכה קי"ל כדעת הגאונים וכל הני רבוותא שפסקו כן בפשיטות ולא הביאו חולקים בדבר].

[ח] כשיטת הרמב"ן הנ"ל הערה ג', ובדיעבד כשיטת הרא"ש והטור וסתימת השו"ע.

[ט] [לשיעור הקטן הוא 8 ס"מ].

[י] [לשיעור הקטן הוא כ- 6.7 ס"מ].

[יא] מטה יהודה סי' תר"נ.

[יב] רבינו מנוח פ"ז ה"ט וטעמו משום שכל שהוא ארוך יותר הוא נאות וראוי לנענע בו, וכ"כ בספר מצוות זמניות (לתלמיד הרא"ש - והובא בקובץ שיטות קמאי לסוכה עמ' תק"ב) אבל הוא פירש הטעם משום שכל שהוא ארוך יותר הוא יותר נאה, וכ"כ המג"א סי' תער"ב סק"ג, ובדבריו מוכח שהטעם משום נוי, ממה שלמד מדין לולב לנרות חנוכה שיהיו ארוכות.

לולב הגדל בעץ שאינו מצמיח פירות

ג. לולב שגדל בעץ שאינו מצמיח פירות כגון שהוא דקל נקבה[טו], או שגדל באקלים קר, וכיוצא בזה, כשר לברכה, שלא נאמר כפות תמרים אלא על המין, והרי מין זה מצמיח פירות[טז].

ד. לולב ה'קנרי' נחלקו בו חכמי הדור האחרון אם כשר למצוה לפי שהוא מין שאינו מצמיח פירות[יז], לפיכך יש להמנע מליטלו למצוה. סימני ההיכר בין לולב מעץ תמר ללולב הקנרי ראה בהערה[יח].

נפרדו ונפרצו עליו

ה. דרך הלולב כשיוצא מן הדקל יוצא כולו עץ אחד כחץ, וככל שגדל נפתחים עליו[יט], ומצוה מן המובחר בלולב הכפות ועומד מאיליו ולא נפתחו עליו כלל[כ].

[יג] מהר"י צובירי זצ"ל כנסת הגדולה ח"ב עמ' תל"ט, הרבנים שליט"א מכל המקומות, [הגר"מ צובירי שליט"א העיר שלא נהגו אצלם בארוך].

[יד] הגר"פ קורח שליט"א, והוסיף שהיו נותנים מלח סביבות העץ כדי להצהיבו.

[טו] דקל נקבה אינה עושה פירות עד שירכיבוה בשל זכר כדאיתא ברש"י פסחים נ"ו א' ד"ה רב אחא, ועי' מדרש רבה במדבר פרשה ג'.

[טז] חתם סופר בחידושיו לסוכה ל"ד ע"ב, חי' הגרא"מ הורביץ סוכה ל"ב ע"ב, תשו' בעל מנחת אלעזר בשו"ת בני ציון ח"א סי' כ"ב, חזון איש כלאים סי' ב' ס"ק י"ח, הר צבי או"ח סי' ק"ח, שו"ת החיים והשלום למהר"ח כסאר סי' קצ"ב, דלא כצפנת פענח פ"ז מסוכה ה"א, שו"ת שאלת שלמה (ורטהיימר) ח"א סי' ס"ג, [ואמנם בשאלת שלמה הביא מדברי החת"ס בחי' ל"ה א' שפי' דאפי' בדקל המגדל פירות אם לא נטעו לשם פרי אין יוצא יד"ח, ושם הוצרך לזה ליישב ד' הירושלמי, עיי"ש, וצ"ע] .

[יז] דעת האגרות משה או"ח ח"ד סי' קכ"ג לפסלו, וכ"כ בשו"ת שארית ישראל (מינצברג) סי' ל', ודעת הגרש"ז אויערבאך זצ"ל להכשירו, כמובא בספר הלולב הקנרי, ולכן הורה הגרי"ש אלישיב זצ"ל שאין ליטלו מספק.

[יח] סימני ההיכר בין לולב מעץ תמר ללולב הקנרי א) עלי הקנרי קצרים ודקים, עלי עץ תמר גדולים ורחבים, ב) עלי הקנרי צפופים בשדרת הלולב, עלי עץ תמר מרוחקים זה מזה, ג) שדרת הקנרי מסתיימת קרוב לראש הלולב, והיא רכה וגמישה, שדרת עץ תמר במרחק מראש הלולב, והיא קשיחה וחזקה, ד) הקנרי צבעו בהיר, עץ תמר צבעו כהה, ה) הקנרי מתחדד באופן פתאומי, לעומת עץ תמר שמתחדד בהדרגה. עפ"י ס' ארבעת המינים השלם.

[יט] טור רסי' תרמ"ה.

ו. נפתחו רוב עלי הלולב זה מזה, כל שלא נפתחו לגמרי כעלי החריות, [שהם ענפי הדקל לאחר שנתקשו כעץ במקום חיבורם], כשר[כא], אמנם הידור מצוה לאגדו כדי שיהיה כפות[כב], אך האגד יהיה באופן שיוכל לכסכס היטב[כג].

ז. אבל אם נפתחו רוב העלים לגמרי ונתרחקו מן השדרה כדרך עלי החריות, פסול[כד], אפילו אם אגדן[כה].

נסדקו או נחתכו עליו

ח. נסדקו העלים לאורכם לשנים או שלשה, פסול[כו], וזהו רק באופן שנסדקו רוב העלין ורוב כל עלה ועלה[כז].

[כ] תשו' רב האי גאון בהל' הרי"צ גיאת, מ"מ פ"ח ה"ג, והובא ברמ"א תרמ"ה ס"א, ב"ח רס"י תרמ"ה, וכן הסכימו המאמר מרדכי נהר שלום והביכורי יעקב הובאו במשנ"ב סק"ג, ושלא כד' הט"ז סק"א, וכן נראה דעת השתילי זיתים שלא העלה דברי הט"ז. ומלשון רה"ג מבואר עוד שאין מספיק מה שהעלין נוגעין זה בזה בשעת הנענוע או ששוכבין זע"ז כשמונחים על השלחן, אלא שאינם פרודים כלל.

[כא] שו"ע תרמ"ה ס"א.

[כב] ב"ח, כף החיים סק"ה. ונראה דאף למש"כ ברביד הזהב סי' תרנ"א ובשתילי זיתים תרס"ד סק"ד שאין מנהגינו לאגוד בלולב עצמו וכמו שיובא להלן (בדין אגד הלולב), מ"מ הכא שאוגד כדי שיהיה כפות, ומשייר מקום לנענע בו, שפיר דמי.

[כג] ט"ז סי' תרנ"א סק"א לגבי מש"כ הרמ"א דנוהגין לעשות בלולב ג' קשרים, ובא"ר שם פירש האופן ע"י שיניח טפח העליון משדרת הלולב בלא אגד, וכ"ה במשנ"ב שם ס"ק י"ד, אך יל"ע בענינו דנפרדו עליו, הרי באותו מקום שלא יאגוד הרי הוא פרוד, וי"ל דסגי במה שרובו אגוד.

[כד] רמב"ם פ"ח ה"ג, שו"ע תרמ"ה ס"ב, וזהו נפרצו עליו לשיטת הרמב"ם, ופי' המ"מ דאפי' לא נדלדלו מעיקר חבוריהן כיון שתלויות למטה, פסול.

[כה] כף החיים ס"ק י"ב.

[כו] זהו נפרצו עליו לד' הראב"ד, הרמב"ן, הריטב"א, הר"ן, ובעל העיטור. ועי' במ"מ פ"ח ה"ד שכ' דלהרי"ף ורמב"ם שפי' נפרצו שנדלדלו כעלי החריות, [וכפירושם פסק השו"ע], כ"ש בנחלקו ונסדקו לארכן שהוא פסול, [ואמנם בס' צרור החיים לתלמיד הרשב"א כ' דלד' הרי"ף כשר הואיל וקיימין, זהו לשיטתו שפי' ד' הרי"ף כהראב"ד והרמב"ן שנחתכו העלין במקום אבל לא לגמרי, אבל למאי דקי"ל בד' הרי"ף והרמב"ם דהיינו שנדלדלו, לא מצינו חולק ע"ד המ"מ].

[כז] הראב"ד סי' מ"ז פשיט לה מן התוספתא פ"ב ה"ח דאינו פוסל אלא ברוב עלין ורוב כל עלה ועלה.

ט. נחתכו רוב העלין במקום חיבורן לשדרה, אף שעדיין מעורין במקצת, כיון שנחתכו ברוב מקום חיבורן, פסול[כח].

נשרו עליו

י. נשרו רוב עלי הלולב מן השדרה, פסול[כט], ויש אומרים שאפילו נשרו מקצתן אם על ידי זה נתגלתה אפילו מקצת מן השדרה, פסול[ל], ויש אומרים שכל שרוב השדרה מכוסה בעלים, כשר[לא].

יא. ולכן יש להזהר בלולב ששיעורו מצומצם שלא לתלוש עלים מלמטה לצורך אגד הלולב, כיון שיתכן ונפסל הלולב בזה.

נחלקה התיומת

יב. עלי הלולב גדלים כל עלה כפול שנים, ומחוברים בגב העלה, וחיבור זה הוא הנקרא 'תיומת' לדעת הרי"ף והרמב"ם ומרן

[כח] זהו נפרצו עליו לשיטת הרי"ף כפי שפירשוהו הראב"ד, הרמב"ן, הריטב"א, הר"ן, המכתם, ור"א מן ההר, וכ"ה במשנ"ב סק"ד. ומש"כ שתלוי במה שנחתכו ברוב מקום החיבור, כ"כ הראב"ד סי' כ"ז דבכה"ג הרי הן כשבורות לגמרי, ואמנם כתב כן לשיטתו שפסל בכה"ג מחמת שאין יכולין לחיות עם השדרה, ולא בד' הרי"ף, אך עי' בפי' הריבב"ן שכתב דטעם הפסול להרי"ף משום שאין יכולין לחיות עם השדרה, ולפי"ז השיעור הוא ברוב כהראב"ד, וכ"מ בס' המכתם דהשיעור לד' הרי"ף הוא ברוב, וכ"נ שמפרש המשנ"ב בטעם הפסול שהרי כתב דאפי' אין תלויות למטה פסול.

[כט] זהו נפרצו עליו לפירוש רש"י, כפי שפי' התוס' ורוב הראשונים בדעתו, ולפי המבואר בתוספתא פ"ב ה"ח דאינו פוסל אלא ברובו, [ועי' הערה הבאה בשם הב"ח], וכ"מ בראב"ד הל' לולב וכשיטתו שם דאין שום פסלות פוסלת בהו אלא ברובן, וכ"כ הריטב"א והר"ן ריש פירקין, וכ"כ הגר"ז ס"ז. [אמנם דעת ס' המכתם בשם ההשלמה דלולב אפי' נשרו מקצת עליו, פסול, וכ"ה בפי' הריבב"ן ל"ב א' דניטל עלה אחד הו"ל חסר ופסול, וכן דקדק הב"ח מל' הטור בשיטת רש"י].

[ל] כ"ה שיטת הריטב"א והר"ן ריש פרקין, שאפי' נשרו מקצת עליו אם נתגלה אפי' מקצת מן השדרה פסול, משום דאין שמו עליו, ונקרא אופתא, וכך פסק בביאור הגר"א.

[לא] כ"כ הגר"ז ס"ז, וכן העלה בביאור הלכה תרמ"ה ס"ב בשיטת הרא"ה דמכשיר בהדס שנשרו מיעוט עליו, והניח דין זה בצ"ע. [ועי' מש"כ בזה בספר פרי עץ הדר].

השו"ע. הידור מצוה, שיהיו כל העלים מחוברים מגבם לכל אורך העלה. נחלקו רוב עלי הלולב ורוב כל עלה ועלה, פסול[לב].

יג. נחלקה תיומת העלה העליון, יש אומרים שכשר[לג], ויש אומרים שאפשר שפסול[לד], ויש מחמירים[לה] אף בנחלק העלה העליון במקצתו[לו]. ועל כן מנהג המהדרין במצוות לחזר אחר לולב שלא נחלק עלהו העליון כלל[לז]. [ומחמת כן יש שהידרו אחר לולב שעלהו העליון כפוף מעט, הנקרא 'כפתור', ראה להלן בדין 'כפוף']

יד. לדעת הפוסלים בנחלק העלה העליון, כן הדין בלולב הכלה בשני עלים ונחלק אחד מהם[לח], ויש אומרים שבזה כשר לכל הדעות[לט].

[לב] רמב"ם פ"ח ה"ד, שו"ע תרמ"ה ס"ג. וכפי שפי' הראב"ד, הרמב"ן, הרשב"א ב"ק צ"ו, הריטב"א, הר"ן, הרא"ש, הטור, ומרן הב"י, דקאי על רוב עלי הלולב.

[לג] הר"ן כתב בלשון אפשר דכשר, אמנם הט"ז סק"ד והמשנ"ב ס"ק י"ב כתבו כן בפשיטות.

[לד] עי' בספר פרי עץ הדר בביאורים סי' ט' שכן משמע מפי' ר"ח, וכן דעת רבינו השתילי זיתים שהעלה הגהת הרמ"א בזה.

[לה] שלש שיטות בדבר, א. לד' רש"י בב"ק כפי שהביאו רבינו פרץ בהגהת סמ"ק אינו פסול אא"כ נחלק עד השדרה, וכ"כ הרמ"א, ב. דעת הריטב"א והר"ן בפי' א', שאף ברובו פוסל, וכן מבואר בד' הרשב"א ב"ק צ"ו א', וכ"כ הגר"א בבאורו, והובא במשנ"ב ס"ק ט"ז. ג. הריטב"א והר"ן בפי' ב', כתבו שפוסל אף במקצתו, וכ"כ בס' המנהיג לד' רס"ג, וכ' הר"ן דאין פי' זה במשמע אלא שראוי לחוש ולהחמיר, וד' הגר"א שאין להחמיר בזה כלל, ובטעם חומרא זו שפוסל במקצתו נחלקו האחרונים, דהחיי אדם כלל קמ"ט ס"י, ובנשמ"א אות ב', והבכורי יעקב ס"ק י"א פי' בד' הריטב"א שאין זה פסול בעצם, אלא שיש לחוש שיתרבה הסדק ע"י הנענועים, וכ"כ המשנ"ב ס"ק י"ט, אמנם לא משמע כן בתחילת דברי הריטב"א שכ' דהפסול משום דומיא דנקטם, משמע דפוסל בכל שהו, וכ"מ בט"ז סוסק"ד, בתשו' רעק"א בסו"ס דרוש וחידוש (בשו"ת רעק"א הוצאת המאור ח"ד סי' ס"ט), ונפק"מ לענין אם מועיל להדביקו, כדלהלן הערה מ"ב.

[לו] הט"ז סק"ד כ' ששיעורו בטפח [10 ס"מ, 8 ס"מ לשיעור הקטן], וד' החיי אדם ובכורי יעקב דאפילו בכל שהוא פסול, וכן משמע בריטב"א שכ' דהפסול דומיא דנקטם.

[לז] רמ"א ס"ג, וכן מנהג תימן כפי שמוכח בד' השתילי זיתים שהעלה מנהג זה שכ' רמ"א.

[לח] כ"כ הב"ח, והובא באחרונים השכנה"ג, הא"ר ס"ק ד', מחה"ש, ח"א (כלל קמ"ט ס"י), בכורי יעקב ס"ק ט"ז, משנ"ב ס"ק ט"ו, כף החיים ס"ק כ"ג.

[לט] חזון איש סי' קמ"ה ס"ק ה'.

טו. נחלק התיומת והדביקו בדבק, אם הוא ברוב העלים, או ברוב העלה העליון, אינו מועיל[מ], ואם נחלק מיעוט העלה העליון בזה יש אומרים שמועיל להדביקו[מא].

טז. שיטת הגאונים שדין נחלקה התיומת נאמר בלולב הכלה בשני עלים עליונים שמתחילת ברייתם מחוברים מצד פניהם בקליפה החומה [הנקראת "קורא"], ואם נחלקו שני עלים אלו זה מזה, פסול[מב]. ויש מן האחרונים שכתבו שראוי לחוש לדעתם לכתחילה[מג]. ומכל מקום לפי מנהג קהילות תימן שמנענעים ע"י כסכום העלים (ראה להלן בסדר הנענוע), יפריד את העלים

[מ] לענין אתרוג שניטלה פיטמתו נחלקו האחרונים דד' תשו' בית יעקב סי' קמ"ב ושו"ת בנין ציון סי' מ', דחשוב חיבור, אמנם ד' השבות יעקב ח"א סי' ל"ה, א"ר סי' תרמ"ח ס"ק י"ב, שע"ת שם ס"ק ט"ו, דלא מהני כמו ששנינו בתוספתא פ"א דעוקצין שאין חיבורי אדם חיבור, ועי' במהרש"ם בדעת תורה סי' תרמ"ח ס"ה מש"כ בזה, וה"ה לדין לולב שנחלק ונפסל דלא מהני להכשירו ע"י חיבור בידי אדם לשיטתם, וכן הביא בס' ארבעת המינים השלם עמ' שכ"ד בשם גדולי ההוראה, דלולב שנפסל אין להקל להכשירו ע"י דבק.

[מא] עי' הערה מ"ג שנחלקו האחרונים בטעם שיטת הפוסלים בנחלק עלה העליון במיעוטו, ולד' הסוברים דפסולו משום דסופו ליחלק ע"י הנענועים נראה דמהני להדביקו כההיא דסי' תקפ"ו ס"ח, וכן מטו משמיה דהגרי"ש אלישיב זצ"ל, אמנם לד' הסוברים דפסולו בכל שהוא דינו כמבואר בהערה הקודמת דלא מהני.

[מב] כן שיטת מרן הב"י בביאור ד' הגאונים, ולפי שיטתו כ' בערוך השלחן ס"ז דבלולב הכלה בעלה אחד אין פסול כלל משום נחלקה התיומת, ולפי"ז בימינו שרוב הלולבים כלים בעלה אחד אין חומרא זו מצויה, אמנם שיטת הט"ז בד' הגאונים שהתיומת הם העלה העליון והעלה הסמוך לו מתחתיו וכעי"ז שיטת הכפו"ת, ולדבריהם כל לולב שהוסרה ממנו קליפתו ה"ז פסול לד' הגאונים, ומ"מ מצינו קולא בדברי הכפו"ת והחת"ס בחידושיו, דאם היו מחוברים העלים בעת גידולם באילן ה"ז כשר לד' הגאונים, ונמצא דלולב הכלה בעלה אחד והוסרה ממנו קליפתו אין לפסלו אלא לד' הט"ז.

[מג] מהרי"ל בשם הר"מ, הב"ח, יש"ש, מאמ"ר, בכור"י, כף החיים ס"ק כ"ד. וכך מנהג קהילות ספרד ליטול לולב הדבוק בקליפה החומה, כמש"כ ברוח חיים למהר"ח פלאג'י סי' תרמ"ה, הובא בשדי חמד מערכת ד' מינים סי' ב' אות א'. אמנם אם אין לו לולב יברך עליו כ"כ הבכורי יעקב ס"ק י', ושלא כד' הפמ"ג משבצות זהב סוף סק"ד.

התחתונים מן הקליפה כדי שיכסכם בהם וישאיר את העלים העליונים דבוקים באותה הקליפה[מד].

יז. ועל כן הרוצה לבדוק את שלמות העלה העליון יבדקנו בראיה בלבד, ולא יסיר את הקליפה[מה]. במה דברים אמורים כשהלולב הינו מזן שמוחזק בשלימות תיומת עלה העליון, אבל אם הוא כהרבה לולבים בזמננו שמצוי בהם חלוקת התיומת בעודם מודבקים באותה הקליפה, יש להסיר את הקליפה ולבדוק את שלימות העלה העליון וכשרותו[מו].

לולב שאין עליו כפולים

יח. לולב שרוב עליו אינם כפולים, אלא אחד אחד מתחילת ברייתו, פסול[מז].

יט. כמו כן אם עלה העליון אינו כפול כשאר עלים, פסול[מח], אמנם כל שרובו של העלה כפול שפיר דמי, ולכן מה שמצוי לפעמים שמיעוט העלה אינו כפול בכל רחבו, או שצד אחד של העלה גבוה במקצת מחבירו הרי זה כשר[מט].

[מד] בכורי יעקב סי׳ תרמ״ה סק״א. עוד כתב שאסור להפריד קליפה זו ביו״ט משום מתקן מנא.

[מה] מאמר מרדכי תרמ״ה סק״ד, הובא במועד לכל חי אות צ״ז, ובכף החיים ס״ק כ״ד.

[מו] עי׳ במאמ״ר תרמ״ה סק״ד, ובמה שנתבאר בספר פרי עץ הדר בביאורים סי׳ י׳. אמנם חובה לשאול רשות על כך מן המוכר, היות ויש מהם המקפידים בזה.

[מז] שו״ע תרמ״ה ס״ג.

[מח] רמ״א שם.

[מט] עי׳ ארחות רבינו ח״ב עמ׳ רל״ה, הליכות שלמה פ״י בדבר הלכה סק״ה.

נקטם ראשו

כ. נקטם ראש הלולב, דהיינו שנקטם העלה העליון, וכן לולב ששדרתו כלה בשני עלים אם נקטמו שניהם פסול[נ], ואם נקטמה אחת מהם כשר[נא].

כא. לולב הכלה בעלה אחד ונקטם אחד משני דפי העלה הכפול, יש להחמיר שלא ליטלו[נב].

כב. שעור הקטימה, לדעת מרן השלחן ערוך אינו נפסל אלא אם כן נקטם רוב אורך העלה[נג], ועיין הערה[נד].

[נ] כל זה כפי' הא' שפירש מרן בב"י לד' הטור, כן פירשו המאמר מרדכי סק"ח, נהר שלום סק"ג, השתילי זיתים ס"ק י"ג, שו"ת זרע אמת ח"ג סי' ע"ב, ס' עיקרי הד"ט סי' ל"ג אות כ"א.

[נא] תוס' סוכה כ"ט ע"ב ד"ה נקטם, בכור"י ס"ק ט"ז, משנ"ב ס"ק כ"ט, ואף שהחזו"א סי' קמ"ה סק"ה כ' דלד' הב"ח והמשנ"ב ס"ק ט"ו שהחמירו בנחלק אף בכל שהוא ה"ה בנקטם כל שהוא יש להחמיר, מ"מ להלכה סובר להכשיר.

[נב] הבית דוד סי' תמ"ו צידד להכשיר עפ"י דברי התוס', אך בסי' תמ"ח חזר ודחה ראייתו, ואף שהבכור"י ס"ק ט"ז הביא דבריו שבסי' תמ"ו בשם ס' עיקרי הד"ט, כבר העירוהו בתוספת ביכורים על זה. [ועי' חיים וברכה סי' רט"ז מש"כ להוכיח להכשר מד' הב"י, אמנם לע"ד אינו מוכרח כלל דאמנם ניתן לומר כן ולכן היה אפשר לפרש דברי התוס' בעלה אחד, אך אחר שהתוס' לא כתבו כן אלא לענין שני עלין אין לנו להוכיח שכן הוא גם בעלה אחד, ועי' חזו"א סי' קמ"ה סק"ו].

[נג] לפי פירוש האחרונים הנ"ל כפי' א' דהב"י, כבר פי' הב"י לשון הטור "דברוב קטימת העלים" דהיינו רוב אורך העלה, וכך פירשו המאמ"ר, נהר שלום, ושתילי זיתים ס"ק י"ב לשון השו"ע. וכן מפורש בריטב"א בשם רבינו יונה.

[נד] דע כי שיטת הרא"ה, הריטב"א, הר"ן, ועוד ראשונים שפסול אף בנקטם מקצת העלה, וכתבו כמה מן האחרונים לחוש לדעה זו לכתחילה, עי' כף החיים ס"ק מ"ג.
ולשיטתם כתבו הפוסקים שיזהר לעיין היטב בראש העלה העליון שלא נקטם ממנו כל שהוא, ומ"מ אם אין לו אלא לולב זה שנקטם במקצתו, יברך עליו.
אמנם מה שמצוי בלולבים לפעמים שיוצא קוץ ארוך בראש עלה העליון, אם נקטם אותו הקוץ, כתב בעיקרי הד"ט סי' ל"ג אות כ"א שכשר לכו"ע, מטעם שאין העין שולטת בו ואין קטימתו ניכרת, וכיון דפסול נקטם משום הדר הוא, הרי אין מתמעט הדרו בקטימת הקוץ, ובשו"ת זרע אמת ח"ג סי' ע"ב הכשיר בניטל הקוץ מטעם דאיכא כמה ספיקות, [ומשמע דלית ליה סברת העיקרי הד"ט].

נסדק כהמנק

כג. נסדק ראש הלולב כהמנק דהיינו שנחלק העלה העליון ונתרחקו סדקיו זה מזה הרבה[נה] עד שנראו כשני ראשים[נו], פסול[נז].

כד. אפי' נסדק העלה במיעוטו עד שנראה כשני ראשים, הרי זה פסול[נח], אמנם יש אומרים שדינו כדין נקטם המבואר למעלה שאינו פוסל אלא בנסדק רוב העלה[נט].

כה. נסדק הלולב כהמנק עד שנראה כשני ראשים אין מועיל להכשירו ע"י שידביקו בדבק[ס].

[נה] לשון פתוח הרבה בחי' הרא"ה, יראים מצוה תכ"ב, רבינו ירוחם.

[נו] כן מתבאר בלשון הרי"צ גיאת, ר"ח, והרי"ף, דהמנק הוא כלי שיש לו שני ראשים, וכ"ה בעיטור, ושבלי הלקט סי' שנ"א, וכ"מ בראב"ד סי' נ' שכתב: והוא דומה לשני ראשי בדין, ולפי"ז נראה לפרש גם לשון הרמב"ם והשו"ע שנראו כשנים היינו כשני ראשים.
ואמנם הפמ"ג משב"ז סק"ט, לבושי שרד, וח"א (כלל קמ"ט ס"י), בכור"י סק"כ, משנ"ב ס"ק ל"ב, פירשו לשון הרמב"ם והשו"ע עד שנראו כשנים דהיינו כשני עלים, ולכן כתבו דיש ליזהר בזה כי מצוי הרבה, אך כבר תמה בזה המהרש"ם בדע"ת מלשונות הראשונים הנ"ל, והובא בחיים וברכה אות ק"צ.

[נז] שו"ע תרמ"ה ס"ז, וכפי שפי' השתילי זתים ס"ק ט"ז, ואמנם הביאור הלכה ד"ה נסדק כ' דלד' השו"ע דאין פסול נחלקה התיומת אלא ברוב העלין ה"נ נסדק אינו פוסל אלא ברוב העלין, אך כבר תמה עליו החזו"א סי' קמ"ה סק"ט דמה ענין נקטם אצל נחלקה התיומת, והרי דין נסדק שנינו אצל דין נקטם שהוא בראשו לכו"ע, ועיי"ש שכ' דאפשר שהוא ט"ס וכוונתו לדין נקטם ברוב העלים, ומ"מ להמבואר למעלה הערה נ' בד' השו"ע דנקטם פוסל בעלה העליון, ה"ה לדין נסדק.

[נח] כן מתבאר בד' השתילי זיתים ס"ק י"ז שפוסל אף במיעוט העלה, אע"פ שלענין נקטם פי' בס"ק י"ב שאינו פוסל אלא ברובו, וביאור שיטתו ראה בספר פרי עץ הדר בביאורים סי' ט' דאזיל לטעמיה לפסול בנחלק עלה העליון ברובו אף לשיטת השו"ע, וא"כ ע"כ דבנסדק נתחדש לפסול אף במיעוט העלה, דאי ברובו אף בלא המנק פסול משום נחלקה, וכיוצ"ב כ' הלבושי שרד דלשיטת הרמ"א דפוסל בנחלק עלה העליון, נסדק כהמנק פוסל אף במיעוטו.

[נט] כן מתבאר בחי' הריטב"א ובר"ן דדין נסדק שוה לדין נקטם, וכ"ד החזו"א דלעיל הערה ע"ז.

[ס] דעת תורה למהרש"ם, ועפ"י המבואר לעיל הערה מ'. אמנם כתב המהרש"ם דבאופן שלא נתרחקו זה מזה כ"כ עד שנראה כשני ראשים, אלא שנחלק עד שנראה הסדק בבירור מועיל להדביקו, כיון שיש לומר שאינו נפסל כלל באופן זה כיון שכשמניח הלולב על איזה מקום או בשעת הנענוע נוגעים הצדדים זה בזה, הרי זה ראש אחד.

כפוף ועקום

כו. לולב ששדרתו כפופה בראשה, פסול[סא], היתה שדרת הלולב עקומה הרבה כמגל לצד פניו או לצדדין, פסול, אבל אם עקומה לאחריו כשר, שזו דרך בריתו[סב].

כז. לולב עקום שישרו, כשר[סג].

כח. היו ראשי העלים כפופים למטה, אפי' היה כן ברוב עלי הלולב, כשר[סד], אמנם באופן שיש לו לולב אחר שאין ראשי העלים כפופים, לא יטול לולב זה[סה].

כט. היה עלה התיומת העליון כפוף מעט בראשו, [וה"ה שני עלים העליונים בלולב בעל שני תיומות, שהיו כפופים בראשיהם מעט], כשר[סו], וטוב הוא ביותר לצאת בו לפי שאין העלים נחלקים ותיומתו קיימת[סז], וכן מנהג כמה מקהילות תימן לחזר אחר לולב זה בדוקא בתורת הידור מצוה[סח]. ויש מחמירין לחוש לכתחילה

[סא] שו"ע תרמ"ה ס"ט. ופי' המכתם והמאירי דבכפוף אף לאחריו פסול, וכ"כ בשתילי זיתים ס"ק כ"א בשם הלבוש, והמשנ"ב ס"ק ל"ח. [אמנם ד' הרשב"א בתשו' מכת"י סי' מ"ג, ותשו' הרדב"ז דלקמן הערה פ"ט, והובא בכפו"ת, דאף בכפוף כשר לאחריו כדין עקום].

[סב] שו"ע תרמ"ה ס"ח.

[סג] שו"ת הלק"ט ח"ב סי' רכ"א, ועי' עובדא מהחזו"א בס' ארחות רבינו ח"ב עמ' רמ"ה.

[סד] שתילי זיתים ס"ק כ"ב כדעת הט"ז סק"י דלא כהלבוש, אמנם הח"א (כלל קמ"ט סי"ג), השערי תשובה, והמשנ"ב ס"ק מ' , כתבו לחוש לד' הלבוש.

[סה] משנ"ב סק"מ לחוש לד' הלבוש.

[סו] שו"ע שם, כשיטת הראב"ד, הרמב"ן, הרשב"א, בתשו' מכת"י סי' מ"ג, הרא"ש בתשו' כלל כ"ד סי' י', צרור החיים לתלמיד הרשב"א, רבינו ירוחם, והטור.

[סז] שתילי זיתים ס"ק כ"ג, מתשו' הרא"ש הנ"ל, וכ"כ בס' הנייר לולב שראש העלין העליונה כפוף לפניו הוא המובחר.

[סח] בלקט יושר (עמ' קמ"ו) שכן מנהג בני אוסטרייך, וכן כתב מהר"י צובירי זצ"ל בסידור כנסת הגדולה ח"ב עמ' תל"ט שהמנהג לחזר אחר לולב זה ונקרא 'כפתור ופרח', הגר"פ קורח שליט"א שיש שנהגו כן, הגר"מ צובירי שליט"א. ועי' גם משנ"ב ס"ק מ"ב שלא נהגו לחוש ליש מחמירין.

לד' הראשונים שפסלוהו אף בכפוף כל שהוא[סט], ויש בקהילות תימן שחששו לזה[ע].

לולב היבש

ל. לולב שיבשו רוב עליו או רוב שדרתו, פסול[עא]. ושיעור היבשות, משיכלה מראה הירקות שבו וילבינו פניו[עב].

לא. יבש ראש שדרתו, כשר[עג].

לב. יבשה התיומת העליונה, יש פוסלים[עד], ויש מכשירין[עה], ומ"מ אף לדעת הפוסלים ביבשה התיומת העליונה, לשיטת מרן השלחן ערוך אינו פוסל אלא ברוב העלה[עו].

[סט] שיטת הריטב"א, והר"ן, וכ"מ ברש"י כמ"ש הכפו"ת, ואף דקי"ל כד' הראשונים המכשירין כבר כתב הרשב"א גופיה בתשובותיו שם, דהמחמיר תבא עליו ברכה, וכן בשו"ת הרדב"ז סי' אלף ש"ל (ח"ד סי' רנ"ט) כ' דנכון להחמיר, וכ"ד הב"ח, הגר"א, שו"ת שאילת יעב"ץ ח"א סי' ע"א.

[ע] שו"ת פעולת צדיק ח"ב סי' פ"ה. [אך מה דחש הפעו"צ אף לענין דיעבד שלא לברך עי' מה שהשיגוהו בשו"ת חיי שלום למהר"י הכהן זצ"ל, ומהר"י צובירי זצ"ל בסידור כנסת הגדולה ח"ב באמת ויציב סי' נ"ב, דקשיא דידיה אדידיה, שהביא בח"ג סי' י' יסוד הרדב"ז שלא אמרו ספק ברכות להקל אלא כשהספק בברכה ולא כשהספק במצוה, כ"ש הכא שעיקר הדין כפסק מרן השו"ע, וכ"ז לא נצרכא אלא לשיטת הסוברים לחוש לסב"ל אף כנגד ד' מרן, אבל לשיטת רבינו השתילי זיתים קי"ל כד' מרן אף בספק ברכות כמו שיבואר במקומו בעזה"י, א"כ ודאי שיש לו לברך על לולב זה].

[עא] שו"ע תרמ"ה ס"ה. ומש"כ שאינו אלא ברוב שדרה כן מפורש בראב"ד וש"ר [וזה דלא כפמ"ג א"א סק"ה שכ' שאם נתייבש מהשדרה מעט עד שנחסר מהשיעור, פסול, והובא בשעה"צ אות כ"ד].

[עב] שו"ע שם. וכ' המשנ"ב שכן הסכמת רוב הפוסקים, ואף הרמ"א שהביא שיטת התוס' שהוא בשיעור שיהא נפרך בצפורן, לא כתב כן אלא ליישב מנהגם שנהגו לסמוך על שיטה זו מפני שבמדינתם אין לולבים מצויים. גם בשתילי זיתים השמיט הגהה זו.

[עג] הראב"ד סי' נ' כתב דיבש ראש השדרה בלולב הדס וערבה פסול, משום דדמי לחוטמו של אתרוג דפוסל במשהו, והרמב"ן סי' ס"ג נחלק עליו דאין דין חוטם בלולב הדס וערבה, וכ"נ ד' הפוסקים שלא הזכירו פסול זה, ועי' בביאורים סי' ג' אות ו', שנתבאר דלמאי דקי"ל דנקטם ראשו היינו ראש העלין, ולא ראש השדרה, ה"נ אין לפסול ביבש ראש השדרה מדין ראשו.

[עד] כ"כ הפמ"ג א"א סק"ה בשם הראב"ד, והביאוהו הבכורי יעקב ס"ק י"ד, והמשנ"ב ס"ק כ"ב, ואף שבחי' ר' מאיר שמחה ובחזו"א סי' קמ"ה ס"ק י"א השיגו על דבריהם מד' הראב"ד, מ"מ

כווץ

לג. לולב שנצמת ונכווץ בשדרתו ויש בו כעין קמטים, פסול[עז].

פסולי הלולב בשאר ימי חול המועד

לד. כל הפסולים שנאמרו מחמת מומין שאינם "הדר" לא נאמרו אלא ליו"ט ראשון, אבל בשאר ימי חול המועד כולם כשרים, אולם הפסולים מחמת שאין שם לולב עליהם כחריות של דקל, ואופתא, או מחמת שאין בהם שיעור הנצרך, הרי אלו פסולים כל שבעה[עח].

הלכות הדם

מהותו

א. "ענף עץ" עבות, הוא ההדם שענפיו חופין את עצו, והיינו שקיני העלים סמוכים זה לזה, באופן שהעץ מחופה בעלים[א].

ב. וצריך שיהיה "עבות", דהיינו שיהיו שלשה עלים בכל קן וקן, ויהיו כל עוקצי השלשה יוצאים בגובה אחד סמוכים זה לזה בשוה[ב], אע"פ שיוצא כל אחד בעוקץ נפרד[ג].

יעויין במאירי הל' לולב סי' קמ"ח שכתב כן בהדיא לד' הראב"ד. ובביאורים סי' ט' הבאנו גם שכ"מ בד' הרשב"א ב"ק צ"ו א', וכן מבואר בדברי הגר"א בביאורו סוסי' תרמ"ה לד' הריטב"א.

עה כן מבואר בדברי הראב"ד בהלכות לולב שלא הצריך שתהא תיומת העליונה לחה אלא ביבשו רוב עליו, וכ"ד הגרמ"ש, והחזו"א הנ"ל בהערה הקודמת.

עו דלא נקטינן דעת הריטב"א והר"ן דעשו ראשו של לולב כחטמו של אתרוג, מדנקטם אינו פוסל אלא ברובו כדלעיל הערה ס"ה.

עז לשון הרא"ש סי' ד' והוספתי תיבת "בשדרתו" שכ"מ ברא"ש וכן בטוש"ע ס"ח, וזה כשיטת הראב"ד כפי שפירשו הרא"ש דהברייתא איירי בשדרה ולא בעלין, [ודלא כהראשונים שפירשו דקאי על העלין]. ולפי"ז יש להכשיר לולב שעליו העליונים כווצים כשלשלת.

עח רמב"ם פ"ח ה"ט, שו"ע תרמ"ט ס"ה.

א סוכה ל"ב ב' ופרש"י שם.

ב ומשמע מל' הרא"ש דא"צ שיהיו העוקצין דבוקין זה לזה, וכ"מ תוס' ר"פ, הריטב"א, והר"ן, ואמנם הבית דוד סי' תמ"ט כ' לדקדק ל' תוס' שכתבו שהעלין סמוכין ודבוקין זה לזה, דצריך

מספר הבדים

ג. ודרשו חכמים (סוכה ל"ב ב') מלשון הכתוב ענף עץ עבות, ענף אחד, עץ אחד, עבות אחד[ד], מכאן שצריך שלשה בדי הדס למצוה[ה].

אורך בד ההדס

ד. אורך בד ההדס הוא לכתחילה כ– 30 ס"מ, ובדיעבד די ב– 25 ס"מ[עט].

ה. שיעור זה נמדד בשדרה בלבד ולא בצירוף העלים[פ], ותחילת המדידה מהקן האחרון שבסוף ההדס, והעץ שתחתיו אינו מצטרף לשיעור[פא].

שיהיו העוקצין דבוקים יחד בעיקרם בעץ, אך הפוס' לא הזכירו ד"ז, ונראה שפי' ד' התוס' כהרא"ש וש"ר הנ"ל. [ומוכח בגמ' בדין תרי וחד לפי' רש"י שאין תלוי בגובה העלין אלא בגובה העוקצין, וכ"מ לשון רבינו ירוחם והטור, ודלא כס' הל' חג בחג].

[ג] כ"ה שיטת התוס' והרא"ש, וחלקו על רש"י שפי' שיוצאין מעוקץ אחד, ואמנם לשון הרמב"ם פ"ז ה"ב "בגבעול אחד" וכ"ה בשו"ע ס"ג, ובבית דוד סי' תמ"ט פי' דס"ל כרש"י דבעינן עוקץ אחד, אכן מהמשך לשון הרמב"ם והשו"ע אם היו העלין בשוה זה כנגד זה מוכח דסגי במה שהם בגובה אחד, וכן פירשו האחרונים ד' השו"ע כהרא"ש, מקור חיים להחו"י, שלחן גבוה סק"ז, בכור"י ס"ק י"ח, משנ"ב סק"י.

[ד] כפי' רש"י שם, וכ"ה בלבוש ובשתילי זיתים סק"ג, והתוס' הקשו על פירושו דהא איצטריך קרא לדרשא אחרינא, ואמנם רבינו בחיי פ' אמור ובספרו כד הקמח כתב דהדרשא היא מעבות, דעבות היינו שלשה, וכ"כ מהר"ש שבזי זיע"א בספרו חמדת ימים עה"ת, וכיון לזה בהגהות הרש"ש.

[ה] רבי ישמעאל בברייתא, וכ"פ הרמב"ם פ"ז ה"ז ופי' הה"מ שכן דעת כל הגאונים משום דרבי טרפון קאי כותיה, וכ"ה בהל' הרי"צ גיאת בשם רב שר שלום ושלא כד' הרמב"ן ובית מדרשו, והראב"ן ובית מדרשו שפסקו כר' עקיבא דאמר הדס אחד.

[עט] עי' בדיני לולב מה שצויין בזה. [לשיעור הקטן- לכתחילה 24 ס"מ, בדיעבד די ב- 20 ס"מ].

[פ] סי' תר"נ משנ"ב סק"א ושעה"צ אות א' מד' הריטב"א כ"ט ב', ושלא כד' הפמ"ג שנסתפק בזה.

[פא] חזו"א סי' קמ"ו סק"ח. וכל זה הוא דוקא כשנחתך העץ סמוך לשרשו, אבל אם היה הבד ארוך ונחתך בין העלים, באופן זה מצטרף העץ שתחתיו לשיעור, ואותו מקום חשוב כנשרו עליו. חזו"א שם.

חיפוי העץ בעלים

ו. יש אומרים שאם אין ראשי העלים שבכל קן מגיעים לעוקצי העלים שמעליהם, פסול[פב], ויש מכשירין[פג].

ז. יש אומרים שצריך שיהיו העלים שוכבים על העץ, ובלא זה אין זה חופין את עצו[פד], ולא נהגו לחוש לזה[פה].

שיעור השילוש

ח. מצוה מן המובחר שיהיה ההדס משולש בכל שיעורו[פו], ולעיכובא צריך שיהיה משולש ברובו, ואפי' שאינו משולש בראשו[פז]. ומכל מקום ראוי לחוש לכתחילה שיהיה עבות בראשו[פח].

[פב] כ"כ המור וקציעה, והובא במחזיק ברכה, בית השואבה אות ט', בשע"ת סק"ג, ובאלף המגן ס"א, וכ"כ תנאי זה בקיצור שו"ע סי' קל"ו ס"ב. [ועי' בחזו"א סי' קמ"ו סק"ז דאין דברי המו"ק אמורים אלא שהיו כן מתחלת גידולן, אבל אם נשרו עלים בין הקנים, ומחמת כן אינו מגיע לעיקרן של העלין בקן שמעליו, כשר].

[פג] בתוספת ביכורים והגהות הרש"ש (י"ב א') השיגו ע"ד המו"ק מגירסת ס' הבהיר לר' נחוניא בן הקנה שיהיו ענפיו חופין את רובו, וכ"ה בירושלמי (פ"ג ה"ב), וכן גרסו ראשונים בגמ' דידן, וכ"ד החזו"א סי' קמ"ו ס"ק ט"ו.

[פד] כן העיר בהגהות הרש"ש עפ"י פי' רש"י ל"ב ב' ד"ה ענף, וכ"ד המהרש"ם בדעת תורה, וס' עליות אליהו בד' בה"ג דמש"ה פסל הדס שעליו גדולם ורחבים משום שאינו חופה את עצו.

[פה] עי' בס' ארחות רבינו ח"ב עמ' רמ"ז שהחזו"א והגרי"ז והקה"י זיע"א נהגו ליטול למצוה "הדס תימני" שהעלים שלו פונים כלפי חוץ ואינם שוכבים זה ע"ג זה כהדס הצפתי. וכ"כ הרש"ש שכן מנהג העולם, וכן העיר בשו"ת דברי נחמיה סי' מ"ח, וכ"ד החזו"א סי' קמ"ו סק"א.

[פו] כ"כ הראב"ד סי' כ', וכ"פ בטור ושו"ע תרמ"ו ס"ה, וטעם הדבר נראה משום הידור מצוה כמו שמצינו בגמ' שבת קל"ג ב' לענין ציצין שאין מעכבין את המילה כיון דהוסרה רוב הערלה, מ"מ משום הידור מצוה, מצוה להסיר כל הערלה, וה"נ הכא. ודע דמלבד מצוה מן המובחר יש ענין לחוש לד' הגאונים שהביא הה"מ והטור דצריך שיהיה כל שעורו עבות לעיכובא.

[פז] הראב"ד שם, והטור, וכן העלה הרמ"א בהגה, ודלא כהראשונים דלהלן שהצריכו עבות בראשו, ובדברי רבינו השתילי זיתים מתבאר שכ"ה ד' מרן השו"ע [מדהעלה הגהת הרמ"א], ושלא כד' השלחן גבוה סק"י שחכך בזה.

[פח] כן שיטת רב סעדיא גאון בסידורו, העיטור (צ' ע"ב), תוס' רי"ד ל"ד ב', רבינו מנוח פ"ח מלולב ה"ה, רבינו בחיי עה"ת פ' אמור, ובספרו כד הקמח ערך לולב.

ט. מהו משולש ברובו, שהקנים שברוב אורך ההדס יהיו משולשים[פט], ולכן באופן שרוב הקנים משולשים ואין רוב אורך ההדס משולש, כגון שבחלקו העליון ישנם הרבה קנים משולשים בצפיפות, וברוב אורכו אין הקנים משולשים, פסול[צ].

י. יש אומרים שדי ברוב שהוא משהו יותר מחציו, שניכר ע"י מדידה[צא], ויש אומרים שצריך רוב הניכר לעינים[צב].

יא. אין צריך שיהיו הקנים המשולשים רצופים אלא גם באופן שמפוזרים לאורכו, ובאמצעם ישנם קנים שאינם משולשים, כל שבצירוף הקנים המשולשים רוב ארכו משולש, כשר[צג].

גדר משולש

יב. אינו נקרא משולש אא"כ יוצאים עוקצי שלשת העלים בגובה אחד, ומ"מ א"צ שיהיו ממש באותו גובה אלא אף במקום שעל ידי מתיחת קו נפגש בשלשת העוקצים הרי זה הדס משולש[צד].

נשרו עליו

יג. נשרו קנים מן ההדס, כל שנשארו הקנים שברוב אורך ההדס, כשר. ויש מי שאומר דאע"פ שאין צריך להכשר הדס מתחילתו שיהיו הקנים המשולשים במקום אחד, [כמבואר למעלה הי"א]

[פט] כ"כ המשנ"ב תרמ"ו ס"ק י"ח, חזו"א סי' קמ"ו, וכ"מ בדברי הברכ"י והערך השלחן דלקמן שנחלקו אם סגי ברוב דמשהו, ובדברי הפמ"ג והבכור"י שהביא הבה"ל סוד"ה ולעיכובא.

[צ] חזו"א סי' קמ"ו סק"ד.

[צא] ברכ"י סק"ה עפ"י דברי מרן בשו"ע יו"ד סי' כ"א ס"א.

[צב] ערך השלחן סק"ו, והובאו ב' הדעות בכה"ח ס"ק ל"ח.

[צג] כן מתבאר מד' הפמ"ג והבכור"י שבהערה הבאה, וכ"כ המקור חיים להחו"י, וכ"ה בחזו"א סי' קמ"ו ס"ק י"א, [וזה דלא כתורת חכם ושושנת המלך בד' הפעו"צ עי' להלן הערה צ"ה].

[צד] כ"כ משמיה דהחזו"א בקה"י סוכה סי' כ"ו, ובדינים והנהגות הוסיף שאמר שלא שזה השיעור, אלא שבזה בודאי שפיר דמי.

בזה שנשרו עליו אינו כשר אא"כ נשאר רוב ארכו משולש ברציפות[צה].

יד. נשרו עלים מן הקנין שברוב אורכו, פסול[צו]. כיצד, הרי שנשרו מכל קן שברוב אורך ההדס שני עלים[צז], או אפי' עלה אחד, פסול, שהרי אין עבותו קיימת[צח].

טו. הדס שהיו בכל קן שלו שבעה עלים, ונשרו ארבעה מהם, כשר, שהרי עבותו קיימת[צט].

הדס היבש

טז. הדס שיבשו רוב עליו, פסול[ק], כמשו רוב עליו, כשר[קא].

יז. ואיזהו יבש כל שתכלה מראה ירקות שלהם וילבינו פניהם, ואפי' אם נתייבשו עד שנפרכים בציפורן, אם עדיין ירוקים הם[קב], כשר[קג].

[צה] שו"ת פעולת צדיק ח"ב סי' קכ"ח, ומוכח בדבריו דאיירי לענין הדס שנשרו עליו בלבד דמש"ה הוצרך להביא קודם לכן דברי השו"ע ס"ד, דאל"ה מה ענין זה אצל זה, ודלא כתורת חכם ושושנת המלך שהביאו דבריו על עיקר דין עבות בס"ו. ועיקר תשובה זו צריכה לימוד רב, ואכמ"ל.

[צו] היינו נפרצו עליו דהדס לפי' רש"י שם, וכ' הרא"ש (סי' י' וי"ג) דאף ר"י שנחלק על רש"י גבי לולב, בהדס מודה דהיינו נשרו, והראב"ד גרס במתני' נפרטו, ומפרש דהיינו נשרו, ומפורש בראב"ד סי' מ"ז דאינו פוסל אלא ברוב העלין, וכ"ה לפי' רש"י והרא"ש, כמבואר ברא"ש סי' י"ג.

[צז] גמ' סוכה ל"ב ב'.

[צח] כ"כ הר"ן שאין ראוי להקל בכך, וכן העלה מרן הב"י לשיטת הראב"ד והרא"ש דקי"ל כוותייהו, וקיימו דבריו המאמר מרדכי סק"ה, והגהות מעשה רוקח, ופי' הב"י שהוא כשיטת הגאונים דס"ל דבעינן כולו עבות ולא סגי ברובו, ור"ל כמו שפי' הלבושי שרד (ס"ק י"ח, על הט"ז סק"ח) דבפרט זה דלא סגי ברוב בכל קן אלא בעינן כולו עבות, אבל לענין אורך ההדס ודאי פליגי הראב"ד והרא"ש על שיטת הגאונים דסגי ברובו עבות, [ועי' במאמ"ר סוף סק"ה שנתקשה בד' הב"י].

[צט] גמ' ל"ב ב', טושו"ע תרמ"ו ס"א.

[ק] מתני' ל"ב ב', וכפי' הב"י דלד' הרא"ש והטור קאי על יבשות העלין. ואופן חישוב הרוב, אם העלים שברוב אורך שיעורו יבשו, ודאי פסול, ואם יבשו רוב הקינין או רוב העלין, ג"כ יש לפסלו וכמבואר בחזו"א סי' קמ"ו סק"א – סק"ו לענין נשרו וה"ה בזה.

[קא] גמ' ל"א א', טושו"ע שם.

יח. הדם שיבשו רוב עליו, ונשתיירו שלשת העלים שבראשו לחים, כשר[קד].

יט. יבשו העלים שבראשו ושאר עלי ההדם לחים, כשר[קה].

נקטם ראשו

כ. הדם שנקטם ראש עצו, ואין קטימתו ניכרת מחמת שחופים אותו העלים שבראשו, כשר[קו], ויש פוסלים[קז], וטוב להחמיר במקום שאפשר ליקח אחר[קח]. ולכל הדעות יש הידור מצוה בהדם שאינו קטום[קט].

[קב] ועי׳ במאירי במגן אבות סי׳ קע״ג ששיעור פריכה בצפורן עם שיעור כליון הירקות אחד הוא, או שמא אף קודם שילבין לגמרי נפרך הוא בצפורן, ובמג״א סק״ו בשם המשאת בנימין סי׳ י״ז משמע דנקט שקודם הוא נפרך בצפורן, וכמש״כ הפמ״ג בא״א שם, וכ״ה ד׳ הגר״א בהערה הבאה.

[קג] שו״ע תרמ״ו ס״ז. וכ׳ הגר״א בביאורו דהכא אף להרמ״א שהיקל לגבי לולב עד שיהא נפרך בצפורן, לגבי הדס אין חושש להחמיר כשיטה זו, ואינו נפסל אלא בהלבינו פניו. ע״כ. ומ״מ המחמיר לחוש אף לשיטת התוס׳ שפסלו בנפרך בצפורן, תבא עליו ברכה.

[קד] גמ׳ ל״ג א׳ וכפי׳ רש״י, הרי״צ גיאת, הרמב״ם פ״ז ה״ח [לפי פי׳ ר״א מן ההר ורבינו מנוח פ״ח ה״ה] דסגי בשלשת העלין שבראשו של כל בד ובד, וכ״פ השו״ע בדעה ראשונה שהיא הסתם, ואמנם הביא השו״ע די״א דסגי כשהעלה שהוא מורכב על שניהם לח, והיא שיטת הרא״ש סי׳ י׳, מ״מ הלכה כסתם, וכמ״ש כאן בכה״ח ס״ק ג״ן, וכ״כ המשנ״ב ס״ק כ״ו דהלכה כדעה הראשונה.

[קה] טור ושו״ע תרמ״ו ס״י, וכפי שפי׳ מרן בב״י דקאי על יבשות העלין, וביאור שיטתו ויישוב קושיות הב״ח עי׳ בספר פרי עץ הדר בביאורים, וכן מפורש בראב״ד (סי׳ מ״ט) דכיון דאם נקטמו העלין שבראשו אינו פוסל כ״ש אם יבשו דלא פסלי, דאי בעי שקיל להו, וכ״ד הרמב״ן (סי׳ ס״ג) מטעם דאם מיעוט הלח שבראשו מציל על רובו היבש, כ״ש רובו הלח יציל על מיעוט עלין היבשים שבראשו.

[קו] שו״ע תרמ״ו ס״י בדעת הסתם, והטעם משום דהדס עליו חופין את עצו ואין קטימת הראש ניכרת בו.

[קז] כן שיטת הראב״ד וסיעתו והובא בשו״ע בשם יש פוסלין.

[קח] כ״כ הרמ״א בהגה, וכן היא דעת השו״ע שהביא דעה זו בשם י״א, שכוונתו לחוש לכתחילה לדעה זו כמש״כ רבינו השתילי זיתים בהקדמתו מד׳ הפוסקים, ולכן גם כאן העלה הגהה זו.

[קט] כמבואר בראב״ד סי׳ י״ח.

כא. נקטם ראש עצו וקטימתו ניכרת, כגון שהעץ גבוה מן העלים שבראשו, או שנשרו העלים שבראשו, ויש אומרים אפי' עלה אחד מן השלשה שבראשו, פסול[קי], אך יש לו תקנה ע"י שיקטום העץ עד לקן שתחתיו[קיא], ויש מכשירין בכל ענין[קיב].

כב. שיעור הקטימה הפוסלת י"א שאפי' בכל שהוא[קיג], וי"א שאינו פוסל אלא בנקטם רוב ראשו[קיד].

כג. נקטמו ראשי העלים שבראשו, אין זה נקטם ראשו, וכשר לכו"ע[קטו].

ענפים היוצאים בצידי ההדס

כד. הדס שיוצאים ענפים קטנים בין העלים או בין הקנין[קטז] אם אותם הענפים אינם משולשים יש להחמיר לקטמם[קיז], ואם הם משולשים

[קי] הבית דוד סי' ת"נ כ' לפסול כשמקצת ראשו ערום בלא עלין וקטימתו ניכרת להדיא, והפנ"י ל"ד ב', הפמ"ג א"א ז' ומשב"ז י"ב, בכור"י ס"ק כ"ב, שער הציון אות ל"ב, הוסיפו לפסול אף בנשר עלה אחד בראשו.

[קיא] בכור"י סק"כ, והובא בשעה"צ אות ל"ב.

[קיב] חזו"א סי' קמ"ו סק"ל.

[קיג] כ"כ בבה"ל תרמ"ה ס"ו ד"ה פסול.

[קיד] כמבואר בראב"ד סי' נ"ב, וכנ"ל בהערה הקודמת.

[קטו] ב"י ורמ"א תרמ"ו ס"י.

[קטז] כן מבואר בח"א כלל ק"נ ס"ח, קיצוש"ע סי' קל"ו ס"ד, ומשנ"ב ס"ק ל"ג, ואמנם ד' הגרש"ק בס' החיים תרמ"ו ענף ח' והובא בחיים וברכה אות ס"א, והחזו"א קמ"ו ס"ק ל"א דאין פוסל אלא כשהוא בין העלין דבכה"ג לא הוי עבות, אך עי' בביאורים סי' .... שהוכחנו מד' הראשונים כד' הח"א והמשנ"ב.

[קיז] כמבואר בריטב"א ובר"ן דבכה"ג לכו"ע הוי הפסקה, ולא נחלקו ר"ט ור"ע אלא כשקטמן, וכתב המחה"ש רסי' תרמ"ו דבזה לא מצינו שנחלקו עליהם הראשונים, והסכימו לדבריו הביכור"י סק"ב, והגרש"ק בס' החיים שם, וכך פסקו החיי אדם כלל ק"נ, והמשנ"ב ס"ק ל"ג, אמנם כבר הביא בשעה"צ שם אות ל"ו את ד' הקרב"נ על הרא"ש אות ש' ות' דלד' הרא"ש שדחה פירוש הראב"ד ובעה"מ ס"ל דאין בהם פסול, וע"ז אנו סומכין שאין נזהרין לקטמן, והשעה"צ סייע דבריו מדלא העלה דין זה בשו"ע, גם החזו"א סי' קמ"ו ס"ק ל"א כתב דלד' רוב הפוסקים

כדין, מעיקר הדין כשר אף כשלא קטם[קיח], ומ"מ טוב אף בזה לקטמם[קיט].

כה. כשקוטם ענפים אלו יקטום לכתחילה מעיו"ט[קכ].

עלים גדולים ורחבים

כו. בבה"ג ובהלכות פסוקות לרב יהודאי גאון כתוב שהדס שעליו גדולים ורחבים זהו הדס שוטה הפסול ללולב[קכא], ואף אינו ראוי לתוספת ההדסים לנוי מצוה[קכב], ואע"פ שלא נזכרו דבריו

אין מקור לדין זה, ומ"מ הסכים שיש לחוש למעשה לד' הר"ן, אך כתב דבמקום שיש חשש שיחתוך את ההדס בחתיכת הענפים יש לסמוך ע"ד הקרב"נ שהעיד שהמנהג שלא להקפיד על זה.

[קיח] כ"כ בביאורים סי'..... בביאור ד' הריטב"א והר"ן הנ"ל דדווקא כשאינם עבות יש לקטמם. [ואילו כשהם עבות אדרבא יתכן שפוגם בהידורו אם יקטמם, עיי"ש].

[קיט] כן ד' הרא"ה בחידושיו דאף כשהם עבות הוו הפסקה, וכ"מ מסתימת מהריק"ש שכתב דטוב להסיר הבדין והפארות היוצאין מצידי ההדס, והובא בשתילי זיתים ס"ק כ"א, וכ"ה בח"א, וקיצוש"ע , ולא חילקו בין עבות לאינם עבות.

[קכ] שעה"צ אות ל"ו.

[קכא] וכן הובא בהל' הריצ"ג, בסידור רש"י, ובמחזור ויטרי, [ויש לזה סעד בדברי כמה מן הראשונים שפירשו לשון "שוטה" בעלמא דהיינו רחב, שכ"כ בפי' רב האי גאון לעוקצין פ"ג מ"ד, ערוך ערך לוף, פיה"מ להרמב"ם שביעית פ"ט מ"א, פי' הר"י בן מלכי צדק פ"ב מ"ה, כמובא כ"ז בדברי הגר"י פערלא בקובץ המועדים מוריה, ובספר ארבעת המינים השלם עמ' רמ"ה], ופי' האחרונים דקאי אף בהדס דקיימי תלתא תלתא בקינא, כ"ה בס' עליות אליהו, שו"ת דבר משה (תאומים סי' י"ז), דעת תורה למהרש"ם, הגהות הרא"ש טרויב לבה"ג, האבן האזל, הגרי"פ שם, חיים וברכה אות נ"ה, ועוד, [אמנם המרומי שדה י"ב ב' פי' דקאי אהדס שאינו תלתא בחד קינא ומחמת כן עליו גדולים ורחבים].

[קכב] וזהו מש"כ בה"ג דפסול להושענא בין לחודיה בין בהדי אסא אחרינא, וכבר עמד בהגהות הרא"ש טרויב שם ובמרומי שדה דלפי המבואר בבה"ג ניחא קו' הרא"ש סי' י"ד בשם רב פלטיא גאון על שיטת הבה"ג דפסל הדס שוטה לתוספת והרי אנו רואים שגדלים בערוגה אחת ושוין במראה ובקומה זה יוצאין עליו עבות וזה אין יוצאין עליו עבות, ולפי דברי הבה"ג שלפנינו לא אמר כן הבה"ג אלא בהאי הדס דרברבן ופתיין טרפיה שהוא באמת מינא אחרינא, ואדרבא משמע בהדיא בדברי הבה"ג דהדס דתרי וחד אע"ג דפסול למצוה מ"מ כשר לתוספת בהדי אסא אחרינא. [ובזה נתיישב מנהג תימן להוסיף מהדס שאינו עבות, אליבא דכו"ע, דלא אמר בה"ג לפסול לתוספת אלא הדס שוטה דרברבן ופתיין טרפיה ולא הדס שאינו עבות].

בראשונים ובפוסקים, מכל מקום כתבו אחרונים לחוש לדבריו שהם דברי קבלה[קכג].

כז. ועל פי זה כתבו אחרונים שלא יהא עלה ההדס גדול יותר מאורך ורוחב פרק אמצעי של אגודל[קכד], ויש שכתבו שלא יהיה גדול יותר משני צפורן אגודל[קכה].

פסולי ההדס בשאר ימי חול המועד

כח. כל פסולי ההדס משום מומין שאינם "הדר" הרי הם כשרים לשאר ימי חול המועד[קכו], אולם הדס שוטה[קכז] או שאינו עבות כהלכתו[קכח] פסול אף בשאר ימי חול המועד שהרי הוא כמין אחר.

כט. היה ההדס עבות מתחילתו ונשרו עליו י"א שפסול כל שבעה משום שהדס שאינו עבות אין שמו עליו והרי הוא כהדס שאינו

[קכג] הגהות הרא"ש טרויב לבה"ג, שו"ת דבר משה הנ"ל, והובאו בשדי חמד מערכת הל' סי' קמ"א אות מ"ד, אלף למגן סי' תרמ"ו, חיים וברכה אות נ"ה.

[קכד] כ"כ בהגהות הרא"ש טרויב על הבה"ג, והביאו בהגהות מנחת פתים, ויסוד הדברים במהרי"ו ומהרי"ל שהביאו הפוסקים ביו"ד סי' ל"ה ס"ג די"א שעלה הדס הוא כצפורן של אגודל, וי"א כפרק אמצעי של אגודל, ובפר"ח שם שיעור נוסף לחומרא כשני צפורן אגודל, ומבואר בתבו"ש שם דהיינו שיעור אורך ורוחב צפורן ואורך ורוחב פרק אמצעי עיי"ש, ומה שחשש הרא"ש טרויב רק ליותר מפרק אמצעי נראה שזה משום ההדסים בינונים שבימינו שעליהם גדולים מצפורן אגודל, כמתבאר מד' מהרש"ם בדעת תורה ליו"ד וס' תורת זבח למהרד"ח המובא בזבחי צדק וכה"ח יו"ד שם, וכ"ה בס' ארבעת המינים השלם עמ' קס"ט, ודלא כס' אלף למגן שכ' לחוש אף ביותר מצפורן אגודל. [ועי' ס' ארחות רבינו ח"ב עמ' רמ"ז דהחזו"א והגרי"ז והקה"י נהגו ליטול למצוה "הדס תימני" שעליו גדולים ורחבים יותר מן ההדס הצפתי].

[קכה] מהרש"ם דעת תורה יו"ד סי' ל"ה.

[קכו] ראה מה שצויין בזה בהל' לולב הערה צ"ד.

[קכז] כן כתבו הראב"ד הל' לולב (סי' ז') הרמב"ן הל' לולב (סי' ט"ז), הרא"ה הריטב"א והר"ן במתני' דר"פ לולב הגזול, מכתם ל"ב ב', המאירי במגן אבות (סי' ב'), אוהל מועד, ארחות חיים בשם בעל ההשלמה, הובא בב"י סוסי' תרמ"ו, רבינו ירוחם, הביאו הב"י תרמ"ט ס"ו.

[קכח] והיינו דלמאי דקי"ל דלעיכובא בעינן עבות ברובו כל שאינו עבות ברובו ה"ז פסול כל שבעה, וה"ה להראשונים דבעינן עבות בכולו לעיכובא, דכל שאין כולו עבות פסול כל שבעה, כן מוכח בדברי הראשונים הנ"ל ודלא כחידוש שו"ת הלק"ט ח"ב סי' רכ"א שכל שיש בו קיני עבות אע"פ שאינו עבות ברובו כשר בשאר ימים.

עבות מתחילתו[קכט], וי"א שכיון שמתחילתו היה עבות הרי הוא בכלל מין הדס ופסולו מטעם הדר וכשר כל שבעה[קל].

הלכות ערבה

מהותה

ל. ערבי נחל שאמרה תורה הוא מין ידוע הנקרא ערבי נחל, מפני שרוב מין זה גדל על הנחלים, אבל גם הגדל במדבר או בהרים, כשר[קלא] אף לכתחילה[קלב], וכן מנהג העולם[קלג].

סימני הערבה

לא. חכמים ז"ל נתנו שלשה סימני היכר לערבה, ואלו הם, 'קנה שלה אדום', 'עלה שלה משוך כנחל', כלומר שהוא ארוך וצר, ו'פיה חלק', כלומר שסיומת העלים חלקה ללא פגימות.

לב. מין שקנהו ירוק, וע"י שמכה בו השמש נעשה אדום הרי זה ממין ערבה הכשרה[קלד].

[קכט] הריטב"א במתני' ד"ה נפרצו דאם נשרו מקצת עלין פסול לפי שאין שמו עליו, וזה לשיטתו דבעינן כולו עבות וה"ה לדידן בנשרו ברוב אורך שיעורו, וכ"כ הח"א כלל ק"נ ס"ג, שו"ע הגר"ז תרמ"ט סכ"ב.

[קל] כ"כ השעה"צ סי' תרמ"ז ס"ק י"א שכן משמע מד' הה"מ בד' הרמב"ם שכל הפסולים שהזכיר בפ"ח כשרים כל שבעה, והרי הרמב"ם כלל שם גם פסול נשרו רוב עליו בהדס, [ויש להעיר על דבריו דהרמב"ם בהל' ה' לא הזכיר נשרו עליו לפסולא אלא כתב מהו הכשרו לעיכובא], וכ"כ בשו"ת פני יהושע או"ח סי' ג' להוכיח מד' הרמב"ם שכתב דין נשרו עליו בפ"ח שבו הזכיר פסולין מחמת מומין ולא בפ"ז ששם כתב המינין הכשרים, וכן משמע בלבוש סי' תרמ"ו ס"ד.

[קלא] רמב"ם פ"ז ה"ג, ושו"ע תרמ"ז ס"א.

[קלב] הרא"ש סי' י"ג שכן מנהג רבותיו ושכ"מ ברמב"ם פ"ז ה"ג, וכ"כ הטור כאן שד' הרא"ש והרמב"ם להכשיר לכתחילה, וכן דקדק בפי' ר"א מן ההר מד' הרמב"ם, וכ"כ השתילי זיתים סק"ג, ושלחן גבוה סק"ב, בדעת מרן השו"ע, וכן פסקו הט"ז סק"ב, א"ר, משנ"ב סק"ג.

[קלג] הרא"ש סי' י"ג. ומכל מקום נראה כי כשיש לפניו ערבות הגדלים על הנחל עדיף ליקח מהם שיוצא בכך ידי רש"י והראשונים שהצריכו גדל על הנחל.

[קלד] ב"י, הובא ברמ"א תרמ"ז ס"א, ושתילי זיתים סק"ב.

לג. שלשת סימנים אלו מעכבין בכשרות הערבה שאם חסר בה אחד מסימנים אלו, פסולה[קלה], ולכן מין ערבה שאין קנה שלה נעשה אדום אף ע"י השמש, אין יוצאים בה ידי חובה[קלו].

לד. אך יש מין ערבה הכשרה אע"פ שאין לה אלא שני סימנים שקנה שלה אדום ועלה שלה משוך, אבל פיה אינו חלק אלא יש בו פגימות קטנות עד מאוד[קלז], ונקראת בלשון הגמרא 'חילפא גילא', וזו היא הערבה המצויה בידינו כיום[קלח].

מספר בדי הערבה

לה. דרשו חכמים (סוכה ל"ב ב') ערבי נחל שתים, ודרשה זו ממשמעות ערבי בלשון רבים, ומיעוט רבים שנים[קלט], מכאן שצריך שני בדי ערבה למצוה[קמ].

[קלה] כ"כ במחזור ויטרי סי' שס"ו ערבה שאין בה ג' סימנים הללו אינה ערבה ופסולה ללולב, וכו', שמעינן מהכא שצריך להחמיר בדבר לפסול כל ערבה שאין לה ג' סימנים הללו, וכן משמע מד' מרן הב"י שכתב דאי לאו דאדום מחמת השמש מיקרי אדום לא משכחת לה ערבה כשרה לדידן, ומשמע אע"פ שיש לה שני סימנים, וכ"כ הלבוש דכשיש לה 'כל' הסימנים הללו היא כשרה, וכ"כ הפמ"ג משב"ז סק"א בשם הב"ח והלבוש, וכ"ה בביכור"י סק"א.

[קלו] אך יש להעיר דמן הסתם כוונת הב"י שנעשה אדום ע"י השמש היינו צבע 'חום' שזה מה שנעשה ע"י השמש ולא אדום ממש, וכבר מצינו בדברי רס"ג בסידורו והובא באבודרהם ועוד ראשונים, שיהיה פני הלולב שהוא הצד 'האדום' כנגד פני המתפלל, וכן הב"י סי' תרמ"ה מכנה הקליפה שמצד פני הלולב 'דבר אדום', ועינינו הרואות שהוא צבע 'חום', וראה עוד ברש"י פ' ויצא ל' ל"ב, שחום דומה לאדום.

[קלז] כן פירש הרמב"ם דברי הגמ' דומה למגל כשרה דהיינו שפגימותיה קטנות עד מאוד, ודומה למסר פסולה היינו שפגימותיה גסות, וכן פירשו הר"י מלוניל, הארחות חיים, הכל בו, המאירי, וס' צרור החיים, וכך פסק בשו"ע תרמ"ז ס"א. [אמנם רש"י פירש דדומה למגל היינו שפגימותיה כולן נוטות ועקומות כלפי בית יד שלה, ודומה למסר היינו שפגימותיה הולכות נכחן שיש להם שני עוקצין כפגימות סכין].

[קלח] כ"כ הלבוש ועטרת צבי, וכן בימינו הערבות שבא"י יש להם פגימות דקות, [והם נוטות ועקומות ולכן כשרות אף לד' רש"י], והערבות מזן "מוצא" פגימותיהן דקות עד מאוד, והערבות מנחל הירקון פגימותיהן גסות יותר וגם אותם הכשיר החזו"א זיע"א כמובא בס' ארחות רבינו ח"ב עמ' רנ"ג.

[קלט] עי' רבינו ירוחם.

אורך בד הערבה

לו. אורך בד הערבה הוא, לכתחילה 30 ס"מ, בדיעבד די ב – 25 ס"מ[קמא].

לז. שיעור זה נמדד בעץ בלבד ולא בעלים[קמב], ותחילת המדידה מהעלה האחרון שבבד, אבל העץ שתחתיו אינו מצטרף לשיעור[קמג].

ערבה יבשה

לח. ערבה שיבשו רוב עליה, פסולה, כמשו רוב עליה, כשרה[קמד].

לט. ואיזו היא יבשה שתכלה כל מראה ירקות שבהם עד שילבינו פניהם, ואפילו נתייבשו עד שנפרכים בצפורן, אם עדיין ירוקים הם, כשר[קמה].

מ. מי שאינו בקי בשיעור זה של כליון הירקות, ישרה את הערבה יום או יומים במים, ואם יחזרו ללחותם לכמות שהיו במשמושם ובמראיהם, כשרה[קמו].

[קמ] דרשת ר' ישמעאל בברייתא, וכותיה פסקו הרמב"ם פ"ז ה"ז, הריצ"ג בשם רב שר שלום גאון, וכ' הה"מ שכן דעת כל הגאונים, וכ"פ הרא"ש הטור ושו"ע סי' תרנ"א ס"א.

[קמא] ראה מה שצוין בענין זה בהל' לולב. [לשיעור הקטן, לכתחילה 24 ס"מ, בדיעבד 20 ס"מ].

[קמב] משנ"ב סי' תר"נ סק"א מדברי הריטב"א כ"ט ב'.

[קמג] כ"כ החזו"א סי' קמ"ו סק"ח לגבי הדס, ומדבריו שם סק"ד נראה שהדס וערבה שוין לדין חיפוי העץ בעלין. אלא שכ"ז הוא כשנחתך העץ סמוך לשרשו אבל אם היה הבד ארוך ונחתך בין העלים, באופן זה מצטרף העץ שתחתיו לשיעור, ואותו מקום חשוב כנשרו עליה. חזו"א שם.

[קמד] מתני' ל"ג ב', וכבר פירש מרן הב"י לגבי הדס דקאי על יבשות העלין וה"ה לגבי ערבה. והיינו ברוב עלין כמפורש בראב"ד סי' מ"ז דיבשות דהדס וערבה ואתרוג היינו ברוב, ועי' בשעה"צ תרמ"ז סק"ו שלמד כן מדין נשרו, אך להאמור הדין מפורש בראב"ד גם לגבי יבשו. ואופן חישוב הרוב הוא כמבואר להלן בדין נשרו רוב עליה.

[קמה] הראב"ד סי' נ"ט, והביאו הביכור"י תרמ"ז סק"ד.

[קמו] הראב"ד סי' ס"א כתב כן לענין הדס, אך במאירי במגן אבות סי' קע"ב מבואר שדברי הראב"ד אמורים אף לגבי ערבה.

מא. יבשו רוב העלים ונשתיירו שלשה עלים לחים בראשה, עיין בהערה[קמז].

מב. יבשה רוב שדרת הערבה, או ראש השדרה, כשר, ויש פוסלים[קמח].

נשרו עליה

מג. ערבה שנשרו העלים שברוב אורך שיעורה[קמט], פסולה[קנ].

מד. וכתבו הפוסקים שצריך ליזהר בזה מאוד שמצוי שנושרים העלים על ידי תחיבת הערבה לתוך אגד הלולב או על ידי נענוע[קנא].

מה. ערבה שארוכה משיעור שלשה טפחים ונשרו העלים שברוב השלשה טפחים, ובצירוף אורכה יש רוב שלא נשרו, כשרה[קנב].

מו. נשרו מקצת עליה, כשרה[קנג]. וי"א שאין ערבה זו כשרה לכתחילה[קנד], וי"א שאף לכתחילה כשרה[קנה], וכיון שערבות

[קמז] הנה מסתימת הפוסקים בזה משמע דלא נאמר דין זה דנשתיירו שלשה בדי עלין לחין אלא לגבי הדס ולא לגבי ערבה, אמנם עי' ברמב"ם פ"ז ה"ח שמשמע בהדיא דאף בערבה הדין כן, וכ"נ מד' הראב"ד סי' מ"ז, וכן מוכח בד' הראב"ד סי' מ"ג שכתב כן אף לענין לולב, וא"כ כ"ש לענין ערבה דמהני, והמאירי במגן אבות סי' קס"א נסתפק בזה אם גם לגבי ערבה ראוי לומר כן, או שמא דוקא בהדס שהדרו בעבותו. וצ"ע.

[קמח] ראה מה שצוין בזה בהל' הדס סעיף ל'.

[קמט] חזו"א סי' קמ"ו סק"א – ד'. ואם נשרו רוב מספר עליה אך ברוב שיעורה עליה קיימים, נראה שהוא בכלל הספק בחזו"א שם לענין הדס.

[קנ] במתני' ל"ג ב' תנן נפרצו עליה פסולה ופי' הרא"ש סי' י' י"ג דנפרצו דהדס וערבה היינו נשרו בין לפי' רש"י בין לפי' ר"י, והראב"ד סי' מ"ו הביא גירסת הספרים דגרסי נפרטו במקום נפרצו, דהיינו נשרו, וכ"פ הטור והשו"ע תרמ"ז ס"ב.

[קנא] מג"א סק"א, והובא באחרונים, ומשנ"ב סק"ח.

[קנב] בכור"י סק"ו. ויל"ע לד' הפמ"ג שהסתפק גבי הדס אם צריך שיהיה העבות במקום אחד אם גם לגבי ערבה ס"ל כן או שמא דווקא גבי הדס דבעינן עבות נסתפק לומר כן.

[קנג] מתני' ל"ג ב'.

[קנד] כ"כ המג"א תרמ"ז סק"ג לדקדק לשון מתני' כשרה משמע דיעבד, והובא בשתילי זיתים סק"ז, וכוונת המג"א לכאו' לגמ' ריש חולין דדייקינן ושחיטתן כשרה דיעבד, וכן מבואר בתוס' יבמות ק"ב א' (ד"ה ה"ה דאפילו), [ועי' גם תוס' גיטין פ"ח א' ד"ה וכך היו ובמהרש"א שם], וכיוצ"ב פי' הגר"א סי' תרמ"ה ס"א משכ"כ הרמ"א מצוה מן המובחר בלולב שלא נפרדו עליו, דכשר

מצויות טוב לחוש בזה לכתחילה[קנו], ולדברי הכל הידור מצוה בערבה שלא נשרו עליה כלל[קנז].

נקטם ראשה

מז. ערבה שנקטם ראש העץ שלה, פסולה[קנח], והרמב"ם מכשיר בזה[קנט], אבל הלכה כדעה ראשונה[קס].

מח. נקטם העלה או העלים שבראשה אין זה נקטם ראשה, וכשרה[קסא].

בדיעבד דוקא משמע, ועי' בדמשק אליעזר שם שעמד בדבריו. וע"ע בשד"ח מערכת הכ' כלל כ"ט מש"כ בכל זה. וכתב הבכור"י סק"ט דלפי"ז אפי' נשר עלה אחד לא יטלנה לכתחילה.

[קנה] הא"ר השיג על דברי המג"א דמתני' קתני לה בהדי של בעל דכשרה לכתחילה, עוד כ' דלד' היראים המובא במרדכי דנקטם ראשו בהדס פסול היינו רק לכתחילה, ובדיעבד כשר, א"כ כשר היינו לכתחילה, והובא באחרונים, ומשנ"ב ס"ק י"א, וכ"כ בשו"ת גבעת שאול סי' ע"ו המובא להלן הערה מ"ב.

[קנו] מחה"ש, שו"ע הגר"ז ס"ה, משנ"ב ס"ק י"א.

[קנז] כ"כ הראב"ד סי' ס"ה דאף הפגומים הכשרים ביום ראשון ה"מ היכא דלא משכח שלימים אבל היכא דמשכח שלימים מצוה בשלימים משום זה א-לי ואנוהו, ואמרינן נמי הידור מצוה עד שליש במצוה ואם אמרו להדור מצוה עד שליש, כ"ש בין פגום לשלם. עכ"ל. ומבואר שהוא עדיף מהידור בעלמא.

[קנח] כן דעת הרמב"ן הל' לולב סי' כ"ט דדוקא בהדס מכשרינן בנקטם ראשו משום שעליו חופין את קטימתו, והובא במ"מ ובב"י כאן, וכן שיטת הרי"ד שהובא בר"ן ובראי"ש, וכ"ה לטעם א' שכתב רבינו מנוח.

[קנט] וטעמו משום שמפרש הטעם להכשר ההדס כשאר טעמים שהובאו בהל' הדס הערה נ"ה, וכן מפורש בספר המכתם והובא בארח"ח וכל בו, וכ"כ רבינו ירוחם.

[קס] בשו"ע הביא מרן דעה ראשונה בסתם, ונקטינן כהסתם כפי הכלל המסור בידינו מגדולי הפוסקים, וכמש"כ כאן השכ"ג, שלחן גבוה סק"ז, וכה"ח ס"ק כ"א. [ונשמע מכאן דלא כהפמ"ג בפתיחה ובכ"מ שאין כלל זה אמור במקום שהביא השו"ע דעה החולקת בשם אומרה, שהרי כאן כתב השו"ע והרמב"ם מכשיר בנקטם ראשה, ואפ"ה כתבו דקי"ל כהסתם]. וזה דלא כא"ר והפמ"ג שסמכו לברך באין לו אחר, ונחלק עליהם הבכור"י (סק"ז) וכתב דביום ראשון לא יברך ובשאר ימים יברך, ברם לדידן אף בשאר ימים לא יברך, וכ"נ ד' המשנ"ב שהביא הכרעה כדעה ראשונה, ולא חילק בין יום ראשון לשאר ימים, וכן דקדק בכה"ח מד' הח"א והגר"ז שלא הביאו ד' הרמב"ם כלל.

[קסא] ראה מה שהובא בזה בהל' הדס הערה ס"ד, ובנוסף לזה הביא בחיים וברכה אות רמ"ו תשו' גבעת שאול סי' ע"ו שערבה שנשר ממנה עלה העליון הרי היא כשרה לכתחילה.

מט. ומכאן נלמד דמה שיש נוהגין להדר אחר 'לבלוב' בראש הערבה אינו מן הדין, שהרי אף אם נשר העלה שבראשה כשרה, ואין זה אלא להידור בעלמא[קסב].

פסולי הערבה בשאר ימי חול המועד

נ. כל פסולי הערבה משום מומין שאינם "הדר" הרי הם כשרים בשאר ימי חול המועד[קסג], אולם הצפצפה פסולה כל שבעה שאינה מין ערבה הכשרה[קסד].

נא. יש מן הראשונים הסוברים דערבה שנשרו רוב עליה אין שמה עליה, ופסולה כל שבעה[קסה], אך יש הסוברים שאף נשרו מטעם הדר הוא, וכשרה בשאר ימים[קסו], וכן נראית דעת מרן השלחן ערוך[קסז].

[קסב] וטעם הידור זה כ' בחיים וברכה שם עפ"י שיטת העיטור (צ"א ע"ג), והריא"ז, דערבה שנשרו רוב עליה ונשתייר עלה אחד בראשה, כשרה, ולסברתו י"ל דהכל תלוי בראשה, ואם נשר העלה בראשה פסולה, עכ"ד. עוד י"ל דחוששים לשיטת המאירי וכ"נ ברש"י דנקטם ראשה היינו העלה שבראשה. ויש אומרים שטעם הידור זה כדי שנדע בודאי שלא נקטם ראש העץ. ובארחות רבינו (עמ' רנ"ג) כתב שהקה"י זיע"א לא היה מהדר אחר לבלוב. ועי' מה שהובא משמיה דהגרש"ז אויערבאך זצ"ל בהליכות שלמה פ"י סי"ד ובדבר הלכה שם, שאע"פ שעפ"י מומחים אם אין לבלוב הוא מפני שנשר, ובנשירתו נושר ממנו גם שרשו, המכונה קדקוד הצמיחה אשר אולי נדון כגוף הבד ולא כעלה גרידא, מ"מ כיון שכך הוא דרך גידולו שבסוף צמיחתו נופל מן הבד, אין זה חשוב כנקטם.

[קסג] ראה מה שצוין בהל' לולב הערה צ"ד.

[קסד] כמו שפירשו כל הראשונים שצוינו שם. וכ"ה בב"י סי' תרמ"ט, שתילי זיתים שם ס"ק כ"ח.

[קסה] כן שיטת הרמב"ן הל' לולב סי' י"ז, והריטב"א, וכן פסקו הח"א כלל ק"נ ס"ג, שו"ע הגר"ז סכ"ב.

[קסו] כן מתבאר ד' רש"י כ"ט ב' דנפרצו עליו משום הדר הוא, והרי רש"י מפרש נפרצו אף בלולב דהיינו נשרו ואינם מחוברין בשדרה אלא ע"י אגודה, וא"כ ה"ה לנשרו בערבה שפסולו משום הדר הוא, וכן הביא בשעה"צ מרבינו מנוח פ"ח ה"ו, והוסיף לדקדק כן בדברי הרמב"ם לפי מה שפי' הה"מ דכל אלו הפסולים וכו' כשרים כל שבעה, היינו כל הפסולים שהוזכרו בפ"ח, [אכן דיוק זה צ"ע שהרי באמת לא הזכיר הרמב"ם פסול נשרו עליו בערבה בפרק זה כלל].

[קסז] כן נראה מסתימת דבריו בסי' תרמ"ט ס"ה, ובד' השו"ע דיוק זה א"ש שהרי הזכיר פסול נשרו בסי' תרמ"ז ס"ב.

החלפת הערבה בימי חול המועד

נב. הידור מצוה להחליף את הערבה בכל יום מימי חול המועד בערבה חדשה[קסח], וכן נהגו בכמה קהילות ישראל[קסט], ויש שלא נהגו בכך[קע].

הלכות אתרוג

מהותו

נג. פרי עץ הדר הוא האתרוג, הדר באילנו משנה לשנה[קעא], כלומר הפרי שחנט בשנה אחת מצוי עדיין בעץ כשחונט הפרי של שנה הבאה, וזהו האתרוג, שאין פרי אחר עושה כן[קעב].

מצוה מן המובחר

נד. למצוה מן המובחר נהגו לחזר אחר אתרוג גדול[קעג], שיהא זקוף ומשופע לצד ראשו כדמות לב, ושצבעו צהוב[קעד].

[קסח] רמ"א סי' תרנ"ד בדרכי משה ובהגה, והעלהו בשתילי זיתים.

[קסט] מנהג זה הובא ברמ"א שם, וכן בלקט יושר (עמ' קמ"ז) שכן נהג בעל תה"ד.

[קע] עי' בב"י סי' תרנ"ד שהביא דברי היראים סוף מצוה תכ"ב שכתב מנהג טוב וכשר לתת הלולב והערבה במים כדי שלא ייבשו. ומבואר שלא נהגו להחליף הערבה בכל יום, גם בליקוטי חבר בן חיים כ' שהחת"ס זיע"א לא נהג להחליף, וכן בקהילות תימן שנהגו להוסיף הדסים לא נהגו להחליף הערבות, כי באמת ע"י אגודה זו נשמרות הערבות בלחותן כשכורכם במטלית לחה כפי המנהג. וראה בס' כשרות ארבעת המינים שהביא מן החדש מס' טעמי המצוות להרדב"ז שכתב שהערבה הוא כנגד הס"מ וכו' ומש"ה אינו נוהג להחליף הערבה כל שבעה דכמשה עדיף טפי.

[קעא] דרשת רבי אבהו בגמ' סוכה ל"ה א', ואמנם בגמ' שם דרשות נוספות אך הטור תפס דרשא זו, וכ"ה ברבינו מנוח רפ"ז, ואפשר משום שסתמה כן הגמ' ל"א ב'.

[קעב] רש"י ל"א ב' ד"ה הדר. [וכבר עמד בתשו' הרמ"א סי' קי"ז שסימנים אלו שדרשו חז"ל כולם ישנם גם בלימון ובתפוז, וע"כ צ"ל כמש"כ הרמב"ם בהקדמה לפיה"מ שאנו מקובלים מסיני במינים אלו וחז"ל רק פירשו היכן הם רמוזים במקרא. וכ"כ הריטב"א סוכה ל"ה א'].

[קעג] מהר"י צובירי זצ"ל כנסת הגדולה ח"ב עמ' תמ"ו, כל הרבנים שליט"א.

אתרוג המורכב

נה. אתרוג המורכב בלימון או במין אחר, הסכימו רוב הפוסקים שהוא פסול מן התורה, ואפילו בשעת הדחק, אין ליטלו[קעה]. ואף אתרוג שהוא ספק מורכב, פסול הוא למצוה[קעו].

נו. ולכן כתבו הפוסקים שאין ליטול אלא אתרוגים שיש מסורת עליהם המקובלת מדור דור על האתרוגים שהם בחזקת כשרות[קעז], וכיון שזכינו למסורת נאמנה מדור דור על האתרוג התימני שאינו מורכב, וגם כל הסימנים שאמרו חז"ל על האתרוג מופיעים בו, אין ליטול אלא מאתרוג זה[קעח], ומכל מקום כיון שבארץ ישראל יש שהרכיבו גם את האתרוג התימני, על כן אין לקנות אלא ממי שיש לו כתב הכשר ע"י רב מוסמך, והמוכר ירא שמים ונאמן שלא החליפם באחרים[קעט].

[קעד] מהר"י צובירי זצ"ל שם, וראה להלן בענין 'מראה האתרוג' מקורות שצבע האתרוג הראוי הוא בצבע צהוב.

[קעה] הטעמים לפסול אתרוג המורכב בקצרה: א) על ידי ההרכבה בטל ממנו שם אתרוג והרי הוא מין אחר והמצוה ליטול מין האתרוג בדוקא . ב) כיון שאינו דומה לגמרי לאתרוג הרי זה 'נדמה' ופסול . ג) משום שנאמר אתרוג, שיהיה כולו מין אתרוג ולא מקצת אתרוג . ד) משום שנעבדה בו עבירה בהרכבה, ודבר שנעבדה בו עבירה מאוס לגבוה . ה) משום חסר, שחלק המין האחר שבאתרוג המורכב חסר הוא במין האתרוג . ו) משום שחלק המין האחר מחסרו משיעור כביצה. כל מקורות הפוסקים בענין זה עי' בהרחבה בספר פרי עץ הדר.

[קעו] כן מתבאר בדברי רוב האחרונים בתשובותיהם, וכ"כ בתשו' חכם צבי סי' קס"א, ובשו"ת דבר משה (תאומים) סי' י"ז, וכן מבואר בבכור"י תרמ"ח ס"ק נ"ג, משנ"ב תרמ"ח ס"ק מ"ה, חיים וברכה אות קע"ג, ודלא כשו"ת שואל ומשיב רביעאה ח"ב סי' קכ"ו.

[קעז] שו"ת חת"ס או"ח סי' ר"ז, ומשנ"ב תרמ"ח ס"ק ס"ה.

[קעח] ראה בעריכת שלחן סי' תרמ"ח סי"ח מה שכתב באורך, וכן בקונטרס 'האתרוג שעליו דיברה תורה' מאת הרב צמח יצחק הלוי (קאצ'י), ובדברי הגר"ש מחפוד שליט"א בסוף הקונטרס שם. וידוע מה שהעידו בשם החזו"א שכשר הוא לברכה, ויש להוסיף מה שהובא במעשה איש ח"ה עמ' צ"ז עדות שהג"ר יואל קלופט זצ"ל שאל לחזו"א איזה אתרוג לקחת, השיבו רבינו הרי יש לך אתרוג תימני.

[קעט] משנ"ב שם.

שיעור האתרוג

נז. שיעור האתרוג, למטה כביצה בינונית, ובפחות מזה פסול[קפ] אף בשעת הדחק[קפא].

נח. נפח כביצה בינונית לפי מידות זמננו מעיקר הדין הוא 50 סמ"ק[קפב], אך ראוי לבעל נפש להדר באתרוג בשיעור 100 סמ"ק[קפג].

נט. הידור מצוה שלא יהא האתרוג בשיעור מצומצם של כביצה[קפד].

ס. אין שיעור לגודל האתרוג למעלה, ואפי' הוא גדול שצריך להביאו על כתפו כשר[קפה], ויש מן הפוסקים שכתבו שהידור מצוה שיהא האתרוג בגודל בינוני, לא גדול הרבה ולא קטן הרבה[קפו], אכן מנהג קהילות תימן להדר שיהיה גדול ביותר[קפז].

[קפ] כן פסקו רוב הפוסקים כר' יהודה במתני' ל"ד ב' דאמר בכביצה, וכ"פ בשו"ע תרמ"ח סכ"ב.

[קפא] כ"כ הריטב"א ל"א א', וכ"מ מכל הפוסקים סי' תרמ"ט שלא הכשירו בשעת הדחק אלא הפסולים מחמת מומין.

[קפב] לא מיבעיא לשיטת חכמי ספרד ותימן ההולכים לפי חשבון הדרהם שמסר הרמב"ם בפיה"מ עדויות פ"א מ"ב, ולפי"ז שיעור כביצה הוא 50 סמ"ק, וכ"ה בכה"ח תרמ"ח ס"ק קכ"ח, [אך מש"כ שהוא משקל י"ח דראהם יש שהעירו שמשקל המים כבד מן האתרוג וסגי בפחות מכך], אלא גם לשיטת הצל"ח וסיעתו שנתקטנו הביצים ושיעור כביצה הוא 100 סמ"ק כבר כתבו בשו"ת חת"ס או"ח סי' קפ"א, שו"ת חסד לאברהם תנינא סי' ע"ו, ושו"ת בית שלמה או"ח סי' ק"ז, שכשם שהתקטנו הביצים כך התקטנו הפירות וממילא גמר פרי והדרו של אתרוג הוא כפי שיעור הביצים של השיעור הקטן, והובאה סברת החת"ס בביאור הלכה תרמ"ח סכ"ב.

[קפג] הבכור"י תרמ"ח בתוספת ביכורים לחוש לד' הצל"ח וסיעתו, ונסתפק בסברא זו שכ' החת"ס והאחרונים, ולכן העלה שבעל נפש יחוש להדר אחר אתרוג בגודל שני ביצים שלנו, והביאו הבה"ל שם.

[קפד] שו"ע תרנ"ו ס"א.

[קפה] כר' יוסי במתני' ל"ד ב' וכך פסקו הרי"ף הרמב"ם והרא"ש טושו"ע תרמ"ח סכ"ב, ובגמ' ל"ו ב' מעשה ברבי עקיבא שבא לבית הכנסת ואתרוגו על כתפו.

[קפו] ספר צדה לדרך מאמר ד' כלל ו', הובא בכה"ח ס"ק קכ"ז. וכן מצינו בספר צרור החיים לתלמיד הרשב"א הדרך השישי סי' ה' שכתב דנהגו שבוחרין אותו הבינוני שדומה ללב.

[קפז] כמפורסם, וכן מסרו הרבנים שליט"א.

סא. אתרוג שהיה בו שיעור כביצה ונצטמק לפחות מכביצה, יש אומרים שכשר לצאת בו, כיון שהיה בו שיעור כביצה ונגמר פריו[קפח], ויש אומרים שכל שנתמעט משיעורו, פסול[קפט], משום שאינו הדר[קצ], [ולפי"ז עדיין יש להכשירו בימי חול המועד], אך יש אומרים ששיעור האתרוג הוא מהלכה למשה מסיני כשאר המינים[קצא], ולכן פסול כל שבעה.

מראה האתרוג

סב. מראה האתרוג המהודר הוא צבע צהוב כמראה שעוה וזהב[קצב], וכן נהגו אבותינו לחזר אחר אתרוג בצבע הזהב[קצג].

[קפח] כ"כ הפמ"ג ס"ס תרמ"ח בא"א ומשב"ז לפי המבואר בגמ' ל"א ב' דטעמא דר' יהודה דאמר כביצה משום דבפחות לא גמר פירא, וטעם זה הובא להלכה בלבוש ובשתילי זיתים ס"ק מ"ד, וכתב הפמ"ג דמ"מ בעינן שיעור כאגוז משום מינכר לקיחתה, [אך עי' בתוס' ל' א' ד"ה משום דמשמע דמינכר לקיחתה הוא פחות משיעור אגוז], ואמנם הפמ"ג הניח דין זה בצ"ע מדין התה"ד שבהערה הבאה, אך יש שפסקו כן להלכה, בית השואבה אות צ' וצ"א, חזו"א סי' קמ"ח סק"ב. [וכן צידד האבנ"ז או"ח סי' תפ"ב סק"ז, אלא שבסק"ח דן לפסלו משום שאינו דרך גדילתו].

[קפט] כן מוכח בדברי הטור סי' תרמ"ט והתה"ד ח"ב סי' נ"ב דאתרוג שנחסר עד לפחות משיעור כביצה, פסול, וכבר הרגיש בזה הפמ"ג, ובנשמ"א כלל קנ"א אות ו', ובבכור"י ס"ק מ"ט הוכיחו מזה דלמאי דקי"ל דבעינן הדר ודלא כר"י, א"כ א"צ למאי דדחינן בגמ' דטעמא משום דלא גמר פירא, אלא לעולם טעמא כדקס"ד שאינו הדר, וכ"כ יסוד זה במטה יהודה (ליקוטים לסי' תרמ"ח), וכ"פ בבכור"י ס"ק נ"א, והבאור הלכה סכ"ב ד"ה פסול, וכן נקט בפשיטות לפסול הברכי יוסף המובא בהלכה הבאה.

[קצ] עי' בהערה הקודמת, ובנוסף לכך יש להביא מש"כ רבינו מנוח פ"ח ה"ח קמ"ל שאינו הדר עד שיהיה כביצה לרבי יהודה דהלכתא כותיה שהרי דומיא דננס הוא. ע"כ. [ויש להעיר במה שהביא המהרש"ם בתשו' בחיים וברכה אות רע"ז בהגהה, שכ"ה בתשו' מהרי"ק שורש ס"ב, אך המהרי"ק מפרש שהוא מדין הידור מצוה ואינו לעיכובא, ולא דין הדר המעכב].

[קצא] כן משמע בהדיא ברמב"ן הל' לולב סי' י"ז, ובחיים וברכה אות ד"ש הביא דברי הקרית ספר להמבי"ט דשיעורי ארבעת המינים דאורייתא בכלל שיעורין הלכה למשה מסיני, ושכ"כ הכפות תמרים ל"ה א', ושו"ת חוות יאיר סי' קצ"ב אות ע"ד.

[קצב] בתיקוני זהר תיקון כ"א איתא שאתרוג הירוק הוא משובח, ופירשו הגר"א בביאורו לתיקו"ז, והמשכנ"י סי' קנ"ו [וכ"ה בחוט המשולש סי' כ"ג, ותשו' זו היא לבעל המשכנ"י ולא כפי שיחסוה שם להגר"ח מוואלוזין], דהיינו ירוק כשעוה וזהב, וכן מוכח בזוהר פ' תרומה שהביא בבכור"י ס"ק נ', וכן פירש הגר"ח פלאג'י בשו"ת לב חיים ח"ב סי' קס"ד, ושלא כד' המו"ק שפי' דברי

סג. אתרוג הירוק כעשבי השדה, פסול כל שבעה, משום שלא נגמר פריו[קצד], ועל כן פסול כל שבעה[קצה], וזהו דוקא כשהוא בצבע ירוק כהה, אבל ירוק בהיר, כשר[קצו].

סד. שהה האתרוג זמן מה לאחר שנתלש וחזר למראה צהוב, כשר[קצז], ובכלל זה אם ידוע על מין זה שמצהיב לאחר זמן כשר אף כשהוא עדיין בירקותו[קצח], וכן המנהג בקהילות ספרד[קצט] ותימן[ר] ליטלו אף בעודו בירקותו כשידוע שיחזור למראה אתרוג.

התיקונים דהיינו ירוק ככרתי, ואף הוא הסיק שמראה הזהב הוא מראה המהודר והיפה יותר, ובהגהות למו"ק (הוצאת מ"י) הובא שבהוספותיו לסידורו כת"י, וכן בהגהותיו לתיקו"ז כת"י, הדר ביה היעב"ץ וכ' שיש לפרש התיקונים דהיינו מראה הזהב וכשאר המפרשים.

[קצג] מהר"י צובירי זצ"ל סידור כנסת הגדולה ח"ב עמ' תמ"ו.

[קצד] מתני' ל"ד ב' וקי"ל כר' יהודה דפוסל, ובגמ' ל"א ב' מפרשינן טעמא דר"י משום דלא גמר פירא, וכן פסקו טעם זה בארחות חיים, כל בו, סמ"ק סי' קצ"ג, הלבוש, מג"א ס"ק כ"ג, ט"ז ס"ק י"ח, ביאור הגר"א, פמ"ג, ח"א, שו"ע הגר"ז סכ"ט, שתילי זיתים ס"ק מ"ב, משנ"ב ס"ק ס"ד.

[קצה] כן עולה לפי הטעם שנקטו רוב הפוסקים שלא נגמר הפרי, ואף הב"ח לא כתב אלא שפסול אף מטעם הדר ומודה למה שמבואר מתוס' והרא"ש שפסולו אף מטעם גמר פרי. [אמנם בקרית ספר הנ"ל מבואר שפסולו רק מטעם הדר וכשר בשאר ימים].

[קצו] הפמ"ג א"א ס"ק כ"ג כ' דדווקא ירוק כעשבי השדה צריך שיחזור למראה אתרוג ע"י שמשהין אותו, הא דיהה מעט מעשבי השדה, כשר, דמסתמא נגמר פריו, והובא במשנ"ב ס"ק ס"ד, וכה"ח ס"ק קכ"ב. [ונראה מלשון הפמ"ג דהיינו משום דתלינן מסתמא דנגמר פריו, ור"ל דיחזור למראה אתרוג, אבל אם ידוע שאינו חוזר למראה אתרוג, א"כ חזינן שלא נגמר פריו, ופסול].

[קצז] תוס' ל"א ב' והרא"ש סי' כ"א, ומוכח מד' הב"י דאף ירוק כעשבי השדה יכול לחזור למראה אתרוג, ושלא כמשמעות הט"ז ס"ק י"ח כפי שפירשו הפמ"ג, שירוק כעשבי שדה אינו חוזר למראה אתרוג לעולם, ועי' חזו"א סוסי' קמ"ח.

[קצח] כ"כ הלבוש סכ"א, וכן העלו המג"א והט"ז ממשמעות לשון התוס', נחלת צבי, אז"ו וא"ר שכ"מ להדיא במהרי"ל, חמד משה, קרבן נתנאל על הרא"ש אות ר', שתילי זיתים ס"ק מ"ג, מאמר מרדכי סק"ט, הלכה ברורה סק"ט, חיי אדם כלל קנ"א סט"ו, שו"ע הגר"ז ס"ל, משנ"ב ס"ק ס"ה, חזו"א סי' קמ"ח סק"ג.

[קצט] כ"כ מהר"י מולכו בשלחן גבוה שכן מנהג סלוניקי ליקח ירוק מתחילה ובמשך ימי סוכות חוזר למראיתו, ומשמעות דבריו דלוקחין אותו אף בעוד כולו ירוק, וכן העיד מהר"י נבון בביאוריו לסמ"ג שכן המנהג בעיה"ק ירושלים ת"ו שכל שהתחיל להוריק כמראה אתרוג, או שידוע שדרכו להוריק כמראה אתרוג כשר אפי' בעודו ירוק, והובא בכה"ח ס"ק קכ"ד, ומוכח דכשידוע שדרכו להוריק אפי' לא התחיל להוריק, כשר, וכן העלה בבית השואבה אות ע"ז.

סה. אתרוג הירוק שהצהיבו אותו על ידי תפוחי עץ, כשר[ק].

חזזית

סו. עלתה חזזית על רובו במקום אחד, בין במחובר בין בתלוש, פסול[רב].

סז. החזזית היא כמין אבעבועות דקות[רג] [תרגום או גרב או 'ילפת', או גרבן או 'חזזן'[רד]], והם גבוהים מן האתרוג וניכרים במישוש היד[רה], ובדרך כלל מראה האבעבועות לבנות[רו], אבל גם אם היו במראה האתרוג פסול, שגוף החזזית היא מראה פסול[רז].

סח. אין החזזית פוסלת אלא אם נעשית על ידי עצמות האתרוג, אבל אם נעשה על ידי גורם מבחוץ, אינו נקרא חזזית, ולכן יש להכשיר מה שהאתרוג בגידולו על העץ נדקר מחמת הקוצים ונעשה מקום

[ר] כן המנהג מקובל בקהילות תימן, וכן נראה דעת רבינו השתילי זיתים שהשמיט כל דברי המג"א בשם מהרי"ל. [ומ"מ אף הם מחזרים אחר אתרוג שהצהיב כולו משום הידור מצוה, כנ"ל].

[רא] כך מקובל מגדולי ההוראה. ומכל מקום שאם אתרוג זה לא יצהיב מעצמו אלא על ידי תפוחים, יש לדון אם להכשירו בעודו בירקותו, עי' מש"כ בספר פרי עץ הדר].

[רב] מתני' ל"ד ב'. וד' תוס' רי"ד ופסקי הרי"ד שחזזית אינה פוסלת אלא בשעלתה במחובר, אבל מה שעולה בתלוש אינו חזזית אלא מחמת יובש, והובא בפסקי ריא"ז ושלטי גבורים ובמג"א רסי' תרמ"ח, אמנם הכפות תמרים ל"ד ב' כתב שפוסל אף בתלוש, וכ"כ הפמ"ג א"א י"ט ומשב"ז י"ד כ' דמסתימת כל הפוסקים משמע דפוסל בין בתלוש בין במחובר, וכ"פ הבכור"י ס"ק ל"ו, ביאור הלכה סי"ג ד"ה אבעבועות.

[רג] רש"י במתני' שם.

[רד] כ"כ הערוך ערך חזז, והובא בחי' הרא"ה ועוד ראשונים.

[רה] הרא"ש סי' ט"ו, שו"ע סי"ג.

[רו] כ"ה בפי' הריבב"ן, ובמהרי"ל.

[רז] אמנם בפמ"ג א"א י"ט מבואר דס"ל דאין החזזית פוסלת אלא במראות הפוסלים באתרוג, אך הפמ"ג גופיה בקצת דיני אתרוג צידד דאף שתהיה החזזית ממראה האתרוג פוסלת, וכ"כ במטה יהודה סי' תרמ"ח, וכן מוכח בראב"ד סי' ל"ב והובא ברא"ש סי' י"ז שמראה חזזית הוא מראה פסול לעצמו ממראה הלבן והשחור, וכן מתבאר בדברי המאירי במגן אבות סי' קכ"ח עייש"ה.

הדקירה עקום ואדום, כיון שאינו נולד מעצמו אלא על ידי הקוצים[רח].

סט. יש אומרים שסברא זו אמורה אף לענין שינוי מראה שכל שנשתנה המראה מחמת גורם חיצוני, כשר[רט], ויש אומרים שאין סברא זו אלא לענין שאינה חשובה חזזית, אבל אם נשתנה מראה האתרוג למראה פסול אף אם לא נעשה מעצמות האתרוג, פסול[רי].

שינוי מראה הנוצר על ידי העלים

ע. הפוסקים דנו להכשיר את המראות שנעשים באתרוג על ידי העלים (הנקרא בלשון אשכנז 'בלעטליך') מכמה טעמים, א) שאינם גבוהים משאר האתרוג[ריא]. ב) כיון שרגילים להיות כן הרבה הרי זה חשוב מראה אתרוג[ריב]. ג) כיון שמראות אלו מצויות לרוב הרי זה מכת מדינה וזו דרך ברייתו[ריג].

[רח] תשו' המבי"ט ח"ג סי' מ"ט, הובא במג"א ס"ק י"ט, ומשם, בשתילי זיתים ס"ק ל"ב, חיי אדם כלל קנ"א ס"ט, שו"ע הגר"ז סכ"ג, משנ"ב ס"ק מ"ט.

[רט] שו"ע הגר"ז סכ"ג, ונראה דס"ל להגר"ז דמראה אדום פסול הוא, ומש"ה קשיא ליה דתיפו"ל משום שינוי מראה, ומכאן הוכיח דאף לגבי שינוי מראה אמרינן סברא זו.

[רי] חיי אדם כלל קנ"א סי"א, ולכן למד מד' המבי"ט דמראה אדום מראה כשר הוא באתרוג.

[ריא] מהרי"ל הובא בדרכי משה ובהגהה, וכ' הד"מ דמשמע מד' מהרי"ל דבגבוהים מן האתרוג אין להכשיר.

[ריב] התה"ד סי' צ"ט דהעולם נוהגין להכשיר אותו 'פלאט מאל' ואפי' שהן מורגשים במשמוש היד, דכיון דפי' הרא"ש טעם פסול החזזית משום שאינה ממראה אתרוג והני כיון דשכיחי ורגילי חשיבי ממראה האתרוג. והובא גם טעם זה ברמ"א שם.

[ריג] תשו' הרדב"ז ח"ד סי' קי"א (אלף קפ"ב). ואף שדברי הרדב"ז קרובים לדברי תה"ד וכמו שסיים שם הרדב"ז עצמו שדברי תה"ד מסכימין למה שכתבתי, מ"מ יש בדבריו תוספת חידוש, כי סברת תה"ד היא סברא רק לענין פסול חזזית, ולכן הקדים להביא דברי הרא"ש בשם הראב"ד שאין החזזית פוסל אם הוא ממראה האתרוג, ואילו סברת הרדב"ז סברא כללית היא לכל פסולי הדר שאינו פוסל אם דרכו בכך, ולכן למדו מדין האתרוגים הגדלים ללא פיטמא שכשרים משום שכך דרך ברייתם.

עא. וכתבו הפוסקים שאין לסמוך לכתחילה אלא באופן שאינם גבוהים מן האתרוג כטעם הראשון, אבל באופן שהם גבוהים מן האתרוג אין לסמוך על הטעמים האחרים אלא בשעת הדחק[ריד].

עב. יש אומרים שלדעת הסוברים לקמן שאתרוג הנקלף ונשתנה ממראה האתרוג למראה אחר פסול אע"פ שאינו ממראות הפוסלים, הוא הדין בבלעטליך הגבוהים שאין להכשירם מטעם שהם מראה אתרוג[רטו], אולם דעת הפוסקים נראה שאף להפוסלים בנקלף, יש להכשיר בבלעטליך הגבוהים מטעם שהם מראה אתרוג[רטז].

עג. כשהבלעטליך במראה שחור או לבן או ירוק ככרתי שהוא מראה הפסול, יש מקום להכשירו בשעת הדחק[ריז].

מנומר

עד. היה האתרוג מנומר שיש בו בהרות של גוונים הרבה, פסול[ריח], ויש אומרים שאף אם מנומר במראות כשרים, פסול[ריט], ויש

[ריד] משנ"ב סק"נ, לגבי סברת התה"ד, ולגבי סברת הרדב"ז מר איהו גופיה כתב שראוי לבקש אתרוג אחר להדר את המצוה, ודווקא אם לא נמצא כלל במדינה יטול אתרוג זה ויברך.

[רטו] כן מבואר בביאור הגר"א סי"ג, וכ"כ במקור חיים לחו"י.

[רטז] כן מוכח מד' רוב הפוסקים שהסכימו לד' הטור לפסול בנקלף, ואפ"ה התירו הבלעטליך עכ"פ בשעת הדחק, וע"כ צ"ל כמש"כ במטה יהודה ובמנחת פיתים לחלק דנקלף גרע טפי משום ששינוי מראהו ע"י שנשתנה מברייתו ע"י הקליפה, משא"כ הבלעטליך שהוא מראה האתרוג בברייתו.

[ריז] הגר"א בביאורו סי"ג מפרש שסברת תה"ד סברא היא גם לגבי שאינו פוסל מחמת שינוי מראה הפוסל שהרי דימהו לאתרוג הכושי, אולם הפמ"ג הקשה על היתר הבלעטליך דאכתי יפסל משום שינוי מראה, וכ' אם לא שנאמר דיש להם מראה הכשר, כ"כ בסוסי' תרמ"ח א"א בקצת דיני אתרוג, ומ"מ בא"א ס"ק י"ט כ' הפמ"ג לבאר שאין בחזית כלל פסול של שינוי מראה כיון שכך דרך אבעבוע עיי"ש, ולפי"ז יש להתיר גם במראות הפוסלים, ובנוסף אם הוא שכיח באתרוגים שיש לצרף סברת הרדב"ז, אך בבלעטליך באתרוגי זמננו בד"כ הם במראה כשר וממילא א"א להתיר מכח סברת הרדב"ז.

[ריח] ברייתא ל"ו א'.

אומרים שאינו נפסל אלא אם כן מנומר במראות הפוסלים בו, כמראה החזזית, השחור, והלבן[רכ].

עה. נעשה האתרוג מנומר על ידי משמוש הידים, יש אומרים שפסול[רכא], ויש אומרים שאם נעשה בחג על ידי נטילתו למצוה, כשר[רכב], אבל אם נעשה קודם החג, פסול אף לדעה זו[רכג], ויש מכשירין בכל אופן שכיון שרגילים מראות אלו באתרוג חשוב ממראה האתרוג[רכד].

[ריט] כן כתבו הריטב"א והר"ן דיש שפוסלין בכל ענין, דכשהוא בהרות ברובו אינו הדר ופסול, וכן צידד המאירי במגן אבות סי' קכ"ז, והביא שיטה זו במשנ"ב ס"ק נ"ה, ולשיטה זו נראה שאין מנומר במראות כשרות פוסל אלא ברובו, ודווקא גבי חזזית ושאר מראות הפוסלין אמרו דפוסל במיעוטו, וכן יש לדקדק מד' הרמב"ם שהביא דין חזזית בב' וג' מקומות שפוסל במיעוטו בה"ז, ואילו דין מנומר הביא בסתם בה"ח ולא פירש שפוסל במיעוטו, אלמא דאין פוסל אלא ברובו, [והיינו לכאו' משום דהרמב"ם ס"ל דמנומר פוסל אף במראות הכשרים], וכיוצ"ב יש לדקדק מד' הטור והשו"ע שסתמו לפסול מנומר בסט"ו ולא הזכירו שפוסל במיעוטו, ודין חזזית בב' וג' מקומות כתבו בס"ט, משמע דס"ל דמנומר אינו פוסל אלא ברובו, כיון דפוסל אף במראות הכשרים.

[רכ] כ"כ הראב"ד סי' ל"ב, והובא בריטב"א, בר"ן, ובא"ש סי' י"ז, וכן פירשו בביאור הגר"א סט"ז, והשתילי זיתים ס"ק ל"ז ול"ט את ד' השלחן ערוך.

[רכא] שו"ת תורה לשמה להבא"ח סי' קפ"ב. ומבואר שם שאע"פ שנעשה בחג על ידי משמוש הידים למצוה, פסול.

[רכב] חי' חתם סופר סוכה ל"ו א' דהוי הדר כיון שבאו ע"י המצוה זהו הודו והדרו, וכעין גרדומי תכלת ואזוב דכשרים משום דאתו משיירי מצוה (מנחות ל"ה א') ומים דאתו משיירי טהרה (עי' שו"ע או"ח סי' ק"ס סי"ג). והובא בחיים וברכה אות קנ"ה. ויש להביא סייעתא לדברי החת"ס ממש"כ התה"ד ח"ב סי' נ"ב שפירש הטעם דחסר כשר בשאר ימים משום דשיירי מצוה הוא כגרדומי תכלת ואזוב.

[רכג] כן משמע מד' החת"ס דכל ההיתר הוא משום דאתי משיירי מצוה.

[רכד] ארחות רבינו ח"ב עמ' ער"ה בשם החזו"א זיע"א. ומקור לזה יש להביא מדין הבלעטליך שהכשירם התה"ד משום דהוי ממראה האתרוג, ולפי ביאור הפמ"ג א"א ס"ק י"ט אף באופן שהוא מראה הפסול הרי זה כמראה ע"ג אבעבוע שאינו פוסל משום שינוי מראה.

עו. לדעת הפוסלים במנומר במראות כשרים יש מן האחרונים שכתב שאתרוג שיש בו הרבה מראות של ירוק [שסופו להצהיב] וצהוב, פסול[רכה], אולם לא נהגו לחוש לכך כלל[רכו].

מהו רובו

עז. מראה הפוסל שפוסל ברובו כשהוא במקום אחד בין בחזית, בין בשאר מראות הפוסלים, אינו פוסל אלא כשהמראה הוא ברוב שטח האתרוג[רכז], אבל רוב של צד אחד באתרוג אינו פוסל[רכח].

מחצה על מחצה

עח. היה המראה הפוסל מחצה על מחצה[רכט] יש מכשירים[רל], ויש פוסלים[רלא], וכן עיקר[רלב], ולכן צריך שיהא רוב בכשרות כדי

[רכה] בכור"י ס"ק מ"ד. [ומה שהביא מד' הטור לענין נקלף הוא תימה רבתא שהרי הטור כתב לפסול אף בכל שהוא בחוטמו כחזזית, וע"כ שאינו ענין למנומר במראות כשרות כלל ועיקר].

[רכו] וסמך לזה מד' מהרי"ל שהביא המג"א שאין ליטול הירוק עד שיצהיב מקצתו, והובא במשנ"ב ס"ק ס"ה, ולא חילק המשנ"ב שאם מראה הצהוב הוא מנומר כמו שמצוי הרבה, פסול לד' הפוסלים במנומר במראות כשרים. והטעם שאין לפסול בכך נראה עפ"י המבואר בגר"ז סכ"ו דמנומר היינו שיש בו 'כמה גוונים' כגון שחור ולבן ואילו גוון אחד בשני מקומות זהו מה שאמרו בגמ' מיחזי כמנומר, וכדבריו יש לדקדק בלשון הריטב"א שכתב דמנומר היינו שיש בו בהרות של 'גוונים הרבה', וממילא בירוק וצהוב שאין כאן אלא גוון אחד נוסף לגוון האתרוג אין זה מנומר, ומשום מיחזי כמנומר נראה דאין לפסול במראות כשרים כמו שיבואר להלן סעיף ל"ז, וראיה לזה מהא שהכשירו הפוסקים בלעטליך ולא פסלוהו משום מנומר במראות כשרים. [ובעזהי"ת יתבאר ענין זה בהרחבה בביאורים].

[רכז] ואף שהוא ברוב הקפו אינו פוסל עד שיהיה ברוב שטח האתרוג, ול"ד לשנים ושלשה מקומות שפוסל אף ברוב הקף, שעה"צ אות מ"ה.

[רכח] הרא"ש סי' ט"ו והטור, מג"א ס"ק י"ב, א"ר, שתילי זיתים ס"ק כ"ו, מטה יהודה ליקוטים לסי' תרמ"ח, חיי אדם כלל קנ"א ס"ח, שו"ע הגר"ז סי"ט, משנ"ב ס"ק ל"ז. דלא כשיטת הריצ"ג הריטב"א והר"ן דפוסל ברובו של צד אחד.

[רכט] וכגון שהמחצה היא בכל היקף האתרוג לצד העוקץ, כי אם הוא מצד אחד מראשו עד עוקצו הרי נפסל בלא"ה מדין חוטמו. בכור"י ס"ק ל"א, הובא במשנ"ב ס"ק מ"ג.

[רל] הטור בשם אחיו הר"ר יחיאל ז"ל.

להכשירו, אבל אין צריך רוב גדול הניכר לעינים בבירור, אלא אפי' רוב כחוט השערה שניכר על ידי מדידה, כשר[רלג], ויש אומרים שאין די ברוב שעל ידי מדידה, אלא צריך רוב הנראה וניכר לעינים[רלד].

שנים ושלשה מקומות

עט. היה המראה הפסול בשנים ושלשה מקומות, אע"פ שהוא במיעוט האתרוג, פסול, משום שנראה כמנומר[רלה], [ראה סעיף כ"ד], ויש אומרים שאינו פוסל אלא אם כן השנים ושלשה מקומות פזורים על פני רוב האתרוג, אבל אם הם מצד אחד של האתרוג, אינו פוסל[רלו], ויש אומרים שאפילו במיעוטו של צד אחד פוסל[רלז], וכן עיקר לדעת מרן השלחן ערוך.

[רלא] הראב"ד סי' נ"א דמחצה על מחצה כרוב מפני שא"א לנו לצמצם מפני מיעוט שכלנו, מעתה אין לנו להכשיר אלא רוב הנראה לעינים כדי לצאת מידי ספק. ע"כ.

[רלב] מרן בשו"ע הביא המחלוקת והביא דעת הראב"ד באחרונה, וכפי הכלל דעתו לפסוק כיש בתרא, וכמש"כ כאן השלחן גבוה ס"ק כ"ב, משנ"ב ס"ק מ"ד, וכה"ח ס"ק ע"ח.

[רלג] כן דעת הרשב"א בתוה"ב לענין שחיטה ברוב קנה, וכ"ד הר"ן, דמה שאמרו רוב הנראה לעינים היינו לאפוקי מחצה על מחצה שהוא רוב במחשבת הלב, וכן פסק מרן השלחן ערוך ביו"ד סי' כ"א ס"א, וכ"פ שם הט"ז סק"ב, הפר"ת סק"ב והאריך להשיב ע"ד הפר"ח, ורבינו מהרד"ם בראשי בשמים שם סק"ג, וזבח תודה למהרי"ץ סק"ד בשם מהרח"א. והגר"א בביאורו שם כתב שמד' הראב"ד בטור הכא משמע כשיטת הרשב"א, וכ"כ הבכור"י ס"ק ל"א לדקדק מד' הראב"ד.

[רלד] כ"כ הפמ"ג א"א ס"ק ט"ו, והוכיח כן מסיום לשון הראב"ד, וביו"ד סי' כ"א כתב הט"ז סק"ב שכ"ד רש"י והמרדכי, וכ"ד הפר"ח שם סק"ג, וערך השלחן שם ולעיל סי' תרמ"ו.

[רלה] גמ' ל"ה ב', טושו"ע ס"ט.

[רלו] כן שיטת הראב"ד סי' מ"ח, והסכים לדבריו הרא"ש סי' י"ט, וכ"פ הטור, שו"ת הריב"ש סי' קל"ט, ושו"ת הרדב"ז ח"ד סי' קי"א (אלף קפ"ב), ובשו"ע ס"י הובא בדעת י"א הראשון, וכך פסקו הלבוש, א"ר, פמ"ג, שלחן גבוה ס"ק כ"א [ותמה למה לא הביא השו"ע דעה זו באחרונה שהיא דעת רוב הפוסקים], חיי אדם כלל קנ"א ס"ח, בכור"י סק"ל, משנ"ב ס"ק מ"ב. ומפורש בדברי הראב"ד דאף בשלשה מקומות אינו פוסל אם לא נתפזר על פני רובו, וכן נקט בפשיטות המטה יהודה (ליקוטים סי' תרמ"ח), [אף שהבית מאיר בבה"ל ד"ה שכולם, לא ברירא ליה כ"כ].

פ. היו מראות הפוסלים בשנים ושלשה מקומות על פני שני צידי האתרוג הרי זה חשוב רובו ופסול לכל הדעות, כיון שיש כאן רוב הקפו, אע"פ שאינו על פני רוב שטח האתרוג[רלח].

חוטמו

פא. היו מן המראות הפוסלים בחוטמו, פוסל אפילו בכל שהוא[רלט].

פב. מהו חוטמו, ממקום שיתחיל להתקצר ולהתחדד כלפי ראשו עד הדד [הפיטם][רמ], ואף הדד בכלל כשהוא ירוק כמראה האתרוג [מלבד השושנתא[רמא]], ויש אומרים שאף מקום העובי שקודם השיפוע, בכלל חוטמו[רמב].

[רלז] זו שיטת הריצ"ג הובאה בטור, וכתב הכפ"ת שכ"מ מסתימת דברי הרמב"ם פ"ח ה"ז, וכן הביא מרן בשלחן ערוך דעה זו בי"א בתרא, משמע שכך דעתו להלכה, וכמש"כ כאן הכה"ח ס"ק ע"ד, וכ"פ בשו"ע הגר"ז ס"כ. ומשמע מסתימת הדברים דאף במיעוט כל דהו פוסל, ושלא כד' הכל בו שכתב דאינו פוסל אף להריצ"ג אלא בחציו ולא בשליש ורביע.

[רלח] מג"א ס"ק י"ג, והובא בכל האחרונים.

[רלט] גמ' ל"ה ב', שו"ע ס"ט.

[רמ] השו"ע ס"ט וסי"ב פסק כשני שיטות, שיטת הרא"ש בד' ר"ח והרי"ף שהוא מקום השיפוע, וכשיטת הרמב"ם פ"ח ה"ז הריטב"א והר"ן שהוא הדד, ולכן כל מקום השיפוע עד הדד נקרא חוטם, ואילו מקום העובי עצמו קודם השיפוע, אינו בכלל חוטם, כן פירשו המחצית השקל סוסי' תרמ"ח, ביאור הלכה סי"ב ד"ה ממקום, ערוה"ש סל"ג, וזה כפי' ב' שכתב הב"י במנהג העם שהביא הרא"ש. וכך ס"ל להשלחן גבוה סק"כ בד' השו"ע שאין העובי מכלל, אלא שהוא מפרש בד' השו"ע שאף הדד אינו מכלל החוטם שלא כד' הרמב"ם.

[רמא] כיון שהיא מראה עץ לא שייך בה מראות פסולים. כ"כ הכפו"ת ל"ה ב' בתוד"ה ניטלה, והסכים עמו מהר"י נבון בביאורו לסמ"ג. וה"ה כשהדד עצמו ג"כ מראה עץ [פיטם 'עצי'], אין פוסלים בו מראות אלו כמבואר שם בכפו"ת.

[רמב] כ"כ מהר"י נבון על הסמ"ג שד' השו"ע לפסול אף בעובי גבהו כשיטת רש"י, וכפי' א' שכתב הב"י במנהג שהביא הרא"ש, והביאו החיד"א במחזיק ברכה, והובאו בשערי תשובה ס"ק י"ח, בית השואבה אות נ"ב, כה"ח ס"ק ע'. ועי' בבה"ל שם שהשיג על זה, שאין משמע כן לשון השו"ע.

פג. אתרוג שמתחיל שיפועו מלמטה לפני חציו, אין חשוב חוטמו ליפסל בכל שהוא אלא מחציו ולמעלה[רמג].

פד. אין פוסל כל שהוא בחוטמו ולא בשנים ושלשה מקומות אלא כשהוא ניכר לרוב בני אדם בהשקפה ראשונה בלא הסתכלות יתירה, אבל אם אינו ניכר אלא ע"י עיון רב והתבוננות, אינו חשוב כל שהוא, וכשר[רמד].

פה. אם כשמסתכל בו מקרוב ניכר בהשקפה ראשונה, אבל כשאוחזו בידו אינו ניכר אלא על ידי התבוננות, כשר[רמה].

הסרת מקום החזזית והנימור

פו. אתרוג שנפסל מחמת שעלתה בו חזזית או שהוא מנומר, יש לו תקנה על ידי שיסיר הקליפה החיצונה שאינו נפסל בחסרונה [ראה לקמן שנחלקו מה היא], וכל זה בתנאי שלא נשתנה על ידי הקילוף למראה אחר[רמו].

ניקב נקב מפולש

פז. אתרוג שניקב נקב מפולש אפילו הנקב כל שהוא ולא נחסר ממנו כלל כגון שניקב על ידי מחט, פסול[רמז], וי"א שאינו פסול אלא אם

[רמג] ביאור הלכה סי"ב ד"ה ממקום.

[רמד] יסוד זה כתב המבי"ט ח"ג סי' מ"ט, והובא במג"א ס"ק ט"ז וי"ח, והביאוהו א"ר ס"ק כ"ד, שתילי זיתים ס"ק ל"א, ח"א כלל קנ"א סי"ב, שו"ע הגר"ז סכ"ב, משנ"ב ס"ק מ"ו, כעין זה כתב גם הרדב"ז ח"ד סי' קי"א (אלף קפ"ב).

[רמה] כן מתבאר בלשון המבי"ט שכ' 'והדר נקרא למי שהוא בידו כי מראית עיניו עד ידו לא נראה אליו', ודלא כחזו"א סוסי' קמ"ז שכתב דדברי המבי"ט אמורים רק אם גם בקרוב אין צריך הסתכלות, אמנם כבר העיר רבינו מהרד"ם ברביד הזהב על דברי המבי"ט דמה שיעור נתן בין ידו למראית עיניו, וציין לעי' בתשו' הרדב"ז, ויתכן שכוונתו דהרדב"ז לא כתב שיעור זה שאוחזן בידו.

[רמו] רא"ש סי' י"ח, טור ושו"ע תרמ"ח סי"ד.

[רמז] שיטת רש"י והרמב"ם פ"ח ה"ז, ואע"פ דחלוקין בגירסת המשנה ופירושה, מ"מ לענין הדין שניהם שוין, כמש"כ הב"י, וכן שיטת התוס', והרא"ש, הר"י מלוניל, ההשלמה, מאירי, ריבב"ן,

כן חסר מן האתרוג אפילו כל שהוא[רמח], והלכה כדעה ראשונה, אבל בשעת הדחק ניתן לסמוך על דעה השניה ליטול אתרוג המנוקב נקב מפולש ולא חסר אף כל שהוא[רמט]. ויש אומרים שיטלנו בלא ברכה[רנ], אולם יש אומרים שיטלנו בברכה[רנא].

פח. מהו נקב מפולש יש אומרים דהיינו דווקא שניקב מצד זה של האתרוג לצד השני[רנב], ויש אומרים שכיון שניקב עד חדרי הזרע שהגרעינין בתוכו[רנג], כבר נקרא נקב מפולש, ופסול[רנד]. והלכה

ר"א מן ההר, ספר המנהיג, אור זרוע, רבינו ירוחם, ארחות חיים, וכל בו, ובשו"ע הביא דעה זו בסתם.

[רמח] שיטת רבינו חננאל המובא בתוס' רי"ד ובטור, וכ"ה שיטת הריצ"ג, הראב"ד בהל' לולב ובהשגות פ"ח ה"ז, הרי"ד בתוספותיו ופסקיו, הרא"ה, הריטב"א, הר"ן, הסמ"ג מצוה נ"ד, הסמ"ק סי' קצ"ג, ספר העיטור, שבלי הלקט סי' ש"ס, יראים סי' תכ"ב, הובא במרדכי סי' תשנ"ב. והובאה דעה זו בשו"ע בשם י"א.

[רמט] הלכה כדעה ראשונה כפי הכלל שהלכה כסתם, והביא דעת הי"א לסמוך עליהם בשעת הדחק, וכ"כ הרמ"א בהגהה, [וכ' בשעה"צ אות י"א שגם לענין נקב מפולש ולא חסר כ"ש אמורים דברי הרמ"א שיש להקל בשעת הדחק, ושכן מבואר בגר"ז ובכור"י, ושלא כד' הפמ"ג].

[רנ] כ"כ מהר"י נבון בביאורו לסמ"ג דלדידן שקבלנו הוראות מרן יטלנו בלא ברכה, הביאו החיד"א במחזיק ברכה סק"ב, בית השואבה אות י"ג, הובאו בכף החיים ס"ק טו"ב.

[רנא] כ"כ בשלחן גבוה סק"ו בד' השלחן ערוך דמש"ה העלה דעה זו בי"א לסמוך עליה בשעת הדחק ולברך, וכ"פ בשו"ע הגר"ז ס"ח, ומשנ"ב ס"ק י"ב, וקצת יש לדקדק כן בד' השתילי זיתים שציין בסק"ז לענין ניקב האתרוג ולא נקרם בעור, דלענין שעת הדחק עי' סי' תרמ"ט, ולא ציין כן על דברי הרמ"א בחסר פחות מכאיסר.

[רנב] שיטת בה"ג הובאה בראב"ד הל' לולב סי' ל"ז, ובראש, והב"י נקט כן בד' הרי"ף והרמב"ם, והביא שיטה זו בשו"ע ס"ג בי"א קמא.

[רנג] ומשמע במשנ"ב ס"ק י"ד וס"ק כ"ב דאם ניקב קליפתו העבה אף שלא ניקב הקרום של חדרי הזרע חשוב נקב מפולש לדעה זו, אמנם החזו"א סי' קמ"ז סק"ד כ' דאפשר דכל שלא ניקב הקרום אין זה חשוב ניקב לחדרי הזרע.

[רנד] שיטת הראב"ד הל' לולב, התוס', וכן פירשו הטור ד' אביו הרא"ש, וכן תפסו מרן הב"י והב"ח בד' הרא"ש, וכך פסק מרן בשו"ע בי"א בתרא. [ושלא כד' מהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק ח"ב סי' רל"ה שפירש דד' הרא"ש לפסוק כבה"ג].

כדעה אחרונה, אבל בשעת הדחק ניתן לסמוך על דעה ראשונה ליטלו בברכה[רנה], ויש אומרים שלא יברך[רנו].

פט. ספק אם הגיע הנקב לחדרי הזרע, כשר, אף לברך עליו[רנז], וי"א שיטלנו בלא ברכה[רנח].

צ. כשניקב האתרוג מצד זה לצד זה פסול אף שלא ניקב בחדרי הזרע כגון שהנקב למעלה או למטה מהם[רנט], ניקב עובי האתרוג מעבר לעבר באותו צד אין זה נקב מפולש, וכשר[רס].

צא. ניקב עד חדרי הזרע בתולדה [כמו שמצוי באתרוגים שנופל מהם הפיטם בשלב מוקדם לגדילתם, שנוצר נקב במקום הפיטם], פסול[רסא], ויש מכשירים[רסב].

[רנה] לפי הכלל הלכה כי"א בתרא כמש"כ כאן בשלחן גבוה, וכ"כ מהר"י נבון בביאור לסמ"ג, הובא בחיד"א במחזיק ברכה סק"ד, בית השואבה אות י"ד, וכ"פ שו"ע הגר"ז, בכור"י ס"ק י"ג, משנ"ב ס"ק י"ד. ולפי הכלל עולה שיש לסמוך על דעה זו בשעת הדחק, וכ"כ הגר"ז ס"ו [ולשיטתו כתב שיברך], הבכור"י סק"ו, ומשנ"ב שם, [ואף הוא כתב שיברך].

[רנו] כ"כ בית השואבה אות י"ד שאף במקום ס"ס אין לברך לדידן שקבלנו הוראות מרן, וכ"ש הכא ששני הספיקות נגד ד' מרן.

[רנז] ט"ז סק"ה, שו"ע הגר"ז סי"א, בכור"י סק"י, שעה"צ אות ט"ז, וגם בשתילי זיתים פסק כעיקר סברת הט"ז בסק"ח וט'. ומה שסמכו הפוסקים לברך אע"ג דבעלמא נקטינן בס"ס בברכות לקולא לפי דעת המשנ"ב בסי' רט"ו, נראה משום דהכא הס"ס הוא במצוה, והרחבנו בזה בעזהי"ת במקו"א.

[רנח] בית השואבה אות ט"ו עפ"י מש"כ שם באות י"ב דאף בס"ס אין לברך, ועי' כה"ח ס"ק כ"ו מש"כ על דבריו.

[רנט] תוס' ל"ו א' ד"ה אי נסדק, והרא"ש, לפי פי' הלבושי שרד בט"ז סק"ו, מחצית השקל במג"א סק"ב, וכ"פ המשנ"ב ס"ק ט"ו, והוסיף בשעה"צ אות ה' שלא כד' הפמ"ג בד' הט"ז .

[רס] הט"ז סק"א לפי פירוש הלבושי שרד, מאמ"ר סק"ב, שתילי זיתים ס"ק י"ג.

[רסא] בכור"י ס"ק כ"ד, והובא במשנ"ב ס"ק ל"ב. ויסוד דברי הבכור"י כד' הפוסקים ביו"ד סי' מ"ג שפסלו ניקב בתולדה, ועי' לרבינו מהרד"ם בראשי בשמים שם סק"ז שנראה שדעתו נוטה כד' הפוסלים.

[רסב] הנה ד' הט"ז ביו"ד שם להכשיר, וכן מבואר בחת"ס סוכה ל"ו א' שכ' דדברי הרמב"ם פ"ח מהל' שחיטה הכ"ד שכל מקום שניטל או ניקב מתחילת ברייתו, כשר, ה"ה באתרוג. [ודבריו הם כשיטת הט"ז שדברי הרמב"ם בניטל ה"ה לניקב].

צב. מהו נקב, מדקדוק לשון הראשונים מבואר שאינו נקרא נקב אלא אם נראה הנקב מצד זה לצד זה, אבל אם ניקב במחט דק ואינו ניכר, אין זה נקב וכשר אף שמפולש מעבר לעבר[רסג].

נקב שאינו מפולש

צג. ניקב האתרוג נקב שאינו מפולש ואינו חסר כגון שתחב בו יתד רחב, אם היה ברוחב כאיסר[רסד], פסול, ואם לאו, כשר[רסה], ולדעת

[רסג] יסוד זה כתבו רבינו מהרד"ם בספרו רביד הזהב (חלק החידושים בסי' זה) ודקדק כן מלשון בה"ג שהביא הראב"ד 'שיראה הנקב מצד זה לצד זה', ומבואר שאינו נקרא נקב אלא בתנאי זה 'שיראה' מצד לצד, והוסיף להביא ממהרי"ל שכתב בזה"ל, נקב מפולש שאוסר האתרוג אמר מהר"י סג"ל דר"ל שמנוקב שרואין דרך הנקב מעבר לעבר. ע"כ. וכ"כ בקצרה בספרו שתילי זיתים ס"ק י"א וי"ב, ולפלא שלא מצאנו למי בפוסקים שעמד בדקדוק לשון זה ומקום הניחו לו מן השמים. אמנם יעויין בהגהות הרש"ש ל"ו א' שכתב כן מדנפשיה דנקב לא נקרא אלא אם נראה וניכר, אבל אם נקבו במחט דק ואינו ניכר דהיינו שליחתו ממלאתו כשר, וזכר לדבר הא דאמרינן בשבת ק"ח כל נקב שהדיו עובר עליו אינו נקב. ע"כ. וי"ל"ע אם כוונתו כנ"ל שיהיה ניכר מעבר לעבר, או דכוונתו שיהיה ניכר עכ"פ מבחוץ.

[רסד] וכמה הוא רוחב כאיסר, עי' בשו"ע יו"ד סי' ל"ד ס"א שהביא מרן בשו"ע שם דברי הרשב"א בשם יש מי שאומר שאין אנו בקיאין בשיעור כאיסר, וכתב שם הרמ"א שרוחב קנה עוף הוא פחות משיעור כאיסר, וכן הביא כאן הבכור"י סק"ז. ועי' בפי' הרע"ב למקואות פ"ט מ"ה שכתב שרוחב איסר האיטלקי כד' גרגירי שעורה, ולפי"ז נמצא ששיעור האיסר הוא כ- 1.3 ס"מ, [ולשיעור הקטן הוא מעט יותר מ- 1 ס"מ], וזה לפמש"כ הרמב"ם פ"ט מהל' ס"ת ה"ט שרוחב האגודל הוא רוחב שבע שעורות בינוניות, אמנם עי' בתוס' יו"ט מקואות שם שהשיג על הרע"ב דברמב"ם בכל דוכתא מפרש שהאיסר משקל ד' שעורות [כמבואר בפיה"מ פ"ג דחולין, ופיה"מ ריש קידושין, וברמב"ם בספר היד ריש הלכות שקלים, וכן פירש הרמב"ם גם בפיה"מ למקואות שם. וע"ע בתוס' יו"ט פי"ז דכלים משנה י"ב, ובהגהות הרש"ש שם המובא בתוס' אנשי שם]. וכיוצ"ב כתב בס' פקודת אלעזר סי' תרמ"ח להשיג על המטה יהודה שהביא דברי הרמב"ם בפיה"מ דחולין שהאיסר ד' שעורות, ומשמע שהבין המטה יהודה שהוא רוחב ד' שעורות, והשיגו הפקודת אלעזר דהרמב"ם איירי לענין המשקל ולא לגבי הרוחב. [ועי' בזבח תודה ביו"ד שם סק"ד בשם קדמונינו שהוא שיעור העדשה, ולכאו' קשה לומר שהוא שיעור קטן כ"כ, שהרי העדשה היא מקום ד' שערות כמבואר ברמב"ם בפיה"מ פ"ו דנגעים, והובא בפוסקים ביו"ד סי' ק"צ ס"ה, ולפי השיעור ששיער המעיל צדקה לשיעור הגריס שהוא 19 מ"מ, ונתקבל שיעורו ע"י החת"ס ושאר פוסקים, א"כ נמצא דשיעור העדשה כשני מ"מ, ותמוה לומר שיהא האיסר מטבע קטן כ"כ, וכ"ש שאינו עולה בקנה אחד עם מש"כ הרמ"א שהוא יותר מרוחב קנה עוף, וצ"ע].

[רסה] רש"י, והרמב"ם וחבל הראשונים בהערה צ"ב, ופסק כן בשו"ע ס"ב דעת הסתם.

הי״א בסעיף נ״א אינו נפסל בלא חיסרון, והלכה כדעה ראשונה, ובשעת הדחק ניתן לסמוך על דעה השניה כמבואר שם.

צד. היה הנקב מרובע או ארוך רואים את הנקב אם היה עגול היה בגודל כאיסר, פסול[רסו], ויש מכשירין כל שאין בו רוחב עיגול כאיסר[רסז].

צה. פסול ניקב משום שאינו 'הדר' הוא, ולכן ניקב בחוטמו אפילו בכל שהוא פוסל[רסח].

חסר

צו. חסר מגוף האתרוג אפילו כל שהוא, פסול[רסט], ולדעת היש בסעיף נ״א אינו פסול אלא אם נחסר ברוחב כאיסר, והלכה כדעה ראשונה, אבל במקום הדחק ניתן לסמוך על הדעה השניה כמבואר שם.

[רסו] כן דעת המג״א כפי האמור ביו״ד סי׳ ל״ד ס״ב לענין גרגרת, ונחלק על הרדב״ז [המובא בהערה הבאה], והסכימו עמו רוב האחרונים, א״ר, פמ״ג, שתילי זיתים סק״ו [אבל ציין גם דעת הרדב״ז החולק], בכור״י סק״ז, משנ״ב סק״ז.

[רסז] שו״ת הרדב״ז ח״ה סי׳ נ׳ (אלף תכ״ג), הובא בכנה״ג, והסכים לדבריו הרב ערך השלחן סק״ב ויישב קו׳ המג״א, ובשתילי זיתים אחר שהביא ד׳ המג״א כ׳ והרדב״ז מכשיר, נראה דס״ל שיש לסמוך על ד׳ הרדב״ז בשעת הדחק, גם תלמידו מהרי״ץ בזבח תודה סי׳ ל״ד סק״ה העלה דברי הרדב״ז בשתיקה משמע דכך דעתו. [אך יש לתמוה תמיהה גדולה על מאור הגולה מהרי״ץ איך למד מדין הרדב״ז להל׳ טריפות, והלא לגבי טריפות דינא דגמרא הוא בחולין מ״ה א׳ דניטלה הימנה רצועה מצטרפת לכאיסר, ופסק כן השו״ע שם בהדיא, וא״כ מה לי ארוך כרצועה מה לי משולש או מרובע, וכל דברי הרדב״ז לא נאמרו אלא לענין אתרוג שפסול בחסר משום הדר, ונקב כיוצ״ב אינו מבטל הידור האתרוג כמפורש שם ברדב״ז, וצע״ג. ואמנם את עיקר דברי הרדב״ז כבר הזכיר שם רבו מהרד״ם בראשי בשמים סק״ב, אך הוציא משם רק פירוש ולא הביא לדמות הדין, עיי״ש].

[רסח] ראה מה שיובא לקמן בדין נסדק דדעת מרן השלחן ערוך כשיטת הר״ן דכל הפסולים פוסלים בחוטמו, ובכלל זה פסול ניקב ולא חסר, כמפורש ברמב״ן הל׳ לולב סי׳ ס״ב, ובאוהל מועד. וכן מבואר בפמ״ג א״א י״ח בד׳ הר״ן. וכתב הפמ״ג דמ״מ אם אין הנקב ניכר בלא הסתכלות ועיון, כשר, כדין חזזית בחוטמו.

[רסט] כ״ה שיטת רש״י והרמב״ם, וחבל ראשונים, ופסק כן השו״ע בס״ב דעת הסתם.

צז. ספק אם חסר כל שהוא אם לאו, כשר אף לברך עליו, ויש אומרים שיטלנו בלא ברכה[רע].

צח. כתבו הראשונים שיש שלוש קליפות לאתרוג, הקליפה העליונה היא גלד דק מאוד, מתחתיה קליפה עבה קצת, מתחתיה הלבן שהוא בשר האתרוג, ולפנים ממנו חדרי הזרע[רעא].

צט. נחסר מן הקליפה העליונה כשר שאין זה מגוף האתרוג, נחסר מן הקליפה העבה קצת שתחתיה ולא נחסר כלום מהלבן שתחתיה, יש אומרים שהוא כשר[רעב], ויש אומרים שהוא פסול[רעג], נחסר מן הלבן שהוא בשר האתרוג זהו בדין חסר ליפסל לדברי הכל.

ק. נחלקו הראשונים בטעם פסול חסר, רש"י תוס' והרא"ש פירשוהו משום שאמרה תורה ולקחתם ודרשו חכמים שתהא 'לקיחה

[רע] ראה לעיל סעיף מ"ג ובהערות שם.

[רעא] כ"כ הרמב"ם בפיה"מ, ומבואר גם בשאר הראשונים בסוגיית נקלף.

[רעב] הנה כן היא שיטת הראב"ד וסיעתו שיובא להלן בדין נקלף שאם נקלף הקליפה העבה אינו חשוב חסר עד שינטל מן הלבן, אולם הרי לא קי"ל כהראב"ד אלא כשיטת הרמב"ם והר"ן דאם נקלף הקליפה העבה פסול, ומ"מ כ' החזו"א סי' קמ"ז סק"א דמה שפסלו הרמב"ם והר"ן בנקלף הקליפה העבה הוא משום שא"א לצמצם לקלף כל הקליפה העבה עד הלבן מבלי שינטל מן הלבן כלום, אבל אין החיסרון בקליפה זו עצמה פוסל, והשיג על דברי המשנ"ב שבהערה הבאה, וכדברי החזו"א מפורש במאירי בחידושיו ובמגן אבות סי' קכ"ז, שפי' הטעם דנקלף היינו בגלד הדק שאם בקליפה העבה אי אפשר שלא ינטל עמה הלבן והו"ל חסר.

[רעג] כך פירש המשנ"ב בשעה"צ אות כ"ז ובבה"ל ס"ב שיטת הרמב"ם והר"ן, וכפי שנראה פשטות לשון הרמב"ם והשו"ע בס"ו, נקלף הקליפה החיצונה שלו 'שאינו מחסרו', ומשמע דהקליפה שתחתיה מחסרת מגוף האתרוג, ולא רק הלבן. ודע שיש בזה שיטה שלישית ממוצעת בין המשנ"ב והחזו"א, והיא שיטת המטה יהודה דאינו פוסל עד שינטל הקליפה העבה עד הלבן, אולם אין צריך שיחסר מן הלבן עצמו, ודי בכך שנחסר עד הלבן, ודקדק כן מלשון הרמב"ם בחיבורו ובפיה"מ, וכיון לזה בחי' מרן רי"ז הלוי לסוכה, עיי"ש שפירש מילתא בטעמא, ונראה לסייע שיטתם ממש"כ הה"מ פ"ח ה"ז בדין חזזית דפסולו מפני שאינו הדר, ולפיכך אע"פ שאינו מגיע עד הלבן, פסול. ומבואר דאי פסולו מטעם חסר לא היה פוסל אלא אם הגיע 'עד הלבן', א"כ מוכח דחסר היינו שמגיע 'עד הלבן' אע"פ שלא נחסר מהלבן עצמו. [אם נפרש כפשוטו דעד ולא עד בכלל קאמר, שכן הוא בלשון בנ"א כמבואר בר"ן נדרים ס"א א'].

תמה', ואם האתרוג חסר אין זו לקיחה תמה[עד], וכך פסק הרמ"א וכל פוסקי אשכנז, אולם הראב"ד והרמב"ן הריטב"א והר"ן פירשוהו מטעם שאינו 'הדר', כשאר פסולי מומין באתרוג שהם מטעם זה[עה], וכן נראה בד' הרמב"ם ומרן השלחן ערוך[עו].

קא. נחסר האתרוג כל שהוא שאינו ניכר בהשקפה ראשונה אלא על ידי התבוננות ועיון, לשיטת הפוסקים שפסול חסר משום 'לקיחה תמה', הרי זה פסול[עז], אולם לדעת הסוברים שפסולו משום 'הדר' נראה שדינו כדין חזזית שאינה פוסלת באופן זה כמבואר לעיל סעיף מ"א[עח].

קב. פסול חסר, אינו פוסל לכל הדעות אלא ביום טוב ראשון בלבד [והוא הדין ביום טוב שני של גליות שדינו כיום טוב ראשון], אבל בשאר ימי חול המועד כשר[עט], ואפילו נחסר האתרוג מחמת שניקבוהו עכברים דינו כן[פ],

---

[עד] רש"י ל"ו ב', תוס' כ"ט ב', והרא"ש סי' ג'.

[עה] הראב"ד ריש הל' לולב, הרמב"ן שם, הריטב"א והר"ן ר"פ לולב הגזול כולם הקשו סתירת הסוגיות מריש פירקין דהדר פוסל כל שבעה, להא דר' חנינא מטביל ביה ונפיק ל"ו ב', ולא חילקו כרש"י ותוס' והרא"ש. וכבר עמד בד' הר"ן האבנ"ז או"ח סי' תפ"ו אות ט"ו דלדידיה פסול חסר משום הדר.

[עו] דכיון שהרמב"ם ומרן הכשירו כל הפסולים לשאר ימים, אין מקור לחלק בגדרי הפסולים, וכמו שהעיר בזה בחי' מרן ריי"ז הלוי לסוכה. וביותר לפמש"כ המ"מ שמקור ד' הרמב"ם להכשיר כל הפסולים מסוגיית הגמ' בדר' חנינא, א"כ מוכח דהרמב"ם משוה הפסולים לאהדדי.

[עז] כ"כ הגרע"א בתשו' שבסו"ס דו"ח מועד, [בתשו' רעק"א הוצאת המאור ח"ד סי' ס"ט].

[עח] ראה בביאורים סי' י"ג שלמדנו כן מד' הלבוש סי' תרמ"ט ס"ה שכ' להוכיח שאין פסול חסר משום הדר דהא אפילו אם חסר כל שהוא פסלינן ליה אע"ג שאין החיסרון ניכר ועדיין הדר הוא. ע"כ. הרי דס"ל ללבוש דחסר כ"ש שאינו ניכר אם הפסול מטעם הדר אינו פוסל.

[עט] סוגיית הגמ' ל"ו ב', שו"ע ורמ"א תרמ"ט ס"ה.

[פ] כן שיטת הרי"ף הרמב"ם והרא"ש הובאו בב"י סי' תרמ"ט, וזה דעתו בשו"ע שלא חילק לפסול בניקור עכברים, וכמו שכתב בשתילי זיתים תרמ"ט ס"ק כ"ה.

קג. חסר כל שהוא בחוטמו דינו לפסול בכל שהוא אף לשיטות הפוסקים שאינו נפסל אלא בחסרון כאיסר[רפא], וזה לשיטת מרן השלחן ערוך[רפב].

חסרון בלא נקב

קד. אתרוג שאכלוהו תולעים מבפנים ולא ניקב לבחוץ, כשר[רפג].

חסר שהגליד באילן

קה. נקבים שנעשו באתרוג בעודו באילן ע"י קוצים, והגליד הנקב על ידי שנקרם עליו עור ובשר, כשר[רפד], אבל אם רואה שאין עור

[רפא] כן מפורש ברמב"ן הל' לולב סי' ס"ב, ובעל העיטור (פ"ח א'), וכ"מ ברא"ה וריטב"א ור"ן שכתבו דה"ה לכל הפסולין שפוסלין בחוטמו ובכלל זה פסול חסר, וכן מבואר במאירי במגן אבות סי' קנ"ג וקס"ג, ובארח"ח בד' הראב"ד, וכ"כ בבה"ל סי"ב ד"ה שינוי לד' הר"ן, והרי שיטת הראב"ד הרא"ה הריטב"א הר"ן ובעל העיטור דחסר אינו פוסל אלא בכאיסר, ומבואר דבחוטמו פוסל אף בפחות מכאיסר. ועי' גם בפמ"ג תרמ"ט א"א ס"ק י"ז שמפרש כן ד' מג"א בד' הגמ"י.

[רפב] כמו שיתבאר לקמן בדין נסדק.

[רפג] כן כתב בשתילי זיתים ס"ק ל"ח, ויסוד הדברים במג"א שכתב לדקדק מד' רש"י שפירש סרוח ללישנא בתרא דהיינו ריחו רע מחמת תולעים שאכלוהו, ומשמע דמשום אכילת תולעים לא מיפסל מדין חסר, וכבר הקשו האחרונים על דברי רש"י דיפסל מדין חסר, ובהגהות הרש"ש ת' בדוחק דנפ"מ לשאר ימים, וזה אינו עולה יפה בשיטת המג"א שהכשיר אף ליום ראשון, ובערול"נ ת' דהיינו למ"ד דחסרון אינו פוסל אלא בכאיסר, וכיוצ"ב פי' מחה"ש מה שסיים המג"א ועס"ב שכוונתו שדיוק זה תלוי בשני השיטות שם, אלא דעפי"ז השיג הבכור"י על דיוק המג"א שהרי קי"ל דחסר פוסל בכל שהוא, אך עיקר תירוץ הערול"נ אינו נראה, שהרי רש"י לא הביא כלל שיטה זו, ואיך פירש כאן בסתמא פירוש זה, ולכן צריכין אנו לפירוש רבינו השתילי זיתים שפירש דקדוק זה בזה"ל: אכלוהו תולעים ׳ולא ניקבוהו׳ ולא סרח כשר, כ"מ מל' רש"י ועי' מ"א. ע"כ. והמבואר מדבריו דהגם דקי"ל חסר פוסל בכ"ש היינו דוקא בניקב לחוץ, אבל בלא"ה אינו פוסל, וכיסוד דבריו מבואר בכפו"ת ל"ו א' לד' רש"י דהא דקתני במתני' ניקב וחסר כ"ש חדא קתני, ולכאו' למ"ל ׳ניקב׳ ופי' הכפו"ת דלרש"י אינו פוסל בחסרון כ"ש בלא נקב, ועפ"י דברי השתילי זיתים יתפרש דהיינו בלא שניקב לחוץ, [ובשפ"א הק' על הכפו"ת מהא דר' חנינא מטביל ונפיק ביה, דהתם לא הוה נקב, ואינו מובן דכה"ג שנחסר ונראה לחוץ חשיב שפיר נקב], ויתכן שלזה כיון המג"א וזהו שציין לס"ב דדוקא בניקב פסול בחסר כ"ש, והגם שהכפו"ת כתב דלד' הרמב"ם פסול אף בלא ניקב, אכתי יש לקיים דין זה ממש"כ החת"ס והבכור"י המובאים לעיל הערה ק"ל דחסרון מבפנים לא שמיה חסרון ואינו נפסל בכה"ג.

[רפד] תרומת הדשן סי' צ"ט, הובא ברמ"א בד"מ ובהגהה והוסיף הרמ"א שנראה מדבריו דה"מ בשעורו ובשרו קיים.

ובשר קיים בתוך הנקב, פסול, ואם ספק אם קיים עור ובשר, כשר לברכה[רפה].

נקלף

קו. אתרוג שנקלף קליפתו החיצונה שהיא כמין גלד דק מאוד[רפו], ונשאר האתרוג ירוק [כצבע הזהב] כברייתו, [שבאופן זה אין לפסול האתרוג משום חסר כמבואר לעיל סעיף ס"ג], אם נקלף כולו, פסול[רפז], ואם נשתייר ממנו אפילו כל שהוא, כשר[רפח], ויש אומרים שצריך שישתייר ממנו כסלע[רפט], [והוא שליש טפח[רצ]], והלכה כדעה ראשונה, אך יש לחוש לסברא האחרונה במקום שאפשר[רצא].

[רפה] ט"ז סק"ה, א"ר, שתילי זיתים סק"ח וט', שו"ע הגר"ז ס"י, ח"א כלל קנ"א ס"ב, משנ"ב ס"ק י"א. [דלא כבית השואבה אות י"ב, ועי' כה"ח ס"ק י"ט מש"כ על דבריו].

[רפו] השו"ע ס"ו פסק כדעת הרמב"ם בפ"ח ה"ז ובפיה"מ, הר"ן [כפי שפירשו הב"י, ואמנם הט"ז ועוד אחרונים פירשו ד' הר"ן כהרא"ש], הרא"ה, המכתם, המאירי, ופסקי ריא"ז, שפירשו דקאי על הגלד החיצון שהוא קרום דק מאוד, אבל אם נקלף אף מקצת מן הקליפה הירוקה העבה קצת ונתגלה הלבן, הו"ל חסר כל שהוא ופסול. ושלא כד' הראב"ד סי' ל"ג, והרשב"א בתשו' ח"א סי' נ"ח, רבינו ירוחם, ותלמיד הרמב"ן, דקאי על הקליפה הירוקה העבה קצת, ולא ניטל מן הלבן כלום.

[רפז] כפי' ר"ח בתוס', הרי"ף, הרמב"ם, הריצ"ג, מ"מ בשם הגאונים, הרי"ד, הרא"ש סי' י"ז, העיטור, פסקי ריא"ז, דבכולה פסול, במקצתה כשר. ושלא כפי' רש"י וסיעתו דבמקצתה פסול משום דמנומר הוא, בכולה כשר.

[רפח] כך פסק השו"ע בדעה שהביא בסתם כד' הרי"ף והרמב"ם.

[רפט] שיטת ר"ח, דומיא דטריפה דבעינן שיור כסלע, והביאה השו"ע בי"א.

[רצ] יו"ד סי' ל' ס"א, הובא בח"א.

[רצא] כפי הכלל שכתבו הפוסקים דבמקום שפסק סתם וי"א הלכה כדעת הסתם, ומ"מ יש לחוש לכתחילה לד' הי"א, וכ"כ כאן בשו"ע הגר"ז סט"ו, הובא בכה"ח ס"ק מ"ה.

קז. נקלף בחוטמו דינו כדין נסדק בחוטמו המבואר בסעיף ע"א[רצב], ויש אומרים שכיון שאינו פוסל אלא בנקלף כולו אין פוסל בחוטמו לכל הדעות[רצג].

קח. במה דברים אמורים שאם לא נקלף כולו אינו פוסל, כשלא נשתנה מראה האתרוג מכמות שהיה, אבל אם נשתנה מראה האתרוג כתוצאה מן הקליפה, אע"פ שלא נשתנה לאחד ממראות הפסולים שנתבארו לעיל, דין שינוי מראה זה כחזזית לפסול במקום אחד ברובו, בשנים ושלש מקומות אף במיעוטו, ובחוטמו בכל שהוא[רצד], ויש אומרים שאינו פוסל אלא אם כן נשתנה לאחד ממראות הפסולים[רצה], ויש לסמוך על סברא זו בשעת הדחק[רצו].

קט. נקלף האתרוג עד שנראה הלבן אינו חשוב מראה לבן הפוסל[רצז]. [אלא שיש לפסלו מטעם חסר להסוברים כן לעיל סעיף ס"ג].

נסדק

קי. נסדק כל אורך האתרוג מראשו לסופו, בבשר הלבן[רצח] [שתחת הקליפה הירוקה העבה], אפי' לא נסדק אלא רוב עוביו[רצט] ומצד

[רצב] כ"כ הא"ר סק"ט, פמ"ג א"א ס"ק י"ז, בכור"י ס"ק י"ז, דלד' הר"ן דפוסל בכל הפסולין בחוטמו ה"ה לנקלף כל שהוא בחוטמו דפסול, ואילו לשיטת רבינו ירוחם והרמ"א אינו פוסל בחוטמו כיון דפסול נקלף לדידיה משום לקיחה תמה הוא.

[רצג] חזו"א סי' קמ"ז סק"ה.

[רצד] כ"כ הראב"ד מתחילה (סי' ל"א), וכ"ד הטור, ופסקו כן המג"א סק"ז, שתילי זיתים ס"ק כ"א, ערך השלחן, שו"ע הגר"ז סט"ז, חיי אדם כלל קנ"א ס"ה ובנשמ"א אות ד', שו"ת זרע אמת ח"ג, בכור"י סק"כ, משנ"ב ס"ק כ"ו.

[רצה] כ"כ הראב"ד (סי' ל"ב) בשם יש מי שאומר, וסיים הראב"ד ומסתברא כוותיה, והובא ברא"ש סי' י"ז. ועי' במטה יהודה ובס' פקודת אלעזר שפירשו בד' מרן שסובר כשיטה זו.

[רצו] ח"א ומשנ"ב שם.

[רצז] חזו"א סי' קמ"ז סק"ה, וחיים וברכה אות קל"ג, דלא כשו"ת צמח צדק החדש סי' ס"ה.

[רצח] כן פירש הריטב"א בפי' ב', וכן פירש המשנ"ב ד' הרמ"א שכתב וכל שלא נסדקה רוב קליפתו העבה לא מיקרי נסדק, דקאי על הקליפה הלבנה, והגם שנראה כי דברי הרמ"א לקוחין מתוך לשון

אחד[ש] של האתרוג, ולא נחסר מן האתרוג כלום, פסול, אבל נשתייר ממנה כל שהוא למטה או למעלה, כשר[שא].

קיא. ויש אומרים שאף בנסדק רובו מצד אחד, פוסל[שב], ואע"פ שנשתייר בין למעלה בין למטה פסול לדעה זו[שג], ויש מי שאומר שאינו פסול אלא בשלא נשתייר למטה כלום[שד].

קיב. מה שאמרנו שאינו פוסל אלא בנסדק כולו, דוקא שנסדק מלמטה למעלה, אבל נסדק מלמעלה בראשו שהוא חוטמו, פוסל אף בכל שהוא[שה], כיון שפסול נסדק מפני שאינו 'הדר'[שו], כך דעת מרן

הר"ן, ובדברי הר"ן משמע בהדיא דקאי על הקליפה הירוקה שמעל הקליפה הלבנה, כמבואר בדבריו ד"ה נקלף, וכן מוכח בריטב"א ששם מקור הדברים, ולפי"ז ד' הר"ן היא כדעה ג' שהביא הריטב"א יעו"ש, וכן מבואר במטה יהודה בפי' ד' הרמ"א, מ"מ נראה שדקדק המשנ"ב בד' הרמ"א שהשמיט תיבת 'החיצונה' מלשון הר"ן משום דמפרש על הלבן, ובשתילי זיתים ס"ק ט"ז פירש אף את דברי הר"ן כן, וצ"ע.

[רצט] כן פירש המשנ"ב ס"ק כ"ב לשון הרמ"א רוב קליפתו דקאי על רוב העובי, וממילא שייך אף לדעת השו"ע שסובר שאינו פוסל אלא בנסדק בכל ארכו, אולם במטה יהודה פי' לשון הרמ"א דקאי על רוב ארכו ולפי"ז קאי רק לדעת הר"ן והריטב"א שהביא הרמ"א דפוסל אף ברוב ארכו, וכן נראה שהבין בשתילי זיתים שהשמיט הגהה זו.

[ש] פי' ב' בריטב"א ובר"ן, וכן פירשו בד' השו"ע שסתם המג"א סק"ה, שתילי זיתים ס"ק ט"ו, שו"ע הגר"ז סי"ג, משנ"ב ס"ק י"ח. [ודלא כמטה יהודה שפי' בד' השו"ע דסתם נסדק היינו משני צדדים].

[שא] השו"ע ס"ה פסק כד' רש"י תוס' והרא"ש שאינו פוסל אלא בנסדק כולו, ולא העלה ד' הריטב"א והר"ן שפוסל אף ברוב. [וכן בשתילי זיתים השמיט הגהת הרמ"א שהעלה שיטתם].

[שב] הרמ"א בהגה הביא שיטת הריטב"א והר"ן שפוסל ברובו, כן מפורש בריטב"א אף לדעה זו שפוסל 'ברוב' מצד אחד, וכ"ה גם ביאור ד' הר"ן כמו שפירש הרמ"א, ומסתייע מד' הריטב"א כמש"כ הגר"א בביאורו, נשמ"א כלל קנ"א אות ג', בכור"י ס"ק י"ח, בית השואבה אות כ"ה, משנ"ב סק"כ, ויישבו תמיהת הב"ח, הט"ז, ומג"א, ע"ד הרמ"א, דל"ד לטריפות, וכ"כ ליישב ד' הרמ"א בפמ"ג משב"ז סק"ט, ונהר שלום סק"ב.

[שג] כן מתבאר מד' האחרונים בהערה הקודמת שחילקו בין דין טרפות לדין אתרוג, וכן כתב בבה"ל ד"ה ויש מחמירין.

[שד] כן צידד החזו"א סי' קמ"ז סק"ג.

[שה] דעת הרמב"ן בהלכות לולב סי' ס"ב, הרא"ה, הריטב"א, והר"ן, וכ"מ במאירי סי' קנ"ג וקס"ג וארח"ח סי' ט"ז בד' הראב"ד דכל הפסולים פוסלים בחוטמו ובכלל זה פסול נסדק, והובא בשו"ע בשם ויש מי שאומר. וכתב הלבוש דלפי"ז הא דאמרינן דאם נשתייר למעלה כל שהוא כשר, היינו

השלחן ערוך[שז], ויש אומרים שטעם הפסול בנסדק משום 'לקיחה תמה' ואינו פוסל בחוטמו[שח].

ניטלה פטמתו

קיג. יש מן האתרוגים שבראשם גדל פיטם, והוא כמין דד שבראשו יש שושנה, ויש בהם שני מינים, יש והפיטם רך כגוף האתרוג

מתחת לחוטמו, ע"כ. ויש להעיר דזה א"ש לשיטת הר"ן והריטב"א דחוטמו היינו הדד, ואין הדד חלק מגוף האתרוג לומר שחשיב שיור, ולכן אם נסדק כולו בלא הדד פסול משום נסדק כולו, אבל לשיטת השו"ע שפסק כד' ר"ח והרי"ף שהוא השיפוע, פשוט לכאו' שאין מקום לומר שמחשבים האתרוג בלא השיפוע. וא"כ צ"ע דהא ד' השו"ע בס"ט דחוטמו היינו השיפוע ואיך סתם דפסול בחוטמו ומשמע דהיינו השיפוע, וכ"כ בהדיא רבינו השתילי זיתים ס"ק ח"י דחוטמו הכא היינו כההיא דס"ט, ואיך יפסל לעולם מדין נסדק כולו, דאי נסדק חוטמו תיפו"ל מדין חוטמו, ואי לא נסדק חוטמו הרי לא נסדק כולו, ולכאו' צריכין אנו לדברי הגר"א בביאורו שנחלק על הלבוש ופירש דהר"ן והריטב"א דפסלי בחוטמו אזלי לטעמייהו דנסדק פוסל ברובו, ומש"ה דין 'נסדק' משכח"ל אף בלא נסדק חוטמו, כגון שנסדק רובו, אלא דזה ניחא לשיטת הגר"א ודעימיה אבל לשיטת הט"ז והמג"א והשתילי זיתים דנחלקו על הרמ"א וס"ל אף בד' הר"ן דאין פוסל אלא בכולו א"כ הדרא קושיא לדוכתא. וצ"ע.

[שו] פשוט הוא לד' הראשונים שפירשו דאף פסול חסר משום 'הדר' דה"ה לפסול נסדק דמאי שנא, ונראה שזהו טעמם דהרמב"ן הרא"ה הריטב"א והר"ן שפסלו נסדק בחוטמו בכ"ש, ולא כפי שנראה מד' הד"מ דס"ל דאף פסול דלקיחה תמה פוסל בחוטמו.

[שז] מבואר בב"י שהשוה דעת הר"ן והרא"ש אע"פ דהר"ן הזכיר כל הפסולים והרא"ש כתב יבש וכל הפסולים משום הדר, [וסייעתא לדבריו מהמאירי וארח"ח הנ"ל שפירשו בד' הראב"ד דה"ה לכל הפסולים, ולא נצטרך לומר שנחלקו עם הרא"ש בהבנת ד' הראב"ד], ושלא כד' הד"מ שמחלק ביניהם, וא"כ לשיטתו אין מחלוקת בדבר כלל, ומה שהביא בשו"ע בס"ה גבי נסדק, ובסי"ב גבי יבש, דעה זו בלשון יש מי שאומר, זהו מפני שכך דרכו במקום שלא מצא הדין מפורש לשאר הראשונים, וכן משמע במג"א ס"ק י"ז בקושייתו על השו"ע, ועי"ש במחה"ש, [אמנם בתשו' רעק"א שבסו"ס דו"ח כתב שדעת המחבר תרמ"ח סי"ב והמג"א שם דדוקא חזזית ושינוי מראה פוסל בחוטמו, ויתכן דס"ל דזהו סתם וי"א והלכה כסתם, וצ"ע].

[שח] כך פירש הד"מ סק"ה לשון הרא"ש ורבינו ירוחם דכל הפוסלים משום 'הדר' פסלי בחוטמו בכ"ש, משמע דהפסולים משום לקיחה תמה לא פסלי בחוטמו בכ"ש, וכ"נ ד' המג"א ס"ק י"ז, וכ"כ בבכור"י ס"ק י"ז, וכ"נ ד' המשנ"ב ס"ק מ"ז.

וצבעו ירוק כצבע האתרוג[שט], [פיטם בשרי], ויש שאינו מגוף האתרוג אלא קשה כעץ[ש], [פיטם עצי].

קיד. אתרוג בעל פיטם שניטלה פיטמתו, פסול[שיא], מפני שאינו 'הדר'[שיב], ויש אומרים שפסולו מטעם 'חסר'[שיג].

[שט] מדברי הראשונים מבואר שהפיטמא היא באופן זה, שהרי פירשו הרמב"ם וסיעתו דחזזית פוסל בחוטמו היינו בדד, ובעץ לא שייך מראה חזזית, כמש"כ הכפו"ת דמה"ט לא שייך פסול בשושנה, וכן מפורש ברמב"ן הל' לולב סי' נ"ג, והמאירי במגן אבות סי' קי"ז, שהדד נאכל כאתרוג, וכ"כ בכפו"ת.

[ש] כך דקדק הכה"ח ס"ק מ"ו מדברי המג"א סק"ט שכתב שהדד הוא 'העץ' שעל ראש האתרוג, וכ"ה לשון הרמ"א ס"ו 'העץ' שראש הפיטמא עליו, והוסיף בזה בס"ק מ"ח לפרש עיקר דינו של המג"א שאינו פוסל אלא בניטל עד האתרוג, ודברי טעם הם כמו שיתבאר להלן, ומה שהשיג עליו בס' כשרות ד' המינים סי' ג' מד' הכפו"ת אין זו השגה מתרי טעמי, חדא, דהכה"ח לא פירש כן אלא בד' המג"א שחילוקו לא שייך אלא בפיטם עצי אבל מודה שדברי הראשונים קאי בפיטם בשרי, ומה שמצינו בראשונים שהכשירו בניטל הדד היינו משום דס"ל דאין הדד מגוף האתרוג כלל, וכמו שכתב כן הרמב"ן הל' לולב סי' נ"ז דאינו מגופו של אתרוג שיפסל בו, אבל להסוברים שהדד מגוף האתרוג כל שהוא רך וירוק כגוון האתרוג י"ל שפוסל בכל שהוא, ועוד דמפורש שם בכפו"ת דעינינו הרואות 'כמה פעמים' דהעץ שבראש האתרוג הוא רך וירוק מגוון האתרוג, הרי שהדגיש שזה מצוי כמה פעמים אבל מסכים שיש מציאות של פיטם בגוון העץ כפי הנראה מדברי הרא"ם שהביא שם, ואע"פ שכתב שם הכפו"ת ליישב ד' התוס' שאינו חשוב חסר אלא בשנעשה גומא, הרי שיטת התוס' שאין הדד מגוף האתרוג כלל. אלא שאם באמת דיוק הכה"ח מל' 'עץ' הנה גם בתוס' ל"ו א' מצינו לשון זה שכתבו שיוצא מחודו שבראשו כמין עוקץ בולט וקשה כעץ ולכך קרי ליה עוקץ, ולפי דברי הכה"ח גם בתוס' נפרש שהוא פיטם עצי, ובאמת כך משמע בכפו"ת הנ"ל שכ' שכמה פעמים הוא 'רך' וירוק כגוון האתרוג, משמע דבאופן שכתבו התוס' שהוא 'קשה' כעץ אינו בגוון האתרוג. ואמנם גם ברמב"ן הל' לולב (סי' נ"ו) כתב שושנתו הוא הדד היוצא בחוטמו 'כמין עץ', והרי הרמב"ן סי' נ"ג פי' שהדד נאכל כאתרוג, אלמא דאין לדייק מלשון 'עץ' שהוא פיטם עצי, אך הרמב"ן לא כתב 'קשה כעץ', ולכן שפיר מתפרש כמין עץ על צורתו ולא על מהותו.

[שיא] כ"ה לפי' ר"ח הרי"ף והרמב"ם ניטלה פיטמתו דמתני', וכעי"ז פירש רש"י בשם רבינו יעקב בר יקר, [אלא שחלוקים בפירוש מימרא דר' יצחק בגמ' ניטלה בוכנתו], ומרן בשו"ע העלה לשון הרמב"ם בס"ז וס"ח ומשמע דפסק כוותיה וכמש"כ בשלחן גבוה סוס"ק ט"ז דמש"ה העלה לשון הרמב"ם דכל מקום שפוסק כמותו תופס לשונו כמות שהוא, ע"כ. ועוד שלפי הכלל שייסד מרן בהקדמתו יש לפסוק כשני עמודי ההוראה העומדים בשיטה זו. וכ"כ בערוה"ש סכ"ג דהשו"ע פסק כר"ח והרי"ף והרמב"ם. [וזה דלא כד' השעה"צ אות ל"ז שכ' דהשו"ע לא פסק להחמיר בשניהם אלא מספק].

[שיב] כן מבואר בריטב"א ל"ה ב', והובא בארח"ח סי' ט"ז שהביא מרן בב"י, וכן נראה לד' הראשונים המפרשים דחוטמו היינו הדד ופוסל שם חזזית בכל שהוא, א"כ ה"ה דניטלה פיטמתו

קטו. הפסול בניטל הדד הוא אע"פ שלא ניטל החלק התחוב באתרוג שבנטילתו נעשה מקומו גומא[שיד], ודוקא כשניטל כל הדד שלמעלה מן האתרוג או רובו[שטו], אבל ניטל מקצת ממנו ורובו

משום שאינו הדר, וא"צ לומר שהוא מטעם חסר, וכל מה שהוצרך רבינו ירוחם לומר שהוא מטעם חסר נראה דהיינו משום דאזיל בשיטת הרא"ש דמפרש בד' הר"ח והרי"ף דחוטם הוא בגוף האתרוג, וס"ל דהדד אינו מגוף האתרוג, ומש"ה הוצרך לפרש דטעם הפסול משום חסר, כפי שהוצרכו הראשונים לפרש לגבי עוקצו. וההשלמה והמכתם שפירשו כן היינו משום דמפרשי ד' ר' יצחק דמפרש למתני' דאינו פוסל אלא בניטלה הבוכנא וא"כ ע"כ משום שנעשה מקומו גומא ונעשה חסר, אבל לד' הרמב"ם וכפי פשטות ד' ר"ח והרי"ף דהדד היינו החוטם, ור' יצחק מילתא באפי נפשה קאמר, א"כ שפיר יש לפרש הטעם משום הדר, וכ"כ הד"מ סי' תרמ"ט בשם מהר"א מפראג שכ"מ מד' הרא"ש, הלבוש תרמ"ח ס"ז, וכן מתבאר בכפו"ת ל"ד ב', וכ"מ בספר כפתור ופרח ובתשו' הרדב"ז המובא להלן הערה קצ"ז וכ"כ המג"א תרמ"ט ס"ק י"ז ודקדק כן גם מד' המ"מ עיי"ש. [וכבר תמהו המאמ"ר והבכור"י שמסקנתו שם שלא כדבריו בסי' תרמ"ח סק"ט שהוא מטעם חסר].

[שיג] כ"ה ברבינו ירוחם הובא בד"מ סי' תרמ"ט, ההשלמה ל"ד ב', המכתם ל"ו א', רבינו מנוח פ"ח ה"ז, וכ"מ ביראים סי' תכ"ב, הובא במרדכי סי' תשנ"ב, ובאו"ז סי' ש"ט, וכ"ד המג"א תרמ"ח סק"ט, וגם המטה יהודה אע"פ שבס"א נקט שהוא מטעם הדר, בס"ז הדר ביה וכתב דמדברי הרמ"א הנ"ל בסי' תרמ"ט מבואר דמשום חסר הוא, והוסיף דכ"מ גם מהא דאתרוגים שאין להם פיטם מתחילת ברייתם כשרים, ולפי מש"כ התה"ד סי' צ"ט דאין להכשיר בסברא זו של תחילת ברייתו אלא בפסולים מטעם חסר, ולא בפסולים מטעם הדר.

[שיד] כן כתב מרן הב"י שנראה לו לפירוש ר"ח, והוסיף לדקדק מד' הרא"ש, וכוונת הב"י נראה דרק לפירוש הריטב"א והר"ן מפרש ר' יצחק דאינו פוסל בניטל הדד אלא בשניטלה הבוכנא, משא"כ לפי' ר"ח דר' יצחק קאי אעוקצו, אין מקור לחדש ד"ז, וא"כ דה"ה לפי' הרי"ף והרמב"ם העומדים בשיטה זו יש לפסול אף בשלא ניטלה הבוכנא, ושו"ר שפי' כן המטה יהודה, ולא ס"ל להב"י כד' הט"ז ומג"א שדקדקו מל' הרמב"ם דאינו נפסל אלא בשינטל עם הבוכנא, דאין זה מוכרח כלל דשפיר יש לפרש דניטל דדו היינו כל או רוב הדד שיוצא מחוץ לאתרוג, ואדרבא מדוקדק ברמב"ם דדוקא גבי עוקצו כתב שנעשה מקומו גומא, וכן כתב המג"א בשם הב"י דאפי' בשלא נעשה גומא פסול, [ומה שפי' מהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק ח"ג סי' כ"ח שיעשה קצת גומא, צ"ע, ואכמ"ל], והמטה יהודה והמאמ"ר סק"ו הוסיפו לדקדק כן בשו"ע עפ"י הדיוק שדקדק הב"י ברא"ש, ועוד נראה דמאחר שפי' הב"י כן בשיטת ר"ח וסיעתו, א"כ כך דעתו בשו"ע לפי מה שנתבאר לעיל הערה קמ"ה שכשיטתם פסק מרן בשלחן ערוך. וכ"ד הלבוש ס"ח והובא במג"א, והב"ח. וכ"ז שלא כד' הט"ז שהלך בשיטת הריטב"א, הר"ן, ההשלמה, והמכתם, דס"ל דר' יצחק מפרש לניטלה דמתני' דאינו פוסל עד שניטלה בוכנתו ויעשה גומא, ועי' במטה יהודה שהאריך בטוטו"ד לדחות כל דברי הט"ז. [ויש להעיר בזה על המשנ"ב סק"ל דמשמע שתפס לעיקר כד' הט"ז].

[שטו] אמנם המג"א תרמ"ח סק"ט כ' דאינו פוסל אלא שינטל עד האתרוג, ובעקבותיו הלכו הא"ר, הגר"ז, הלכה ברורה, וח"א, הובאו בשעה"צ אות ל"ד, מ"מ כבר העירו המאמ"ר והבכור"י שכל

קיים, כשר, ויש מחמירין אף בניטל כל שהוא מן הדד[שטז], ומסתבר להחמיר כשיטה זו כשהדד רך וירוק כמראה האתרוג[שיז], [ו'פיטם בשרי'], אבל ניטלה השושנה שעל הדד, הרי זה כשר[שיח], אך אם אפשר לו יטול אתרוג שלם ומהודר שהשושנה בראשו[שיט].

דברי המג"א הם לפי שיטתו כאן דהפסול מטעם חסר, אך לפי מש"כ בסי' תרמ"ט דהפסול משום הדר יש לפסול כל שנחסר רוב הדד, והובאו בשעה"צ אות ל"ו. ויש לסייע דבריהם ממש"כ הראב"ד סי' מ"ז דניטלה פיטמתו היינו רוב פיטמתו, ולפי הבנת המאירי בראב"ד היינו רוב הדד, [ועי' הערה הבאה]. ושו"ר במטה יהודה דמשמע מדבריו דאף המג"א לא הכשיר אלא בשניטל עד חציו, ובדרך זו כתב דאף דעת מרן כהמג"א כמו שפי' המג"א בדעתו, ולא יפסל אם ניטל עד חציו לשליש או לרביע. אמנם פשטות דברי מג"א דאינו פוסל לדידיה אלא בשניטל עד האתרוג, ובלא"ה אינו פוסל אף שינטל רובו, וכן מפורש בשו"ע הגר"ז סי"ז שכתב דאפי' ניטלה כל הפיטמא ולא נשאר ממנה רק גובה משהו בענין שמקצת ראש האתרוג מכוסה כמו שהיה בתחילה הרי זה כשר, וכן נראה שלמד השתילי זיתים ומש"ה לא העלה דברי המג"א והט"ז כלל, משום שאין כן ד' מרן שפוסל בניטל הדד ומשמע אף ברובו כנ"ל.

[שטז] כ"כ המאירי במגן אבות סי' קס"ב.

[שיז] כ"כ הכה"ח ס"ק מ"ח, וסייעתא לדבריו מהמאירי והראב"ד בהערה דלעיל, והם דברו בפיטם בשרי שבו בלבד פוסל חזזית בכ"ש כמשנ"ת לעיל מהכפו"ת, ואת דברי המג"א ניתן לקיים בפיטם עצי, אלא שקשה דהרי המג"א מפרש כן בד' הרמב"ם שפוסל בחזזית כ"ש בדדו, וד' הרמב"ם שפסל בחזזית בדדו לא ניתן לפרשו בפיטם עצי. עוד יש להקשות על דבריו כעין מה שהקשינו לד' המאירי דהרי הרמב"ם פוסל בחזזית בחוטמו, א"כ איירי בפיטם בשרי, וא"כ למה פוסל רק בניטלה הפיטמא ולא בנחסר ממנה כל שהוא. וצ"ע.

[שיח] כן העלו הראב"ד, והרמב"ן, הריטב"א, הר"ן, והמאירי, ואמנם הר"ן פירש בד' הרי"ף דפוסל בניטלה השושנתא, אך נחלק עליו, וכבר כתב הב"י שאף הרי"ף אינו פוסל אלא בניטל הדד ולא בניטלה השושנתא, והביאור הלכה סייע דברי הב"י מפי' ר"ח שזכינו לאורו, וכן מוכח שהבין המ"מ בד' הרי"ף כמש"כ הלח"מ שם, ולפי"ז לא מצינו מי שפוסל בניטלה השושנתא, ומה"ט בשתילי זיתים לא העלה ד' הרמ"א שכ' דיש מחמירין אם ניטלה השושנתא וכו', וגם הרמ"א הסכים דלענין דינא אין לפסול אא"כ ניטל הדד, וגם הב"ח שהשיג ע"ד הרמ"א, המעיין בדבריו יראה שפירש דברי הרמ"א שאין לפסול בניטלה השושנתא היינו כהריטב"א והר"ן דאין פוסל עד שיעשה מקומו גומא, ועל זה עיקר השגתו, ואין ראיה דס"ל לפסול בניטלה השושנתא דידן. [ועי' במאמ"ר סק"ו שעמד עליו במה שפי' ד' הרמ"א כן].

[שיט] הגהת הרמ"א דטוב להחמיר במקום שאפשר.

קטז. אתרוג שנשברה פיטמתו אך עדיין היא מחוברת ודבוקה בו, יש אומרים שאם החיבור חזק שיכול להתקיים, כשר[שכ], ויש אומרים שכל שנשברה רובה, פסול[שכא].

קיז. אתרוג שניטלה פיטמתו הסכמת הפוסקים שאין מועיל להכשירו על ידי דיבוקו בדבק או חיבורו במחט[שכב].

אתרוגים הגדלים ללא פיטם

קיח. אתרוגים שאין להם פיטמא מתחילת גידולם, כמו ה'אתרוג התימני' כשרים, ואין בהם פסול ניטלה פיטמתו[שכג], וסימן ההיכר שלא היה להם פיטמא מתחילת גידולם היא שבמקום הפיטמא יש גומא כתוצאה מכך שלא גדלה עמו הפיטמא בתחילת בריתו[שכד].

ניטל עוקצו

קיט. ניטל העוקץ, והוא העץ שהאתרוג תלוי בו כשהוא באילן, ונעשה מקומו גומא, פסול[שכה], וטעם הפסול משום שמקום הגומא הרי הוא כחסר[שכו], ופסול.

[שכ] שבות יעקב ח"א סי' ל"ה, ועי' בדברי הרב פתח הדביר בספר צפיחת בדבש סי' ל"ה שהסכים להכשיר אם החיבור חזק כ"כ שאם אוחז ומעלה הדד עולה כל האתרוג עמו, והובא בשד"ח מערכת ד' מינים סי' א' אות ח'.

[שכא] הבית אפרים או"ח סי' א', בית השואבה אות ל"ו.

[שכב] ראה להלן בענין ניטל עוקצו.

[שכג] יסוד ההיתר בדברי הראב"ד הל' לולב (סי' כ"ח) דיש הרבה שאין להם ואינה מעכבת, וכ"כ הרא"ש סי' ט"ז דיש אתרוג שלא היתה בו פיטמא מעולם ואינו נפסל בכך, וכ"כ ההשלמה, והובא במכתם, בארחות חיים, ובכל בו, רבינו מנוח, רבינו ירוחם, טור וב"י סי' תרמ"ח.

[שכד] כ"כ המבי"ט ח"ג סי' מ"ט, הובא במג"א סק"י.

[שכה] היינו מימרא דר' יצחק ניטלה בוכנתו לפי' ר"ח והרי"ף והרמב"ם, [ולד' רבינו יצחק בר יקר, הראב"ד, והרמב"ן, היינו ניטלה פיטמתו דמתני'], וכ"פ השו"ע תרמ"ח ס"ח.

[שכו] כ"כ הרי"ף, והרא"ש, וכן פי' רש"י בד' רבינו יצחק בר יקר, וכ"ה במ"מ, רבינו מנוח, או"ז סי' ש"ט, וכן העלו הפוסקים, ומשנ"ב ס"ק ל"ג.

קכ. אינו פסול בנטילת העוקץ אלא אם כן ניטלה הבוכנא עד האתרוג עצמו, אבל אם נשאר אפילו כל שהוא מהעץ, המכסה את כל פני רוחב הגומא, כשר[שכז], ואם נתגלתה הגומא אפילו כל שהוא, פסול[שכח].

קכא. ניטל עוקץ האתרוג הסכמת הפוסקים שאין מועיל לחברו על ידי מחט או בדבק[שכט].

אתרוג היבש

קכב. אתרוג היבש פסול[של], ושיעור היבשות כשכלתה הלחלוחית שבו[שלא], וניתן לבדקו על ידי שיעביר באתרוג מחט ובו חוט, ואם יש בו ליחה יראנה בחוט[שלב].

[שכז] הריטב"א והר"ן, וביאור מרן הב"י, והובא ברמ"א.

[שכח] כן מתבאר מדברי מרן הב"י. [וזה לכאו' שלא כד' הראב"ד סי' מ"ז שכתב לענין פיטמתו דאין פוסל אלא בניטלה רוב פיטמתו, [והרי לפי' הראב"ד פיטמתו היינו עוקצו], אא"כ נפרש ד' הראב"ד דכוונתו לאופן שנשבר העוקץ שאינו פוסל עד שישבר רובו, וכמש"כ בבית השואבה אות מ"ד הובא בכה"ח ס"ק נ"ח].

[שכט] השבות יעקב ח"א סי' ל"ה, הא"ר, מקור חיים לחו"י, פמ"ג משב"ז ס"ק י"ב, יד המלך פ"ח מהל' לולב ה"ז, בגדי ישע, בית מאיר אה"ע סי' ק"ל ס"ז, הרב בעל פתח הדביר בספרא דמר אביו צפיחת בדבש סי' ל"ד, בית השואבה אות מ"ג, בכור"י ס"ק כ"ו, שו"ת חסד לאברהם תנינא סי' ע"ה, שו"ת דברי מלכיאל ח"א סי' ל"ג, והרבנים שהובאו בשד"ח מערכת ל' כלל קמ"א אות י"ט. [דלא כתשו' בית יעקב סי' קמ"ב שהכשיר].

[של] מתני' ל"ד ב'.

[שלא] הראב"ד סי' נ"ח, וכ"פ הרא"ש סי' כ', והטור, ושו"ע תרמ"ח ס"א.

[שלב] הראב"ד והפוסקים שם, ואמנם הראב"ד כתב כן לנקבו נקב מפולש מעבר לעבר, ולשיטתו דנקב מפולש אינו פוסל בלא חיסרון, אך למאי דקי"ל דפוסל במפולש אף בלא חיסרון, ואפי' בניקב עד חדרי הזרע, פירשו הפוסקים כמה אופנים לבדיקתו בלא שיפסל בנקיבתו, א' שנוקב בעובי האתרוג באותו צד, כן פירשו הלבושי שרד, שתילי זיתים ס"ק י"ג, מאמר מרדכי סק"ב, דברי הט"ז. ב' שנוקב לאורך האתרוג מעוקצו כלפי חוטמו באותו צד, כ"כ הבכור"י סק"ג. ג' המג"א פי' שיכניס המחט בצד שבו החור עם החוט ולא יכניסנו עד חדרי הזרע.

קכג. אתרוג משנה שעברה הרי זה ודאי יבש, ופסול[שלג], אמנם אם ישמרנו במקום קר ולח יתכן שישאר בלחותו אף שעברה שנה[שלד].

[וראה לקמן דין אתרוג ששהה בתא המקרר, או בתא ההקפאה].

קכד. יבש האתרוג בחוטמו הרי זה פוסל בכל שהוא כדין חזזית בחוטמו[שלה].

קכה. יבש האתרוג בקליפתו החיצונה ברובו או בשנים ושלש מקומות, יש אומרים שפסול כדין חזזית[שלו].

קכו. אתרוג כמוש, כשר[שלז], אלא שיש לו לבדקו במחט וחוט שלא כלתה לחלוחיתו.

[שלג] תשובת מהרי"ל סי' ה', הובא בדרכי משה סק"א, ויסוד הדברים מבואר בראב"ד סי' ס"ב דלאחר י"ב חודש כלה הלחות בכל המינים, והב"ח וא"ר פירשו דלא מהני בדיקה אפי' מצא בו לחות כיון דקים להו לחז"ל דלאחר י"ב חודש אין בו עוד לחות, הובאו בשעה"צ אות ח', אמנם הט"ז סק"ב פירש לאידך גיסא דלא אמר המהרי"ל אלא שצריך לבדקו, ובבכור"י סייעו מד' הראב"ד דלהלן דמהני לשמרו ע"י שטומנו בדברים לחים, והובא בשעה"צ, אך לכאו' משמע דאדרבא דוקא אם טמן בדברים לחים משתמר אבל בלא"ה לא, וכן מתבאר מעיקר ד' הראב"ד דאחר י"ב חודש בסתמא כלתה הלחה, ומ"מ מד' הראב"ד נראה דרך ממוצעת בין השיטות, דבסתמא תלינן דכלתה לחותו, ופסול, אך אם בדקו ונמצא בו לחות, הרי זה כשר שיתכן שלא היה במקום חם ויבש כ"כ. ושו"ר שפי' כן החמד משה ד' מהרי"ל. [וצ"ע על השעה"צ שהשוה דעתו עם הא"ר והב"ח].

[שלד] כ"כ הראב"ד סי' ס"ד, וכיוצ"ב כ' הב"ח לענין אם טומנו בדבש משתמר בלחותו. [אלא דבכה"ג לד' הט"ז ודעימיה פסול משום כבוש].

[שלה] הראב"ד סי' מ"ט, רמב"ן סי' ס"ב, הרא"ה, הריטב"א, הר"ן, הרא"ש סי' כ', טור, שו"ע סי"ב. ומה שהביא השו"ע דין זה בשם יש מי שאומר תמה המג"א מי מצינו שחולק בדבר, ופי' שכוונת השו"ע לאפוקי משיטת השלטי גבורים דאינו פוסל אלא בכולו, ועי' מש"כ בזה בביאורים סי' ד' אות ג' ד', ולו"ד המג"א היה נראה דבאמת אין חולק בדבר ומש"כ בלשון יש מי שאומר היינו מפני שכך דרכו במקום שהיא שיטה מחודשת שלא נזכרה בשאר ראשונים וכמש"כ לעיל הערה ק"מ.

[שלו] כן משמע מד' ראבי"ה שהובא ברמ"א תרמ"ט ס"ה שיש פסול יבש שיכול לקלפו ולהכשירו כחזזית, וכן פירש שם הבה"ל, וכ"כ בכור"י סק"א, וכן מתבאר מד' הפמ"ג שהובא במשנ"ב ס"ק מ"ח, ואף שבבה"ל שם פקפק דבשנים ושלש מקומות אינו פוסל אלא א"כ נשתנה מראה האתרוג על ידי היובש, מ"מ בדבריו בסי' תרמ"ט הנ"ל נראה שסובר לפסלו. ועי' בביאורים סי' ד' שנתבאר דמד' הראב"ד והראשונים שהביאו דין בדיקת האתרוג משמע בהדיא דלא מיפסל אלא ביבש תוכו, ולא סגי במה שיבש מבחוץ.

צורת האתרוג

קכז. אתרוג העגול מכל צד ככדור, פסול[שלח], שאין דרכו להיות כך[שלט].

קכח. פסול אתרוג ככדור משום 'הדר' הוא[שמ], ולכן לד' מרן השלחן ערוך יש להכשירו בשאר ימים.

קכט. אתרוג העשוי בעיגול בקדירה, כשר אף לכתחילה[שמא], ויש אומרים שראוי למצוה מן המובחר שלא ליטלו למצוה[שמב].

קל. אתרוג שגדלו בדפוס ועשאו כבריה אחרת שאינו דומה לאתרוג כלל, פסול[שמג], אבל עשאו כבריית אתרוג, כשר, אפילו עשאו בצורת דפים דפים.

קלא. טעם הפסול בעשאו בדפוס כבריה אחרת משום שאינו הדר[שמד], ולכן כשר בשאר הימים לד' מרן השלחן ערוך, ויש אומרים שפסולו מצד שאינו בכלל אתרוג ופסול כל שבעה[שמה].

[שלז] ברייתא ל"א א' כמושין כשרין, וקאי על כל ד' מינים, וכ"פ הרמב"ם פ"ח ה"א, וכן מסקנת המג"א רסי' תרמ"ח, אלא שכתב דצריך שיבדקנו, ובשעה"צ הביא שכ"ד רוב הראשונים הרי"צ גיאת, הר"ן, העיטור, הריא"ז, ורבינו ירוחם, ושלא כגי' הבה"ג בברייתא ל"ז א' 'כמוש' תחת גי' רוב הראשונים 'כבוש', וכ"ה בראבי"ה, ואו"ז סי' ש"ט, והגהות אשרי.

[שלח] ברייתא ל"ו א', אתרוג ככדור פסול, טושו"ע סי"ח. ופי' המ"מ דהיינו שעגול מכל צד, והובא בשתילי זיתים ס"ק מ'.

[שלט] לבוש, הובא במשנ"ב ס"ק נ"ט. [ועי' חיים וברכה אות רכ"ט דאפי' יש לו פיטם ועוקץ פסול, ודלא כס' מתא דירושלים שסבר לחלק בזה].

[שמ] כ"כ היראים סי' תכ"ב, מחזור ויטרי סי' ש"ע, סידור רש"י סי' רצ"ז, פי' הריבב"ן ל"ו א', וכ"כ מטה יהודה, וכן משמע בפמ"ג תרמ"ט ס"ק י"ב, ובבכור"י ס"ק ל"א, וכן העלה בשעה"צ אות ס"ה, ועיי"ש בשעה"צ שדקדק מל' הלבוש שאינו בכלל אתרוג ופסול כל שבעה, אך לענ"ד שפיר יש לפרש בד' הלבוש דכיון שאין דרכו להיות כן מש"ה פסול מטעם הדר, דאם דרכו בכך הרי זה בכלל הדר.

[שמא] כ"ה לגירסת רוב הראשונים דגרסי ככדור, וכ"ה בטור ושו"ע סי"ח, ועי' בבה"ל סי"ח ד"ה העגול שלא חשש לגירסת ככדוד כלל אף לא לענין מצוה מן המובחר.

[שמב] עטרת זקנים לחוש לגי' שהביאו התוס' 'ככדוד', שהוא עשוי כמין דוד ועגול כקדירה. [ועי' בכור"י ס"ק מ"ה].

[שמג] ברייתא ל"ו א', וגמ' בע"ב, טושו"ע סי"ט.

קלב. אתרוג התיום שגדל שנים דבוקין זה בזה[שמו], כשר[שמז], ואם אפשר לו לא יקח אתרוג זה כיון שיש פוסלים[שמח].

קלג. אתרוג עקום כמגל, או כפוף כאגמון, כשר[שמט].

מבושל וכבוש

קלד. אתרוג המבושל, פסול[שנ].

קלה. אתרוג הכבוש בחומץ, פסול[שנא], ושיעור כבוש הוא שישהה כ"ד שעות רצופות בחומץ, אמנם בחומץ חזק שמבעבע כששופכים ממנו על הארץ כל ששהה שיעור בכדי שיתנו על גבי האור וירתיח[שנב] הרי זה כבוש[שנג].

[שמד] כ"ה ביראים ומחזור ויטרי וסידור רש"י שם, וכ"מ בקרית ספר להמבי"ט פ"ח מלולב,

[שמה] כ"כ המכתם ל"ו ב' דבגדלו בדפוס ראוי לומר שיפסל לעולם, וכ"ה בארח"ח וכל בו הובאו בא"ר סי' תרמ"ט ס"ק כ"א, ובפמ"ג משב"ז ס"ק י"ב, וכיוצ"ב כתב המאירי ל"ו א', [אמנם דבריו אמורים שם רק לד' הפוסלים הדר כל שבעה, ועכ"פ לשיטה שהביא בראש הפרק שכל שפסולו מתחילת ברייתו פסול כל שבעה ולא קי"ל כשיטה זו].

[שמו] במשנ"ב ס"ק ס"ב הביא דברי הערוך בשם רב האי גאון התיום שאמרו בשני אופנים הם, יש שהם שנים דבוקין בברייתן, ויש שהוא אחד שהוא שני חצאים חלוקים מלמעלה ומחוברים מלמטה בכל שהוא.

[שמז] רמב"ם פ"ח ה"ח וכתב הב"י שכן עיקר וכך פסק בשו"ע ס"כ.

[שמח] דעת הסמ"ג שהביא הטור, וכ"ה ד' הראב"ן, הרוקח, ורבינו ירוחם.

[שמט] הרמב"ן הל' לולב סי' ס"ב, והובא בב"י סי' תרמ"ה מהארח"ח. וכ"כ לדינא בבית דוד סי' תי"א הובא בשלחן גבוה [תלמידו של הב"ד], ובית השואבה אות ע"ט, כה"ח ס"ק קכ"ה.

[שנ] טור ושו"ע סט"ו. ועי' כפו"ת ל"ו א' שהק' מנ"ל לפסול במבושל הא בברייתא קתני שלוק ולפי' רש"י שם ובשאר דוכתי שלוק הוא יותר ממבושל, ותי' שלמדו כן מדין כבוש. ועי' חיים וברכה אות י' מה שהביא בזה.

[שנא] ברייתא ל"ו א' טור ושו"ע סט"ו.

[שנב] ושיעור זה עי' בדרכי תשובה יו"ד סי' ק"ה ס"ק מ"ב די"א שהוא ח"י רגעים, וי"א שהוא פחות משה רגעים, וי"א שאין אנו בקיאין בשיעורו.

[שנג] עי' ביו"ד סי' ק"ה ס"א שמבואר בשו"ע דכבוש בחומץ וציר א"צ מעל"ע אלא בכדי שיתנו על גבי האור וירתיח, והקשו הש"ך והפר"ח שם דסותר למה שפסק השו"ע שם סי' ק"ד דכבוש בחומץ אינו אלא בשהה מעל"ע, ומכח זה פסקו הש"ך והפר"ח דאף כבוש בחומץ אינו אלא בשהה מעל"ע, אולם המג"א סי' תמ"ז ס"ק כ"ח כתב ליישב דמש"כ בסי' ק"ד היינו בחומץ

קלו. ודוקא כבוש בחומץ, אבל כבוש במים אף ששהה כ״ד שעות, יש פוסלין[שנד], ויש מכשירין[שנה], וכן נהגו בכמה מקהילות תימן להניח את האתרוג במים לשמירה על לחותו.

קלז. יש מי שאומר שכיון שפסול מבושל או כבוש משום 'הדר' הוא[שנו], אינו פוסל אלא באופן שנשתנה מראהו[שנז], ולכן סובר שדינו

דשכרא, או אף בחומץ יין שאינו חזק, אבל בסי׳ ק״ה אירי בחומץ יין חזק דדינו כציר לאסור אף בכדי שיתנו ע״ג האור וירתיח, וכן תירץ הפרי תואר ביו״ד סי׳ ק״ה סק״ג, והביאו בשתילי זיתים שם סק״ה, וממילא מש״כ כאן המג״א ס״ק כ״ב דבחומץ אפי׳ לא שהה אלא כדי שירתיח הוי כמבושל היינו בחומץ חזק, וכך פירשו ד׳ מג״א במחה״ש, ושו״ע הגר״ז הובאו בשעה״צ אות ס׳. [וכך נראה לפרש בדברי השתילי זיתים סי׳ תקכ״ז ס״ק י״ג שהצריך יום אחד לכבוש בחומץ או בחרדל, דהיינו חומץ שאינו חזק כ״כ]. ואע״פ שבכנה״ג ביו״ד סי׳ ק״ה הביא מתשו׳ שארית יהודה דמרן בתשו׳ אבקת רוכל פי׳ שאין כוונתו לומר שדין חומץ לאסור בכדי שיתנו ע״ג האור וירתיח והובא בש״ך שם, מ״מ כבר העיר ביד יהודה יו״ד סי׳ ס״ט ס״ק ס״ד דלא ראו התשובות בגופן, דבסי׳ רט״ו מפורש בדברי מרן דשיעור לאסור בכבוש בחומץ ותבלין שכ׳ רש״י היינו בכדי שיתן ע״ג האור וירתיח, וגם בסי׳ רט״ז פירש לחלק דההיא דסי׳ ק״ד אינו אוסר אלא בשהה מעל״ע משום דשכרא הוא ולא חומץ, הרי שדעתו דבחומץ אוסר בכדי ששהה בכדי שיתן ע״ג האור וירתיח ולא כמש״כ השארית יהודה משמו, עייש״ב.

[שנד] מג״א ס״ק כ״ב, והובא באחרונים ובמשנ״ב ס״ק נ״ד, וכה״ח ס״ק ק״א.

[שנה] כן יש לדקדק מלשון מרן שכתב כבוש 'בחומץ' וכן דקדקו בלשון השו״ע הא״ר ס״ק כ״ז, הפמ״ג משב״ז סק״ב, שו״ת פעולת צדיק ח״א סי׳ קכ״ה, **גם** בדעת רבינו השתילי זיתים כתבנו דס״ל דכבוש במים אינו חשוב כמבושל אלא לענין איסור משום בליעה ופליטה, **וכתב** מהרי״ץ דפוק חזי מאי עמא דבר שלוקחין האתרוגין ומניחין אותם במים מעל״ע ויותר, ואין פוצה פה ומצפצף, [וגם אחר עלייתם לארץ ישראל עוד ראינו בעינינו מנהג זה בחלק מזקני תימן, ובאופן שכתב מהרי״ץ שמניחין האתרוג כולו במים, ולא באופן שהביא מהרשי״ה בהערותיו שרק תחתית האתרוג עם העוקץ הניחו במים]. וסימוכין למנהג זה יש להביא ממה שאמרו בגמ׳ ל״ה ב׳ של תרומה טהורה לא יטול חד אמר מפני שמכשירה, ואמנם רש״י ובעקבותיו רוב הראשונים פירשו דע״י האגודה שהיו שורין במים נוטפים מים לאתרוג ומכשירין אותו, אולם מצאתי בפסקי הרי״ד שפירש כפשוטו 'שמכשירין לקבל טומאה כשמחזירן למים', הרי שהיה האתרוג במים עד זמן נטילתו, וגם אחר נטילתו נותנין אותו במים עד למחר, ואין חוששין משום כבוש, [ועי׳ במ״מ פ״ח ה״ב שפי׳ כעי״ז שע״י נטילתו בא לשומו במים עם הלולב ויוכשר, וזה כעין פי׳ הרי״ד שההכשר הוא ע״י נתינת האתרוג עצמו במים, אולם נראה מתוך לשונו דלא היו נוהגין כן, אלא דחוששים דאגב נתינת הלולב במים יבא ליתן גם האתרוג, ויוכשר].

[שנו] כן איתא במחזור ויטרי סי׳ שס״ג וש״ע, סידור רש״י סי׳ רצ״ז, א״ר ס״ק כ״ו בשם ס׳ אמרכל. ודלא כאתוון דאורייתא כלל ד׳ אות ב׳, ושו״ת אבני שיש יו״ד סי׳ ה׳ שפירשו שהוא דין כללי בכל דיני התורה שנשתנה מברייתו ואין שם אתרוג עליו.

ליפסל כחזזית ברבו במקום אחד, בשנים ושלשה מקומות אף במיעוטו, ובחוטמו בכל שהוא, אולם העיקר שאע"פ שפסולו משום הדר אינו פוסל משום שינוי מראה, ולכן אינו פוסל אלא ברובו[שנח], ובחוטמו יש להסתפק אם פוסל בכל שהוא[שנט].

קלח. אתרוג ששהה במקרר זמן רב אין זה בגדר כבוש במים וכשר לכל הדעות[ש].

קלט. וכן אם שהה בתא ההקפאה אפי' משנה שעברה אינו בכלל כבוש במים, ואם הוא עומד בלחותו כשר, אמנם במקום שאפשר יש להחמיר כיון שיתכן ועומד להרקיב[שסא].

היתר אכילה

קמ. האתרוג אינו כשר למצוה אלא אם כן מותר באכילה, ולכן באופן שאסור באכילה אע"פ שמותר בהנאה, פסול[שסב]. ואף שאין איסורו אלא מדרבנן, פסול[שסג].

[שנז] בכור"י ס"ק מ"ב.

[שנח] בבאור הלכה סט"ו ד"ה נפל, פירש דאינו נאסר אלא ברובו, ובתוך דבריו שם מתבאר שאין הפסול מטעם שינוי מראה, ונראה שגדר הדברים הוא כפסול יבש לד' הראב"ד והרא"ש שבארנו בביאורים סי' א' שהפסול מטעם שאינו עומד בהדרתו, ולא משום מראה יבש, וה"נ הכא, וכיוצ"ב מתבאר גם בשו"ת פעולת צדיק הנ"ל שהשוה גדר הפסול בכבוש ומבושל לפסול יבש, שפירש שהוא מטעם לא המתים יהללו י-ה. [אמנם דבריו שם צ"ב].

[שנט] באור הלכה.

[ש] שו"ת שבט הלוי ח"א סי' קע"ו.

[שסא] שו"ת אגרות משה או"ח ח"א סי' קפ"ה, ואמנם שם דן לפסלו משום שעומד להרקיב ולדעת הפוסלים אתרוג שנימוח בס"ד הרי זה פסול, ונחלק שם האגר"מ על שו"ע הגר"ז והמשנ"ב שהתירו לברך עליו היכא שאין לו אתרוג אחר, אמנם למאי דנקטינן כד' המשנ"ב כמבואר לעיל סעיף ס"ד ובהערות שם, ה"ה הכא דבמקום שאין לו אחר יש להכשירו לברכה.

[שסב] רמב"ם פ"ח ה"ב, ושו"ע תרמ"ט ס"ה.

[שסג] כ"כ בשו"ת בשמים ראש סי' צ"ב להוכיח מהא דהוצרכה הגמ' לפרש דדמאי כשר משום דאי בעי מפקר לנכסיה, והרי איסור דמאי אינו אלא מדרבנן, הובא בחיים וברכה אות ט"ו, וכ"כ מהר"י טייב (בעל ערך השלחן) בספר ווי העמודים סי' קכ"ב אות ח', ובכור"י סוסי' תרמ"ט.

קמא. פסול זה מטעם שאינו חשוב פרי, ולכן פסול בכל ימי החג[שסד]. ואלו איסורי אכילה הפוסלים באתרוג, אתרוג של ערלה, בין בערלת ארץ ישראל, בין בערלת חוץ לארץ[שסה], [ויש מקילים בערלת חו"ל[שסו]], ואם הוא ספק ערלה בא"י אסור, בחו"ל מותר[שסז].

[שסד] רמב"ם שם ה"ט, ושו"ע שם, ונתקשו ראשונים ואחרונים בטעמו של הרמב"ם דפוסל האסור באכילה כל שבעה, דאי הטעם כפי' רש"י ותוס' דילפינן מלכם, א"כ אין לו ליפסל אלא ביו"ט ראשון, וכמו דס"ל להתוס' ל"ה א' ד"ה לפי, ורבינו מנוח הניח קושיא זו בצ"ת, ועי' בפי' רבינו אברהם מן ההר שפי' דהטעם משום הקריבהו נא לפחתיך, אכן נודע הדבר וכבר הביאו כן הרבה אחרונים דהרמב"ם פירש טעמו בפירוש המשניות דכל שאסור באכילה אינו חשוב 'פרי', ומש"ה פסול כל שבעה.

[שסה] כן מפורש בפסקי ותוס' הרי"ד דערלה סתם קתני ואפי' בחוצה לארץ, ואע"ג דס"ל לתוס' רי"ד דאף למ"ד הלכה למ"ס הרי היא מותרת בהנאה ומותר לספק לחבירו, ס"ל דאין זה חשוב היתר אכילה, ואמנם נחלק עליו נכדו הריא"ז בפסקיו והובא בשלטי גבורים, אך זהו לטעמייהו, דמותר לספק לחבירו, אבל להלכה פי' הב"י ביו"ד סי' רצ"ד בד' הרמב"ם והטור שלא הביאו הדין דמותר לספק, דס"ל שכל מה דהתירו לספק לחבירו, היינו למ"ד הלכות מדינה, אבל למ"ד הלכה למשה מסיני, אסור, וא"כ אף ערלת חו"ל אסורה, והאחרונים קיימו פסק הב"י מטעם דערלת חו"ל אסורה בהנאה כדמוכח מע"ז כ"ב א', והם הכפו"ת ל"ד ב', שב שמעתתא ש"א פ"ב, מנח"ח מצוה רמ"ו, מלא הרועים ערך ערלת חו"ל. וכן מבואר ברבינו מנוח פ"ח ה"ב (המובא בהערה הבאה) דאף ערלת חו"ל פסול. ואמנם המג"א תרמ"ט סק"כ כתב לסמוך על פשטא דתלמודא דמותר להאכיל לחבירו, לגבי אתרוג דיחשב עי"ז מותר באכילה, מ"מ לדידן דנקטינן כפסק מרן הב"י אין מקום להיתר זה, וכמו שכתבו הכפו"ת ל"ד ב', מנח"ח מצוה רמ"ו, שפת אמת ל"ה א', ספר קובץ על הרמב"ם פ"ח ה"ב, וכן נראה בד' השתילי זיתים שלא העלה דברי המג"א, [ודלא כבית השואבה שכ' להתיר אף לד' הב"י], וכבר נחלקו על המג"א, שו"ת בית יהודה ח"ב סי' ל', אבני נזר או"ח סי' תפ"ט, אמרי בינה דיני יו"ט סי' כ"א, ובסוף ח"א סי' י"א, כה"ח ס"ק ל"ח. וכ"ד ערוה"ש תרמ"ט סמ"ג.

[שסו] המג"א תרמ"ט סק"כ, ופסקו כותיה, הא"ר, שו"ע הגר"ז סט"ו, הבכור"י ס"ק כ"ז, ומשנ"ב ס"ק מ"ה.

[שסז] רבינו מנוח פ"ח ה"ב דהאידנא אתרוגין דילן כשרין אע"ג דלא ידעינן אי הוה ערלה אי לא, דהא תנן ספק ערלה בארץ אסור, ובסוריא מותר, ובחוצה לארץ יורד ולוקט ובלבד שלא יראנו לוקט, דערלה בחו"ל כי נהגא מהלכה למשה מסיני היא, וכי אתמר הלכה בודאי אבל בספיקא מותר. ע"כ. וכיון לזה בערוה"ש תרמ"ט סמ"ג.

קמב. איסור ערלה נוהג גם באילן שניטע לצורך מצות אתרוג, ולא לשם אכילה[שסח].

קמג. מצוי בעצי האתרוגים שצומחים ענפים חדשים משרשי האילן, וכל שיוצא ממקום המכוסה בעפר צריך למנות לו שני ערלה מחדש[שסט].

קמד. אתרוג טבל הוא מכלל האסורים באכילה שאין יוצאים בהם כל שבעה[שע], [אמנם בשאר ימים יכול להפריש ולקבוע מקום התרו"מ בתחתית האתרוג, ורק ביו"ט ראשון אין יכול לעשות כן משום שחלק התרומה פסול למצוה והרי זה כחסר], ואף בשעת הדחק כגון שאין בידו אתרוג אחר שיוכל להפריש ממנו עליו, אין לסמוך לברך עליו, אלא יטלנו בלא ברכה[שעא]. וראה הערה[שעב].

[שסח] שו"ע יו"ד סי' רצ"ד סכ"ד.

[שסט] הערת הגרש"ז אויערבאך זצ"ל בס' כשרות ארבעת המינים עמ' ע"ב, עפ"י הגמ' בב"מ קי"ט א' ופי' רש"י שם, וכ"פ הרמב"ם פ"י ממעשר שני הי"ט.

[שע] רמב"ם פ"ח ה"ב, וכ"מ דעת מרן השלחן ערוך תרמ"ט ס"ה, א"ר סק"ד, שתילי זיתים ס"ק כ"ז, שו"ע הגר"ז סט"ו, בכור"י ס"ק כ"ז, משנ"ב ס"ק מ"ה, כה"ח ס"ק ע"ח. [ואמנם הרמב"ן מכשיר לגמרי אתרוג של טבל, והובא בריטב"א ובר"ן, אך נחלקו עליו רוב הראשונים, רש"י, תוס' ל"ה א', שו"ת הרשב"א ח"ד סי' ר"ב, הרא"ה, הר"ן, כל בו, המאירי בחידושיו, ופסקי ריא"ז, ואף דלדעת כמה מן הראשונים אין פסול זה אלא ליו"ט ראשון, מ"מ פסק השו"ע כד' הרמב"ם דפסול כל שבעה].

[שעא] אע"פ שבתשו' מהרשד"ם יו"ד סי' קצ"ב כתב דכדאי הוא הרמב"ן לסמוך עליו, כבר נחלק עליו הכפו"ת, ל"ד ב' דהרמב"ן יחידאה לעומת רוב הראשונים, וכן הסכימו הבית מאיר סוסי' תרמ"ט, שו"ת מנחת ברוך סוסי' צ"ח, בכור"י ס"ק כ"ז.

[שעב] יעויין בשו"ת מנחת יצחק ח"ז סי' מ"ה שכתב עצה חדשה במי שאין לו אלא אתרוג של טבל, דהנה מה שאי אפשר להפריש מיניה וביה הוא מטעם שאותו חלק שהפריש הוא תרומה טמאה שאין יוצאין בה, והרי האתרוג חסר, אך לפי מה שכתבו האחרונים הובאו לעיל הערה ק"ל דחסרון מבפנים לא שמיה חסרון, א"כ יוכל להפריש ולקבוע מקום התרו"מ באמצעיתו ובאופן זה אין בזה פסול חסר.

קמה. אתרוג שנלקט לשם מצות אתרוג ולא לשם אכילה, חייב בתרומות ומעשרות, וקודם הפרשה הרי הם טבל ופסולים למצוה[שעג].

קמו. וכן אתרוג של תרומה טמאה פסול כל שבעה מטעם שאי בו היתר אכילה[שעד].

קמז. אתרוג שריססו או חיטאו אותו בחומר רעיל שיש סכנה באכילתו, יש להכשירו[שעה].

קמח. אתרוג שהונח תחת המיטה שרוח רעה שורה עליו, כמבואר בפסחים (קי"ב א') וביו"ד סי' קט"ז ס"ה, יש הפוסלים אותו למצוה[שעו], ויש מכשירין[שעז], וכן עיקר[שעח].

[שעג] בתשו' מהרשד"ם יו"ד סי' קצ"ב כתב שאתרוג שנלקט לשם מצוה ולא לשם אכילה פטור מתרו"מ, וכתב בבית השואבה דינים הפוסלים בד' מינים אות ל"ו, דאף לסברת מהרשד"ם הרי זה עכ"פ טבל מדרבנן, והרי זה פסול עכ"פ מדרבנן. ועוד כתב בית השואבה שכל הלוקט למצוה אין זה למצוה גרידא שהרי כוונתו לאכלו אחר כך.

[שעד] רמב"ם שם, והובא בפוסקים דלעיל.

[שעה] במנחת שלמה ח"ב סי' נ"ח אות מ' נסתפק אם חשוב שיש בו היתר אכילה, ולכאו' דמי לאתרוג הבלוע מאיסור שאין האיסור מחמת עצמו, אלא שהמג"א החמיר לפסלו ליום ראשון, אך י"ל דאין זה חשוב שאין בו היתר אכילה, כיון שעתיד החומר להתנדף לפי מש"כ השער המלך פ"ז מהל' לולב ה"ב, והחשק שלמה סוכה כ"ט ב', דא"צ שיהיה ראוי לאכילה ביו"ט עצמו ודי במה שיהיה ראוי באיזה זמן שיהיה. ולמעשה הורה הגרש"ז אויערבאך זצ"ל להיתר כמובא בהליכות שלמה משמו.

[שעו] שו"ת בנין עולם או"ח סי' ל"ג עפ"י פסק הגר"א זיע"א דאוכלין ומשקין שתחת המטה נאסרו בדיעבד משום רוח רעה, [וכ"ד החיד"א בשיו"ב יו"ד קט"ז סק"ט, וזבחי צדק שם], וממילא אין בו היתר אכילה, וכתב דאם אין אחר יש ליטלו בלא ברכה.

[שעז] הפוסקים כתבו ג' טעמים להתירו, א) כתב בשו"ת עין יצחק או"ח סי' כ"ד להתירו עפ"י דעת השבות יעקב ח"ב סי' ק"ה שאין זה אלא אזהרה לכתחילה שלא להניח תחת המיטה, אבל לא נאסר בדיעבד, וכד' השבו"י פסקו רעק"א והפ"ת ביו"ד שם, ומהרי"ל דיסקין המובא בשו"ת שלמת חיים סי' רצ"ד, והמשנ"ב סי' ד' ס"ק י"ד. ב) השדי חמד מערכת הל' כלל קמ"א אות ל"א הביא בשם שו"ת עולת יצחק סי' נ"ה, ובשם שו"ת לב ים סי' ט"ו להתיר מטעם שומר מצוה לא ידע דבר רע. ג) טעם נוסף הובא בעולת יצחק שם משום שומר פתאים ה' כיון דדשו ביה רבים, וכמובא בבינת אדם כלל ס' ס"ג והובא בפ"ת שם. ד) ולכאו' יש להוסיף טעם לפי המבואר במג"א

קמט. אתרוג שנגע בו אדם שקם משנתו בלא נטילת ידים, כיון ששורה עליו רוח רעה[שעט] דינו כאמור בסעיף הקודם, אלא שכאן יש לו תקנה על ידי שידיחנו שלש פעמים, וכשר בזה לכל הדעות[שפ].

פסולי אתרוג בשאר ימי חול המועד

קנ. כל הפסולים שנאמרו באתרוג מחמת מומין שאינם 'הדר', אינם פוסלים אלא ליום טוב ראשון, [ובכלל זה ליום שני של גליות], אבל בשאר ימי חול המועד, הרי הם כשרים, מלבד אתרוג האסור באכילה, או אתרוג שחסר משיעור כביצה, או אתרוג המורכב הפסולים בכל ימי החג[שפא].

קנין הלולב ביום טוב ראשון ובשאר הימים

דין 'לכם' ביום טוב ראשון

א. מצות נטילת לולב חוץ למקדש מן התורה אינה אלא ביום טוב הראשון בלבד, שנאמר 'ושמחתם לפני ה' אליהכם שבעת ימים', ודרשו חכמים לפני ה' מצות נטילה שבעת ימים, אבל חוץ למקדש אינו אלא ביום טוב הראשון, שנאמר ולקחתם לכם ביום הראשון וכו'.

גבי אתרוג שבלע איסור, דאין חשוב אין בו היתר אכילה אלא כשהאיסור מחמת עצמו, דה"נ אין האיסור מצד עצמו אלא משום הרוח רעה ששורה עליו.

שעח כן נראה דעת השד"ח שם, וכן מטו משמיה דהגרי"ש אלישיב זצ"ל.

שעט כמבואר בפוסקים או"ח סי' ד' עפ"י הגמ' בשבת ק"ח ב'.

שפ שד"ח שם עפ"י המבואר במשנ"ב סי' ד' ס"ק י"ד בשם ארצות החיים דמהני הדחה ג"פ לאוכל שנגע בו קודם נט"י, וכ"כ הגר"ח פלאג'י בשו"ת לב חיים סי' ס"ז.

שפא רמב"ם פ"ח ה"ט, שו"ע תרמ"ט ס"ה.

ב. ועל כן יום טוב הראשון אין יוצאים ידי חובה אלא בארבעת המינים שקנאם והם שלו, שנאמר ולקחתם לכם, ודרשו חכמים 'משלכם'[שפב].

ג. וצריך לקנות את ארבעת המינים בקנין המועיל מן התורה, והיינו על ידי נתינת מעות, או על ידי שיביאם לרשותו ויקנה בקנין חצר[שפג].

ד. ועל כן אין יוצאים ידי חובה ביום טוב ראשון בארבעת המינים ששאל מחברו, וכל שכן אם גזולים או גנובים[שפד], שמלבד שאינם שלו אינו יוצא בהם ידי חובה[שפה], כיון שמצוה הבאה בעבירה היא.

הנותן לולבו לחבירו במתנה

ה. הנותן לולבו לחבירו במתנה גמורה הרי זה 'לכם' ויצא בו ידי חובתו, אולם אם נתן לו מתנה לזמן קצוב, שאמר לו הרי זה שלך עד שתצא בו, ואחר כך יהא שלי כבתחילה, הרי זה כשאול ואין יוצא בו ידי חובתו[שפו].

ו. נתן לו במתנה גמורה על מנת שיחזיר לו אחר שיצא בו, הרי זה יוצא בו ידי חובתו, שמתנה על מנת להחזיר מתנה גמורה היא, ואחר שנטלו ויצא ידי חובתו, מחזירו, ואם לא החזירו לבסוף או שנפסל בידו לא יצא ידי חובתו כיון שנתבטל התנאי[שפז].

[שפב] שתילי זיתים סי' תרמ"ט סק"א.

[שפג] שערי תשובה תרנ"ח סק"ה בשם המחנ"א קנין משיכה סי' ב', לדעת הסוברים קנין דרבנן לא מהניל דאורייתא, והיא דעת הרמב"ם שהביא מרן בסתם בסי' תרנ"ח ס"ו.

[שפד] בין אם גזל מישראל בין אם גזל מגוי.

[שפה] שו"ע סי' תרמ"ט ס"ב.

[שפו] שו"ע סי' תרנ"ח ס"ג.

[שפז] שו"ע סי' תרנ"ח ס"ד.

ז. הנותן לולבו לחבירו במתנה גמורה, הרי זה כאילו אמר לו על מנת שתחזירהו לי, וחייב להחזיר לו אחר כך, ואם לא החזיר לו לא יצא[שפח].

משאיל לולבו לחבירו על מנת שיצא בו ידי חובתו

ח. המשאיל לולב לחבירו על מנת שיצא בו ידי חובה, ולא אמר לו שנותן לו במתנה, יש אומרים שיצא[שפט], ויש אומרים שלא יצא[שצ], ועל כן יטול שנית בלא ברכה[שצא].

נתינת לולבו לקטן

ט. לא יתן לולבו לקטן קודם שיצא בו ידי חובתו, מפני שהקטן קונה מן התורה כשאחר מקנה לו, ואין בכוחו להקנות לאחרים, ונמצא שאף אחר שיחזירנו לו אין יכול לצאת בו ידי חובתו, ודין זה אפילו הגיע הקטן לעונת הפעוטות שיכול להקנות מדרבנן, כיון שאין בכוחו להקנות מן התורה[שצב].

[שפח] שו"ע תרנ"ח ס"ה.

[שפט] מג"א תרנ"ח.

[שצ] ט"ז סי' י"ד סק"ה, וכן מתבאר מדברי רבינו השתילי זיתים שם סי' י"ד סקי"א שהעלה סברת הט"ז דכיון דלא כתיב לכם גבי ציצית הוא דסגי באומדנא שנתן לו במתנה ע"מ להחזיר, משא"כ הכא, ועל כן גם כאן הביא דברי המג"א וסיים 'וצ"ע', והיינו מטעם שביאר בסי' י"ד. וכ"ד שו"ת בית יעקב (סי' קי"ד).

[שצא] הכרעת המשנ"ב סק"ט, וכן נראה לדעת רבינו השתילי זיתים שהניח דין המג"א בצ"ע דספק הוא ויש לו ליטול בלא ברכה.

[שצב] כדעת הסתם בשו"ע תרנ"ח ס"ו

דין הלולב בשבת

אין נטילת לולב בשבת

י. אין נטילת לולב בשבת אפילו ביום טוב ראשון שמצותו מן התורה, גזירה שמא יטלנו בידו וילך אצל חכם ויעבירנו ארבע אמות ברשות הרבים.

טלטול הלולב בשבת

יא. הלולב ההדסים והערבות כיון שאין מצוה בנטילתם הרי הם מוקצים, ואסור לטלטלם[א], אולם האתרוג כיון שמותר להריח בו, מעיקר הדין מותר בטלטול[ב], ויש אומרים שבימינו שאין האתרוג עומד להריח בו, ואדם מקפיד עליו שלא לטלטל אותו להריח, הרי זה מוקצה מחמת חסרון כיס ואסור בטלטול[ג].

אגד הלולב

אגידת הלולב עם ההדסים והערבות

יב. מעיקר הדין לולב אין צריך אגד, והיינו שאם נטל הלולב ההדס והערבה בלא שאגדם יחד יצא ידי חובתו, מכל מקום מצוה לאגדו לנאותו משום 'זה אלי ואנוהו'[ד].

יג. המנהג לאגוד שלשת ההדסים מצד ימין והערבה מצד שמאל[ה], ויש שנהגו לאגוד בד ההדס אחד מצד ימין בד שני משמאל

[א] ובשתילי זיתים העלה ד' הט"ז שמותר בטלטול לצורך גופו ומקומו, אולם עי' משנ"ב שפסק כדברי האחרונים שחלקו על הט"ז דדינו כאבן שמוקצה מחמת גופו.

[ב] רמ"א תרנ"ח ס"ב.

[ג] שש"כ פרק כ"ב הערה נ"ה בשם הגרש"ז אויערבך זצ"ל,שלמי יהודה פרק א' הערה מ"ז בשם הגרי"ש אלישיב זצ"ל.

[ד] שו"ע סי' תרנ"א ס"א, שתילי זיתים סק"ד.

והשלישי ע"ג השדרה[ו], ויש שנהגו שההדסים ע"ג השדרה וערבה מימין וערבה משמאל[ז].

יד. ויש לקשור ההדס גבוה מן הערבה[ח], וכן נהגו אבותינו לאגוד ההדס למעלה מן הערבה, ועל כן כשיש הדסים וערבות ארוכים יותר מהשיעור חותכים מהערבות קצת לקצרם כדי שיהיו נמוכים מההדס אך כשאין אורך בהדס ובערבה רק כשיעורם שלשה טפחים בצמצום שאי אפשר לקצר מן הערבה אז מנמיכים אותה קצת למטה מההדס בשעת אגידתם[ט].

טו. מצוה לאגוד הלולב עם ההדסים והערבות בקשר גמור דהיינו קשר על גבי קשר[י], וכן נהגו[יא], ויש שנהגו לאגדו בטבעות[יב].

[ה] על מנהג זה מסרו הגר"פ קורח שליט"א, הגר"א שמן שליט"א, הגר"ע בסיס שליט"א, הגר"א אריה שליט"א.

[ו] שתילי זיתים סי' תרנ"א סק"ט ממג"א בשם כתבי האר"י, הרב לוי נגאר כמובא בתכע"ח מהדו"ב עמ' קע"ח, עריכת שלחן סי' תרנ"א ס"א, ק"ק דמאר (מהר"ל קשת זצ"ל, הגר"ח דחבש שליט"א), הגר"ש מחפוד שליט"א,

[ז] סדור כנסת הגדולה ח"ב עמ' תנ"ג, וכן נהגו בק"ק עדן. בק"ק ביצ'א נהגו שני הדסים מימין ואחד משמאל, (הגר"י זכריה).

[ח] רמ"א תרנ"א ס"א, והעלהו בשתילי זיתים.

[ט] מהר"י צובירי זצ"ל באמת ויציב סי' נ"ז עמ' תע"ה.

[י] שו"ע סי' תרנ"א ס"א.

[יא] הרמ"א שכתב יש מי שכתבו לעשות הקשר בדרך אחר, שכורכין סביבות ג' מינים אלו ותוחבין ראש הכרך תוך העגול הכרוך (טור), וכן נוהגין. ע"כ. והשמיטו השתילי זיתים, ומשמע שהמנהג כדברי מרן לקשור קשר ע"ג קשר. וכן מסרו על המנהג הגר"מ צובירי שליט"א.

[יב] מהר"י צובירי זצ"ל כנסת הגדולה ח"ב עמ' תע"ח. וראוי להעלות את תיאור עשיית האגד בטבעת שכתב מהר"י צובירי זצ"ל שם וז"ל, ואוגד חמשה אגדים זה למעלה מזה דהיינו כריכות בעיגול כעין טבעות אשר יחזיקו יחד את שלשת המינים לאגודה אחת, וסדר עשייתם אחד אחד כך הוא, לוקח עלה אחד ומתחיל לאגוד ולכרוך בו כל שלשת המינים יחד אגד ראשון מלמטה תחלה, באופן שמסובב אותו העלה שנים או שלשה סיבובים על שלשת המינים סיבוב על גבי סיבוב בעיגול כמו טבעת ומהדק, ובעבור להחזיק אותה טבעת שלא תקפוץ ממקומה מפנה ומושך ראש העלה לצד מעלה ותוחבו מעל ראש רוחב הטבעת לתוכה, באופן שיהיה מקום כל התחיבות בחלק הטבעת שמצד פני הלולב ומושכו למטה ומהדק, ושוב תוחבו עוד לתוך הטבעת שתי פעמים זו על גבי זו, ובכל תחיבה ותחיבה מושכו למטה ומהדק בו יפה כדי לחבוק ולהחזיק

טז. יכול לאגוד הלולב באיזה מין שירצה[ג], ומכל מקום נהגו לאגוד בעלי לולב דוקא[ד].

יז. נהגו לאגוד הלולב בערב יום טוב[טו]. ואם שכח ולא אגד עד יום טוב לא יקשרנו קשר על גבי קשר[טז], כיון שקשר של קיימא הוא[יז], אלא אוגדו בעניבה[יח].

יח. יש שכתבו שיזהר האדם לאגוד הלולב בסוכה[יט], אולם לא נראה שנהגו לדקדק בזה[כ].

את הטבעת שתתקיים כקשר של קיימא, וישתדל שכל שתי תחיבות שבכל טבעת וטבעת יהיו סדורות יפה בשורה אחת בצד השני של לולב הנקרא פני הלולב, אח"כ תוחב העלה מראשו שתי פעמים החל מצד ימין לתוך שתי תחיבות הללו ומהדק, ואח"כ תוחב שארית העלה תחיבה אחת מלמטה מתחת הטבעת לתוכה שאז מתהווה מכל אלו התחיבות לאורך ולרוחב שני קשרים זה על זה בצורת אל"ף, ותהיה תחיבה זו האחרונה ממילא לצד מעלה באופן שראש העלה יהיה תפוס בראשו תחת קצה האגד השני. ע"כ.

[ג] שו"ע סי' תרנ"א ס"א.

[ד] מהר"י צובירי זצ"ל בסדור כנסת הגדולה ח"ב באמת ויציב סי' נ"ה אריכות נפלאה שהידור לאגוד במין הלולב דוקא, ושכן נהגו מימות עולם.

[טו] מהר"י צובירי זצ"ל בסדור כנסת הגדולה ח"ב תמ"ט, וכך מתבאר מדברי השו"ע סי' תרנ"א ס"א, ובאמת ויציב סי' נ"ד הביא מדברי רבותינו הראשונים שכתבו כן, והם הרי"ף, הריצ"ג, ספר הפרדס לרש"י סי' קצ"ד, הרא"ש, רבינו מנוח, וס' צרור החיים. [ודלא כדעת החיד"א במורה באצבע אות קצ"א ועוד הסוברים שיש לאגדו ביום טוב בזמן מצותו].

[טז] וכריכת העלה סביב ותחיבתו ראש העלה לתוכו, מותר לעשותו בשבת, בכורי יעקב תרנ"א סק"ז וסק"ח.

[יז] בשתילי זיתים סק"ח העלה לשון הלבוש דקשר של קיימא מאבות מלאכות הוא, ויש להעיר שלשון זה הוא כדעת הרמ"א סי' שי"ז שקשר של קיימא אע"פ שאינו מעשה אומן אסור מה"ת, אבל לדעת מרן שם אינו חייב מדאורייתא אלא על קשר אומן, והכא שאינו מעשה אומן אינו אסור אלא מדרבנן.

[יח] שו"ע סי' תרנ"א ס"א.

[יט] ספר אור תורה למהר"ר פנחס ב"ר זכריה הכהן מגארי, פ' אמור בשם מהר"ר יחיא יעיש חמדי הלוי זצ"ל.

[כ] והטעם כיון שלא נהגו לדקדק ליטול הלולב בסוכה דוקא, ואם כן כ"ש אגד הלולב, לא עדיף מנטילת הלולב עצמו.

יט. אע"פ שמן הדין ראוי לברך שהחיינו בשעת אגד הלולב, לא יברך אלא בשעת נטילתו[כא].

כ. אשה וקטן ואפילו גוי כשרים לאגוד הלולב כיון שקיימא לן לולב אין צריך אגד[כב], אולם לכתחילה לא יאגדנו גוי[כג].

הוספת הדסים

כא. הוספת הדס משולש – כתבו הראשונים שמותר להוסיף על שלשה ההדסים כמה שירצה ואין בזה משום בל תוסיף[כד], ובדברי הגאונים וכמה מן הראשונים מבואר שהוא מצוה מן המובחר להוסיף בהדס לנוי מצוה, וכן היה מנהגם פשוט[כה], ומדברי ראשונים נראה שכן היה מנהג חכמי הש"ס.

כב. הוספת הדס שוטה – כתבו ראשונים בשם בה"ג שאין להוסיף הדס שוטה בלולב משום בל תוסיף, וחלקו עליו שאע"פ שאינו

[כא] שו"ע סי' תרנ"א ס"ו.

[כב] רמ"א סי' תרמ"ט ס"א.

[כג] שתילי זיתים תרמ"ט ס"ק י"ז בשם המג"א ומהריק"ש, [ולא מצאתי במהריק"ש]. ויש להקשות על מה שהעלה דברי המג"א, דהא מקור דברי המג"א לחוש לכתחילה הוא מכח מה שחשש הרמ"א לכתחילה סי' י"ד ס"א לשיטת ר"ת, והרי רבינו השמיט שם את דברי הרמ"א, אלמא דס"ל דאין לחוש לשיטת ר"ת ואשה וקטן כשרין לקשור ציצית אפי' לכתחילה אע"ג דפטורין נינהו, וא"כ ה"נ יהיה כשר גוי לכתחילה. וי"ל דס"ל לרבינו לחלק בין אשה וקטן שכשרין אפי' לכתחילה ודלא כר"ת, לגוי שלכתחילה לא יאגוד, כיון שיסוד מה דבעינן ישראל לכתחילה, היינו משום דכלפי נוי המצוה חשוב עשייה, ובעינן עשייה בכשרות, וכשם שלגבי ציצית אי עשה גוי פסול, ה"נ לא מתקיים דין נוי בעשייה של גוי, ועל כן לכתחילה בעינן ישראל, אבל אשה וקטן שכשרים לגבי ציצית אף לכתחילה לד' מרן הב"י ורבינו השתילי זיתים, ה"נ גבי לולב כשרים אף לכתחילה. ודו"ק.

[כד] ומבואר שבהוספת הדס משולש הדבר מותר לדברי הכל והידור מצוה יש בכך, ורק בהדס שוטה פסל הבה"ג כמובא בסמוך, ומכאן צע"ג על מהרי"ץ בעץ חיים (ח"ב נ"ט א') שכתב להיפוך שלא נחלקו הראשונים אלא בהוספת הדס עבות, אבל הדס שוטה מותר לכו"ע, וזה היפך המבואר בכל הראשונים וכל הפוסקים מבלי יוצא מן הכלל. ומזה השתרש אצל מקצת שיש להקפיד אחר הדס שוטה ונמנעים מלהוסיף הדס משולש, ואין למנהג זה שורש וענף בדברי הפוסקים.

[כה] אוהל מועד שער סוכה ולולב דרך ד',

עבות הרי מין אחד הוא וגדלים בערוגה אחת, ואין בזה משום בל תוסיף, וכן מנהג רוב קהילות תימן להוסיף אף מהדס שאינו עבות להידור מצוה[כו].

כג. אמנם מרן בשו"ע שכתב שהמדקדקים[כז] אינם מוסיפין על ב' ערבות וג' הדסים עבות, וכן מנהג מקצת מקהילות תימן שלא להוסיף על שלשה הדסים עבות ושתי ערבות[כח].

כד. נהגו לאגוד תחילה הלולב עם ג' ההדסים ושתי הערבות בשלשה קשרים[כט], [ויש שנהגו בחמשה קשרים[ל]], ועל גבי ההדס השוטה

[כו] כן נמסר מהרבנים שליט"א על המנהג בקהילות צנעא, ד'מאר, שרעב, מחוית, רדאע, וכ"ה מנהג צ'לאע זכרון תימן עמ' רנ"ז, וכן הובא מנהג זה בראשונים באוהל מועד, ואת עיקר דברי הבה"ג

[כז] עי' ברביד הזהב סי' תרנ"א וז"ל, המדקדקים וכו' באר הגולה הרשים ב"י ולא נראה סברא זו בב"י, ואפשר שכוונתו לומר שהיא סברת רבינו בעל ב"י לא שהוזכרה בב"י [א"ה בדומה לזה צ"ל בכוונת באר הגולה סי' תקצ"ב ס"א שציין על מש"כ ועכשיו נוהגין 'ב"י' ולא נזכר מנהג זה בב"י], ונראה לי שרבינו כתב כן בשעת העתקת הקיצור וטעמו כיון שיש פוסלים להוסיף המדקדקים יוצאים ידי הכל, ובלבוש נתן טעם על פי הקבלה שמספר זה כנגד שבעה אבני הבנין והבן עכ"ל. ומש"כ שיש פוסלים להוסיף נראה שמפרש דברי השו"ע בהדס שוטה, שבזה כתב השו"ע שיש פוסלים, אולם בבאור הלכה הבין שכוונת השו"ע אף בהדס עבות ועל כן הקשה מה מקור המדקדקים כיון שלא מצינו בראשונים מי שפסל בתוספת הדס עבות, וכתב שאולי הטעם הוא על פי סוד, וציין לדברי הלבוש הנ"ל. וכבר הביא מהר"י צובירי זצ"ל שכ"כ עפ"י סוד הרדב"ז בספר טעמי המצוות הנקרא מגן דוד וז"ל: אבל בהדס אם בא להוסיף מוסיף ליפות את המצוה כך פסקו הפוסקים. אבל אני ראיתי אנשי מעשה מקובלים שלא יוסיפו בהדס על שלשה הדסים ואפילו הדס משולש וכן ראוי לעשות לפי סודו. ע"כ. ובשו"ת הרדב"ז ח"א סי' ק"ע, שנהגו מקובלים הראשונים שלא היו קושרים הדס שוטה כלל אלא ג' הדסים ושתי ערבות ולא יותר וכן אני נוהג אחריהם. ע"כ. וכ"כ עפ"י הסוד בספר חמדת ימים, סדר היום, טור ברקת סי' תרנ"א.

[כח] מהר"י צובירי זצ"ל בכנסת הגדולה ח"ב באמת ויציב סי' נ"ו באריכות נפלאה, הגר"י זכריה שליט"א ק"ק ביצ'א, וכן מנהג ק"ק עדן.

[כט] הגר"פ קורח שליט"א, הגר"מ צובירי שליט"א, הגר"א אריה שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א. ויש שלא דקדקו בקשר זה שיהיו שלשה, הגר"ע בסיס שליט"א, ויש הנוהגים לקשור בקשר זה שני קשרים ובצירוף עם השלשה שע"ג ההדס השוטה יהיו חמשה קשרים.

[ל] מהר"י צובירי זצ"ל כנסת הגדולה ח"ב עמ' תע"ז ובאמת ויציב שם.

עוד שלשה קשרים[לא], ויש שאין קושרים אותם בפני עצמן אלא קושרים אותם יחד עם ההדס השוטה[לב].

אגד בלולב עצמו

כה. כתב כמוהר"ר דוד משרקי זיע"א כי המנהג שהזכיר רמ"א לקשור בלולב עצמו ג' קשרים לא נהגו אצלנו, כיון שמנהגינו לנענע בכסכוס העלים וכמו שנאמר אז ירננו עצי היער, ואם יקשור העלים לא נשאר ללולב זה רינון, והנוהג כן אצלנו אינו אלא מן המתמיהין[לג]. ומכל מקום יש מקצת מקהילות תימן שנהגו במנהג זה לקשור בלולב קשר אחד או שלשה[לד].

נטילת הלולב וברכתו

אופן אחיזת הלולב והאתרוג

כו. נוטל הלולב ביד ימין והאתרוג בשמאל[לה], ואם הפכם שנטל הלולב בשמאל והאתרוג בימין יצא[לו], וטוב לחזור וליטלו בלא ברכה[לז]. ואף איטר נוטל הלולב בימין כל אדם והאתרוג בשמאל כל אדם[לח].

[לא] ויש שלא דקדקו במספר הקשרים שעל גבי ההדס השוטה. הגר"ח דחבש שליט"א.

[לב] הגר"ש מחפוד שליט"א,

[לג] רביד הזהב סי' תרנ"א ס"א, ובשתילי זיתים השמיט דברי הרמ"א הללו, וכן הזכיר מנהגינו שאין אוגדים הלולב בשתילי זיתים סי' תרס"ד סק"ד.

[לד] הגר"מ צובירי שליט"א ק"ק שרעב (קשר אחד), הגר"ע בסיס ק"ק רדאע (שלשה קשרים או יותר לפי אורך הלולב).

[לה] שו"ע סי' תרנ"א ס"ב.

[לו] שתילי זיתים סק"י בשם מג"א.

[לז] כיון שבעיקר דין זה נחלקו בו קמאי, דהגאונים פירשו הא דאמר אביי בסוכה מ"ב א' כשהפכו, היינו שאחז הלולב בשמאל והאתרוג בימין, כמובא בשו"ת הגאונים שערי תשובה סי' ע', וכן

כז. יש שנהגו לאחוז הלולב כששדרתו כלפי האדם[לט], ובזמן הנענועים מצדדים אותו שיהיו פניו כלפי האתרוג, ויש שנוהגים לאחזו כשפניו מול פני האתרוג[מ].

כח. יטול ארבעת המינים כדרך גדילתם, ראשיהם למעלה ועיקריהם למטה[מא], ואם הפכם לא יצא[מב].

כט. יש לחבר האתרוג ללולב בשעת הברכה והנענועים[מג], והמקובלים החמירו מאוד בדבר, וטוב לדקדק שאפילו פיסת ידו לא תפסיק ביניהם[מד].

נטילת לולב בסוכה

ל. לא נהגו ליטול הלולב בסוכה[מה].

מובא בספר העיטור בשם רב רב שר שלום ורב עמרם ורב סעדיה ורב נסים [והובא גם בשבלי הלקט סי׳ שס״ו ובתניא רבתי סי׳ פ״ה], וכך פי׳ ר״ח סוכה מ״ב א׳, ולדבריהם כל שהיפך כה״ג לא יצא, וכ״כ גם העיטור בשם ר׳ יעקב, מאידך דעת הריטב״א בסוכה, והעיטור גופיה דיצא בדיעבד, וכן מוכח ברמב״ם פ״ז מלולב ה״ט. והכריע המשנ״ב תרנ״א ס״ק י״ט שטוב לחזור וליטלו בלא ברכה.

[לח] שו״ע תרנ״א ס״ג.

[לט] שתילי זיתים תרנ״א ס״ק י״ב שכן נוהגים, סידור כנסת הגדולה ח״ב באמת ויציב סי׳ ס״ב.

[מ] עץ חיים ח״ב ס׳ ב׳, בעריכת שלחן תרנ״א ס״ו הביא דברי זקינו מהר״י קורח זיע״א בהגהותיו על שתילי זתים סימן תרנא ס״ק יב וז״ל, ועכשיו אין כן המנהג אלא פני הלולב כנגד פני האתרוג והוא על פי מה שכתב הרב חמדת ימים וכן הוא על דרך האמת ע״כ.

[מא] שו״ע תרנ״א ס״ב.

[מב] שתילי זיתים ס״ק י״א.

[מג] שו״ע סי׳ תרנ״א סי״א, ועי׳ שו״ת פעולת צדיק ח״ב סי׳ פ׳ שהביא שמדברי החמדת ימים משמע דגם שלא בשעת נענוע יש להקפיד לחברו, חומרא בעלמא הוא ואין כן דעת הפוסקים, וכן מנהג העולם שלא לדקדק בזה רק בשעת ברכה ונענוע. ע״כ.

[מד] שתילי זיתים תרנ״א ס״ק כ״ז.

[מה] עץ חיים, נחלת יוסף עדן,

זמן מצות לולב

לא. מצות נטילת לולב ביום ולא בלילה, ותחילת זמנו משתנץ החמה, ובשעת הדחק כגון שצריך לצאת לדרך נוטלו משעלה עמוד השחר.

לב. כל היום כשר לנטילת לולב, שאם לא נטל שחרית יטלנו אחר כך עד שקיעת החמה[מו], לא נטל הלולב עד ששקעה החמה, ביום טוב ראשון נוטלו בלא ברכה, בשאר ימים אין צריך ליטלו[מז].

לג. ועיקר מצותו בשעת ההלל[מח], כדי לנענע בהודו ובאנא ה' הושיעה נא[מט].

איסור אכילה קודם קיום מצות לולב

לד. אסור לאכול קודם שקיים מצות נטילת לולב, ואכילה היינו כביצה פת, אבל טעימה דהיינו פחות מכביצה פת, או אכילת פירות מותרת[נ] מעיקר הדין[נא], אבל אין להקל בטעימה אלא לצורך גדול[נב].

לה. זמן האיסור מחצי שעה קודם זמן המצוה, דהיינו חצי שעה קודם עלות השחר[נג].

[מו] שו"ע סי' תרנ"ב ס"א.

[מז] שתילי זיתים סי' תרנ"ב סק"ג בשם המג"א.

[מח] שו"ע סי' תרנ"ב ס"א.

[מט] שתילי זיתים סק"ו.

[נ] ויש להדגיש שאין הדברים אמורים אלא למי שכבר התפלל שחרית, דאם לא התפלל הרי הוא אסור אף בטעימה מצד איסור אכילה קודם תפלת שחרית.

[נא] המג"א תרנ"ב סק"ד הניח בצ"ע, והמשנ"ב סק"ז כתב שמעיקר הדין שרי.

[נב] בכורי יעקב תרנ"ב סק"ה, משנ"ב סק"ז, גם בדעת רבינו השתילי זיתים שלא העלה דברי המג"א להתיר בטעימה, משמע שסובר להחמיר שאף בטעימה אסור.

[נג] רמ"א תרנ"ב ס"ב, ומשנ"ב סק"ט.

לו. שכח והתחיל לאכול קודם נטילת לולב, ביום טוב ראשון שהמצוה מן התורה צריך להפסיק[נד], אפילו התחיל בהיתר[נה], ובשאר ימים שמצות לולב מדרבנן אם יש שהות עדיין ליטול אין צריך להפסיק אפילו התחיל באיסור[נו].

החיבים במצוה

לז. נשים, ועבדים, וקטנים שאין יודעים לנענע, פטורים ממצות לולב.

לח. קטן היודע לנענע אביו קונה לו לולב, יש אומרים שצריך להקנות לקטן שיהיה שלו[נז], שאף הקטן אינו יוצא ידי חובה ב'שאול', ויש אומרים שיוצא אף שאינו שלו[נח].

מנהגם של אנשי ירושלים

תניא, רבי אלעזר בר צדוק אומר: כך היה מנהגן של אנשי ירושלים, אדם יוצא מביתו ולולבו בידו, הולך לבית הכנסת לולבו בידו, קורא קריאת שמע ומתפלל ולולבו בידו, קורא בתורה ונושא את כפיו - מניחו על גבי קרקע. הולך לבקר חולים ולנחם אבלים - לולבו בידו, נכנס לבית המדרש - משגר לולבו ביד בנו וביד

[נד] שו"ע סי' תרנ"ב ס"ב.

[נה] שתילי זיתים ס"ק י"א, וכד' הט"ז שנחלק על הרמ"א, וכפי הנראה סובר כן בדעת מרן, ומטעם זה השמיט ד' הרמ"א, ודייק כן ממה שלא העלה מרן דברי הר"ן בשו"ע אע"פ שהובאו ביתה יוסף.

[נו] כמבואר סי' רל"ב ס"א.

[נז] משנ"ב סי' תרנ"ח ס"ק כ"ח.

[נח] כן מפורש בספר העיטור הלכות לולב דף צ"ג א' קטן היודע לנענע חייב בלולב ורישא לא אמרו בקטן אלא כדי לחנכו במצות. ומסתב' שיוצא בלולב של חבירו. ע"כ. ובמשנ"ב שם שכן משמע מהמרדכי בשם הראב"ן, וכן משמעות דברי תוס' ערכין ב' ב' ד"ה אביו, וכן דקדק בשו"ת התעוררות תשובה ח"ג סי' תמ"ו מהדעה הא' בשו"ע תרנ"ח ס"ו, שו"ת משנה שכיר ח"א סי' פ"ח,

עבדו וביד שלוחו, מאי קא משמע לן להודיעך כמה היו זריזין במצות.

סוכה מ"א ב'

וכתב הרמ"א (תרנ"ב ס"א) וז"ל, והמדקדק יאחוז הלולב בידו כשנכנס מביתו לבית הכנסת גם בשעת התפילה וכן יחזירו לביתו כדי לחבב המצוות עכ"ל.

וכתב על זה רבינו השתילי זיתים שם סק"ח וז"ל, כיון דנטילתו מצוה היא מתוך שחביבה עליו אין משאה ושמירתה כבד עליו ולא טריד, וכשקורא בתורה שצריך לאחזו את יריעת ספר התורה בידו או אם הוא כהן ונושא כפיו מניחו על גבי קרקע ע"כ.

ובסק"ט כתב וז"ל, ואני רצוני להיות מהמדקדקים אלא שאני חס על הדר המינים שלא יתקלקלו מחמת משמוש הידים והבגדים, ואיני נוטלו אלא בשעת הברכה וההלל וההקפה ומניחו עד אחר התפילה, ומוליכו לבית, ואין איסור בהולכה לבית אחר שהניחו על גבי קרקע, עיין מה שכתבתי בליקוטים, והוא הדין האתרוג. ע"כ.

סדר התפלה שחרית יום טוב ראשון

לט. שחרית אומרים התיקון, ומנהג רוב קהילות השאמי להוסיף מזמור החג קודם מזמור שירו לה' שיר חדש, ומתפללין כבכל יום טוב.

מ. בחזרת הש"צ אחר אמירת הקדושה ואתה קדוש, מכין אחד מן הקהל לש"צ את לולבו והאתרוג, וכמו כן לוקח כל אחד את הלולב והאתרוג ומכינם שיהיו מזומנים לפניו, מיד בגמר החזרה[נט].

ברכת הלולב

מא. עם סיום חזרת הש"צ קודם שיברך הש"צ ברכת הלולב נוטל כל אחד הלולב ביד ימינו והאתרוג ביד שמאלו, ויש שנהגו שלא ליטול את האתרוג או להפכו עד אחר הברכה כדי שתהא הברכה עובר לעשייתן כדברי מרן השו"ע[ס], ויש שלא נהגו לחוש לכך, אלא נוטלים האתרוג עם הלולב כדרך גדילתו[סא].

מב. ומברך הש"צ אשר קדשנו במצותיו וצונו על נטילת לולב, וביום הראשון מוסיף ומברך שהחיינו, והש"צ מכוין בברכתו להוציא את הצבור חובת הברכה, והם מכונים לצאת בברכתו, ועונים אמן אחריו[סב].

מג. ברכת הלולב ונטילתו מעומד, שנאמר 'ולקחתם לכם', ולמדו חכמים גזירה שוה 'לכם לכם' מספירת העומר, מה שם מעומד אף כל שנאמר בו לכם מעומד[סג], ובדיעבד אם נטלו מיושב יצא[סד].

[נט] מהר"י צובירי זצ"ל כנסת הגדולה ח"ב עמ' תפ"ג. וכתב שאין לחוש משום חסרון כונה לחזרת הש"צ, שכן יש ללמוד ממש"כ הפוסקים להתיר חליצת התפלין בחזרת הש"צ, עיי"ש באורך ותרו"ץ.

[ס] כ"כ מהר"י ונה בפירושו לתכלאל, [ומכל מקום כתב שאם לא הפכו אין בכך כלום כיון שמברך 'על נטילת' ולא ליטול], וכן העידו על המנהג הגר"ש מחפוד שליט"א, הגר"מ צובירי שליט"א. גם הגר"ע בסיס שליט"א כתב שיש שנהגו כן.

[סא] כ"כ מהרי"ץ בע"ח ח"ב (נ"ט ב') בדעת הרמב"ם, וכ"כ מהר"י צובירי זצ"ל בסדור כנסת הגדולה ח"ב עמ' תצ"ב, וכן מסרו הרבנים שליט"א על המנהג בק"ק צנעא, דמאר, מחוית, ביצ'א. וכן מנהג צ'אלע זכרון תימן עמ' רנ"ז, ושיש הנוהגים כן בק"ק רדאע.

[סב] מהר"י צובירי זצ"ל סדור כנסת הגדולה ח"ב עמ' תפ"ו.

[סג] רמ"א סי' תרנ"א ס"ה, שתילי זיתים ס"ק י"ח.

נענוע הלולב

מד. מנענע הלולב מיד אחר הברכה[סה], ובהלל בהודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו הראשון, באנא ה' הושיעא נא, ובהודו לה' שבסוף ההלל.

מה. סדר הנענועים – בשאמי נהגו כדעת השלחן ערוך שמנענע תחילה לרוח שמתפללים אליו, ובארץ ישראל הוא צד מזרח, ואחר כך מקיף לצד ימין דהיינו דרום מערב צפון, מעלה מטה[סו]. ויש בשאמי[סז] שנהגו כדעת האריז"ל שמנענע דרום צפון מזרח מעלה מטה מערב. בבלדי נהגו כדעת מהרי"ץ שמנענע מזרח מערב מעלה מטה דרום צפון.

מו. יש שנהגו לסובב כל גופם לרוח שמנענעים אליו[סח], ומנהג רוב הקהילות להטות הלולב בלבד לאותו הרוח שמנענע אליו[סט].

מז. אופן הנענוע לכל רוח – יש שנהגו לנענע לכל רוח הולכה והובאה אחת[ע], ויש שנהגו להוליך ולהביא לכל רוח שלש פעמים.

מח. מנהגינו לכסכס הלולב תוך כדי ההולכה וההובאה[עא], שענין נענוע הלולב נלמד מהפסוק אז ירננו עצי היער, ושיר ורינון העצים הוא

[סד] משנ"ב ס"ק כ"ז בשם הפמ"ג.

[סה] כן המנהג כמש"כ מהרי"ץ בעץ חיים ח"ב ס' א', מהרש"י הלוי דש"ח עמ' רצ"ז, והרחיב בזה מהר"י צובירי זצ"ל בכנסת הגדולה ח"ב אמת ויציב סי' נ"ט (מעמ' תפ"ו), [אע"פ שבתכאליל הקדומים שלא נזכר בהם הנענוע בשעת הברכה אלא בהלל בלבד].

[סו] מהר"י צובירי זצ"ל סידור כנסת הגדולה, וכ"ה מנהג צ'אלע זכרון תימן עמ' רנ"ז, וכן מנהג ק"ק חבאן כמובא בתכלאל עטרת זקנים ג' רגלים עמ' קי"ז,

[סז] הגר"מ צובירי שליט"א ק"ק שרעב, נחלת יוסף עדן,

[סח] מצפונות יהודי תימן שיש נהגו כן בק"ק צנעא, וכן מנהג ק"ק ד'מאר (הגר"ח דחבש שליט"א), ק"ק רדאע (הגר"ע בסיס שליט"א), ק"ק ביצ'א (הגר"י זכריה שליט"א), ק"ק עדן.

[סט] מצפונות יהודי תימן עמ' קכ"ה שיש שנהגו כן בק"ק צנעא, וכן מסרו הגר"פ קורח שליט"א הגר"א שמן ק"ק צנעא, הגר"ש מחפוד שליט"א, הגר"מ צובירי שליט"א ק"ק שרעב, הגר"א אריה שליט"א ק"ק מחוית.

[ע] עץ חיים ס' א', הגר"פ קורח שליט"א, הגר"א שמן שליט"א,

בנענוע שדרה ועלים שעל ידי זה נשמע קולם[עב]. ויש מקהילות תימן שנהגו כשיטת האומרים שהנענוע הוא ההולכה וההבאה בלבד בלא כסכוס שדרה ועלים[עג].

מט. אם יש בבית כנסת אחת מקצת הנוהגים לנענע בדרך אחת ומקצת בדרך אחרת אין בכך משום לא תתגודדו, ורשאי כל אחד לעשות כמנהגו[עד].

סדר ההלל והנענועים בו

נ. אחר שסיימו הש"צ והצבור לנענע הלולב, מברך ש"צ לגמור את ההלל, ומכוין להוציא את הצבור ידי חובתם, והצבור מכונים לצאת בברכתו, ועונים אמן.

נא. ופותח הש"צ ומקרא את ההלל[עה], ועל פסקא ופסקא עונים הצבור הללויה, ובראשי פרקים מגביה את קולו, והצבור עונים אחריו את ראש הפרק.

[עא] מנהג זה הרווח ברוב קהילות תימן נזכר לראשונה בדברי רבינו השתילי זיתים תרנ"א ס"ק כ"ו, וכ"ה בסידור כנסת הגדולה ח"ב עמ' תק"ט, עריכת שלחן תרנ"א סי"ז, וכן מסרו על המנהג הרבנים שליט"א מרוב הקהילות, (מלבד ק"ק שרעב ועדן שלא נהגו לכסכס כלל).
ומקצת נהגו כפשט לשון הרמב"ם והשו"ע שאחר ההולכה מכסכס שלשה פעמים.

[עב] שתילי זיתים תרנ"א ס"ק כ"ו.

[עג] הגר"מ צובירי שליט"א ק"ק שרעב, ק"ק עדן.

[עד] שו"ת החיים והשלום סי' קצ"ג,

[עה] כן המנהג בכל קהילות תימן, ואף שבשאר ימים טובים כגון יום טוב ראשון של פסח, שבועות, וחנוכה, נתקבלה בהרבה מהקהילות תקנת הגדולים לגמור את ההלל ביחד בקול רם ולא בקירוי, כמובא להלן בהערה, מכל מקום כתב מהר"י צובירי זצ"ל בכנסת הגדולה (ח"ב באמת ויציב סוס"י ס"ה עמ' תקי"ג) קבלה מזקני ביהכנ"ס הרשב"א כ"צ (אלאוצטא) שבחג הסוכות גם בזמן רבינו מהרד"ם הניחו המנהג על כנו לגמור ההלל בקירוי, [ומן הסתם היינו עפ"י הוראת רבינו שהיה מנהיג ביהכנ"ס], כיון שאין שייך בו הטעמים שהצריכו לבטל המנהג, כיון שכולם מחזיקים בארבעת המינים, ומכוונים לבם לקריאת ההלל מפי הש"צ. וכן בקריאת ההלל בהגדה של פסח אין בו הטעמים הנ"ל ועל כן נהגו הכל לגמרו בקירוי.

נב. גם בקריאת ההלל צריכים הצבור לשמוע כל מילה ומילה מהש״צ ולכוין לצאת בשמיעה זו ידי חובתם, ועל כן יש לש״צ ליזהר שלא להתחיל את הפסקא הבאה עד שיסיימו הצבור את עניית הללויה.

נג. בהגיעם לפרק הודו לה׳ כי טוב, מנענע הש״צ לבדו את לולבו, למנהג השאמי – באמירת הודו מנענע לצד מזרח, באמירת לה׳ עומד ואינו מנענע כלל אלא מכוין באמירת ה׳ וזוקף עקביו למעלה כדרך שזוקפים באמירת הקדושה, באמירת כי פונה לצד דרום ומנענע, באמירת טוב פונה לצד מערב ומנענע, באמירת כי פונה לצד צפון ומנענע, באמירת לעולם זוקף הלולב לצד מעלה ומנענע, באמירת חסדו משפיל לולבו לצד מטה כשעיקרו למטה ומנענע.

למנהג הבלדי – באמירת הודו מנענע לצד מזרח, באמירת לה׳ עומד ואינו מנענע כלל אלא מכוין באמירת ה׳ וזוקף עקביו למעלה כדרך שזוקפים באמירת הקדושה, באמירת כי פונה לצד מערב ומנענע, באמירת טוב זוקף הלולב לצד מעלה ומנענע, באמירת כי משפיל לולבו לצד מטה כשעיקרו למטה ומנענע, באמירת לעולם פונה לצד דרום ומנענע, באמירת חסדו פונה לצד צפון ומנענע.

נד. לאחר שסיים הש״צ חוזרים הצבור על פסוק הודו לה׳ בקול רם, ומנענעים כפי שנענע הש״צ, ובשעה שהש״צ מנענע אין הצבור מנענעים, אלא עומדים בשתיקה ומקשיבים לאמירת הש״צ.

נה. כשמגיע הש״צ לאנא ה׳ הושיעה נא, מנענע לולבו, למנהג השאמי – מושך באמירת אנא, שבחלק הראשון של התיבה מנענע לצד

וכתב מהר״י צובירי זצ״ל (שם) שעל אף שבארץ ישראל יש ששינו וביטלו מנהג הקירוי אף בסוכות, יש לידע ולהודיע שמי שיוכל להחזיר עטרת המנהג הזה לקדמותו, וימצא אזנים קשובות בקהלו, אשריו ואשרי כל הסרים למשמעתו.

מזרח, ובחלקה השני מנענע לצד דרום, באמירת ה' עומד ואינו מנענע כלל אלא מכוין באמירת ה' וזוקף עקביו למעלה, באמירת הושיעה מושך כדי שינענע לצד מערב וצד צפון, וכלפי מעלה, ובאמירת נא מנענע כלפי מטה.

נו. למנהג הבלדי – מושך באמירת אנא, שבחלק הראשון של התיבה מנענע לצד מזרח, ובחלקה השני מנענע לצד מערב, באמירת ה' עומד ואינו מנענע כלל אלא מכוין באמירת ה' וזוקף עקביו למעלה, באמירת הושיעה מושך כדי שינענע כלפי מעלה וכלפי מטה, ולצד דרום, ובאמירת נא מנענע לצד צפון.

נז. בסיום ההלל באמירת הודו לה' מנענע הש"צ והצבור אחריו כדרך שעשו בהודו לה' למעלה.

נח. ואומר הש"צ ברכת יהללוך בקול רם והצבור שותקים ומכונים לברכתו[עו], ובסיומה עונים אמן.

חל יום טוב ראשון בשבת

נט. חל יום טוב ראשון בשבת אין נוטלים את הלולב, אלא מיד פותח הש"צ בברכת ההלל, והנוהגים בשאר ימים טובים שלא לגמור ההלל בקירוי[עז], אף כשחל יום טוב בשבת קוראים אותו יחד בלא

[עו] מהר"י צובירי זצ"ל סדור כנסת הגדולה ח"ב עמ' תקט"ז, וכן השיבו הרבנים שליט"א שהמנהג אף בברכה זו לצאת ידי חובה מהש"צ.

[עז] כן המנהג ברוב קהילות השאמי ראה סדור כנסת הגדולה ח"ב עמ' תקי"ב. וכן הובא בגליון בית הלל קובץ ה' עמ' י"ב בהערה שכן מנהג כל בתי הכנסת השאמי בעי"ת צנעא. ע"כ. וכן נהגו גם במקצת מקהילות הבלדי. ושינוי המנהג הקדום נעשה על ידי מהר"ר דוד חותר זיע"א בביהכנ"ס שרעבי שעמד בראשה [כמובא בדברי מהר"ש מנצורא בקובץ בית הלל שם וגילה בחלום שטעמו עפ"י חכמת האמת, ובספרת תימן עמ' ט"ו], ובעיקר ע"י רבינו מהר"ר דוד משרקי זיע"א כמבואר בתשובתו ברביד הזהב סי' י"א טעמו ונימוקו עקב קלקולים שנגרמו עקב הקירוי מחמת ירידת הדורות.

קירוי[עח]. והנוהגים לגמור את ההלל בקירוי גם בשאר ימים טובים[עט], גומרים את ההלל בקירוי.

הושענות

ס. אחר סיום ההלל פותח החזן בהוצאת ס"ת ואומר יהי ה' וכו' ומוציא ספר התורה ואומרים ויהי בנסוע הארון וכו' עד אשרי העם שה' אלהיו, והש"צ פותח באמירת ההושענות[פ].

סא. ונהגו לומר ההושענות שהעלה רב סעדיה גאון בסדורו, ולאחר שאומר הושענא וענה בהושענא, פותח באמירת אנא וכו' והצבור עונים הושיענו בחגיגת ימים וכו' ומקיפים התיבה שעליה ספר תורה, כשארבעת המינים בידם, וכשאומרים נהדרך בארבע מצוות, מכסכס כל אחד בלולבו קצת[פא].

סב. הושענות והקפות בשבת – אין אומרים הושענות והקפות בשבת, שיש לחשוש שמא ישמעו התינוקות שאומרים בשבת כבחול

[עח] מהר"י צובירי זצ"ל סידור כנסת הגדולה (ח"ב באמת ויציב סוס"י ס"ה, עמ' תקי"ג).

[עט] כן נהגו ברוב קהילות הבלדי, ומקצת מקהילות השאמי. וחיזק לקיים מנהג זה מהר"י צאלח זיע"א בשו"ת פעולת צדיק ח"א סי' מ"ח ועץ חיים ח"ב ל"ה ב'.

[פ] שתילי זיתים סי' תר"ס סק"א, ושלא כמנהג שמובא בשו"ע שאחר קריאת התורה מקיפים, אלא קודם קריאת התורה, והטעם כתב בשתילי זיתים כדי שלא להוציא הס"ת במיוחד לעריכת ההקפות, ועוד דזריזין מקדימין, ועוד לסמוך מצות הקפה בלולב למצות נענוע בלולב, ועוד לסמוך דהושענות וההלל ענין אחד הוא.
ראה מכתבו של מהר"ר עמרם קורח זצ"ל בספר נרות זכריה כי בתכלאל שמצא מלפני כשבע מאות שנה כתב לפני אמירת ההושענות כי ההושענות נכתבו עבור מי שירצה לאומרם, ע"כ. וכן נמצא לשון זה בכמה תכאליל ובכללם תכלאל מהר"י בשירי זצ"ל כפי שהביא מהר"י צובירי זצ"ל בסידור כנסת הגדולה ח"ב באמת ויציב סי' כ"א.

[פא] ז"ל מהרי"ץ בעץ חיים ח"ב (ס"ד ב') נהדרך בארבע מצוות היצצתי בילדותי בזקני העיר שבעת אמרם זה הלשון היו מנענעים הלולב בנחת עם מיניו ומצאתי סמך לזה במהרי"ל דף עד ריש ע"א וז"ל כל היכא דקאמר בגמרא וכו' הושענות ר"ל כל הארבעה מינים דלולב וקרי להו הושענות משום שמנענעים אותם בשעה שהן אומרים הושענות ע"כ. וכ"כ בסדור כנסת הגדולה, וכן מסרו הרבנים מכל המקומות.
ד"ה ואחתוםהרבנים שליט"א מכל המקומות.

וילכו ליטול לולביהם[פב], וכן דעת רב סעדיא גאון שלא סידר הושענות אלא לחמשה ימים, וכן נהגו בקהילות מרכז תימן[פג], ועל כן לאחר שבת אומרים ההושענות של יום הקודם וההקפות של יום שעומדים בו, כגון אם חל יום ראשון של חג בשבת, למחרת ביום ראשון של חול המועד אומרים ההושענות של יום ראשון של חג וההקפות של יום שני, וכן על זה הדרך כשחל שבת בימי חול המועד.

סג. ויש קהילות משאר מחוזות שנהגו לומר הושענות גם בשבת[פד], וביום חמישי ושישי אומרים הושענות שסודרו אחרי תקופת רס"ג[פה].

קריאת התורה

סד. אחר גמר ההושענות והקדיש שאחריהם, פותח החזן ואומר גדלו לה' אתי וכו', וקוראים חמשה בפרשת שור או כשב, והחמישי אומר קדיש, ואם חל בשבת קוראים בו שבעה, והשביעי אומר קדיש.

סה. ואומרים למנצח השמים מספרים וכו' ומוציאים ספר שני, ומפטיר בו בפרשת קרבנות החג ובחשמה עשר יום עד וביום השני, אחר הקריאה למנהג השאמי אומר המפטיר קדיש, ומברך ברכות

[פב] טור בשם רב שרירא גאון והובא בשתילי זיתים תר"ס סק"ה.

[פג] שתילי זיתים סי' תר"ס סק"ה, עץ חיים, מהרש"י הלוי דש"ח עמ' רע"ג, מהר"י צובירי בכנסת הגדולה ח"ב עמ' תקנ"א, ושם באמת ויציב סי' ע"א הביא מגליון מהר"ש מנצורה שכתב שהעידו בפניו זקנים מעיר אלטוילה שמנהגם שאין אומרים הושענות בשבת, הגר"ח דחבש שליט"א ק"ק דמאר, הגר"א אריה שליט"א ק"ק מחוית, וכן מנהג ק"ק עדן כמש"כ בנחלת יוסף.

[פד] הגר"מ צובירי שליט"א ק"ק שרעב, הגר"ע בסיס שליט"א ק"ק רדאע.

[פה] ועי' למהר"י צובירי זצ"ל באמת ויציב סי' ע"א, שכבר הובאו פיוטי הושענות ליום שישי ושביעי בתכלאל מהר"י בשירי, מהר"י ונה, ומהר"י פתייחי.

ההפטרה, למנהג הבלדי אינו אומר קדיש, אלא פותח ומברך ברכות ההפטרה.

סו. ומפטירים בזכריה (י"ד) הנה יום בא לה', לפי שיש בו ענין סוכות[פו].

סז. ביום טוב שני של גליות חוזרים וקורים הקריאה שקראו ביום טוב ראשון, ואף המפטיר קורא כהפטרת יום ראשון עד וביום השני, [ואם טעו וקראו וביום השני חוזרים וקוראים בברכה לפניה ולאחריה[פז]], ומפטירים במלכים א' (ז' נ"א) ותשלם כל המלאכה עד בהוציאי אותם מארץ מצרים (שם ח' כ"א), לפי שחנוכת הבית היתה באותה אסיפה ובחג הסוכות[פח].

דיני הלולב ביום טוב

טלטול הלולב אחר גמר המצוה

סח. המנהג לטלטל הלולב אף שהניחו בארץ אחר גמר המצוה[פט].

סט. מקבלת אשה הלולב מיד בעלה ובנה כדי להחזירו למים, ואע"פ שאינה חייבת במצות לולב מותרת לטלטלו שתורת כלי עליו, כיון שראוי לנטילת אנשים[צ].

[פו] שו"ע תרנ"ט, ושתילי זיתים סק"ב, וכתב רבינו בריבד הזהב שכן כתב רש"י פ' בני העיר מגילה (ל"א א'), ואף על פי שהוא ז"ל פירש במלכים פ"ב (ס"ה) שבעה ימים של חינוך ושבעה ימים חג הסוכות, וכן תרגם יונתן בן עוזיאל, מכל מקום גם חג הסוכות עדיין היו כל האסיפה, דכתיב שם ויעש שלמה את החג וכל ישראל עמו קהל גדול מלבא חמת עד נחל מצרים, וכתיב קודם זה ויקהלו וכו' בירח האיתנים בחג משמע שאף [כ"ה בכת"י ובנדפס בטעות 'ואך'] בחג עדיין שמחת חנוכה. ע"כ.

[פז] משנ"ב תרס"ב סק"ד.

[פח] שו"ע תרס"ב ס"ג, שתילי זיתים סק"ד.

[פט] רביד הזהב סי' תרנ"ב ס"א, ושלא כדברי הדרכי משה שם.

[צ] שו"ע סי' תרנ"ד, ושתילי זיתים סק"א.

החזרת הלולב למים ביום טוב

ע. מנהג טוב וכשר להניח הלולב עם ההדס והערבה במים כדי שלא יכמושו[צא].

עא. מותר להחזיר את הלולב או האתרוג למים ביום טוב, ואף מותר להוסיף מים על המים הקיימים, אולם אסור להחליף את המים ביום טוב, משום שהיא טירחה לתיקון כלי[צב].

לזלף מים על המפה או על האגודה

עב. יש אומרים שאסור לזלף מים ביום טוב על המפה שכורכין בה הלולב, או על האגודה של הלולב, משום חשש סחיטה וכיבוס[צג], אולם יש שהתירו בזה וקיימו המנהג לזלף מים ביום טוב על המפה או על האגודה[צד].

חול המועד

הזכרת מעין המאורע בתפלת י"ח

עג. שחרית מנחה ערבית מזכיר יעלה ויבא בתפלת י"ח, אם שכח ולא הזכיר יעלה ויבא ונזכר אחר שאמר ברוך אתה ה' קודם

[צא] בית יוסף סי' תרנ"ד בשם המרדכי.

[צב] שו"ע שם שתילי זיתים סק"ג בשם רש"י.

[צג] שו"ת פעולת צדיק ח"ב סי' י"ג.

[צד] מהר"ש חבשוש בשושנת המלך, מהר"א נדאף בהגהות על פעו"צ, הגהות מהרש"י הלוי על פעו"צ. ותורף טעמם דהעיקר לדינא דאין שרייתו זהו כיבוסו אלא בבגד מטונף כהכרעת מרן סי' של"ד סכ"ד, עיי"ש בשתילי זיתים ס"ק מ"ה, וכן הכריע בשתילי זיתים סי' שי"ט ס"ק כ"ה, ואף להסוברים להחמיר בבגד נקי כתב בשתילי זיתים ס"ק ל"ה דבדרך לכלוך שרי, והכא דרך לכלוך הוא. ומשום שמא יסחוט אין כאן כיון שאין מקפיד על מימיו, ובכה"ג שרי כמבואר סי' ש"א סמ"ו, וכ"ש הכא שרוצה שיהיו המים שרויים בו. [ואף לזלף על המפה ואח"כ לכרוך התיר מהרש"י הלוי, ול"ד למש"כ הרמ"א ש"ב ס"ט שאסור לתת עליו מים מרובים משום שמא יסחוט, דהכא אינו מקפיד על מימיו].

שסיים המחזיר, יסיים למדני חוקיך ויחזור ליעלה ויבא[צה], ואם כבר חתם המחזיר שכינתו לציון ונזכר קודם שפתח במודים, אומר שם יעלה ויבא וממשיך בברכת מודים[צו], ואם כבר פתח במודים חוזר לתחילת ברכת רצה, ואם כבר סיים תפלתו ואמר יהיו לרצון שאחר אלהי נצור, חוזר לראש התפלה[צז].

סדר שחרית חול המועד

עד. יש שנהגו להשכים קום ללמוד משניות סוכה[צח].

עה. בחול המועד מתפללים שחרית כבחול, ומנהג הרבה מקהילות השאמי שלא לומר פסוק 'והוא רחום'.

עו. בתפילת י"ח מוסיפים יעלה ויבא, אחר חזרת הש"צ מברך הש"צ על נטילת לולב ומנענעים כמבואר לעיל בסדר יום טוב, ולאחר מכן מברך ש"צ על ההלל, וקורים הלל שלם בקירוי, כדרך שנתבאר ביום טוב.

עז. אחר גמר ההלל פותח החזן ואומר יהי וכו' ומוציאין ס"ת עד אשרי העם שה' אלהיו, ופותח הש"צ באמירת ההושענות, לאחר גמר ההושענות וקדיש תתקבל אומר החזן גדלו וכו', ועולים

[צה] שלמי חגיגה הובא בשע"ת סק"ד, משנ"ב סי' תכ"ב סק"ה, וציין לדבריו בביאור הלכה סי' קי"ד ס"ו ובמשנ"ב שם ס"ק ל"ב, ויסודם מדברי הריטב"א בתענית ג' ב'. [ויש חולקים בפרט זה וסוברים שלא יסיים למדני חוקיך אלא יחתום המחזיר שכינתו לציון ויאמר מודים, עי' תורת חיים סופר קי"ד סק"ט, אשל אברהם תכ"ב ס"א, בא"ח ש"ב ויקרא סי"ב, אגרות משה או"ח ח"ד סי' צ"ג].

[צו] שו"ע סי' תכ"ב ס"א, וכתב בשתילי זיתים סי' קי"ד ס"ק י"ד שאף אם שהה קצת אחר סיום הברכה, כל שלא פתח בברכה שלאחריה אומר במקום שנזכר.

[צז] שו"ע סי' תכ"ב ס"א. ועי' משנ"ב סי' ק"ה סק"ג בשם שלחן שלמה שצריך להמתין כדי הילוך ד"א, כמבואר שם בשו"ע לענין המתפלל שתי תפלות סמוכות זו לזו.

[צח] מהרש"י הלוי זצ"ל דש"ח עמ' עמ' רע"ג.

ארבעה קרואים וקוראים קרבן אותו היום, וחוזרים הלוי והשלישי והרביעי על אותה קריאה שקרא הכהן, ואומר הרביעי קדיש.

עח. בחוץ לארץ שעושים שני ימים טובים של גליות, ביום א׳ של חול המועד קורא הכהן וביום השני, והלוי קורא וביום השלישי, והשלישי חוזר וקורא וביום השלישי, והרביעי חוזר וקורא שתי הפרשיות וביום השני וביום השלישי[צט], ואומר קדיש.

עט. סדר היום למנהג השאמי – אומרים [והוא רחום] ה׳ הושיעה וכו׳ אשרי וכו׳, אין אומרים מזמור יענך, ואומר החזן[ק] שפתח ס״ת קדושת ובא לציון, ולאחריו שלשה מנהגים הם, יש נוהגים[קא] לומר בית יעקב ומזמור של יום הושיענו עד אמן ואמן, ואחריו אומר החזן יהללו וכו׳ ומחזיר ס״ת להיכל ומתפללים מוסף, ואחר המוסף אומרים מזמור של חג. ויש שנוהגים שמיד אחר חזרת ס״ת להיכל אומר החזן קדיש ומתפללים מוסף ואחר תפלת מוסף אומרים בית יעקב ושיר המעלות שיר של יום ומזמור של חג[קב].

[צט] שו״ע סי׳ תרס״ג ס״א, ובשתילי זיתים השמיט הגהת הרמ״א שנהגו באופן אחר, ועי׳ למהר״י צובירי זצ״ל בכנסת הגדולה ח״ב באמת ויציב סי׳ צ״ז שהאריך במקורות הדין, וסיים שכן המנהג בכל קהילות הקודש בתימן, מימי הקדמונים עד ימינו, שכן הוא בכל התכאליל מן העתיקים ביותר ועד המאוחרים ביותר.

[ק] כן המנהג שהחזן אומר ובא לציון ולא הש״צ שהתפלל באותו יום, כמש״כ מהר״י צובירי זצ״ל, וכן מסרו על המנהג הגר״י זכריה שליט״א ק״ק ביצ׳א, מנהג ק״ק שרעב.

[קא] הגר״מ צובירי שליט״א ק״ק שרעב, הגר״א אריה שליט״א ק״ק מחוית, הגר״ע בסיס שליט״א שיש נהגו כן.

[קב] הגר״ח דחבש שליט״א ק״ק ד׳מאר, יש שנהגו כן במחוז שרעב, יסוד למנהג זה לומר שיר של יום אחר המוסף יש לו סימוכין בתכאליל שקדמו למהרי״ץ שסידרו כל סדר היום מתהלה לדוד כולל שיר של יום עם שיר של ר״ח לאחר תפלת מוסף. [וכנראה השתנה המנהג בק״ק צנעא לאמרו קודם מוסף עפ״י השו״ע וסידורי ספרד שהביאו לומר תהלה לדוד ובא לציון קודם מוסף וכפי שמובא מנהג זה בעץ חיים ממהר״י צעדי זצ״ל].

וכן מנהג ק״ק ביצ׳א שאומרים הכל אחר מוסף אלא שנהגו להקדים מזמור החג לבית יעקב ושיר של יום, הגר״י זכריה שליט״א וציין שכ״ה בכל בו.

ויש נוהגים שאין אומרים בית יעקב ומזמור של יום כלל במועדים אלא אומרים מזמור החג בלבד לאחר מוסף[קג].

פ. סדר היום למנהג הבלדי – אחר קריאת התורה אומר החזן יהללו ומחזירים ספר תורה למקומו, והוא רחום ה' הושיעה אין אומרים מזמור יענך, ובא לציון וכו', [ויש שנוהגים שאומרו הש"צ שמתפלל מוסף[קד]], שיר של יום, ואומרים שיר של יום, לדוד אליך ה' נפשי אשא, וכו' עד לעולם ועד, ועומד הש"צ ואומר הקדיש ומתפללים תפלת מוסף.

סדר הלימוד

פא. סדר הלימוד בחול המועד לפני הצהרים, פותחים בלימוד ספר ראשית חכמה שער דרך ארץ, ואח"כ לומדים שלחן ערוך עם שתילי זיתים, וחוזרים לבתיהם[קה].

מנחה חול המועד

פב. לאחר קדיש תתקבל של תפלת מנחה נהגו ברוב הקהילות לומר מזמור של החג בקול רם ורננה.

ערבית חול המועד

פג. יש בשאמי שנהגו שאין אומרים פסוקי [כי אל רחום] והוא רחום וה' הושיעה, אלא מיד אחר מזמורי התהלים שאומרים בין מנחה לערבית אומר הש"צ קדיש לעילא, וברכו.

פד. אחר קדיש תתקבל אומרים למנצח על הגיתית ושיר למעלות, ויש בשאמי שנהגו להוסיף שיר המעלות לדוד שמחתי באומרים

[קג] שתילי זיתים סי' קל"ב ס"ק י"ב, סידור כנסת הגדולה, וכן מנהג ק"ק עדן כמובא בתפלת החודש עדן עמ' קי"ז.

[קד] הגר"פ קורח שליט"א.

[קה] מהרש"י הלוי זצ"ל דש"ח עמ' רע"ג.

לי וכו'. ויש בשאמי שאין אומרים למנצח על הגיתית ושיר למעלות אלא שיר המעלות לדוד שמחתי וכו'.

הזכרה מעין המאורע בברכת המזון

פה. בברכת המזון מזכיר יעלה ויבא בבונה ירושלים, ואם שכח ונזכר קודם שפתח בהטוב והמטיב, אומר ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם[קו] אשר נתן מועדים לעמו ישראל לזכרון את יום חג הסוכות הזה[קז].

פו. ואם נזכר אחר שפתח בהטוב והמטיב אינו חוזר, כיון שאין היום מחוייב באכילת פת, ואף בהרחמן אינו מזכיר[קח].

הושענא רבה

הושענא רבה – יום החיתום

פז. יום שביעי של סוכות נקרא 'הושענא רבה' מפני שמרבים בו בהושענות ותחינות, ונקרא יום החיתום.

למה נקרא יום החיתום

שאלה מה שקורין יום הושענא רבה חיתום ערבה מה טעם.

תשובה נראה הטעם לפי ששלש חתימות הן, יש בראש השנה ויש ביוה"כ

[קו] שתילי זיתים סי' קפ"ח ס"ק י"א בשם הלבוש, אז"ו בשם הרבה פוסקים, שכ"ג, פר"ח סי' תכ"ד, וכ"פ במשנ"ב ס"ק כ"ה וביאור הלכה, ובהלכה ומסורה ניסן תשע"ב במאמר משלחן המערכת הבאנו שכדבריהם מפורש בכל הראשונים, ושלא כד' האחרונים שפירשו בדדעת מרן שאינו אומר בשם ומלכות.

[קז] שו"ע סי' קפ"ח ס"ז.

[קח] כן מתבאר מדברי רבינו השתילי זיתים שהשמיט הגהת הרמ"א בסי' קפ"ח ס"ז.

ויש בהושענא רבא, וקורין יום זה בשם חיתום ולא זולתו, הטעם כדי להזכיר העם ולעוררם לתשובה שאין עוד הארכה זולתי יום זה. ע"כ.

(שו"ת רביד הזהב לרבינו מהר"ד משרקי זיע"א סי' ט"ז)

ליל הושענא רבא – ליל החיתום

פח. נהגו להרבות בליל הושענא רבה בנרות, כמו ביום הכיפורים[קט].

פט. ובליל הושענא רבה שהוא 'ליל החיתום' נהגו להיות נעורים בו כל הלילה[ק], ואחר סעודת הערב הולכים לבתי הכנסת ואומרים 'סדר התיקון', ופותחים בקריאת ספר דברים הנקרא 'משנה תורה', בהגיעם לעשרת הדברות בפרשת ואתחנן נהגו לקרות בנגינה, שאחד קורא והצבור חוזרים אחריו[קא], עד פרשת וזאת הברכה שקורים אותה שנים מקרא ואחד תרגום, לאחר גמר הפרשה שהוא סיום התורה

צ. נכון לטבול מבערב הושענא רבה כדי ללמוד כל הלילה בקדושה ובטהרה[קב].

תפילת שחרית

צא. יש קהילות[קג] שבחו"ל נהגו להקל להתפלל תפלת שחרית בהושענא רבה בעלות השחר שהוא זמן תפלה בדיעבד, מפני שהיו נחוצים לצאת מבית הכנסת עבור צרכי החג, ואכן מנהג

[קט] שו"ע סי' תרס"ד ס"א, עץ חיים ח"ב ס"א ב', נחלת יוסף, דברי ש"ח עמ' רע"ד. וכתב בנחלת יוסף שמנהגם ללבוש בגדי יוה"כ.

[ק] מהר"י צעדי בספר דופי הזמן, הובא בסדור כנסת הגדולה (ח"ב עמ' שמ"ז), שתילי זיתים סי' תרס"ד, עץ חיים, כנסת הגדולה שם.

[קא] כתב בדברי ש"ח עמ' רע"ד שיש נהגו למכור קריאת עשרת הדברות.

[קב] שתילי זיתים בשם כנה"ג, על מש"כ הרמ"א שהמדקדקין נוהגים לטבול קודם עלות השחר.

[קג] מהר"י צובירי זצ"ל סדור כנסת הגדולה, הגר"ח דחבש שליט"א ק"ק ד'מאר, הגר"מ צובירי שליט"א ק"ק שרעב, הגר"י זכריה שליט"א ק"ק ביצ'א.

רבים בק"ק צנעא ועוד קהילות להתפלל ביום זה כשאר ימים[קיד], ומכל מקום אף לאלו שנהגו היתר בחו"ל, הרי בימינו שאין צורך בדבר אין להתיר להתפלל מעלות השחר, אלא בהנץ החמה שהוא זמן תפלה לכתחילה[קטו].

צב. אין מנהגינו להרבות במזמורים בתיקון כביום טוב, אלא כשאר ימי חול המועד[קטז].

צג. בתיקון מוסיפים ה' הוא האלהים כבעשי"ת.

צד. יש שנהגו לומר קודם המהולל וברוך שאמר, הפיוט שופט כל הארץ[קיז], ויש שלא נהגו כן[קיח].

ההושענות ושבע הקפות

צה. המנהג הקדום שאחר גמר ההלל, אומרים ההושענות והסליחות המיוחדות להושענא רבא, המחולקות לשבעה רועים, ומקיפים את התיבה שבע פעמים, על כל אחד משבעה רועים,ובזמן ההקפה אומרים הושיענו בחגיגת ימים שבעה ובהקפת פעם אחת, ובשניה פעמים שנים וכן על זה הדרך.

צו. יש שנהגו לחזור על ההושענות של כל הימים[קיט], ויש שלא נהגו בכך[קכ].

[קיד] הגר"פ קורח שליט"א, הגר"א אריה שליט"א, וכן נהגו בק"ק עדן.

[קטו] דבר זה למדנו מתורתו של מהר"ר אברהם צאלח זצ"ל בשו"ת גנזי מלכים שנדפסה במכמנים מחג"ת סי' כ"א (עמ' מ"ו) שכתב שמנהג הראשונים להתפלל בזמנה, ועתה בעוה"ר כיון שצריכים הצבור לצאת מקדימין להתפלל מעלות השחר, ומבואר תרתי הא' שמנהג הקדמון להתפלל בזמנה, ב' שהוא הנהיג אצלו שלא לחזור כל ההושענות כדי שיוכל להתפלל התפלה בזמנה.

[קטז] שתילי זיתים סי' תרס"ד סק"ב, ועי' גם בחמדת ימים סוכות פ"ו שכתב שאין להרבות במזמורים אלא התפלה כשאר ימי חול המועד.

[קיז] הגר"מ צובירי שליט"א, הגר"ע בסיס שליט"א, הגר"א שמן שליט"א שיש שנהגו כן, הגר"א אריה שליט"א.

[קיח] סדור כנסת הגדולה, הגר"ש מחפוד שליט"א, הגר"פ קורח שליט"א, הגר"א שמן שליט"א, הגר"י זכריה שליט"א, וכן נהגו בק"ק עדן.

צז. כיום עקב חולשת הדורות נהגו ברוב בתי כנסיות בארץ ישראל לומר ההושענות וההקפות בלילה, קודם תפלת שחרית, ויש להם על מה לסמוך[קכא].

צח. ויש שנהגו לומר ההושענות בלילה, ואת ההקפות עם חלק מהסליחות אומרים ביום[קכב].

אמירת י"ג מדות בסליחות

צט. בבלדי וברוב קהילות השאמי המנהג לומר י"ג מדות, ויש קהילות בשאמי שנמנעו מלומר י"ג מדות עפ"י דברי האריז"ל, וכהסכמת כמה מחכמי תימן, ואומרים רחמנא בדיל ויעבור, ומיד אומרים שמע ישראל יחד בקול רם.

נטילת וחבטת ערבה

ק. מנהג נביאים ליטול ערבה ביום זה מלבד ערבה שבלולב, זכר למקדש שהיו נוטלים ערבה כל שבעת ימי החג, וכיון שאינה אלא מנהג אין מברכים עליה[קכג].

קא. ערבה זו אינה צריכה תנאי כשרות כערבה שבלולב, אלא אפילו עלה אחד בבד אחד, כשרה. אמנם אין הדבר ראוי ליטול ערבה זו למצוה, אלא יש להדר אחר ערבה מהודרת ונאה לקיים 'זה אלי ואנוהו'[קכד].

[קיט] כסדר שסדר בעץ חיים, וכן מסרו על המנהג הגר"פ קורח שליט"א (שכן המנהג בדרך כלל), הגר"ע בסיס שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א, הגר"י זכריה שליט"א,

[קכ] מהר"י צובירי זצ"ל סדור כנסת הגדולה, הגר"א שמן שליט"א, וכן נהג מהר"ח כסאר זצ"ל בבית מדרשו.

[קכא] ראה באורך בסידור כנסת הגדולה ח"ב

[קכב] מהרש"י הלוי בדברי ש"ח עמ'

[קכג] שו"ע סי' תרס"ד ס"ב.

[קכד] שו"ע ורמ"א סי' תרס"ד ס"ד.

קב. מנהג רוב הקהילות ליטול חמשה בדי ערבה[קכה], ומקצת נהגו ליטול שלשה בדים[קכו].

קג. בזמן נטילת לולב וההלל אין נוטלין ההערבה, אולם בהקפות נהגו ליטול גם הערבה[קכז].

קד. בסיום התפילה חובטים הערבה על הארץ, ותחילה אומר הרב התפלה שתיקן הרב חמדת ימים קודם חבטת הערבה, והגירסא המקובלת היא, 'מצות ערבה יסוד נביאים'[קכח].

קה. קודם החבטה אומרים 'חביט חביט ולא ברך'[קכט], וחובטים על גבי הקרקע שלשה פעמים, ונהגו לחבוט בבית הכנסת ולא דקדקו שיהיה דוקא על עפר הארץ, ומקצת קהילות נהגו לחבוט בחצר בית הכנסת על גבי הקרקע[קל].

קו. יש נהגו לחבוט ג' פעמים[קלא], ויש נהגו חמש פעמים[קלב].

קז. נהגו לשמור הערבה ושורפים אותה בשרפת חמץ[קלג], ויש שמשמרים אותה כסגולה לשמירה מסכנת דרכים כמו שכתב מהר"י אבוהב ז"ל במנורת המאור[קלד].

[קכה] ספר דברי ש"ח עמ' רח"צ שכן נהג אביו כמוהר"ר יחיא יצחק הלוי זצ"ל, וכן מסרו הרבנים מרוב המקומות.

[קכו] מהרי"ץ בעץ חיים, עריכת שלחן תרס"ד סי"א.

[קכז] כד' מרן סי' תרס"ד ס"ג.

[קכח] כ"ה במקור התפלה בספר חמדת ימים סוכות פ"ו, וכ"ה בספר כף אחת לחיד"א אות י"ז, ואמנם היפה ללב ח"ב סי' תרס"ד תמה על נוסח זה, שהרי קי"ל כמ"ד ערבה מנהג נביאים, דמה"ט אין מברכין עליה, ויש שכתבו ליישב עפ"י דברי היראים (סי' קכ"ד) דמנהג נביאים היינו מנהג שלא לברך, אבל לאו למימרא דאינו יסוד נביאים, וכן מבואר בתשו' הגאונים שע"ת סי' ש"ו שאע"פ שהיא יסוד נביאים אין מברכים עליה.

[קכט] כן נהגו עפ"י החמדת ימים סוכות פ"ו.

[קל] הגר"מ צובירי שליט"א.

[קלא] הגר"פ קורח שליט"א, הגר"א שמן שליט"א, הגר"א אריה שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א.

[קלב] הגר"מ צובירי שליט"א, ה

[קלג] הרבנים שליט"א.

טעם חביטת הערבה

וששאלתם לענין ערבה שחובטין אותה בקרקע מהו הכי חזינן דערבה דומה לשפתים והיא באה לכפר עליהם מכאן ולהלאה יתן בעפר פיהו אולי יש תקוה, ומשמא דקדמו' אמרו חביטא אמאי, משום כל כלי יוצר עליך לא יצלח וכל לשון תקום אתך וגו' משום דעד כאן ביומין אלין השטן מקטרג וישראל ביומין אלין דנפישי מצות מבטלי ליה מכאן ולהלאה כל שפה דיקום עלייהו לא יכול לשלטאה ויהא נפיל בארעא:

(תשובות הגאונים - שערי תשובה סימן שמ)

מוסר החמדת ימים בענין ליל החיתום

ומתוך כל זה תבין ותשכיל סכלות המון העם בנטילת הערבה, כי כל המרבה ליטול ערבה מרובה באגודתו ישבח מעשיו. ובעת החבטה ותבקע הארץ לקול החבטה. ומי בקש זאת מידם? אבל ראוי להודיעם כי אינן צריכים רק ה' בדי ערבה, והשאר בטל. וגם שלא להכות דרך סכלות, רק לתת אל לבם גם לפי הפשט רמז הדבר לכל איש ישראל, כי מאחר שהיום הזה להם לזכרון לפני ה' למסור הפתקין שלהם, ראוי כל אדם להכנע לבבו הערל לפני אלהיו ולומר, מה אנו מה חיינו? מה חסדנו מה צדקנו? מה כחנו מה גבורתנו? כי אין בנו לא תורה ולא מצוות ולא מעשים טובים. לערבה דמינן שאין בה לא טעם ולא ריח. וכיצד יהיה תקוננו? על ידי חבטה בקרקע לחבוט עצמינו מתענוגי העה"ז והבליו, כמ"ש "פת במלח תאכל וכו' ועל הארץ תישן". וכו' וגם יתן אל לבו מה שאמרו חז"ל ערבה הדומה לשפתים. זכור יזכור מה שפגם בשפתים, בלשון הרע ונבלות פה ודברים בטלים ושבועות לשוא ולשקר. וכי העונש שלו להיות נכרת כמ"ש יכרת ה' כל שפתי חלקות, כי על כן

[קלד] סי' קנ"ב. וז"ל, ושמעתי, שיש בה סגולת שמירה למתכון בה בסכנת דרכים. והכל כפי כושר מעשיו וטוב כונתו והבוטח בה' בצל שדי יתלונן. הגר"מ צובירי שליט"א, הגר"ע בסיס שליט"א, וכן יש שנהגו בק"ק עדן.

יהיה דוגמא לערבה שהיא נכמשת לאלתר כמ"ש ז"ל. ואם כן מה תקנה ימצא לזה? אלא אמרו חכמים סיפר, כבר כרתו דוד ברוח הקדש שנאמר יכרת ה' כל שפתי חלקות. אלא ילך אצל חכם וילמוד אותו להשפיל עצמו שנאמר "וסלף בה שבר ברוח". ואל זה הרמז בא ענין חבטת הערבה הדומה לשפתים בקרקע, רמז כי ישפיל נפשו עד עפר. וגם יש בה רמז לעדת ישראל ולהזכיר רחמי האל יתברך אשר גמלם ברחמיו וברוב חסדיו. כי הנה בראש השנה היה הקטרוג גדול על כל ישראל כמ"ש הזוהר בפסוק ויבאו בני האלהים להתיצב על ה'. ונוסף עוד ביו"כ כי אז ע' שרי אומות העולם מקטרגים על ישראל אומרים "הללו עובדי ע"ז" וכו'. ולכן נעשתה מדת הדין ויש שנכתבו למיתה, והנשאר נמסרו הפתקין ביד השטן, ובכן אין עוד קטיגור? ועל זה קבעו היום ערבה הדומה לשפתים לרמוז כי "יסכר פי דוברי שקר" ביום זה, ואין להם עוד לפתוח אותם שפתים דולקות, ולכן צריך לחבוט אותה בקרקע דווקא ולהיות ה' בדים, לפי שהם קמים על ה' כי בני האלהים הם קטרגו. ולכן זה השם של אלהי"ם יפקוד עליהם במרום, וישפילם ישפילם עד עפר. וגם כי הם ה' מינים כמ"ש בזוהר פ' בראשית עמלקים רפאים וכו' וכנגדם ה' בדים כמ"ש המפרשים ע"ה:

(חמדת ימים - חג הסוכות - פרק ו)

דין הוקצה למצותו בארבעת המינים

קח. אתרוג שיחד למצוה לשבעת ימי החג, מיום טוב הראשון שנטלו למצוה הרי אתרוג זה הוקצה למצותו, ואסור באכילה כל שבעת ימי החג, ובשמיני עצרת מותר[קלה].

[קלה] שו"ע סי' תרס"ה ס"א.

קט. בחוץ לארץ שעושים שני ימים טובים אסור האתרוג בשמיני עצרת, ומותר בתשיעי, ואפילו חל יום התשיעי להיות ביום ראשון, ויש אוסרים באופן שחל התשיעי ביום ראשון[קלו].

קי. ייחד אתרוג למצוה ונפסל קודם שנטלו למצוה, מותר באכילה[קלז], ואף ביום טוב ראשון אינו אסור מצד מוקצה[קלח].

קיא. הדס של מצוה אסור להריח בו כיון שהדס עומד לריח, והדס זה הוקצה למצות לולב[קלט].

קיב. אתרוג של מצוה מן הדין מותר להריח בו, כיון שעיקרו עומד לאכילה, לא הוקצה אלא מאכילה, אולם כיון שנחלקו אם מברכים על ריחו, יש למנוע מלהריח בו שלא להכנס לספק ברכות[קמ].

קיג. ערבה של הושענא רבה אחר נטילתה אסור ליהנות ממנה ביום השביעי, כיון שהוקצית למצוה לכל היום[קמא].

[קלו] שו"ע שם.

[קלז] שתילי זיתים סי' תרס"ה סק"א.

[קלח] רביד הזהב תרס"ה שכן מוכח בהג"א, ונחלק על הט"ז שאסרו ביו"ט ראשון מצד איסור מוקצה, ואע"פ שהעלה דבריו בשתילי זיתים חלק עליו ברביד הזהב. והנה בשתילי זיתים אחר שהביא דברי הט"ז כתב 'ולי צ"ע מ"ש מסודר סי' מ"ב ס"ג', ובפעו"צ ח"ב סי' קנ"ז הבין שכוונתו להקשות על הט"ז, וכתב לחלק דהט"ז לא מדין הוקצה למצותו אסר, אלא מדין מוקצה, אולם כפי הנראה לא היה לפני מהרי"ץ באותה שעה דברי רבו ברביד הזהב ששם מבואר שאין כוונתו בקושיה זו על דברי הט"ז, אלא להקשות על דברי ההג"א והאחרונים מדין סודר שהוקצה למצוה אע"ג דלא צר ביה כיון שהוא גוף הקדושה. גם המעיין בשתילי זיתים יראה שלא עלתה על דעתו לומר שהט"ז אסר מדין הוקצה למצותו, שהרי מקודם לזה הביא דברי האחרונים שאין מוקצה למצוה בהזמנה, ואח"כ הביא דברי הט"ז בסתם, ע"כ שהבין שכוונת הט"ז לאסרו מדין מוקצה דיו"ט, וזה ברור.

[קלט] שו"ע סי' תרנ"ג.

[קמ] שו"ע שם.

[קמא] שו"ע תרס"ד ס"ט.

קיד. בים השביעי נהגו להצניע את ארבעת המינים, ושורפים אותם בשריפת חמץ[קמב], ויש שנהגו להסיק בהם התנור לאפיית מצות[קמג].

שמיני עצרת – שמחת תורה

תפלת ערבית ליל החג

א. עם התקדש ליל החג אומרים מזמור החג למנצח על השמינית, אשרי האיש, למה רגשו, הללויה וכו׳.

ב. בתפלת י״ח אומר ותתן לנו את יום שמיני חג עצרת הזה[קמד], וי״ג שמיני חג עצרת הזה[קמה], אם טעה ואמר את חג הסוכות הזה אם לא סיים הברכה יחזור לותתן לנו, ואם סיים הברכה אינו חוזר[קמו].

ג. לאחר התפלה נהגו ברוב הקהילות להוציא ספרי התורה, ולומר הפיוטים וההקפות כפי שנסדר בסידורים[קמז].

ד. בענין מנין ההקפות סביב התיבה וספר התורה, מנהג רוב הצבור להקיף בלי מספר, אמנם ישנם יחידי סגולה שנוהגים להקיף רק שבע הקפות עפ״י סודם של דברים וסדר המדות העליונות, ואחרי

[קמב] הרבנים שליט״א.

[קמג] עריכת שלחן סי׳ תרס״ד סי״ג, מנהג בק״ק עדן.

[קמד] שו״ע תרס״ח ס״א, ושתילי זיתים שם סק״א, וכן מנהג קהילות השאמי, וראה באורך בכנסת הגדולה ח״ב באמת ויציב סי׳ פ״ה.

[קמה] כגי׳ הרמב״ם

[קמו] נחלקו האחרונים בדבר כמש״כ במשנ״ב תרס״ח סק״ב, וספק ברכות להקל.

[קמז] סידור כנסת הגדולה ח״ב עמ׳ תר״ו, הרבנים שליט״א, ועי׳ נחלת יוסף שבבית כנסת הגדולה לא נהגו, אבל בשאר בתי כנסיות נהגו אף בלילה. ובחו״ל מנהג זה הוא בליל שמחת תורה.

כל הקפה אומרים בלחש את הפסוקים עם התפלה המיוחדת לכל הקפה והקפה בפני עצמה, ויש שעושים שלש הקפות[קמח].

ה. ורובם ככולם כשהם מקיפים אוחזים ספר תורה בידיהם שרים ורוקדים ומעטים הם ששרים ורוקדים מבלי לאחוז בידם ספר תורה[קמט].

ו. לשמחה זו ושלמחרת נהגו להביא קטנים וקטני קטנים, והיו נותנים בידיהם נר תחוב בפמוט בלתי דלוק[קנ].

תפלת שחרית

ז. נהגו לקרוא בשלושה ספרים בשמחת תורה, בראשון קוראים פרשת וזאת הברכה, בשני קוראים בספר בראשית מבראשית עד ברא אלהים לעשות, ובשלישי קוראים המפטיר בפרשת פנחס וביום השמיני עצרת תהיה לכם[קנא].

ח. בקריאת וזאת הברכה נהגו ברוב הקהילות קודם עליית חתן תורה להעלות קטנים וקטני קטנים לקריאת 'ולאשר אמר'[קנב]. ויש שלא נהגו בזה[קנג].

ט. חתן תורה וחתן בראשית – יש קהילות שנהגו להעלות שני חתנים, חתן תורה מסיים וזאת הברכה, ואחר כך מוציאים ספר שני ועולה חתן בראשית וקורא בפרשת בראשית[קנד].

[קמח] עפ"י מהר"י צובירי זצ"ל כנסת הגדולה ח"ב עמ' תר"ז.

[קמט] מהר"י צובירי זצ"ל כנסת הגדולה ח"ב עמ' תר"ז.

[קנ] מהר"י צובירי זצ"ל שם עמ' תר"ו.

[קנא] שו"ע סי' תרס"ח ס"ב, ונתקבל מנהג זה בכל קהילות תימן, אע"פ שאין זכר לקריאת בראשית ברמב"ם ובתכאליל הקדומים.

[קנב] הרבנים שליט"א. ובק"ק ביצ'א נהגו גם הגדולים לעלות לתורה, וכל אחד בוחר לו קריאה של אחד השבטים. (הגר"י זכריה שליט"א).

[קנג] הגר"פ קורח שליט"א.

ויש קהילות שנהגו שהמסיים וזאת הברכה הוא הקורא בספר בראשית, ומכינים ספר התורה השני בצדו ובסיום הקריאה אומרים הקהל ולכל היד החזקה וכו' בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, ופותח וקורא עד לעשות[קנה].

י. המנהג הקדום לומר את הפיוטים וההקפות אחר קריאת בראשית, קודם קריאת המפטיר, אולם היום נהגו לאחרם אחר סיום התפלה.

יא. מפטירים ויהי אחרי מות משה עבד ה'.

יב. בכמה קהילות נהגו שכל הקטנים מתרגמים את ההפטרה ביחד להרבות השמחה[קנו], ויש שלא נהגו בזה[קנז].

יג. אחר ההפטרה קודם תפלת מוסף אומרים 'תיקון הגשם'[קנח].

יד. יש שנהגו שחתן תורה וחתן בראשית עושים סעודה לקהל לכבודה של תורה[קנט], ויש שלא נהגו בכך[קס].

תפלת מנחה

טו. לא נהגו לומר פיוטים והקפות אחר תפלת מנחה[קסא].

[קנד] כן מנהג ק"ק צנעא כמובא בשו"ת פעולת צדיק , וכ"כ מהר"י צובירי זצ"ל בסידור כנסת הגדולה, וכן העידו על המנהג הגר"פ קורח שליט"א והגר"א שמן שליט"א, וכן מנהג ק"ק שרעב, ק"ק עדן כמובא בנחלת יוסף.

[קנה] ק"ק ד'מאר, ק"ק מחוית, ק"ק רדאע, ק"ק ביצ'א, וכן מסר הגר"ש מחפוד שליט"א.

[קנו] כן מנהג ק"ק צנעא, ק"ק רדאע, ועוד, כמובא בסידור כנסת הגדולה, ועריכת שלחן סי' תרס"ט ס"ד.

[קנז] ק"ק שרעב, ק"ק מחוית, ק"ק ד'מאר, ק"ק ביצ'א.

[קנח] ובק"ק ביצ'א נהגו לומר תיקון הגשם בחזרת הש"צ.

[קנט] כ"כ בעץ חיים ח"ב צ"ה ב'. הגר"מ צובירי שליט"א, הגר"א אריה שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א, הגר"י זכריה שליט"א.

[קס] הגר"ש מחפוד שליט"א, הגר"פ קורח שליט"א, הגר"א שמן שליט"א.

[קסא] כן המנהג ברוב הקהילות, וכ"כ בנחלת יוסף.

טז. בחוץ לארץ שעושים שני ימים, היום הראשון הוא שמיני עצרת, ויושבים ואוכלים בסוכה בלילה וביום בלא ברכה, ומקדשים על הכוס ואומר שהחיינו, שחרית מוציאים ב' ספרים, בספר ראשון קוראים חמשה קרואים כל הבכור בפרשת ראה, ואם חל בשבת קוראים שבעה ומתחיל מעשר תעשר, ובספר שני קורא המפטיר וביום השמיני עצרת תהיה לכם, ומפטיר ויהי ככלות שלמה (מלכים א' ח'), ואומרים תיקון הגשם[קסב].

יז. ביום שני הוא שמחת תורה ובו קורים בפרשת וזאת הברכה ובראשית ושמחים בגמרה של תורה ועושים ההקפות, והמפטיר קורא וביום השמיני עצרת תהיה לכם כיום האתמול, ומפטיר ויהי אחרי מות משה עבד ה'[קסג].

ימי התשובה

ימי התשובה וקדושתם הרמתה מודעת היא אשר המה ימים מקודשים אשר קדשום שמים לרפאת בהן כל איש אשר בו הנגע, וכל לבב דווי בלבבו יבין ושב ורפא לו ומצא כדי גאולתו לכפר עליו מאשר חטא על הנפש.

ואסמכוהו חכמים אקרא ד"דרשו ה' בהמצאו" אלו י' ימים שבין ר"ה ליוה"כ, ובזוהר אסמכוהו אקרא דאולי ימצאון שם י'. ודורשי רשומות אסמכוהו אקרא "ורחק ה' את האדם ורבה העזובה בקרב הארץ ועוד בה עשיריה ושבה והיתה לבער" לרמוז כי אם ח"ו ורחק ה' את האדם ולא יקובל תשובתו בשובו מחטאתו. אז "ורבה העזובה בקרב הארץ" כי רוב העולם היו מתייאשים מהתשובה ועוזבים לאל יתברך, ולכך קבע להם זמן התשובה לקרבם אליו שהוא כל חדש אלול לחזור בתשובה. ולא זו בלבד אלא "ועוד בה עשיריה" הוסיף להם עשרת ימי תשובה מר"ה עד יוה"כ כדי שיתחרט, "ושבה" בתשובה, "והיתה לבער" כי יבער העונות מקרבו. ובכן יהיה "כאלה וכאלון אשר בשלכת" פי' שמשליכים העלין. ואחר כך לשנה הבאה חוזר "להיות מצבת בה". וזה יהיה משפט לזרע קדש דהיינו לישראל מה שלא עשה כן לכל גוי:

(חמדת ימים עשי"ת רפ"א)

[קסב] שו"ע סי' תרס"ח.

[קסג] שו"ע סי' תרס"ט.

עצה מעשית ליום הדין

"וחייב כל אדם על כל פנים להכין את עצמו ליום שיכנס למשפט לפני ה' בר"ה" (תנא דבי אליהו)

הגר"ד פוברסקי זצ"ל ייעץ לתלמידיו שיתרכזו במחשבה בכל דבר שעושים: היום הוא יום הדין. "ודבר זה יועיל לו מאד, כי מחשבתו תהיה קבועה בענין זה."

ואולי על דרך זה תהיה גם עצה עבורנו, שהרי אדם עלול להיות שבור ורצוץ, מה יעשה לאחר כל המעשים שעשה, ועל כן יחשוב מחשבה פשוטה עד מאד: במה אהיה היום שונה מאתמול, וכך יעלה ויתעלה.

ועוד מצינו שמביא בספר רוח חיים להגר"ח מוולוז'ין על המשנה (אבות ו' ה') יותר מלימודך עשה וז"ל יותר ממה שהורגלת מקודם, כי בכל יום תוסיף עוד אומץ בשלימות ממה שאתה למוד ורגיל עד עתה, ע"כ. וכך היו דורשי רשומות מרמזים על מה שאמרו חז"ל: (נדה עג.) "כל השונה הלכות בכל יום מובטח לו שהוא בן עוה"ב – שכל השונה הלכות היינו כל המשנה הליכותיו– שבכל יום הוא מוסיף על עצמו ומתעלה באיזה דבר– מובטח לו שהוא בן עולם הבא.

(המשגיח הגה"צ רבי דב יפה שליט"א)

☆

ובכן תן פחדך

אמירת "ובכן תן פחדך" באה בסמוך לאמירת "כי קל מלך גדול וקדוש אתה", ולכאורה מה ענין זה אצל זה, ומה בין פחד ה' לקדושתו ית'. מבאר הרב דסלר זצ"ל כך:כל עבודתנו בהשבה אל הלב תלויה בציור ודמיון, אך דווקא מכיוון ש"אתה קדוש"– מובדל מכל גשמיות, קשה מאד לעשות ציורים בדמיוננו כי נלאה כוח הציור ונסוג הדמיון אחור מפני הדר גאונו. על כ"תן פחדך"– היינו תן לנו מתנת חינם של סיעתא דשמיא להשיג יראתך.

(מכתב מאליהו)

חקירה ודרישה

מחקרים במורשת תימן

תגלית חדשה !!!

כת"י ספר "יראת ה'"
לכמהר"ר זכריה בן סעדיה
קורח זיע"א

חקירה ודרישה

מחקרים במורשת תימן

תגליות חדשות

פרסום ראשון

תַּגלִית חשׁוּבה !!!

כת"י סֵפֶר "יִראַת ה'" לַכמהר"ר זכריה בן סַעַדיה קוּרח זיע"א

כת"י זה היה גנוז וספון קרוב לשלוש מאות שנה, ומגלגלין זכות ע"י זכאי ונתגלה לאחרונה באורח פלא ע"י הרה"ג רבי שאול קרואני שליט"א, אשר ניאות בחפץ לב להודיע את טבעו ברבים, ויה"ר שימלא ה' כל משאלות לבו לטובה, בבריות גופא ונהורא מעליא אכי"ר.

מהות הספר. עיקרו ליקוטי מוסר מחז"ל ומספרי מוסר ובעיקר מהספרים שערי תשובה לרבינו יונה, ספר חרדים, דרך חיים [עבודת מקדש, ותוצאות חיים] למהר"מ דילונזאנו בעל השתי ידות, ובית אלהים להמבי"ט, וראשית חכמה, תולעת יעקב, ועוד. וכלל בו גם מוסרי הזוהר וקבלה, וכן שילב הלכה מהרמב"ם וטוש"ע וקטעים רבים מהלבוש[קסד], ומדנפשיה מעט.

כתב היד [מאותו הכותב] כולל מלבד ס' יראת ה' גם את הספרים של מהר"מ דילונזאנו "דרך חיים, עבודת מקדש, ותוצאות חיים".

בסוף ספר "דרך חיים" יש קולופון בזה"ל: נשלם בחסדי ה' וברחמיו יום ו' כ"ו בחדש אייר סדר ונתתי משכני בתוככם שנת כי לא יטש ה' את עמו בעבור שמו הגדול תהא שנה זו סוף לכל צרותינו תחלה וראש לפדות

[קסד] אגב, נראה שזמנו משקף אל נכון את דברי כמהר"ר דוד משרקי זיע"א שהיה בדורות שאחריו בסמוך לו, שכ' בהקדמתו לשת"ז בזה"ל: ונתפשט דרך ללומדים לעשות ספר הלבוש פי' לס' הש"ע וכו'.

נפשנו, הב"ה יאיר עינינו במאור תורתו ויראנו בבנין מקדשו אכי"ר בע"ו לשטרי. עכ"ל.

דהיינו בשנת התקכ"ג לב"ע [1763 למנינם]. לפני כ-250 שנה[קסה].

אמנם מוכרח שאינו כתי"ק ממרחק השנים שהרי מהרי"ו שמביאו חי כמאה שנה קודם לכן.

ספר "יראת ה'" לכמהר"ר זכריה בן סעדיה קורח זיע"א שהיה בנו של מחבר "ספר היראה" הוא כמהר"ר סעדיא בן רבי יוסף זיע"א שהיה רבו של מהרי"ו [כמו שהביאו בהקדמת ס' רכב אלהים עיי"ש, וה"ד הגר"פ קורח שליט"א בס' ענף עץ אבות ע' תתקי"ב הע' 1], ויש מקומות שמביא מאביו.

היה בן דורו של מהרי"ו ומהרי"ו מביא מדבריו בלשון ר' זכריה הקרחי [כגון מה שהביא גבי דין פנים חדשות הו"ד בקובץ נישואין ע"ב ע' כ' וכן בעוד מקומות] ואכן בספר זה שלפנינו נמצאו הדברים ככתבם וכלשונם!!!

מעניין לציין שישנו עוד ספר (שמספרו בספה"ל B 330, שם כלול גם פרק שירה, ועבודת התמיד-מקדש למהר"מ דילונזאנו) שכתב ר' זכריה הקרחי זה, ושם קראו ג"כ "ספר היראה" כשם ספרו של אביו.

וז"ל בהקדמה לס' היראה הנז' (8א-240ב): "אני הצעיר זכריא בן א"מ סעדיא לקטתי קצת מאמרים מספרי רבותינו ז"ל המדברים בענייני היראה ובראשם ספר היראה של החסיד רבינו יונה ז"ל וקראתיו ספר היראה על שמו. והוספתי בו בכל מקום מעניינו".

ויש עוד כת"י (שמס' בספה"ל: F 44185 הוא כולל - שבחי האר"י לא שלם, מגיע עד דף מז בכה"י, ולאחריו תהלים (דף פ ע"א-צד ע"א), הלכה (צה ע"א-פב ע"א), ספר היראה (פב ע"א-90א), ספר בן סירא.

[קסה] עדיין בחיי רבותינו מהרד"ם בעל השת"ז ומהרי"ץ זיע"א.

וככל הנראה במהדורא שלפנינו חזר בו מלקרוא בשם זה כמו שמציין בהקדמתו "וקראתי שם ספר זה "יראת ייי" [כדי לתת הכר בין זה הספר ובין ספר היראה להחסיד ר"י" {דהיינו רבינו יונה} עכ"ל. ראה צילום ההקדמה ותחילת הספר צילומים 2-1.

הרי שכנראה שם את ליבו לכך שיש המחליפים או יחליפו את הספרים מחמת ששמותם זהים. וזה היה סיבה מספקת לשנות את השם.

עוד יש לציין כי בס' הנ"ל לא הזכיר שם משפחתו, משא"כ בס' שלפנינו שכ' להדיא "קרח".

גילוי חשוב בכת"י זה, הוא דור נוסף של המחבר ומשפחת קורח ככלל, שכן בע' סז', ב, כתב בזה"ל: ומצאתי שכתב א"מ זלה"ה סעדיה בן יוסף בן זכריה וז"ל וכו'. וכ"ה בכת"י הנז' (F 44185) בע' צח, א. ועיין בס' ענף עץ אבות שם.

ולפ"ז מחישוב השנים בהם חי ופעל מהר"י צ'אהרי [בשנות הש' בערך] סביר הדבר לומר שרבי זכריה הראשון סבו של המחבר הוא ניהו רבי זכריה שהובא בס' המוסר למהר"י צ'אהרי עמ' 210 בזה"ל[קסו]: גם לאהוב לבי זכריהו אדון בנו יוסף ילוד קרחים. עכ"ל.

ואם כנים הדברים עלה בידינו גילוי דור נוסף במשפחת המחבר, משפחת קורח[קסז].

בעז"ה פרטים נוספים וכן פרסום קטעים נבחרים מהספר, יבואו בקבצים הבאים.

[קסו] הו"ד בס' ענף עץ אבות שם הע' 2.

[קסז] וכמראה מקום הוא לציין על כתה"י (שמס' בספה"ל: F 73118) הכולל: "אלפא ביתא לבן סירא", מעשיות בעברית ובערבית, ספר יורה חטאים, יחוסי הצדיקים והחסידים שהם בארץ ישראל והחוצה לארץ, צוואת רבי יהודה החסיד.

ובקולופון שלו כ': נכתב עבור זכריה בן יוסף בן סעדיה בן יוסף קרח ע"י סעדיה בן זכריה בן יוסף. ע"כ. ואידך זיל גמור.

תצלום הכת"י:

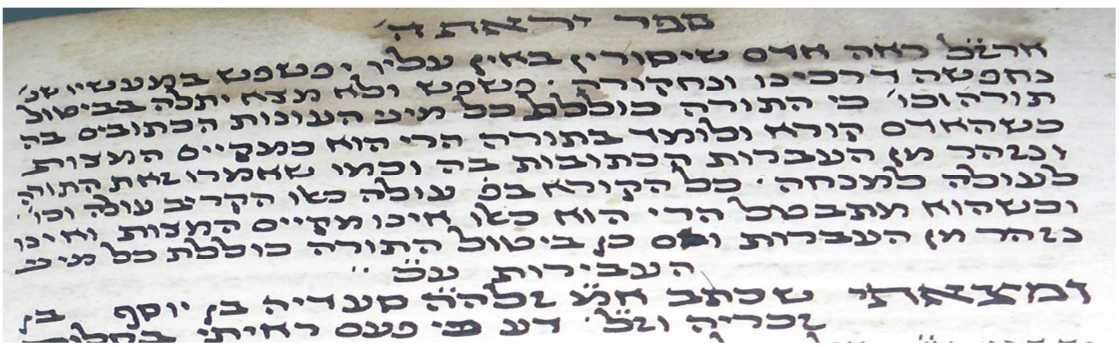
1) תחילת ההקדמה.

2) המשך וסיום ההקדמה, ותחילת הספר.

3) מזכיר את אביו מהר"ר סעדיא.

להשכים ולהעריב לביהכנ"ס בפרט בעשי"ת

וההשכמה והערבה בבית הכנסת הוא ענין גדול כל כל הימים וביותר בעשרת ימי תשובה אחר שכביכול ה' מצוי יותר כמ"ש דרשו ה' בהמצאו אלו י' ימים שבין ר"ה ליוה"כ, ומקומו המיוחד לו הוא בבית הכנסת. אם כן כל הקודם לבא בהם ומתפלל ומתחנן לפניו, זריז ונשכר ותפלתו מקובלת. כי ע"כ אף במקומות שלא נהגו לקום באשמורת בימי חדש אלול, הנה בימים האלה קמים כולם לראש אשמורות לבית הכנסת לומר סליחות ואף כל אדם שלא נתעורר נשמתו לקום באשמורת כל ימי חדש אלול, לפחות באלו הימים ידד שנתו מעיניו לעבודת אלהיו ולענות נפש על חטאיו. ואם בכל לילי הסליחות לא עצר כח לעמוד על עצמו משעה שקם עד אור הבקר, לפחות באלו הימים יתחזק בעצמו לעמוד על עמדו משעה שקם בסליחות עד שיתפלל תפלת שחרית ולא יסיח דעתו כלל בדבר אחר חוץ מתפלות ותחינות או לימוד התורה והמצוה. על כן החכם עיניו בראשו ויהיה גבור כובש את יצרו ולא ירבה במאכל ומשתה בלילה שלאחר התענית, שלא יאכל אלא דברים דקים הנוחים להתעכל, ואף מהן לא ימלא בטנו כי אם אוכל נפש בלבד, להיות מוכן ומזומן למעשה תשובתו לקדם אשמורות ולבקש על חטאתו הרחמים והסליחות, ואולי ימצא כדי גאולתו לכפר עליו על אשר התעצל מלקום בשאר כל הימים, כי סגולת הימים האלה לתקן על כל הימים כאשר כתבנו למעלה:

וכן בענין התפלה ראוי לכל בעלי אומניות להחמיר על עצמן להתפלל עם הצבור בעונתה, ואף אם מאריכים בתפלה קצת, אל יהי לו למשא כבד כי לא יקשה י' ימים להתפלל בשלימות ולא בדילוג. וישים בלבו לשאר התפלות בימי שנה תפלת השחר עד חצות או עד ד' שעות, פרא לימוד להתפלל בדילוג כקורא את הלל, ואולי בסגולת תפלת הימים האלה יעלו כל אותן התפלות הפסולות והנידחות כמ"ש למעלה בפרקים:

(חמ"י שם)

מכתבים
ותגובות

מכתב הערות והארות

מהרב הגאון רבי חיים צדוק שליט"א

לק"י

לכבוד

מערכת הקבצים הנפלאים

"הלכה ומסורה"

הערוכים בטוב טעם ודעת ע"י הרבנים שליט"א

וכלל הנלוים אליהם הי"ו

שלום וישע רב!

אחרי דרך מבוא השלום והברכה, ממעון הברכות ומאדון השלום, לאנשי החיל העומדים על משמר התורה, ה"הלכה והמסורה". כה יתן ה' וכה יוסיף כח בידם להמשיך הלאה במפעל קדוש זה וה' לא ימנע טוב... ומן השמים יושפע שפע רב עליכם ברוחניות ובגשמיות עד עולם, אכי"ר.

נהנים אנו בכל פעם מחדש ממאמרי הקודש ודברי ההלכה הבאים בקבצי ה"הלכה והמסורה" וגם הפעם בקובץ מס' ט' ניסן התשע"ב זכינו לראות "תורה מפוארה בכלי מפואר" בס"ד, ומתוך העיון עלה בידינו מקצת דברים שאמרנו נשלחם לפניכם לעיון בעזהי"ת ומתוך כך יתבארו אל נכון בעזר השי"ת ובישועתו, כדלהלן:

ראשית – בענין ברכת המצה בשאר ימות השנה (המצות הקשות המצויות כיום והן נכססות בשעת אכילתן). דעת מו"ר הגה"צ רבי יוסף צובירי זצוק"ל כפי ששאלתיו בעבר בע"פ דלכתחילה יאכלם בתוך הסעודה (אגב, כשערכנו מאמר בנושא זה, בס"ד, נעלם מעינינו ונשכח ענין זה ששאלתי לקודש הקדשים ע"כ.

ולכן שאלתי לבנו ר' אברהם הי"ו ואחר זמן מה, ענה לי שנזכר הוא שכשהיה מוגש למו"ר זצוק"ל ע"י רעיתו הרבנית שתחי', מאכל עם מצות לאחר הפסח, היה מבקש ממנה פת, בכדי לברך המוציא קודם בשופי. ואחר זמן מצאתי למס' שאלות ששאלתי לרבינו זצ"ל ובתוכם לשאלה זו וענה לי כדלעיל שלכתחילה יאכלם בתוך סעודת פת). אמנם אם ברצונו לאכול רק מן המצות האלו יברך בורא מיני מזונות אלא א"כ קבע סעודתו עליהם באכילת שיעור קביעות סעודה דבכה"ג יברך המוציא לפניהם וברכת המזון לאחריהם.

כמו"כ כשדיברתי על ענין זה עם ראש ישיבת "שובי נפשי" י-ם, הגאון רבי

עזריאל מנצור שליט"א אמר לי שכך ג"כ דעתו של מו"ר הגר"ח כסאר זצוק"ל לברך על המצות הקשות שלא בתוך הסעודה ברכת "בורא מיני מזונות" דהוי כוסס באכילתן, כך אמר לו רבי חיים זצ"ל.

ושמעתי זאת גם ממו"ר הג"ר עזריה בסיס שליט"א רבה דרה"ע ואמר לי ששמע זאת מפי הרה"ג יצחק מועלם שליט"א ר"כ ומו"צ בביתר ודברתי ע"כ עם הרה"ג יצחק שליט"א ואמר לי שמארי חיים זצ"ל היה נוהג להרטיב המצות גם בפסח ובכה"ג בירך עליהן המוציא וכן אמר לי גם הג"ר עזריאל שליט"א.

ענין נוסף והוא במאמרו של הגאון רבי אוריאל חוברה שליט"א בענין חליצת התפילין קודם מוסף של ר"ח ואימתי המנהג לחולצן. ושם בתוך דבריו זכר לדברי רבי' המאור הגדול הגה"צ רבי יוסף צובירי זצוק"ל שכתב בסידורו הבהיר "כנסת הגדולה" (עמ' תקסב) שמיד עם שהחזן אומר קדיש, כל הקהל חולצים התפילין ומתפללים מוסף ר"ח. וכתב הרב שליט"א בלשון - ונראה דלאו שפיר למעבד הכי לקפל תפילין בזמן אמירת קדיש וכמו שכתב ה"משנה ברורה" (סי' כה ס"ק נ"ו) וז"ל: ואנשים שנוהגים לקפל הטלית והתפילין ולהניחם בתיקן בעת אמירת קדיש לא יפה הם עושים שמאוד יש לכוין בעניית איש"ר וכו', עיי"ש. ולדעתי אינו פליטת קולמוס של מהר"י צובירי שהרי הזכיר בעוד מקומות (שם בעמ' תקסא ובעמ' ריב) בענין אחר, שלאחר שגמרו את הקריאה ואומר קדיש, באותו זמן גוללים את הספר תורה, וב"זית רענן" הרגיש בזה (שם ס"ק לז) וכתב שטוב יותר שיחלצו התפילין ואח"כ יאמר קדיש, וכ"כ מהר"ח כסאר בשו"ת "החיים והשלום" (או"ח סי' לב) וכו' עיי"ש בסיום דבריו.

וְאוֹמַר בס"ד את אשר בליבי בזה, בס"ד. שודאי מעלת הקדיש, חשיבותו והכוונה הנצרכת בענייתו גליא קמיה מו"ר זצוק"ל. צא ולמד ממה שכתב רבינו זתע"א בסידורו ח"א בעמ' מו ואילך בחשיבות עניית איש"ר וכוונת אמירתה וכיצד. וכן בפי' "שורש החיים" שבסוף ספרו "ויצבור יוסף בר" – ח"ד מעמ' עב ואילך ועוד.

אשר על כן, כשכתב רבי' הגדול זצ"ל לחליצת התפילין ולגלילת הס"ת ודאי טעמא רבא איכא במילתא שכיון וחשובים הם כצרכי התפילה שפיר דמי ונבאר בס"ד, שמכיון וצריכין הם להתפלל מוסף מיד ובלא תפילין ואיפליגו רבוואתא נע"ג אימתי לחלוץ התפילין, כיון שחליצת התפילין הינה לצורך תפילת מוסף, ס"ל לרבינו זיע"א לחלוץ עם אמירת הקדיש, וכן הוא גבי גלילת הס"ת שהוא צורך התפילה, ובפרט שכיון שסיימנו לקרוא בס"ת, כבודו הוא לסוגרו כראוי ולא להסתפק בכיסוי מלעיל בלבד. וכיו"ב ראינו גם במוצאי התעניות (והבאתם הדברים בס"ד בהערה קי. איישר חילייכו). אגב, יעוין בדברי רבינו הגדול בסידורו ח"ב

עמ׳ תפג ואילך ושם מיירי בהכנת הלולב דהיינו פתיחת קשר המטפחת המאגדת את הלולב ומיניו עם שאר ההדסים כנהוג, בכדי לְשַׁמֵּר טְרִיוּת הלולב ומיניו כמבואר שם. וכיון דהוי צורך התפילה בכדי שיוכלו לברך מיד לאחר חזרת הש״ץ ברכת הלולב בלי הפסק כלל. ודימה זאת הרב זצ״ל והביא ראיה מספר ״מטה משה״ (ח״א סי׳ ז׳) בשם מהר״י מרפורק שכתב, מה שראיתם ממני, שאני חולץ התפילין מיד אחרי הקדושה כן נהגו רבותי וקרובי, מהר״ש ודודי הקדוש מהר״א, משום דתפילין צריכים גוף נקי, על כן אין להשהותם יותר מהחיוב, עכ״ל. וכן הוא לענין חליצת תפילין דרש״י בכדי להניח דר״ת, ראה שם שכתב רבינו זצ״ל בשם הגאון רבי׳ מהרי״ח בליקוטיו (סדר מצות תפילין דף כט.) בשם הרב ״עיון תפלה״... אני ראיתי גדולי תורה ואנשי מעשה שנוהגים לחלוץ תפילין דרש״י אחר קדושת שמו״ע ומניחים תפילין דר״ת וכו׳, עי״ש. וכותב שם רבינו הקדוש זצ״ל שמוכח מהל׳ זה שיכולין לחלוץ התפילין בתוך החזרה אע״ג שעושה פעולה בחליצתן לא הויא טירדא המעכבת מכונת הלב למילות התפילה הנאמרות ע״י הש״ץ, עי״ש.

יוצא איפא, דלדעת רבינו זלה״ה כל דבר שלצורך התפילה הוא אינו מהוה טירדא או הפרעה לתפילה וכפי שמביא שם הרב זצ״ל בראשית דבריו בעמ׳ תפג, את דברי הגמ׳ בסוכה מא: בסופו, ממנהגו של אמימר כדאמר ליה מר לרב אשי שכך היה מנהגו של אביו להתפלל כשלולבו בידו וכו׳ וכן תניא רבי אלעזר ברבי צדוק אומר כך היה מנהגם של אנשי ירושלים אדם יוצא מביתו ולולבו בידו... קורא ק״ש ומתפלל ולולבו בידו וכו׳, עי״ש.

חזינן להדיא, דאע״ג דאסיר ליה לבר נש לְמֵיחַד בִּידֵיהּ בְּעִידַן צְלוֹתָא, תפילין או ס״ת וכדו׳, כדאיתא בברכות כג: ואיפסיקא הלכתא הכי. בכל אופן בחפצי מצוה כגון לולב בזמנו שפיר דמי כדאי׳ ברמב״ם (פ״ה דתפילה הל׳ ה׳) ובשו״ע (רס״י צ״ו) עי״ש.

ודון מינה ואוקי באתרין דשפיר דמי לחלוץ אליבא דרבינו זצ״ל לתפיליו עם אמירת הקדיש קודם מוסף דר״ח. ואיש הישר בעיניו יעשה ע״פ מנהג אבותיו ורבותיו.

זאת ועוד, רבינו לא דיבר מענין הקיפול וההכנסה לתיק כפי שהוקשה ממה שכתב המשנ״ב, דשם מיירי בקיפול והכנסה לתיק, ונראה ודאי כזלזול לעשות זאת בעת הקדיש ובפרט בזמן עניית איש״ר דבעי׳ בה כוונה מעלייתא. משא״כ הכא כשחולץ לשם מטרה נעלה רמה ונשגבה שהיא תפילת מוסף, ובפרט שבמשך כל ימות השנה אינו נוהג כך, אלא חולצן כפי שכותב רבינו זצ״ל בסידור ח״א עמ׳ רסז דיש החולצים אותם אחר גמרם ובא לציון וכו׳ וביום קריאה בתורה אחר החזרת ס״ת להיכל. והרב מציין שראה רבנים ות״ח שלא היו חולצים אותם, אלא ב״עלינו לשבח״ באמרם ״לראות מהרה בתפארת עוזך״

ויש מדקדקים לעסוק בהם עוד בתורה וכו', עיי"ש. א"כ ודאי כשחולצן עם אמירת הקדיש ניכר שטעם גדול יש בדבר, ולא דמי כלל וכלל לקיפול והכנסה לתיק אלא רק בחליצה בלבד.

(**אגב**, יש להזכיר ענין חליצת התפילין שבמוצאי התעניות בזמן אמירת "כימי השמים על הארץ" שקודם פרשת ציצית שיש ליזהר שלא לקפל התפילין בזמן אמירת ברכת "אמת ואמונה" דהרי כתב מרן הקדוש הן בסימן קפג בסופו והן בסי' קצא בסופו שאין לעשות מלאכה בשעה שמברך א"כ ה"ה הכא דהויא ברכה וקיפול התפילין לאו צורך התפילה הוא. ואין חשש מכך שהתפילין מונחין בלא שנתקפלו דהיכא דאי אפשר הוא. וכעין זה עיין לרבינו ה"בן איש חי" סוף פרשת חיי שרה – שנה א' לענין חליצת התפילין קודם מוסף דר"ח. לכן, את קיפול התפילין יעשה לאחר סיום התפילה ואם סיים תפילת שמו"ע ועדיין לא התחילו באמירת הקדיש יוכל בינתיים לקפלם עד שיחלו באמירת הקדיש, וכך אמר לי הג"ר עזריה בסיס שליט"א רבה דרה"ע רק שהוסיף שאם זריז הוא יוכל לקפל התפילין קודם שיתחיל "אמת ואמונה" דהיינו בזמן קריאת פרשת ציצית).

ותו, מדברי ה"משנה ברורה" משמע להדיא דמיירי בעיקר בעניית איש"ר כפי שכתב במפורש, ששם צריך כוונה מעליא יותר משאר הקדיש שעליו אמר מרן הקדוש בריש סי' נו וז"ל: יש לכוין בעניית הקדיש וכו', בכל אופן, בעניית איש"ר צריך כוונה יותר. וכפי שמובא בגמ' סוטה מט. ואלא עלמא אַמַּאי קא מְקַיַּים א"קדושה דסידרא", וא"יהא שמיה רבא" דאגדתא, עיי"ש.

וכיון שזכרנו למו"ר הגר"י צובירי זלה"ה נעלה בס"ד דברים ששמעתי ממנו בס"ד בער"ח כסלו תשנ"ח באירוע שעשינו בס"ד לרגל הוצאת הקובץ "פסח י"ד" לע"נ רבותינו כמוהר"ר דוד משרקי זיע"א, ומהרי"ץ זיע"א, והזכיר שם הרב לענין זה שנוהגים לחלוץ התפילין קודם מוסף דר"ח ודברי הזוה"ק שהמניחם בזמן המוסף חייב מיתה וביאר הרב זצ"ל לזה דאמאי חייב מיתה? ובמה מדובר? ויישב בשם שו"ת מנחם עזריה להרמ"ע מפאנו זצוק"ל סי' קח עמ' רכה-רכו שיש נשמה יתרה באופן מסוים וקדושה יתירה לאדם בזמן מוסף דר"ח ואי מניח תפילין בזה הזמן מורה שאין לו זה התוספת וזוהי המיתה שהוא חייב שנחסרת ממנו קדושה זו. ועיינתי בדב"ק בשו"ת ואצטט מדבריו: ואין לנו מתן שכר גדול מנשמה יתירה ותוספת קדושה הנתונה באדם וכו' והם אמרו שיש לר"ח ג"כ תוספת עילוי מעין חולו של מועד לענין זה בשעת המוסף בלבד... שיש בהנחת תפילין בחול המועד וכ"ש בשבת ויו"ט הפסד מרובה וחיוב מיתה על הדרך שבארנוהו וכו', ע"כ מדבריו המאירים. ונתבאר על נכון ענין החיוב מיתה שהזכיר הזוה"ק. וזהו ביאור ליישוב הדבר שנצרך לעיון במאמר הרב שליט"א בקטע המתחיל בתיבות ומה שכתב הב"ח וכו' והקטע שלאחריו.

מקצת דברים בסדר ה"הלכות ומנהגים" המסודרים להפליא בשלהי הקובץ

א. בהערה ט' לענין הכרזת ר"ח שאין מכריזין ר"ח תשרי ונכתב שם דצריך ביאור במה נגרע חלק ר"ה מר"ח דכולי שתא דמכריזין עליהם כדי שיזהרו בהלכותיהן.
ולענ"ד נראה בס"ד דבכלל מאתים מנה דממילא נזהרים כבר בהלכות ר"ה ועניניו, כידוע.

ב. בהלכה ח' הלשון של בחו"ל נהגו לומר "ולגשמים בעתם" וכו' משמע מיניה שבארץ ישראל אין לנהוג בכך. (למרות שלא נכתב הכי, כך משמע וע"כ יש הרבה המוסיפים ואומרים בחודשי הקיץ "ולטללי ברכה" כמובא בחלק מהסידורים).
ולענ"ד אין צריך לשנות הגירסא הנהוגה בחורף לכו"ע, "ולגשמים בעתם". **חדא**, רבינו המהרי"ץ זצוק"ל לא כתב לחלק בין חו"ל לא"י דהיינו בין מקומות הצריכים גשם בכל ימות השנה למקומות שאין צריכים. ואי איתא, הוי ליה לפרושי מילוי. וכדפירש גבי ברכת השנים בח"א דף מו. דמקומות שהם צריכים לגשמים בימות החמה וכו' (כדאיתא ברמב"ם ובשו"ע).

זאת ועוד, רבינו הגדול מהר"י צובירי זצוק"ל זכינו לאורו כאן בארץ הקודש שנים רבות והאיר אורו בס"ד בסידורו הנפלא "כנסת הגדולה" ושם לא חילק בין ימות החמה לימות הגשמים ובין א"י לחו"ל לענין בקשת "ולגשמים בעתם". ואי הוי חילוק בזה לא הוי שתיק מלפרש דבריו כדרכו בקודש ובפרט בסידורו הבהיר כידוע למבקשי האמת.
ותו, מה בכך אם מבקשין אנו שהגשמים ירדו בעתם ואף אי נימא דלאו זימנייהו הוא. נענה בס"ד ונאמר כדאי' בסוף פ"ק דתעניות תלמוד ירושלמי דקאמר רב שמואל בר רב יצחק דאם ירדו קודם ניסן גשמים, גם אם ירדו לאחר ניסן הוי סימן ברכה ורק אם לא ירדו קודם, הוי סימן קללה, רח"ל.
וכך פסק הרמב"ם פ"ג דתעניות הל' ט' וכן העלו להלכה הטור והשו"ע או"ח סי' תקע"ה סעי' ז, עיי"ש.
ויעויין עוד בספר "טעמי המנהגים" עמ' תקע שהביא לספר "גאולת ישראל" בשם רבי פנחס מקאריץ זצוק"ל שמפסח ועד עצרת, המטר שיורד טוב לראש. ומשבועות ואילך דוקא אם צריכין לו אז טוב לראש, ע"כ. א"כ לכאו' תמיד הוי זימנייהו וע"כ שפיר לבקש עליהם בכל "שבת מברכין".
גם אי תימא, דבעינן לבקש כל דבר בזמנו וע"כ אין אנו מזכירין גשמים בקיץ וכדאי' בריש מס' תענית. וא"כ היאך מבקשין אנו בלשון: "יחדשהו הקב"ה עלינו" וכו' דהיינו ב"קום ועשה" ולא מסתפקים ב"שב ואל תעשה" פי' שאם ירדו הוו סימן ברכה. אלא מבקשים אנו כאמור "יחדשהו" וכו'. נענה בס"ד ונאמר דאף אם לנו אין צורך לבקש

עליהם בימות הקיץ, בכל אופן אנו מבקשים בברכה זו לא רק על עצמנו אלא על כלל ישראל אחינו ובכל מקום שנמצאים וכלשון הברכה "יחדשהו הקב"ה עלינו ועל כל עמו ישראל בכל מקום שהם" וכו' א"כ ודאי שפיר נקטינן למימר לבקשה זו. ואם לנו אין צורך בכך, בכל אופן לשאר אחינו בית ישראל הנמצאים במקומות הצריכין גשם גם בימות החמה (וכדלעיל שהבאנו דברי המהרי"ץ בשם הרמב"ם והשו"ע, עיי"ש) הויא בקשה בעתה ובזמנה. וע"כ לענ"ד אין לשנות הנוסחא הכתובה בסידור "עץ חיים" למהרי"ץ זצוק"ל ובסידור כנה"ג לרבי' יוסף צובירי זצוק"ל, ועוד.

ג. לענ"ד הבנים בד"כ מסייעין לאבות בבחינת "ברא כרעא דאבוה" וכעין האיי דאיתא בסוכה מה: אמר חזקיה א"ר ירמיה משום רשב"י ראיתי בני עליה והן מועטין וכו' אם שנים הן אני ובני הן וכו' ושמעתי פעם מהג"ר יפת טיירי שליט"א דאמאי לא קאמר רשב"י אם אחד הוא, אני הוא, אלא עצר במה שאמר אם שנים הן אני ובני הן. ואמר הרב שליט"א דחזי' מהאיי דמעלת החכם זהו דוקא שבנו עמו וכו' וענין זה, ידוע לכל, מעלתו. ואכמ"ל. א"כ שפיר נקטי' בברכה "ובניהם".

זאת ועוד, כשחלילה הבן חולה ל"ע ליכא ישוב הדעת לאב כ"כ ועלול ליטרד בתלמודיה בשל כך.

ג"כ, חזי' ביבמות סב. דאם היו לו בנים ומתו (ל"ע) לא קיים פריה ורביה, משום דבעי' "לשבת יצרה". והכי איפסיקא הלכתא ברבינו הרמב"ם פט"ו מהל' אישות הל' ה' ובטור ובשו"ע אבן העזר סי' א' סעי' ו' כיעויי"ש. לכן שפיר מצלינן על בני החכמים, לקיימם הן ברוחניות והן בגשמיות.

ד. בהערה ד' לענ"ד הסדר צריך להיות שונה במקצת, דהיי' – שתילי זתים סי' תי"ז סק"ג, סידור "כנסת הגדולה" וכן נהגו בכמה מקהילות השאמי וכו', דלא לישתמע שבסידור איתא שכך המנהג בכמה קהילות. דהרי רבי' זצ"ל נקטיה בפשיטות, ולא הזכיר זולתו, אלא כתב שהקהל קמים ועומדים על רגליהם וכו'.

ה. בהל' יב שנכתב שמנהג רוב קהילות תימן שאין אומרים וידוי ואין נופלים על פניהם בתפילת מנחה כלל בכל ימות השנה, אכן כן הוא המנהג. אמנם במקום שהמנהג בקביעות בד"כ להתפלל מנחה גדולה וכגון בבתי המדרש, בישיבות ובכוללים, שיש הרבה המסמיכים ללימוד של סדר הבוקר ולימוד שלפני הצהרים, את תפילת מנחה א"כ לכאו' אין את הטעם למנוע אמירת סדר הוידוי ונפי"א דהטעם דנקטיה רבינו הקדוש הגר"י צובירי זצ"ל בסידורו הבהיר ח"א עמ' רצא הינו מחמת הסמיכות של מנחה לערב שאז אין אומרים לזה מצד הגברת הדינים וכו' ח"ו, כיעויי"ש.

ועל כן היכא דאיכא להאיי טעמא שפיר דמי דלא למימריה לתחנון ונפי"א אך כשמתפללין באופן קבוע מנחה גדולה

ליכא להאיי סמיכות וממילא שפיר דמי למימר התחנון ונפי׳ פנים.

ושאלנו זאת למו״ר הרב זצוק״ל לפני כשלוש עשרה שנה כשפתחנו את הכולל שע״י מוסדנו הק׳ ״משכנות שלום״. וענה לנו שאכן כן הוא הדבר וצריך לומר לתחנון ונפי״א וביאר הענין כנ״ל והוסיף להביא לנו ראיה ממעשה הזקנים שהיו לומדים מידי יום ביומו בביהכ״נ ״אלאוסטא״ שבצנעא שהיו אומרים לאחר חזרת הש״ץ תחנון ונפי״א וכן היו אומרים בסיום התפילה לתפילת ״עלינו לשבח״ למרות שבד״כ אין אומרים עלינו לשבח לאחר מנחה בגלל סמיכותה לערבית בכל אופן התם לא היתה סמיכות לערבית אלא מיד לאחר הלימוד שלפני הצהרים היו מתפללים מנחה גדולה וע״כ היו אומרים ״עלינו לשבח״ לאחר תפילתם. וכדוגמת מנחה של ע״ש כשמתפללים בעוד היום גדול וכן מנחה של שבת שיוצאים לאחריה לקיום סעודה שלישית. ויעויין בזה בדברי רבינו זצ״ל ב״ויצבור יוסף בר״ ח״א במאמר בענין ״עלינו לשבח״ עמ׳ שמד.

ו. בענין ההפסקה בעניית אמן על כל פסקא ופסקא שאין נוהגין בזה, הן אמת שכך הוא המנהג הרווח בקהילות תימן יע״א וכפי שהעלתם לדברי רבי׳ השתילי זתים זתע״א משם הפוסקים זצ״ל.

אמנם יעויין לדברי המהרי״ץ זצ״ל בסידורו ״עץ חיים״ ח״א דף קסד: שכתב שנהגו הציבור לענות אמן על כל פרט ופרט מהברכה האחרונה שלאחר קריאת המגילה וְזָכַר לדברי רב האיי גאון בתשובתו הובאה בשבלי הלקט הל׳ תפילה סי׳ כג.

ז. בסיום הלכה מג לענ״ד צריך לסיים – שלאחר שמיעת הקדושה מהש״ץ עפ״י דברי מרן השו״ע זצ״ל בסי׳ קד סעי׳ ז׳, יחזור ויאמר רצה ה׳ וכו׳ על הסדר ויסיים תפילתו כראוי. וכפי המבואר קודם לזה בסעיף לט, שביארתם הדבר בטוב טעם, בס״ד.

אמנם מעיקרא דדינא נימא בה מילתא שכפי הידוע, לדעת מהרי״ץ בשו״ת ״פעולת צדיק״ ח״ג סי׳ רג אין להפסיק באמצע תפילת שמו״ע, לשמוע הקדושה מהש״ץ. ורק כששומע קדיש באמצע שמו״ע, יפסיק וישמע מהש״ץ עניית ״יהא שמיה רבא״ וכו׳ ולא יענה עמהם אלא רק יקשיב ויכוין לאמירת הש״ץ יהא שמיה רבא וכו׳.

ודייק הדברים מלשון הרמב״ם זצ״ל סוף פ״י דתפילה, עיי״ש. **ולענ״ד** למרות שרבינו ה״שתילי זתים״ זצוק״ל העלה לדברי מרן בלשונו הטהורה ולא העיר על דבריו מאומה. בכל אופן כיון שבס״ק יד שם, כתב – וכד אמרי (אמר) יתברך, הדר לצלותיה, עכ״ל משם ה״מגן אברהם״ זצ״ל. ואמאי לא הזכיר שכשמסיים ש״ץ לעניית הקדושה יחזור לתפילתו. לכאו׳ נראה דס״ל כפי שכתב המהרי״ץ זצ״ל, שרק לעניית יש״ר שרי להפסיק, אך לעניית הקדושה, לא.

אמנם, עדיין כל זה אצלי בדרך אפשר ולא באופן מוחלט, משום דאפשר וחדא מינייהו נקט רבי׳ דוד זצ״ל וכתב לענין הקדיש לומר שלא ימתין לסיום הקדיש,

אלא מיד לאחר עניית יש"ר עד יתברך יחזור לתפילתו.

ח. בהל' צב לענ"ד נשמטה דעת מרן השו"ע זצ"ל שהעלה דבריו הרה"ג יצחק קרואני שליט"א בריש עמ' קי בקובץ זה, יעוי"ש.

ט. בהל' כז בענין ברכת הלבנה נכתב – ומסיימים לפניו שלש תיבות כדי שיענו אמן, עכ"ל. רבינו יוסף צובירי זצ"ל בסידורו הבהיר ח"א העלה קודם ברכת המזון עמ' תרמה שמקדימים לסיים כל ברכה שתים או שלש מילים לפניו כדי שיענו אמן אחריו. וכ"כ גבי ברכת הלבנה עמ' תקעז שמקדימים לסיים קודם החזן בשתים או שלש תיבות וכו' עיי"ש. ויעויין בספר "ענף חיים" על התכלאל ח"א אות מ"ו לרבי' אברהם אלנדאף זצוק"ל ושם בתוך דבריו כתב... וכשמתפללין כל התפלה בקול רם יכולים הציבור להקדים ב' או ג' תיבות ולענות אמן אחר כל ברכה וכו'. והעלה ג"כ לדברי מו"ז הגאון רבי' יחיא בדיחי זצוק"ל בשו"ת "חן טוב" סי' ב"ן דיכול להקדים ב' או ג' תיבות כדי לענות אמן אחר ש"ץ וכו'.

וזכורני שפעם שאלתי ע"ז למו"ר הגר"ח יצחק הלוי זצוק"ל רבה של הרצליה וענה לי שלכתחי' ישתדל לסיים ג' תיבות קודם הש"ץ אך אם לא עלה בידו הדבר אזי די גם ב-ב' תיבות.

י. בהלכה לה ולאחריה לו נשמטו משום מה דברי רבינו בסידורו הגדול שהמנהג לנער שולי הבגדים ולומר שלש פעמים "שלום עליכם" קודם הקדיש.

ואחתום בכעין הפתיחה שמן שמיא תבורכו בכל מילי דמיטב ושפע ברכה ושפע נהרה, יושפע עליכם וְיִמָּשֵׁךְ משמי מרומים עד עולם, ויעלה בידכם להרחיב גבולות התורה, ההלכה והמסורה בקרב עַמֵּנוּ ובפרט בעדתנו הנכבדה, אכי"ר.

כ"ד המברך ביקרא דאורייתא

חיים צדוק

לכבוד מפעל ארחות הלכה

שלום רב.

רציתי להביע את תודתי ורגשי ההוקרה על העבודה המושקעת והרבה שבעריכת הקבצים החשובים, "הלכה ומסורה" יה"ר שתזכו להגדיל תורה ולהאדירה.

בברכה רבה והוקרה
י. לוי. ב"ש

עם הספר

על ספרים וסופרים

ספר מנורת המאור
שי"ל לאחרונה מחדש

חדש!!!

בסיעתא דשמיא שמחים אנו לבשר לציבור שוחרי התורה

כי יצא לאור מדרש **חמדת ימים** לכמהר"ר שלם שבזי זיע"א (שני כרכים) על חמשה חומשי תורה בדרך הפרד"ס

כולל **"ספר החול"** הנקרא **"סוד הנקודה"**

בעריכה חדשה ובמהדורה מפוארת

הספר נדפס לראשונה על פי כתב יד המחבר

בתוספת הערות וציוני מקורות

בעריכת הרב הגאון רבי **עזרא קורח** שליט"א

הוצאת "מכון המאור" - ירושלים

ניתן להשיג ב" נוסח תימן" – רח' בירינבוים 26 בני ברק

עם הספר

על ספרים וסופרים בק"ק תימן

ספר "מנורת המאור"
עם הפירושים 'נפש יהודה' ו'חק יעקב'

יום בשורה לבני עדת תימן בפרט ולעולם היהודי בכלל על הגלות נגלות אור יקרות ה"ה **ספר "מנורת המאור" עם הפירושים 'נפש יהודה' ו'חק יעקב', מוגה בתכלית ומדויק מאוד, ערוך, מנוקד ומפוסק כפי מסורת קריאת קהילות קודש יהודי תימן.**

מלאכת העריכה

יש לנו להוקיר ולהעריך את פעלו הכביר של העורך אדם בן נון הי"ו שהשכיל להנציח ולשמר את מסורת לשון חכמים שבפיהם של רבני וזקני תימן [בעיקר מעי"ת צנעא], בגירסתם ונוסחיהם המיוחדים, בתיעוד אותנטי, ובמסירות אין קץ, וזאת על ידי שימוש חכמים מתמיד במשך שנים רבות, בכיתות רגלים אל זקני תורה וראשי העדה גדולי החכמים שהיו בדורות האחרונים, טעם זקנים טעם ומלא חופניים לקח אל ליבו.

וניתן להמליץ על כגון הא מה שארז"ל מי שטרח בערב שבת הוא יאכל בשבת. מסירות ועקביות זו שלא היה לה אח ורֵעַ במשך שנים אלו בהיקף ויסודיות זו, הביאוהו לקצור כעת את פירותיו ולהגיש בפני הציבור הצמאים כיום לידע מסורת אבות כנתינתה באמת, ולא ע"פ השערות וסברות הכרס, עד שניתן לומר בוודאות שאם לא היינו זוכים לפועלו הברוך, היינו כיום מגששים באפילה.

בתחילת הספר גם כתב דברי הקדמה והסכמה כה"ר הגאון רבי פנחס קורח שליט"א, וכן בירכו והמליצו רבנים נוספים.

תורה מפוארה בכלי מפואר

גם במלאת העריכה, העיצוב והגשת הדברים לפני הציבור, העורך הי"ו כבר ידוע בשער בת רבים שידיו רב לו בהתמחות מיוחדת בהוצאות של ספרים נוספים ברוב פאר והדר, בתכלית הדיוק, ואשר יעידון יגידון כולם אהובים וברורים, ונתקבלו ומתקבלים בברכת הנהנין אצל כל רבני ובני עדתנו, וכל הרואה אומר ברקאי, כגון החומש המפואר "פרשה מפורשה" ו"שלש מגילות" סידורי "כנסת הגדולה השלם", "התכלאל המבואר", תכלאל "מסורת אבות" ועוד רבים נוספים.

באמת שהרוצה לידע ולעמוד על טיבה וחשיבותה של מלאכה גדולה זו, כמעט מהנמנע אם לא יקרא את המבוא המקיף והארוך שכתב בתחילת הספר, ובין יבין את אשר לפניו, אוצר בלום של מסורת אבותינו בניסוח ודקדוק הקריאה, מהם מסורות שכמעט ונשתכחו לגמרי כגון המנהג לכנות בקריאה בציבור, ועוד מעלות רבות כאשר יראה המעיין בספר, וכפי שהיטיבו להעלות ולציין מקצתם בתחילת הספר, ואעתיקם כאן כדי ליתן סקירה לפני הקוראים.

אלו הן מקצת מן המעלות המיוחדות של ספר מנורת המאור במהדורה זו

- אותיות גדולות ומאירות עיניים
- השלמות (וגו' וכו') לפסוקים ולמימרות בסוגריים מרובעים
- הבדל בין שם ה' הנקרא באדנות לבין תיבת "השם"
- מקורות מלאים לציטוטים מהמקרא ומהתלמוד
- הבדלי גופן, בין גוף המנורה, להשלמות, למקורות, ולפירושים המשולבים
- תיקוני נוסח רבים על פי מסורת הקריאה ועל פי כתבי יד תימניים
- פתיחת כל ראשי התיבות והקיצורים
- סימון נקודות מעל אותיות של נוטריקון
- ציטוט הפסוקים בדייקנות על פי כתיבם (חסרות ויתרות) וניקודם
- כותרות בראשי העמודים לפי מספר הפרקים
- הדפסת השמטות הצנזורה בתחתית העמוד
- ציון הכינויים בלשונות עונש, קללה מיתה וכדו' בשולי העמוד
- הערות לקורא על קריאה בנעימת תמיהה במקומות הנצרכים (בפרט כשהלשון ארמי)
- חלוקת הפרק לקטעים
- תוספת מילים שהמנהג להוסיפן בסוגריים מרובעים
- פיסוק לפי העניין ומקצב הקריאה
- הפרדת המילית הארמית אַ (שפירושה על או עד) מהמילה שאחריה על ידי מקף
- הפרדת המיליות הארמיות הא, קא מהמילה שאחריהן והדפסתן כמילים עצמאיות

- ניקוד לפי מסורת מרכז תימן בדור האחרון
- ניקוד טברני המבחין בין סגול לפתח ובין שווא נע לחטפים
- השמטת השוואים הנחים וסימון געיות במקומות הנצרכים
- אי ניקוד מילים שהמנהג לא לקראם
- סימון קו רפה מעל אותיות הדגושות בדגש קל שלא יטעו להדגישן בדגש חזק
- חילופי גרסאות עפ״י זקני תימן וחכמיה

הפירושים

כאמור מלבד הנצחת מסורת אבותינו בקריאה שהיא היתה מטרתו העיקרית של העורך הי״ו העלה גם את פירוש נפש יהודה המפורסם שנתקבל מאוד בכל תפוצות ישראל, ובפרט בתימן. ואולם עד היום נדפס בשיבושים רבים ולא עבר עריכה והגהה מדוקדקת. במהדורה זו עמל הרב יוסף עראקי הכהן, להגיהו במדויק על פי דפוסים מדויקים ועל פי כתבי יד. בנוסף הוסיפו ביאורים והערות בתוך סוגריים מרובעים קטנים, והובאו ציוני המקורות במלואם.

בשורה נוספת חשובה הגיש העורך לפנינו את פירוש חק יעקב – חיבורו של כמוהר״ר סעדיה קטיעי זצ״ל, מחכמי תימן מלפני כשלש מאות שנה. ונוסף עליו פירושים מעוד כמה חכמים ובעיקר מכמוהר״ר אברהם חאזי זצ״ל, חיבור זה שעד היום היה ספון וגנוז בכתה״י נדפס כעת לראשונה במהדורה זו.

כדי לעמוד על טיב המלאכה שנעשתה גם בעריכת הפירושים, יש לעיין ג״כ במבוא של הרב יוסף עראקי הכהן שליט״א, וגם כאן אין טוב יותר כדי לסכם את המעלות מכפי שהיטיבו להעלות ולמנות מקצתם בתחילת הספר, ואעתיקם כאן כדי ליתן סקירה לפני הקוראים.

אלו הן מקצת מן המעלות המיוחדות של הפירושים במהדורה זו

- כתב מרובע, מרווח ומאיר עיניים
- הבדלי גופן, בין גוף הפירוש לביאורים, ולהשלמות
- הדגשת נוסח מנורת המאור המובלע בתוך הפירושים
- סידור הפירושים לפי סדר
- השמטת התיבות שבלע״ז מהנפש יהודה כמופיע בכתבי היד התימניים
- פיסוק מלא
- מקורות מלאים לציטוטים מהמקרא ומהתלמוד
- תיקוני נוסח על פי כתבי היד

- ביאורים והערות בתוך סוגריים מרובעים קטנים
- ניקוד הדיבורים המתחילים
- התאמת הדיבורים המתחילים לנוסח המנורה שלפנינו
- הדפסת פירוש חק יעקב לרבי סעדיה קטיעי מתוך ארבעה כתבי יד
- שילוב פירושים מחכמי תימן בחק יעקב
- תיקון טעיות דפוס על פי כתבי היד
- תיקוני לשון של יחיד ורבים, זכר ונקבה בסוגריים מרובעים
- הוספת ניקוד עזר במקומות הנצרכים

המבוא

קובע ברכה לעצמו הוא המבוא, שם נחקר באופן מקיף מהר״י אבוהב וחיבוריו, ועל מנורת המאור בתימן, ועוד, וגם כאן אציין לתועלת המעיינים כמראה מקום, את ראשי הפרקים שנתבארו שם באורך וברוחב בטוטו״ד.

חלק א - על המהדורה שלפנינו.

א - על מסורת תימן בלשון חכמים. ב - הניקוד במהדורה זו. ג - על הקונטריס ״זקניך ויאמרו לך״. [שבו העורך הי״ו האריך בהרבה מילים בדקדוק ומסורת, וכעת לא נכלל בתוך הספר מנורת המאור ועתיד לראות אור, וראה להלן קטע במסגרת אודות המילה חִיַרתָּא]. ד - קהל היעד, מטרת המהדורה וייחודה. ה - צורת העמוד. ו - חלוקה לקטעים. ז - הגופנים השונים. ח - הכותרות שבראשי העמודים. ט - ראשי התיבות והקיצורים. י - כתיב מלא וחסר. יא - ציוני המקורות. יב - הפירושים המשולבים בין דברי מהר״י אבוהב. יג – הפיסוק. יד – הנוסח. טו - המובאות מהגמרות, מהמדרשים ומספרי הלכה. יז - המובאות מהפסוקים. יח - השלמות לפסוקים ולמקורות. יט - מילים שהמנהג לדלגן בקריאה. כ - מילים שהמנהג להוסיפן בקריאה. כא - מילים שהמנהג לקראן בשונה מהדפוס. כב - אופן קריאת שם ה׳ ושמות מלאכים. כג - שיבוצים (מובאות נסתרות) מפסוקים. כד – כינוי. כה - על ההטעמה והגעיות.

חלק ב - רבי יצחק אבוהב (הראשון).

א - מנורת המאור לרבי ישראל אלנקאווה. ב - חיבורי ר׳ יצחק אבוהב. ג - מהר״י אבוהב השני. ד - אי ההבחנה בין שני מהר״י אבוהב. ה - אופי החיבור. ו - מבנה החיבור. ז - סגולות ללומד בספר. ח - התפשטות הספר. ט - הפירושים לחיבור.

חלק ג - מנורת המאור בתימן.

א - שיר בשבח "מנורת המאור". ב - מנהג הקריאה ב"מנורת המאור" בתימן. ג - ספרי "מנורת המאור" בתימן. ד - מתי החלו לקרוא במנוה"מ בביהכ"נ. ה - דרך הקריאה ב"מנורת המאור". ו – רשימת הפרקים לפי סדר הפרשיות והמאורעות. ביבליוגרפיה נבחרת.

ועליהן הוסיפו בסוף הספר לאלה הנוהגים (כאן בא"י) לקרוא את כל ספר מנורת המאור בשלמותו פרק אחר פרק, את רשימת הפרקים למועדים ולזמנים שבהם קוראים פרק מעניין היום. וכן לנוהגים לקרוא רק לפי חלוקת הפרקים בסדר הפרשיות והמועדים, הובאה רשימת פרקים מוגהת ומדוקדקת על פי כמה רשימות.

אחר כל אלה הדברים אין צורך להכביר במילים, וברור שנעשתה כאן מלאכה גדולה ועצומה, יסודית ומקיפה, מעשירה ומחכימה את הקורא במסורת ותורת האבות, ולכן יש לעודד ולהמליץ לכל הבא לרכוש מנורת המאור לעצמו או עבור בית הכנסת, להביא ברכה זו, למען תרבה החכמה ותופץ המסורה הנאמנה.

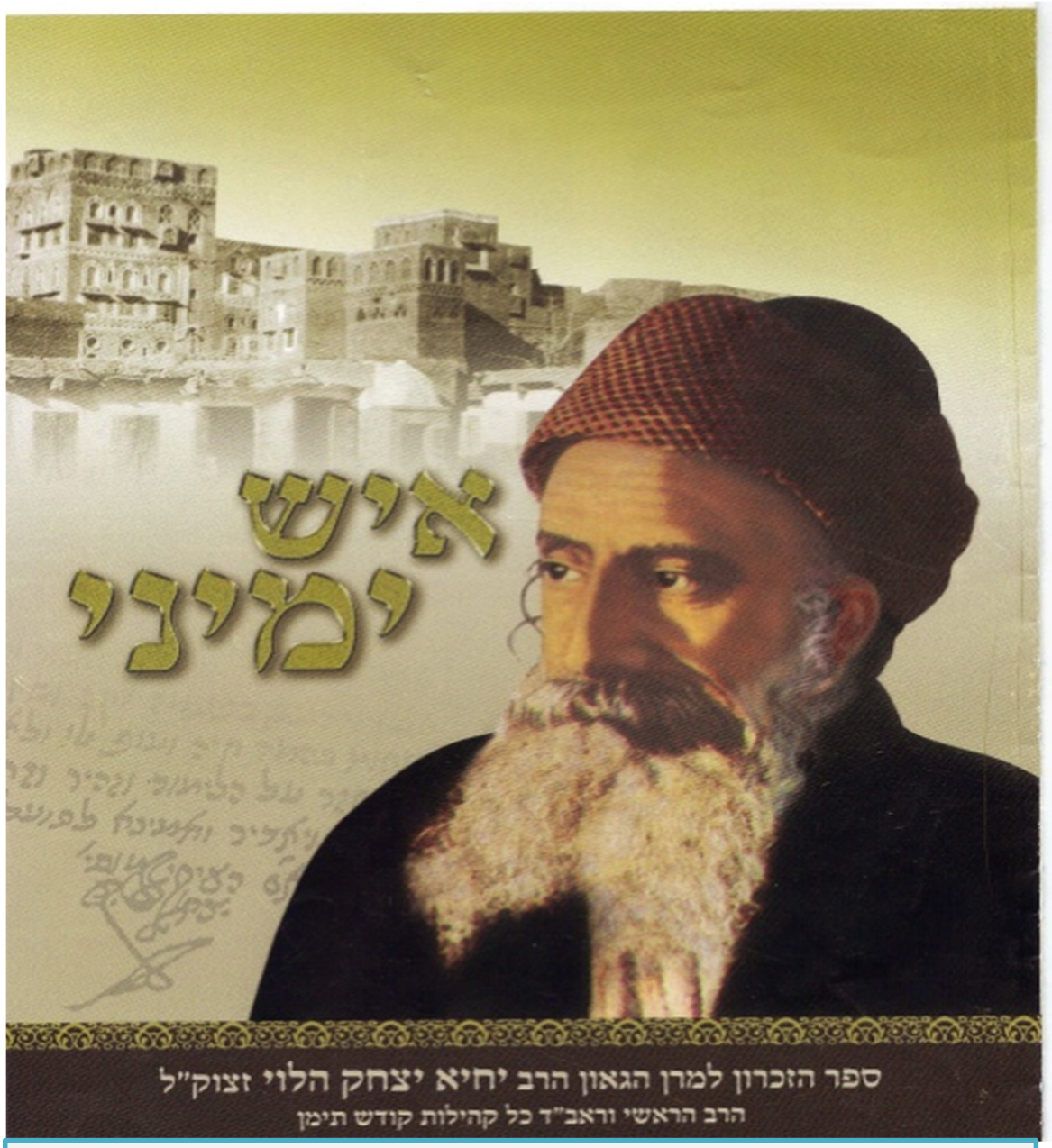
ויה"ר שנזכה לביאת גואל צדק "ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים" בבאכי"ר.

☆☆☆

קטע מתוך הקונטרים "זקניך ויאמרו לך"

חִיוַרְתָּא. דע, כי תיבה זו במשמעות של צורת הרבות, דהיינו לְבָנוֹת, מופיעה כמה פעמים בתלמוד, כגון תאיני חיורתא (ברכות מ ע"ב, תמיד כט ע"ב), תמרי חיורתא (שבת קט ע"ב), תחלי חיורתא (שבת קט ע"ב, גיטין סט ע"א), חמרי חיורתא (שבת קי ע"א), ועוד. והנה אף שהיינו מצפים בצורת הרבות לניקוד **חִיוַרָתָּא** או **חִיוַרָתָּא** כדי להבדילה מצורת הנקבה היחידה, מכל מקום המנהג השגור הוא שתיבת **חִיוַרְתָּא** משמשת גם לנקבה יחידה (במשמעות לבנה) וגם לנקבות רבות (במשמעות לבנות). וכן ניקדו הרב חיים בן שלמה כסאר (בפרק סב), הרב שלום יצחק הלוי (בברכות ובשבת), הרב עמרם קורח (בברכות) והרב חיים חובארה (בגיטין). וכן קראו הרב שלמה ב"ר חיים רפאל קארה (בברכות) והרב יחיא הלוי אלשיך (בגיטין). ואף הרב יוסף עמר השווה את צורת הרבות לצורת היחידה, אלא שלשיטתו ניקד בשתיהן **חִיוַרְתָּא** בדגשות הוי"ו כפי שגרסו בקצת בתי מדרשות בדרך קבע במילה חיור על כל הטיותיה (והארכתי על זה במקום אחר). והוצרכתי להעיר על דבר זה כי ראיתי שהרב יוסף קורח ניקד **חִיוַרָתָּא**.

*

יומא טבא לרבנן

הופיעה סידרת הספרים **איש ימיני**

ספר הזכרון לרבינו הגדול **הגאון הרב יחיא יצחק הלוי זצוק"ל**

ראב"ד כל ק"ק תימן כולל תשובות בהלכה, פסקי דין, מנהגים ומסורות מעשי בית דין תעודות איגרות ומכתבים הספדים ומאמרי הערכה, תולדותיו וארחות חייו

בלווי מאות צילומי כתבי יד קדשו ותמונות חדשות, בעריכת נינו הג"ר אבירן יצחק הלוי שליט"א. יוצ"ל בהסכמת וברכת גדולי דורינו שליט"א. פרטים בטלפונים 035785421 או 0775251765

אם אין קמח - אין תורה

נא הרם תרומתך להיות שותף עימנו, וזכות הרבים תהיה תלויה בך.

פנה למערכת לזכות אבות לנחת רוח, ולע"נ.

להפקדה בבנק לאומי סניף 856 אחיעזר
מ. ח. 94 \ 36773 טל' 5522*

❧ טוב עין הוא יבורך ❧

מערכת חוברת 'הלכה ומסורה' מביעה את הוקרתה לעורכי העלון השבועי "ענפי התורה". ובפרט לשה"ט ר' תמיר גידן הי"ו, על עזרתו בענייני החוברת בלב טוב ונפש חפצה, יה"ר שיראה ברכה בכל מעשה ידיו, ויצליח בכל אשר יפנה, אכי"ר.

לרפואת

מרת שמחה
תחי'
ומרת רומיה
תחי' ב"ר שלום
ואסתר (אריה)
דוראני זצ"ל.

להצלחת

הר"ר יששכר אהרן הי"ו וכל משפחתו

לרפואת

שרה בת מרים תחי'.
ולהצלחת משפחת סעדיאן הי"ו
ברוחניות ובגשמיות

רפאינו ה' ונרפא

לרפואת מרת שושנה בת חממה יונה
לרפואה שלימה מהרה
בתוך שאר חולי עם ישראל אכי"ר

קהילת חניכי הישיבות בארץ הקודש

בנשיאות מורינו הגאון רבי שלמה קורח שליט"א - רב ואב"ד דבני ברק

עיצוב הדרום 052-7635580

המועצה הדתית בני-ברק

קהילת חניכי הישיבות
בנשיאות מורנו הגר"ש קורח שליט"א
רב ואב"ד בני ברק

זמנה של מצוה

לשמחת בית השואבה

ולמעמד סיום הש"ס

בראשות מרנן ורבנן גדולי ומאורי התורה שליט"א

שיתקיים ברצות ה' ביום חמישי י"ח בתשרי, ג' דחול המועד סוכות ה'תשע"ג

באולמי ארמונות חן רח' שלמה המלך 29 בני ברק

סדר המעמד:

7:00 - תפילת ערבית

7:30 - מעמד מרנן ורבנן שליט"א

שמחת בית השואבה בלווי תזמורת

בברכת חג שמח

המארגנים

האירוע בחסות:

השוק המרכזי והממוזג לארבעת המינים

באולמי ארמונות חן | דוכנים אחרונים: 052-7663012

המרכז לתשמישי קדושה ליחידים וסוחרים

יונתן: 050-3623688